

FORRÁSOK A 17. SZÁZADI MAGYAR POLITIKAI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

I.

FORRÁSOK
A 17. SZÁZADI MAGYAR
POLITIKAI GONDOLKODÁS
TÖRTÉNETÉHEZ

I.

Szerkesztették

BÁTHORY ORSOLYA
KÁRMÁN GÁBOR
ZÁSZKALICZKY MÁRTON

reciti
Budapest, 2019

Készült a NKFIH K 113251. számú kutatási projektje („Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a Bocskai-felkelés szöveghagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában”) keretében.

Könyvünk a Creative Commons

Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISBN 978 615 5478 79 6

Kiadja a reciti,

a BTK Irodalomtudományi Intézetének

tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

TARTALOM

Bevezetés	7
A szövegek gondozásához használt művek bibliográfiája	15
Balásfi Tamás: <i>Apologia pro clero et aliis Catholicis Hungariae / Védírat a papság és Magyarország más katolikusai mellett</i>	29
[Alvinczi Péter]: <i>Machiavellizatio, qua unitorum animos Iesuaster quidam dissociare nititur / Machiavellizatio, amelyben egy jezsuitáskodó meg akarja bomlasztani a szövetségesek lelkét</i>	133
Balásfi Tamás: <i>Castigatio libelli Calvinistici, cui titulus est Machiavellizatio / Egy kálvinista könyvecske megfeddése, amelynek a címe: Machiavellizatio</i>	151
Alvinczi Péter: <i>Resultatio plagarum castigatoris autorem Machiavellizationis reverberata / A Machiavellizatio szerzőjét megfeddő rágalmainak visszaverése, visszahárítva</i>	175
Pázmány Péter: <i>Vindiciae Ecclesiasticae quibus edita a principe Bethlen in cle- rum Hungariae Decreta Divinis humanisque legibus contraria, ipso jure nulla esse demonstrantur / Az egyház jogainak védelme, amellyel bebizo- nyítjuk, hogy a Bethlen fejedelem által Magyarország klérusa ellen kiadott, az emberi és isteni joggal ellentétes határozatok jogilag semmisek</i>	201
[Esterházy Miklós]: <i>Magyarországnak mostani állapotáról egy hazája szerető, igaz, magyar embernek tanácslása</i>	249

BEVEZETÉS

Az 1619 és 1621 közötti időszak teljesen új jelenségeket hozott a politikáról folytatott, vagy kifejezetten politizáló közéleti diskurzusok magyarországi történetében. A Bocskai-féle felkelés politikai lépéseinek legitimációja nagyrészt kéziratossá formában terjedt, tervszerű nyomtatásban való terjesztésükről nem tudunk, a kiáltvány jellegű szövegek csak véletlenszerűen láthatnak napvilágot, ha a korszak hírközpontjaiban egyes magánvállalkozók hozzájutottak egyik vagy másik irathoz, és a piaci kereslet szempontjait figyelembe véve, saját kezdeményezésükből sajtó alá rendezték őket.¹ Az egyetlen bizonyíthatóan Bocskai udvarához, vagy a táborához tartozó értelmiségi csoportokhoz köthető, politikai jellegű nyomtatvány, az Alvinczi Péter által szerkesztett *Apologia*, annak a vádnak a cáfolatára korlátozódik, hogy a fejedelem ariánus lenne.² Ezzel szemben a Bethlen Gábor által vezetett magyarországi mozgalom már megindulásakor, 1619 kora őszén megjelentette a motivációinak tisztázására írott panasziratot, amelyet nem sokkal később követett egy, a magyar rendek nevében írott, II. Ferdinánd uralma

- 1 Kees TESZELSZKY és ZÁSZKALICZKY Márton, „A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok: Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606”, *Aetas* 27, 4. sz. (2012): 49–120, 104–118; Kees TESZELSZKY, „A *Hungaroteutomachia* és a magyar Szent Korona”, in Johannes BOCATIUS, *Hungaroteutomachia vel colloquium de bello nunc inter Caesareos et Hungaros excitato / Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között a most fellángolt háborúról*, szerk. Kees TESZELSZKY és TÓTH Gergely, 39–78 (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014), 40–45. A regionális kontextusra lásd: Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*, Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs 9 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981).
- 2 *Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum, adversus iniquissimas monachos-Iesuitarum criminationes...* (Bártfa: Klös, 1606) (RMNy 941).

legitimitását megkérdőjelező, részletes érvelést nyújtó szöveg. Az újonnan mozgósított médiumot, a nyomtatott sajtót a király mellett kiálló oldal is felhasználta, így a következő években a kortársak tanúi lehettek a magyar történelem első nyomtatásban folyó politikai disputájának. Ráadásul nem is csak egynek, hanem rögtön több párhuzamosan folyó vitának is, amelyek nem is kifejezetten politikai szereplők, hanem a politikához közel álló értelmiségiek között zajlottak az aktuális politikai kérdésekről.³ Ezek a viták azonban – amelyekben elsősorban egyházi értelmiségiek vettek részt – a 16. századi gyakorlattal ellentétben ekkor már összefolytak az országgyűlésen hagyományos eszközökkel és médiumokban folyó közjogi és politikai vitákkal. Ennek a változásnak fő okát abban láthatjuk, hogy a katolikus fél részéről (különösen Pázmány Péter személyében) a politizáló értelmiség egyes tagjai közjogi méltóságot is betöltöttek. Másrészt mivel a Bocskai-felkelésnek köszönhetően a vallásügy a rendi politika tárgya és eszköze lett – különösen azután, hogy a reformáció két felekezete a korábbival ellentétben közjogilag értelmezhető pozíciót nyert a bécsi béke és az 1608-as törvény elfogadása révén – az már nem csupán a kegyúri jog, hanem az országos politika szintjén vált értelmezhetővé és kezelendővé.

A magyar történeti és irodalomtörténeti historiográfia számára a viták létezése régóta ismert tény volt, ám a modern kiadásban magyarul is hozzáférhető néhány szövegen kívül ezek a traktátusok viszonylag kevés figyelmet váltottak ki. Ezért tartottuk szükségesnek, hogy a 2015 és 2019 között működő „Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a Bocskai-felkelés szöveghagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában” (NKFIH 113251) kutatócsoport munkálatainak keretében válogatást adjunk közre ezekből az érvelő szövegekből, a második kötetre hagyva a kifejezetten politikai szereplők nevében készült legitimációs írásokat. Kiadásunk remélhetőleg újabb lendületet adhat majd a politikai eszmetörténet magyarországi művelésének, többek között megismertette a szélesebb szakmai közönséget egy eddig magyar nyelven hozzáférhetetlen szerző, Balásfi Tamás néhány munkájával.

Az első vita, amelyhez az itt közölt írások egyike hozzászól, a *Querela Hungariae*-vel indult. Az 1619 őszen magyar és latin párhuzamos szöveggel megjelenő panaszirat, amely a fegyverfogás legfontosabb motivációjaként az egyházi rend bűneit sorolja, a szerző feltüntetése nélkül jelent meg.⁴ A történetírás hagyományosan Alvinczi

3 HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Humanizmus és reformáció 21 (Budapest: Balassi, 1994), 129–153; HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Res libraria 2 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Universitas, 2008), 285–286.

4 [ALVINCZI Péter], *Querela Hungariae / Magyarország panaszja* (Kassa: Festus, 1619) (RMNy 1179). Öt latin (RMK III. 1260, 1313a, 1314, 1315, 1316), öt német (RMK II. 411, III. 1310, 1311,

Péter munkájának tartotta, ám Heltai János vizsgálatai alapján elmondhatjuk: a kaszai prédikátor, Bethlen Gábor közeli tanácsadója inkább szerkesztője lehetett a több szerző írásaiból összeállított szövegnek.⁵ Közvetlenül erre az írásra a Bécsbe menekült Balásfi Tamás címzetes boszniai püspök és pozsonyi prépost reagált 1620-ban. Az Alvinczival a korábbi években nyomtatásban megjelent hitvitát folytató Balásfi *Apologia pro clero* című műve címéhez híven a magyarországi katolikus papság felmentését célozta a *Querelában* megfogalmazott vádak alól.⁶ Az ebben a kötetben magyar fordításban először megjelenő szöveg újabb választ már nem váltott ki a protestáns oldalról, a vita egy másik szálon folytatódott tovább.

Az 1619 novemberében Forgách Zsigmond nádor által összehívott pozsonyi diéta egyik irata ugyanis – a magyarországi országgyűlések történetében merőben szokatlan módon – nyomtatásban is megjelent. A jelen lévő, nagyrészt protestáns rendek ugyanis (akik közül hiányzott az országból időközben elmenekült egyházi rend teljessége és néhány prominens katolikus főúr) a nádori előterjesztésre adott válaszukban részletesen érveltek II. Ferdinánd megválasztásának szabálytalan volta és uralmának törvénytelenége mellett – ez jelent meg *Ordinum regni Hungariae ... responsum et attestatio* cím alatt (magyar fordításának közreadására az antológia második kötetében kerül majd sor). A nyomtatványon nem találunk kiadási helyet és kiadót, viszont a hely- és személynevekben feltűnően sok a hiba, így valószínű, hogy nem magyarországi nyomda munkája, sőt, könnyen elképzelhető, hogy nem is a magyar rendek kezdeményezésére jelent meg.⁷ Mindenesetre aligha véletlen, hogy a királypárti oldalon név nélkül megjelent vitairat, amely számos különböző kiadásban vált hozzáférhetővé, a *Querela* megemlézése mellett inkább a rendek hivatalos álláspontját tükröző, jogi érvelést használó *Ordinum responsum* érvrendszerének

1312, 1312a) és egy francia kiadása is ismert (RMK III. 1297). Több modern kiadásban is hozzáférhető, a legfrissebb: ALVINCZI Péter, „Magyarország panasza”, in *Magyar gondolkodók 17. század*, szerk. TARNÓC Márton, Magyar remekírók (Budapest: Szépirodalmi, 1979), 165–185.

5 HELTAI, *Alvinczi Péter...*, 137–154.

6 BALÁSFÍ Tamás, *Apologia pro clero...* (Bécs: Gelbhaar, 1620) (RMK III. 1279). Részletes kiadási adatait lásd a szöveghez kapcsolódó belső címlapon és annak hátulján. Lásd még TÓTH Gergely István, „Politika, történelem, műltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben: Balásfi Tamás, Ráttkay György és Bársony György munkái”, in *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerk. VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3 (Pécs: Történetészék Egyesület – META Egyesület, 2018), 297–314.

7 *Ordinum Regni Hungariae ad propositiones in Comitibus Posoniensibus Anni MDCXIX responsum et attestatio...* (s. l.: s. n., 1619) (RMK II. 396), egyetlen ismert másik kiadása: RMK III. 1273a. A külföldi kiadással kapcsolatban lásd KÁRMÁN Gábor, „Bethlen Gábor soha meg nem írt manifestuma: A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban”, in *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton (Budapest: Reciti, 2019), megjelenés előtt.

szétzúzását látta feladatának.⁸ A minden valószínűség szerint Pázmány Péter által írt traktátus, a röviden csak *Refutatió*ként emlegetett írás (*Az magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetinek rövid, velős hamisítása*) a *Querelá*hoz hasonlóan párhuzamos magyar és latin szöveggel jelent meg. Ez sem maradt válasz nélkül: az *Ordinum responsum* érvelését további példákkal megtámogató, helyenként elmélyítő és kiegészítő *Defensio* csaknem biztosan a Pázmánnyal korábban hitvitákban is szembeszálló Alvinczi Péter munkája. 1620 első felében jelent meg, immáron kizárólag latin nyelven – ám az 1980-as évek óta magyar fordításban, modern kiadásban is hozzáférhető.⁹

A *Defensio* jelentette a *Querela* és az *Ordinum responsum* által kiváltott vita utolsó felvonását. Ennek fontos fejleménye, hogy a protestáns fél – nyilvánvalóan a katolikus fél kritikáinak hatására – a korábban elsősorban vallási sérelmekként felfogott politikai konfliktus értelmezésekor egyre nagyobb mértékben használt jogi érveket. Eszerint a katolikus fél tematizálási kísérlete, miszerint elsősorban jogi-politikai és nem vallási vitáról van szó, sikeresnek bizonyult, amelynek eredményeként az egyházi és a jogi vita összeolvadt, és elsősorban a politikai-jogi irányba tolódott el. Érdemes megfigyelni, hogy a vitakezdő *Querela* hivatkozik ugyan a törvényekre, de konkrét törvények magyarázatával nem érvel, ezzel szemben a *Defensio* érveinek legfőbb forrása Werbőczy *Hármaskönyve*.

Az azonban, hogy a vita a *Defensio* után nem folytatódott, korántsem jelenti azt, hogy a magyarországi politika fejleményeivel kapcsolatos, nyomtatott formában megjelenő írások sorának vége szakadt volna. Az 1620 nyarán üléselő besztercebányai országgyűlés több olyan rendelkezést is hozott, amelyek szinte kiáltottak az ellenfél válaszáért. Bethlen Gábor királlyá választását természetesen a Habsburg oldal nem fogadhatta el, a II. Ferdinánd nevében (igaz, csak hónapokkal később, a fehérhegyi győzelem után) kiadott dekrétum hosszasan érvelt az egész országgyűlés törvénytelenége és az erdélyi fejedelem személyének elfogadhatatlansága mellett. A latin és német változatokban terjedő *Edictalis cassatio* magyarul is megjelent már

- 8 Modern kiadása: PÁZMÁNY Péter, „Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio / Az magyarországi támadásoknak hamissan költött eredetinek rövid, velős hamisítása”, kiad. Kiss József, in *Petri Cardinalis Pázmány ... opera omnia*, tom. 6 (Budapest: Typis Regiae Scientiarum Universitatis, 1904), 471–519. A kétnyelvűn (RMNy 1202) kívül három latin (RMK III. 1240b, 1288, 1313) és két német (RMK III. 1278, VD17 12:191447U) kiadásról tudunk.
- 9 [ALVINCZI Péter], *Querelarum in clyti Regni Hungariae adversus corruptelas Jesuiticas Augustae Windelicorum recusas defensio...* (s. l.: s. n., 1620) (RMK II. 409). Modern magyar fordításban lásd: ALVINCZI Péter, „A nemes Magyarország panaszainak megoltalmazása a bécsi jezsuiták elmentendő hamisságaival szemben...” in ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, vál., s. a. r., ford., jegyz. és utószó HELTAI János (Budapest: Európa, 1989), 7–91.

a korszakban; szövegét tudományos apparátussal ellátva az antológia második kötetében közöljük.¹⁰ Elméletibb szinten ugyancsak Bethlen Gábor megválasztásával szemben lépett fel Balásfi Tamás az alattvalóknak uralkodójuk iránti hűségét taglaló, *De fidelitate subditorum erga principes* című, 1620-ban megjelent, majd a következő évben újra kiadott írásában.¹¹

Nem a királyválasztás volt azonban az egyetlen olyan fejlemény a beszercebányai országgyűlésen, amely heves reakciókat váltott ki az ellentáborból: a korábbi viták két főszereplője, Pázmány Péter és Balásfi Tamás egyaránt fellépett a magyar katolikus egyházat érintő új rendelkezések ellen. Míg Balásfi indulatos pamfletet írt a saját száműzetését elrendelő törvénycikk ellen, az esztergomi érsek és főkancellár szélesebb körben szállt szembe a beszercebányai végzésekkel, amelyek rá is hasonló sorsot szabtak ki, de amelyek egyúttal a teljes magyar katolikus egyház radikális átszervezését is tartalmazták.¹² A *Vindiciae ecclesiasticae*-ben az immáron saját nevében író Pázmány egyszerre vállalja a katolikus egyház tisztára mosását a vádak alól, illetve a fejedelem cselekedetei törvénytelenységének megmutatását.¹³ Magyar fordításban a szöveg kötetünkben olvasható először. A cseh rendek fehérhegyi vereségét követően a katonailag egyre válságosabb helyzetbe kerülő Bethlen Gábor köreiből ezekre a traktátusokra tételes válasz már nem érkezett.

A magyarországi eseményeket, illetve azok legitimitását körüljáró nyomtatvány sorozat mellett egy másik politikai pamfletnek útján vívott vita is kirajzolódik a korszak Magyarországgal kapcsolatos sajtótermésében. Ennek kiváltója a név nélkül megjelent, de a legújabb kutatások szerint Kaspar Schoppe tollából szüle-

10 *Az felséges és hatalmas római császárnak, német, magyar, cseh etc. országok coronás királyának, Bethlen Gábor Magyarországnak hamis, méltatlan és törvénytelen választtatásának és az pozsonyi s beszercei gyülekezetekben lött minden végezéseknek és tractáknak semmisítő decretoma* (Bécs: s. n., 1620) (RMNy 1201). Négy latin (RMK III. 1285, 1286, 1286a, 1319, 1342) és öt német (RMK III. 1284, 1320, 1320a, 1324, 1345) kiadásban ismert.

11 BALÁSFÍ Tamás, *De fidelitate subditorum erga principes* (Bécs: Formica, 1620) (RMK III. 1282, a következő évi, kölni újrakiadás: RMK III. 1332). Lásd HARGITTAY Emil, „Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei”, *Irodalomtörténet* 12, 1. sz. (1980): 134–147; HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, *Historia litteraria* 10 (Budapest: Universitas, 2001), 99–106.

12 BALÁSFÍ Tamás, *Bethleniani Novizoliensis Articuli Vigesima quinti, contra Thomam Balasfi ... editi, refutatio* (Bécs, Formica, 1621) (RMK III. 1322). A két írás összehasonlító elemzése: BÁTHORY Orsolya: „Pázmány *Vindiciae*-je és Balásfi *Refutatiója*: Két röpirat a beszercebányai országgyűlés végzése ellen,” in *Politikai nyelvek...*, megjelenés előtt.

13 Modern kiadása: PÁZMÁNY Péter, „*Vindiciae ecclesiasticae...*” in: *Petri Cardinalis Pázmány ... opera omnia*, tom. 6, 523–567. A 17. században két latin verzióban jelent meg, lásd BORDA Lajos, „Pázmány Péter »*Vindiciae ecclesiasticae*« (1620) című vitairatának két kiadásváltozata”, *Magyar Könyvszemle* 115 (1999): 425–435.

tett *Secretissima instructio* című traktátus volt, amely Pfalzi Frigyes tanácsadójának felvett pozíciójából szólva látja el a cseh királlyá vált kálvinista választófejedelmet számos hasznos, ám a félrevezetés és színlelés teljes, hivatalosan mindig is erkölcs-telennek nyilvánított eszköztárát felvonultató javaslattal és útmutatással.¹⁴ A katolikus szerzőnek a protestáns politika feltételezett machiavellizmusát a maga nyers valójában, „működés közben” megmutatni szándékozó és ezáltal pellengérré állító írása nagy népszerűsége tett szert és számos kiadást ért meg, amelyek közül az egyik a Pázmány-féle *Refutatiót* is tartalmazta. Nem csoda, ha a Bethlen Gáborral kapcsolatban különösen részletes és szarkasztikus eszmefuttatást közlő *Secretissima instructio* szerzőjét többen is az esztergomi érsek köreiből keresték.¹⁵

Ugyanezt sejtette Alvinczi Péter is, aki név nélkül (ám a vita egy későbbi pontján szerzőségét elismerve) megjelentetett egy *Machiavellizatio* című röpiratot, amely – követve Schoppe stratégiáját, ellenfelei, ezúttal egy jezsuita szájába adva mondandóját – a *Secretissima instructio* pontjainak tételes cáfolatát kívánta nyújtani.¹⁶ Ezzel azonban újra toll ragadására készítette hagyományos vitapartnerét, Balásfi Tamást. Sorra jelentek meg az egymásra reflektáló írások, Balásfi *Castigatio libelli Calvinistici, cui titulus est Machiavellizatio...* című művére Alvinczi a *Resultatio plagarum castigatoris autorem Machiavellizationis reverberatával* reagált, majd a kiadványfolyamat Balásfi az eredeti írásokhoz képest monumentális méretű *Repetitio castigationis et destructio destructionum Petri P. Alvinczi* című munkája zárta le.¹⁷ Feltűnő, hogy a *Secretissima instructio*ban és a *Machiavellizatio*ban üzött szerepjáték Balásfi *Castigatio*jával megszűnik. Az immáron saját nevében szóló po-

14 Modern kiadása, magyar fordítással és meggyőző érvekkel Schoppe szerzősége mellett: ALMÁSI Gábor, *A Secretissima instructio (1620): A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében* (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014).

15 Ez még a modern szakirodalomban is felmerült, lásd az RMNy 1207-hez fűzött magyarázatokat, illetve Noel MALCOLM, *Reason of State, Propaganda, and the Thirty Years' War: An Unknown Translation by Thomas Hobbes* (Oxford: Clarendon, 2007), 43.

16 [ALVINCZI Péter], *Machiavellizatio ...* ([Kassa]: [Festus], 1620) (RMK II. 399b; RMNy 1207). Részletes leírását lásd a szöveghez kapcsolódó belső címlapon és annak hátulján.

17 BALÁSFÍ Tamás, *Castigatio libelli Calvinistici, cui titulus est Machiavellizatio...* (Bécs: Formica, 1620) (RMK III. 1280.); ALVINCZI Péter, *Resultatio plagarum castigatoris autorem Machiavellizationis reverberata...* (Kassa: Festus, 1620) (RMK II. 400; RMNy 1208); BALÁSFÍ Tamás, *Repetitio castigationis et destructio destructionum Petri P. Alvinczi...* (Bécs: Formica, 1620) (RMK III. 1281). Az első két tétel részletes leírását lásd a szövegekhez kapcsolódó belső címlapokon és azok hátulján. A *Secretissima instructio* által kiváltott vitáról lásd legújabban ALMÁSI, *A Secretissima instructio...*, 114–119; ALMÁSI Gábor, „Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában”, in *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013), 352–353.

zsonyi prépost többek között azért kárhóztatja protestáns vitapartnereit, hogy úgy próbálják cáfolni a *Secretissima instructiót*, hogy azt teljességében nem is értik – holott elvben, a szerepjáték keretein belül annak szerzője is protestáns volt. A Balásfi Tamással folytatott csörtéktől függetlenül, de szintén a *Machiavellizációra* reagálva jelent meg ismeretlen szerzőtől egy rövidebb, Homonnai Drugeth György iránt feltűnően nagy rokonszenvet mutató válaszirat a következő cím alatt: *Calvino-Praedicantium Ungarorum Genius Malus delineatus...*¹⁸ A *Secretissima instructio* által kiváltott magyarországi vita első három tétele a kötetben először olvasható magyar fordításban.

Nem mindegyik politikai jellegű irat köthető azonban már folyamatban lévő vitákhoz, az újakat indítók közül némelyik pedig visszhang nélkül maradt. Így nem született nyomtatott reakció a cseh rendek 1618-ban kiadott *Apologiájának* magyar fordítására sem, amely pedig a szöveg számos helyén tett megjegyzéseket a hazai, analógnak érzékelt helyzetre.¹⁹ Talán kevésbé meglepő, hogy az ország lakosait egy üstökös megjelenését baljóslatú jelként értelmezve megbékélésre felszólító *Hornus cometa* című, 1618-ban Kassán megjelent röplapra, Johannes Bocatius írására sem született válasz.²⁰ Végül ugyancsak visszhang nélkül maradt egy nagyobb terjedelmű, magyar nyelvű írás, amely pedig a maga nemében a korszakban egyedülálló: 1621-ben a kifejezetten Bethlen Gábor befektetését célzó *Magyarországnak mostani állapotjáról egy hazája szerető igaz magyar embernek tanácslása* ugyanis az addigi kétnyelvű vagy latin nyomtatványokkal szemben kizárólag magyarul jelent meg.²¹ Az anonim kiadvány szerzőségével kapcsolatban sokáig tartotta magát a hipotézis, hogy a szöveg Balásfi Tamás tollából származik, ám nemrégiben Tömösvári Emese meggyőzően érvelt amellett, hogy annak szerzője

18 *Calvino-Praedicantium Ungarorum Genius Malus delineatus ex Duum foliorum scriptiuncula, Machiavellizationis programme nuper excusa* (Bécs: Schump, 1620) (RMK III. 1283). Ismerteti ALMÁSI, *A Secretissima instructio...*, 116–117.

19 *Apologia, azaz Mentségre való írás, tudniillik micsoða eltávozhatatlan okokból kényszerítettnek Csehországnak mindhárom statusi, kik az Úr vacsoráját mind az két szín alatt veszik, magok oldalmáért hadat fogadni* ([Debrecen: Rheda Pál, 1618]) (RMNy 1153). Ismerteti TRAJTLER Dóra Ágnes, „A helyes hatalomgyakorlás és az uralkodó iránti hűség politikateológiai kérdései Bethlen Gábor a Magyar Királyságban tett első hadjárata idején, a korabeli magyarországi, illetve magyar szerzőségű nyomtatványok tükrében” (PhD disszertáció, Károli Gáspár Református Egyetem, 2016), 59–64.

20 [Johannes BOCIUS], *Hornus cometa 1618* (Kassa: Festus, 1618) (RMNy 1157). Lásd FARKAS Gábor Farkas, *Régi könyvek, új csillagok*, Humanizmus és reformáció 32 (Budapest: Balassi–MTA Irodalomtudományi Intézet–Országos Széchényi Könyvtár, 2011), 127–128.

21 [ESTERHÁZY Miklós], *Magyarországnak mostani állapotjáról egy hazája szerető igaz magyar embernek tanácslása* ([Bécs: Gelbhaar,] 1621) (RMNy 1234).

minden jel szerint Esterházy Miklós.²² Az írás – amely bőven él az elfogott levelezések kiadásának a korszakban elterjedt módszerével (hasonlóképpen, bár jóval nagyobb léptékben, mint a *Secretissima instructio*) – már akkor született, amikor folytak a harmincéves háború magyarországi eseményeinek első szakaszát lezáró nikolsburgi béketárgyalások, amelynek során Bethlen lemondott a királyi címről – alighanem ez is az oka, hogy a pamfletre nem született válasz. A 19. századi kiadásból is ismert szövegnek kötetünkben jelenik meg az első tárgyi jegyzetekkel ellátott, modern kiadása.

A szöveggondozás folyamata során több kollégától is kaptunk nagyon hasznos támogatást. Köszönjük Tömösvári Emesének, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a *Tanácslás* szerkeszthető gépiratát; Szabó Ádámnak, hogy fordításainak elkészítése közben több, a szöveg megértését sokban segítő jegyzetet is kidolgozott; Sudár Baláznak és Szabó András Péternek, hogy segítséget nyújtottak egyes tárgyi jegyzetek megírásához; Somorjai Szabolcsnak, hogy segített az illusztrációul szolgáló eredeti címlapok beszerzésében; végül, de nem utolsósorban Kruppa Tamásnak, hogy a projekt vezetőjeként biztosította a kutatás kereteit.

22 TÖMÖSVÁRI Emese, „Két Esterházy – egy Tanáchlás”, in *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és művészet határvidékén*, szerk. Ács Pál (Budapest: Reciti, 2015), 89–106. Vö. R. VÁRKONYI Ágnes, „Bethlen Gábor jelenléte Európában”, in *Bethlen Gábor és Európa*, 9–75, 45–55.

A SZÖVEGEK GONDOZÁSÁHOZ HASZNÁLT MŰVEK BIBLIOGRÁFIÁJA

ALEGAMBE, Philippe. *Mortes illustres et gesta eorum de Societate Jesu...* Adiecit János NÁDASI. Roma: Varesius, 1657.

ALMÁSI Gábor. *A Secretissima instructio (1620): A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében.* Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014.

ALMÁSI Gábor. „Bethlen és a törökosság kérdése a korabeli propagandában és politikában”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 311–366. Budapest: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013.

AMBRUS, Szent. *A kötelességekről / A bűnbánatról.* Fordították MEGGYES Ede, TÓTH Vencel és HROTKÓ Géza. Budapest: Jel, 2015.

ANGYAL Dávid. *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig.* A magyar nemzet története 6. Budapest: Athenaeum, 1898.

Apologia, azaz Mentségre való írás, tudniillik micsoda eltávozzhatatlan okokból kényszerítettnek Csehországnak mindhárom statusi, kik az Úr vacsoráját mind az két szín alatt veszik, magok oldalmáért hadat fogadni. [Debrecen: Rheda Pál, 1618.] (RMNy 1153).

Articuli dominorum baronum, magnatum, nobilium caeterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae, Posonii in generali Diaeta, ad festum sanctissimae Trinitatis, hoc est XXVI. Mensis Maii Anni MDCXIX indictae, conclusi. ([Nagyszombat: Moellerus, 1619.]) (RMNy 1192).

Articuli dominorum baronum, magnatum et nobilium ... Regni Hungariae in generali eorumdem Diaeta Novisoliensi, anni millesimi sexcentissimi vigesimi, ad dominicam Exaudi, alias ultimum Maii diem... indicta, conclusis. ([Kassa: Moellerus], 1621.) (RMNy 1241).

Articuli dominorum, baronum, magnatum et nobilium, caeterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae, in diaeta eorum Posoniensi, ad Festum Divi Martini Episcopi, Anni Millesimi Sexcentissimi Decimi Noni indicta, Posoniique celebrata conclusi, ac Serenissimo Principi, Dn. Dn. Gabrieli Bethlen etc. publice et solenniter, medio Illustrissimi Domini Comitis Palatini, die Decima octava Ianuarii in Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo exhibiti, et a Serenitate Sua acceptati, approbati, ratificati et confirmati Cassoviae, XVIII. Februarii Anno Domini MDCXX. ([Kassa: Festus], 1620.) (RMNy 1209).

BAHLCKE, Joachim. „Durch »starke Konföderation wohl stabilisiert«: Ständische Defension und politisches Denken in der habsburgischen Ländergruppe am Anfang des 17. Jahrhunderts”. In *Kontakte und Konflikte: Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*, 173–186. Horn–Waidhofen an der Thaya: Waldviertler Heimatbund, 1993.

BAHLCKE, Joachim. *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit: Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619)*. Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 3. München: Oldenbourg, 1994.

BARTAL Antal, szerk. *A magyarországi latinság szótára*. Budapest: Franklin, 1901.

BÁTHORY Orsolya. „Pázmány *Vindiciae*-je és Balásfi *Refutatiója* – Két röpirat a besztercebányai országgyűlés végzései ellen”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarorszáján*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, megjelenés előtt. Budapest: Reciti, 2019.

BENDA Borbála. „Az Erdődy család 17. századi genealógiája”. *Turul* 80, 4. sz. (2007): 109–125.

BERNING, Benita. *„Nach altem löblichen Gebrauch“: Die böhmischen Königskronungen der Frühen Neuzeit, 1526–1743*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2008.

BONFINI, Antonio. *Rerum Ungaricarum decades quatuor*. Frankfurt: Andreas Wechel, 1581.

BONFINI, Antonio. *A magyar történelem tizedei*. Fordította KULCSÁR Péter. Osiris társadalomtudományi könyvtár. Budapest: Osiris–Balassi, 2019.

BORBÉLY Zoltán: „A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben” (PhD disszertáció, Eszterházy Károly Főiskola, Bölcsészettudományi Kar (Eger), 2015).

BRUTUS, Stephanus Junius, Celta. *Vindiciae, contra tyrannos: or, concerning the legitimate power of a prince over the people, and of the people over a prince*, ed., transl. by George GARNETT, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

B. SZABÓ János. *A mohácsi csata*. 3., jav. kiad. Budapest: Corvina, 2013.

B. SZABÓ János. „Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban: A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében. 2. rész”. *Hadtörténelmi Közlemények* 127 (2014): 41–76.

CALVIN, Jean. *Evangéliumi harmónia. Kálvin János magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Fordította RÁBOLD Gusztáv. 1–4. kötet. Székelyudvarhely: Sylvester Irodalmi Intézet, 1939–1942.

CALVIN, Jean [KÁLVIN János]. *Institutio Christianae Religionis: A keresztény vallás rendszere (1559)*. Fordította BUZOGÁNY Dezső. 1–2. kötet. Református Egyházi Könyvtár, Új folyam 7. Budapest: Kálvin, 2014.

CICERO, Marcus Tullius. *Összes perbeszédei*. Fordította, jegyzetelte és a bevezetőt írta NÓTÁRI Tamás. Szeged: Lectum, 2010.

CSEPREGI Zoltán. *Evangelikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész, I/2. kötet, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610). M–R*. Budapest: MEDiT, 2015.

CSEPREGI Zoltán. „Lutherani omnes comburantur”: Legenda, források, rekonstrukció. In *Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, szerkesztette FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, SZÁRAZ Orsolya, 30–40. *Loci memoriae Hungaricae* 3. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

CZIRÁKI Zsuzsanna. „Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 77–102. Budapest: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013.

CZIRÁKI Zsuzsanna. „Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású véleményeiből”. *Levéltári Közlemények* 83 (2013): 319–369.
DÁN Róbert. *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. Humanizmus és reformáció 13. Budapest: Akadémiai, 1987.

DEVCSERI Gábor, ford. *Római vígjátékok, Plautus – Terentius*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1961.

DIÓS István, főszerk., VICZIÁN János, szerk. *Magyar katolikus lexikon*. 16 kötet. Budapest: Szent István Társulat, 1993–2014.

EHMANN, Johannes. *Luther, Türken und Islam. Eine Untersuchung zum Türken- und Islambild Martin Luthers (1515–1546)*, Quellen und Forschungen zur Reformationgeschichte. Gütersloh: Gütersloher Verlag-Haus, 2008.

ERASMUS ROTERODAMUS, *Desiderius. Adagiorum Chiliades tres ac centuriae...* Basel: Froben, 1513.

FALLENBÜCHL Zoltán. *Magyarország föméltóságai*. Budapest: Maecenas, 1988.

FALLENBÜCHL Zoltán. *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon: Adattár*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Osiris, 2002.

FRANCISCO, Adam S. *Martin Luther and Islam. A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics*, History of Christian–Muslim Relations 8. Leiden–Boston: Brill, 2007.

FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos. *Pázmány Péter és kora. I. köt. (1570–1621)*. Pest: Ráth, 1868.

GERGELY Samu. „Bethlen Gábor levelei feleségéhez Károlyi Zsuzsannához”. *Történelmi Tár* [5] (1882): 124–133.

GOOSS, Roderich, Hg. *Österreichische Staatsverträge: Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9. Wien: Holzhausen, 1911.

GÖMÖRY Gusztáv. „Egy magyar katona a XVII. század elejéről”. *Hadttörténelmi Közlemények* 1 (1888): 480–483.

GYULAI Éva. „Anser et Aquarius. Bocatius hexastichonja Mágocsy Ferenchez és Alaghy Ferenchez.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 121 (2017): 511–531.

[HAJNÓCZY József, szerk.] *Acta diaetalia Posonien. Anni MDCXVIII. Item: Electio et coronatio Serenissimi Principis Domini Ferdinandi II. Bobemiae Regis, Archiducis Austriae in Regem Hungariae.* Pest–Buda–Cassovia: Strohmajer, 1790.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna. „A francia diplomácia viszonyulása Bethlen Gáborhoz 1620–1621-ben”. In *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerkesztették DÁNÉ Veronka et al., 79–92. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna. „Az utazás, mint időhúzó tényező szerepe a hainburgi béketárgyalásokon (1621. január 25–április 22.)”. In *Összekötnek az évezredek*, szerkesztette J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, 114–124. Piliscsaba: PPKE, 2011.

HANGAY Zoltán. *Erdély választott fejedelme, Rákóczi Zsigmond.* Budapest: Zrínyi, 1987.

HARGITTAY Emil. „Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei”. *Irodalomtörténet* 12 [62], 1. sz. (1980): 134–147.

HARGITTAY Emil. *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben.* Historia litteraria 10. Budapest: Universitas, 2001.

HELTAI János. „Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról”. In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980*, 243–348. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1980.

HELTAI János. *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok.* Humanizmus és reformáció 21. Budapest: Balassi, 1994.

HELTAI János. „Alvinczi Péter pályája”. In ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, szerkesztette HELTAI János, 229–257. Bibliotheca historica, Budapest: Európa, 1989.

HELTAI János. *Műfajok és művek a XVII. századi magyarországi könyvkiadásban, 1601–1655.* Res libraria 2. Budapest: OSZK–Universitas, 2008.

H. NÉMETH István. „Kassa, egy többfelekezeti régióközpont jellegzetességei a 16–17. században”. In *Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*, szerkesztette ITTÉS Gábor, 277–313. Budapest, Universitas, 2017.

HOLČIK, Štefan. *Pozsonyi koronázási ünnepségek, 1563–1830*. Fordította NAGY Judit. Budapest: Európa, 1986.

HORN Ildikó. „Őnagysága merénylői (Gondolatok egy politikai összeesküvésről)”. In *Historia manet: Volum omagial / Demény Lajos / emlékkönyv*, szerkesztették Violeta BARBU és TUDÓS S. Kinga, 237–256. București–Cluj: Kriterion, 2001.

HORATIUS, Q. *Horátius Flakkus Levelei*. Fordította VIRÁG Benedek. Buda: Egyetemi Nyomda, 1815.

ILA Bálint. „Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés”. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 4 (1934): 231–253.

ISTVÁN, Szent. *Sancti Stephani regis primi Hungariae libellus de Institutione morum sive Admonitio spiritualis / Erkölcstanító könyvecske avagy Intelmek I*. Textum edendum curavit, apparatu critico et translatione instruxit Ladislaus HAVAS. Agatha (Series Latina II). Debrecen: [Kossuth Egyetemi Kiadó], 2014.

JAKÓ Klára. „Moldva és Havasalfölde viszonya az Erdélyi Fejedelemséghez az államközi szerződések és a külügyi levelezés tükrében”. In *Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerkesztették HORN Ildikó et al., I., 271–294. Budapest: L’Harmattan, 2016.

JANKOVICS József. „Báthory Gábor meggyilkolásának újabb változata – Egy koronatanú elbeszélése alapján”. In *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények 2014*, szerkesztette UJVÁRY GÁBOR és LENGYEL Réka, 39–44. Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság–MTA BTK, 2015.

JEROMOS, Szent. *Levelek*. 1–2. kötet. Szerkesztette TAKÁCS László, fordította ADAMIK Tamás, PUSKELY Mária és TAKÁCS László. Budapest: Szenzár, 2005.

KÁRMÁN Gábor. „A harmincéves háború Magyarországon mint vallásháború”. In *Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig*, szerkesztette VESZPRÉMY László. Budapest: Zrínyi, megjelenés előtt.

KÁRMÁN Gábor. „Bethlen Gábor soha meg nem írt manifesztuma: A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimitációja 1619–1620-ban”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton. Budapest: Reciti, 2019. Megjelenés előtt.

KÁRMÁN Gábor. „Pax és pacificatio: Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében”. *Történelmi Szemle* 58 (2016): 341–353.

KNOLLES, Richard. *The Generall Historie of the Turkes from the first beginning of that Nation to the rising of the Ottomans Familie with all the notable expeditions of the Christian Princes against them...* London: Islip, 1603.

KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. *Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents*. The Ottoman Empire and Its Heritage 18. Leiden: Brill, 2000.

KOMÁROMY András. „Rhédey Ferenc váradi kapitány”. *Hadtörténelmi Közlemények* 7 (1894): 8–19, 170–190, 322–346, 424–468.

KRUPPA Tamás. „Báthory Gábor a forrásokban: Propaganda és ellenpropaganda”, in *Báthory Gábor és kora*, szerkesztette PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária és ULRICH Attila, 37–43. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Erdély-történeti Alapítvány, 2009.

KRUPPA Tamás, szerk. *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban: kiadatlan iratok, 1574–1599*. Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 37. Szeged: SZTE, 2004.

KUBINYI Miklós. *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598–1621*. Magyar történelmi életrajzok. Budapest: Méhner, 1888.

LACTANTIUS, L. Caelius Firmianus. *Isteni tanítások*. Fordította DÉR Katalin. Budapest: Kairosz, 2012.

LONICER, Philippe. *Chronicorum Turcicum, in quibus Turcorum origo, principes, imperatores, bella ... et cetera huc pertinentia ... exponuntur tomus primus*. Frankfurt am Main: Rab & Feyrabend, 1578.

LUKINICH Imre. „Bethlen Gábor és Pozsony városa”. *Századok* 55 (1921): 1–31, 172–211.

LUKINICH Imre. *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1918.

LUTHER, Martin. „A világi felsőbbbségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel (1523)”. Fordította MAYER Endre. In *Luther válogatott művei 4. Felelősség a társadalomért*, szerkesztette CSEPREGI Zoltán, 81–124. Budapest: Luther, 2019.

LUTHER, Martin. „Az egyház babiloni fogsága (1520)”. Fordította MASZNYIK Endre és CSEPREGI Zoltán. In *Luther válogatott művei 2. Felelősség az egyházért*, szerkesztette CSEPREGI Zoltán, 233–337. Budapest: Luther, 2017.

LUTHER, Martin. „Zwei kaiserliche uneinige und widerwärtige Gebote den Luther betreffend”. In *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe. Abt. 1. Werke, Bd. 15. Predigten und Schriften 1524*, 241–278. Weimar: Böhlau, 1899.

MALÝ, Karel. „Die Böhmisches Konföderationsakte und die Verneuerte Landesordnung – zwei böhmische Verfassungsgestaltungen zu Beginn des 17. Jahrhunderts”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung* 122 (2005): 285–300.

MÁRKUS Dezső, jegyz., KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, ford. *Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytár 1526–1608. évi törvényzettek. Millenniumi emlékkiadás*. Budapest: Franklin, 1900.

MÁRKUS Dezső, jegyz., KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, ford. *Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytár 1608–1657. évi törvényzettek. Millenniumi emlékkiadás*. Budapest: Franklin, 1900.

MARTÍ Tibor. „Végrendeletek a pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárából. Törös János magyar kamarai tanácsos és Konszky Gáspárné Balassa Zsuzsanna végrendeletei (1650)”. *Lymbus: Magyarágtudományi Forrásközlemények* 17 (2019): 205–247.

MESSINGER, Stephan. *Die Übertragung der pfälzischen Kurwürde auf das Herzogtum Bayern: Rechtliche, zeremonielle und politische Probleme*. Berlin: LIT, 2015.

NAGY SZABÓ Ferenc, marosvásárhelyi. „Memorialeja”. In *Erdélyi Történelmi Adatok, I.*, szerkesztette MIKÓ Imre, 39–168. Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1855.

NÉMETHY Lajos. *Series parochiarum et parochorum Archi-Dioecesis Strigoniensis*. Esztergom: Buzárovits, 1894.

NYAKAS Miklós. „A második hajdúfelkelés (1607–1608)”. In *Báthory Gábor és kora*, szerkesztette PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária és ULRICH Attila, 327–336. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Erdély-történeti Alapítvány, 2009.

OBORNI Teréz. „Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615)”. *Századok* 145 (2011): 877–914.

PÁLFFY Géza. „A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622)”. In *Bethlen Gábor képmása*, szerkesztette PAPP Klára és BALOGH Judit, 139–158. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2013.

PÁLFFY Géza. „A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában (1619–1622). Egy korona-itinerárium összeállításának lehetőségeiről”. In *A történelem mint hivatás. A 2013. november 27-én tartott Benda-emlékkonferencia előadásai*, szerkesztette SZIJÁRTÓ M. István, 75–107, A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 11. Budapest: Balassi–Ráday Gyűjtemény, 2015.

PÁLFFY Géza. „Egy elfelejtett kiegészítés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban”. In *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerkesztette DOMINKOVITS Péter és KATONA Csaba, 17–56. Sopron–Budapest: MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára–MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.

PÁLFFY Géza. „Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században”. *Történelmi Szemle* 39 (1997): 257–288.

PAPP Sándor. „Bethlen Gábor, a magyar királyság és a Porta (1619–1621)”. *Századok* 145 (2011): 915–973.

PAPP Sándor. „Bethlen Gábor ismeretlen hadjáratí terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 104–127. Budapest: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013.

PAPP Sándor. „Hajdúk és törökök a tizenöt éves háború végén”. In *A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos konferencia anyaga*, szerkesztette NYAKAS Miklós, 20–27. Közszolgálati füzetek. Hajdúböszörmény: Polgármesteri Hivatal, 2010.

PAPP Sándor. „Homonnai Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben”. *Századok* 148 (2008): 807–848.

PAPP Sándor. *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Károli könyvek – monográfia. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2014.

PAYR Sándor. „Révay Judit, a hitehagyott Nádasdy Ferenc édesanyja”. *Protestáns Szemle* 25 (1913): 84–86.

PÁZMÁNY Péter. *Egy keresztyén prédikátortúl, S.T.D.P.P. Az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott Öt szép levél (1609) – Egy tudakozó prédikátor nevével íratott Öt levél (1613)*. Sajtó alá rendezte HORVÁTH Csaba Péter. Pázmány Péter Művei, Kritikai Kiadás 10. Budapest: Universitas Kiadó, 2019.

PÁZMÁNY Péter. *Megrostálás (1609)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta BÁTHORY Orsolya. Pázmány Péter Művei, Kritikai Kiadás 9. Budapest: Universitas, 2017.

PÁZMÁNY Péter. *Összegyűjtött levelei*, 1. kötet. Sajtó alá rendezte HANUY Ferenc. Budapest: Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Tanácsa, 1910.

PELZ Béla. „A hainburgi béketárgyalások”. *Századok* 48 (1914): 477–498, 577–596.

PERSIUS és IUVENALIS. *Szatírák*. Fordította MURAKÖZY Gyula. Az ókori irodalom kis-könyvtára. Budapest: Európa, 1977.

PÉTER Katalin. „A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon”. In „*Frigy és békesség legyen...*” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerkesztették PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária, 171–175. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006.

PÉTER Katalin. „Az 1608. évi vallásügyi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága”. *Századok* 111 (1977): 93–113.

PLAUTUS, Titus Maccius. *Vígjátékai*. Fordította DEVECSERI Gábor. Devecseri Gábor művei 2 Budapest: Magyar Helikon, 1977.

REUSS András, ford. *Ágostai hitvallás*. Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 2. Budapest: Luther, 2008.

REUSS András, szerk., BOHUS Imre, ford. *Egyességi irat*. Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 5. Budapest: Luther, 2015.

RÉVAY Péter. *A Szent Korona eredete ...* Fordította KULCSÁR Péter. Budapest: Magyar Ház, 2010.

SCHRAMEK László Péter. „Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról”. *Történelmi Szemle* 53 (2011): 537–567.

SENECA. *Prózai művei*. I–II. Fordította BOLLÓK János et al. Budapest: Szenzár, 2002–2004.

SENECA. *Drámái*. Fordította EILER Tamás et al. Budapest: Szenzár, 2006.

SÓLYOM Jenő. *Luther és Magyarország. A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig*, A Luther-Társaság kiadványai, Új sorozat: Luther-tanulmányok 12. Budapest: Luther-Társaság, 1933.

SUDÁR Balázs. „Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem”. *Századok* 145 (2011): 975–996.

SUETONIUS. *Caesarok élete*. Fordította KIS Ferencné. Budapest: Európa, 1994.

SURIUS, Laurentius. *Tomus quartus conciliorum omnium...* Köln: Gerwin Calenius, 1567.

SZABÓ András. „Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608): Kiegészítések egy életrajzhoz.” *Történelmi Szemle* 29 (1986): 341–350.

SZABÓ István. „A jobbágy vallásügye 1608–1647”. In SZABÓ István, *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, 203–264. A Történettudományi Intézet kiadványai 2. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1948.

SZALAY László. *Galantai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I. 1582–1622*. Pest: Lauffer & Stolp, 1863.

SZAMOSKÖZY István. *Erdély története, 1598–1599, 1603*, fordította BORZSÁK István, válogatta, a jegyzeteket és a bevezetőt írta SINKOVICS István, Bibliotheca Historica. Budapest: Magyar Helikon, 1977.

SZAMOSKÖZY István. *Történeti maradványai, 1566–1603*. Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Sándor. Monumenta Hungariae Historica Scriptorum 29. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1877.

SZÁRAZ Orsolya. „A kassai jezsuita mártírok kultusza a 17–18. században”. In *Mártírium és emlékezet: Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, szerkesztette FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály és SZÁRAZ Orsolya, 254–273. Debrecen: Egyetemi Kiadó, 2015.

SZEKFI Gyula. *Bethlen Gábor*. Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1929.

SZENCI MOLNÁR Albert. *Secularis Concio Evangelica az az, Jubileus esztendei praedikatzo ...* Oppenheim: Hieronymi Galleri Basileens, 1618. (RMNy 1166).

SZEPSI KOROTZ György. *Basilikon dórón: az angliai, scotiai, franciai es hiberniai első Jacob kiralynac ... kiralyi ajandeka ...* Oppenheim: Galler Hieronymus, 1612. (RMNy 1038).

SZILÁGYI Sándor. *I. Rákóczy György 1593–1648*. Magyar történeti életrajzok. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1893.

SZILÁGYI Sándor. *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezésének történetéhez*. Értekezések a történeti tudományok köréből II/8. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1873.

TERTULLIANUS. *Védőbeszéd / Türelemről*. Fordította VÁROSI István. In TERTULLIANUS: *Művei*. Ókeresztény Írók 12. Budapest: Szent István Társulat, 1986.

TÓTH Gergely. „Bűnbakképzés és propaganda: Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)”. In *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerkesztették FODOR Pál és VARGA Szabolcs, 75–148. Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.

TÓTH Gergely István. „Politika, történelem, műltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben: Balásfi Tamás, Ráttkay György és Bársony György munkái”. In *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerkesztette VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, 297–314. Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3. Pécs: Történelemszínház Egyesület–META Egyesület, 2018.

TÖMÖSVÁRI Emese. „Két Esterházy – egy Tanáchlás”. In *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és művészet határvidékén*, szerkesztette ÁCS Pál, 89–106. Budapest: Reciti, 2015.

TRAJTLER Dóra Ágnes. „A helyes hatalomgyakorlás és az uralkodó iránti hűség politikai-teológiai kérdései Bethlen Gábor a Magyar Királyságban tett első hadjárata idején, a korabeli

magyarországi, illetve magyar szerzőségű nyomtatványok tükrében” (PhD disszertáció, Károli Gáspár Református Egyetem, 2016).

VÁSÁRHELYI Judit. *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert műveiben*. Humanizmus és reformáció 12. Budapest: Akadémiai, 1985.

VERGILIUS. *Összes művei*. Fordította, a jegyzeteket írta LAKATOS István. Bibliotheca classica. Budapest: Magyar Helikon–Európa, 1973.

VIGNJEVIĆ, Tomislav. *Depictions of the Three Orders and Estates around the Year 1500: Triplex Status Mundi*. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019.

VINCZE Hanna Orsolya. „A kora újkori magyar fordítások tétje”. *Korall* 7, 23. sz. (2006): 116–132.

VOLKMER, Gerald. *Siebenbürgen zwischen Habsburgermonarchie und Osmanischem Reich: Völkerrechtliche Stellung und Völkerrechtspraxis eines ostmitteleuropäischen Fürstentums 1541–1699*. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 56. München: de Gruyter–Oldenbourg, 2015.

WERBŐCZY István. *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Fordította és az 1894-es bevezetést írta CSIKY Kálmán, a bevezető tanulmány szerzője BÓNIS György. Tudománytár. Budapest: Téka, 1990.

ZOVÁNYI Jenő. „Régi könyvek romjai és nyomai”. *Magyar Könyvszemle* 36 (1929): 87–90.

ZOVÁNYI Jenő. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. kiadás, szerkesztette LADÁNYI Sándor. Budapest: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

ZSILINSZKY Mihály. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. II. A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig, 1608–1647*. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai. Budapest: Hornyánszky, 1891.

APOLOGIA
P R O
C L E R O,
ET ALIIS CA-
T H O L I C I S H V N-
G A R I Æ,

Sive

R E F U T A T I O L I-
B E L L I, C V I T I T V L V S
est, QVÆRELA HVNGARIÆ, qui causas Belli Hungarorum,
adversus FERDINANDVM Secundum, Electum Ro-
manorum Imperatorem Semper Augustum, Germaniæ, Hunga-
riæ, Bohemiæ, Regem, &c. CLERVM, ac alios Catholicos
esse, confinxit.

S C R I P T A
à

THOMA BALASFI ELECTO
Episcopo Bosznense, & Præposito Pofoniense.

VIENNÆ AVSTRIÆ, Apud Gregorium Gelbhaar, in Contuber-
nio Agni, ANNO M. DC. XX.

BALÁSFY TAMÁS

Apologia pro clero et aliis Catholicis Hungariae, sive Refutatio libelli, cui titulus est Querela Hungariae, qui causas belli Hungarorum, adversus Ferdinandum Secundum, Electum Romanorum Imperatorem semper augustum, Germaniae, Hungariae, Bohemiae regem &c. Clerum, ac alios Catholicos esse, confinxit. Scripta a Thoma Balasfi, Electo Episcopo Bosznense, & Praeposito Posoniense

Védirat a papság és Magyarország más katolikusai mellett, vagyis megcáfólása annak a könyvnek, melynek címe *Magyarország panasza*, és amely a magyaroknak a mindig felséges II. Ferdinánd választott római császár, Németország, Magyarország és Csehország királya stb. ellen folytatott háborúja okaiként a papságot és más katolikusokat állítja be. Íratott Balásfy Tamás boszniai püspök és pozsonyi prépost által

Bécs: Gelbhaar, 1620

Az eredeti kiadás egy 129 számozott oldallal rendelkező quarto kötet
(RMK III. 1279). Létezik augsburgi kiadása is 1620-ból.

A szövegben való tájékozódás segítése érdekében Balásfi traktátusát
utólagosan fejezetekre osztottuk.

Báthory Orsolya és Szabó Ádám fordítása

A címlap az Országos Széchényi Könyvtár példányáról származik.

Méltóságos és főtisztelendő Ascanio Gesualdo¹ konstantinápolyi pátriárkának, Bari és Canosa érsekének, valamint Németország, Magyarország, Csehország, és az egész Birodalom területére kiterjedő rendkívüli felhatalmazással bíró apostoli nunciushoz Balásfi Tamás választott boszniai püspök, pozsonyi prépost, boldogságot kíván.

Mikor a *Védírat* kiadásán gondolkodtam, elsőként te jutottál eszembe, méltóságos pátriárka, hogy mind hivatalod, mind érdemességed miatt neked ajánljam ezt az írást. A papságot egy gyalázatos és gyalázkodó könyvecske vádolta be; az előbbinek az ügyét védem, az utóbbinak pedig válaszolok. Mind a védekezés, mind a válaszadás neked szól, minthogy a részegyházak papságának bírójává tett téged az, aki a legfőbb hatalommal rendelkezik a klérus, sőt a teljes földi Egyház felett.² Nem választom le érdemes voltodat hivatali méltóságodtól, az szolgált ugyanis grádicsul ez utóbbihoz, mert ami kell az egyikhez, az kell mindkettőhöz. Ám ez a könyvecske nemcsak a klérust, abból is két nagyszerű bíborost – az egyik már sok éve, a másik néhány esztendővel ezelőtt végezte be jámbor életét³ – rágalmaz meg név szerint, hányaveti modorban, de a felséges II. Ferdinánd császárt, Magyarország és Csehország királyát

- 1 Ascanio Gesualdo († 1638) Bari–Canosa érseke (1613–1638), címzetes konstantinápolyi pátriárka (1618–1638), a császár mellé rendelt apostoli nuncius (1617–1621).
- 2 Nem véletlenül hangsúlyozza Balásfi itt a pápai nunciushoz a klérus feletti bírói illetékességét. A címzetes boszniai püspök 1618 nyarán a pápa mellett Gesualdónak panaszolta el, hogy pozsonyi prépostság elnyerése után nem tarthatta meg a győri örkanonoki javadalmat. A pápai nunciust végül sikerült rávennie, hogy karácsonykor excommunicatiót és interdictumot mondjon ki a győri püspök és a káptalan ellen. Ez utóbbiak Pázmány Péterhez nyújtottak be egy memorandumot, miszerint a nuncius ítélete sérti a király tekintélyét és hatóságát, mivel a győri javadalmat ő adományozta másnak. Emellett az érseki illetékességgel is ellentétes, mivel a nuncius – bármekkora hatalommal is bírjon egyébként – nincs följogosítva eljárni a megyéspüspökök ellen az érsek tudta nélkül.
- 3 A két szóban forgó bíboros: Giuliano Cesarini (1398–1444) pápai követ, aki a várnai csatában esett el (1444. november 10.), valamint Forgách Ferenc (1560–1615) esztergomi érsek, bíboros, helytartó, a jezsuiták támogatója, a pozsonyi házában felállított nyomda Pázmány egyik kiadója.

is hazug ecsetvonásokkal festi le. Még igazságtalanabb módon teszi ugyanezt más becsületes, nagyszerű és előkelő férfiakkal; éppúgy ezek is mind indokul szolgáltak a felelet megírására. Igen, így van. De mindazt, amit ez a hatalmas felségsértésben bűnös rágalmozó összehazudozott akár a király, akár mások jóhírének megszaggatásával, azért mind a klérust tette felelőssé, és még mindig nem emlegette annyiszor a királyt, mint ahányszor vádolta és szidalmazta a papságot. Fejébe vette, hogy legelőbb a klérust fogja ütni-vágni, de a szenvedélyes csapás csekély szenvedést okozott, már amennyiben a toll, nem pedig a fegyverek erejét nézzük. Az előbbire ugyanis írásban felelünk, az utóbbiakkal viszont vagy harcba szállunk, vagy elmenekülünk előlük. Mégis, legyen bár szó az igazság napvilágra hozásáról vagy az üldöztetés elviseléséről, mindkettőben győztesek leszünk. Az igazságot ezzel a *Védirattal* adom közre, legjobb tudásom szerint érvelve az ügyünk mellett, az üldöztetést pedig én is, a teljes magyarországi klérushoz hasonlóan bátran, arcunk rándulása nélkül tűröm. Az igazság felszínre hozása számos ember érdeke, mert a cáfolatlanul maradt hazugság sokakat félrevezethet. Az üldöztetés elviselése viszont a saját érdekünk, nehogy mi magunk legyünk ellensége saját maguknak. Mert „a jó szándék az okozott kárt felére csökkenti.”⁴ Az arc a lélek tükre. E nélkül, sőt akármilyen írás nélkül is nemcsak hallod, de látod is, hogy a magyarországi prédikátorok mit művelnek és mennyire igazságtalanul bánnak a papsággal, sőt még a királyi felséggel és Magyarországgal is, melyet (bárcsak ne bizonyulna igaznak a jóslatom) féltő, hogy csakhamar a török birodalom részévé tesznek. Ha ugyanis az események okaival kapcsolatos előérzeteink igazak, és a dolgok eleje megmutatja az emberi értelem számára, mint ítéljünk a végkifejletet illetően, nem tudom, mi másra kellene számítanunk. Minden reményünk Istenben van, ő nem hagyja cserben saját ügyét, Krisztussal együtt mellé áll, és az Egyházzal tart majd. Hiszem, hogy azok a királyi és királynői lelkek, Istváné, Lászlóé, Imréé, Erzsébeté, Margité és sok más, nemes nemzetünkől származó lélek, imák és könyörgések tömjénes füstölőit égetik Isten büntető haragjának elhárítására, hogy az ne pusztítsa el Magyarországot, és kedves engesztelő áldozat gyanánt ajánlják fel magukat a zord bíró ítélőszéke előtt, kinek „szájából éles kard tör elő, hogy lesújtson a nemzetekre”.⁵ Könyörögnek, esedeznek, esküdznek azért, hogy a magyarok se kint, a mezőn ne haljanak meg kardélre hányva, sem bent, a városban ne pusztuljanak el éhínségben és pestisben.⁶ Hogy ez az olyannyira termékeny föld ne legyen pusztává, városainkat ne nyeljük el a lángok. Hogy akár maguk a magyarok, akár az általuk Európa határaitól, Ázsiából és Afrikából behívott idegenek ne éljék

4 Plautus, *Pseudolus*, 454.

5 Jel 19,15.

6 Vö. Ez 7,15.

fel a magyarok földjét a magyarok szeme láttára, és ne tegyék pusztasággá,⁷ amint az az ellenség pusztításakor történni szokott. Miért is ne gondolnék erre, ha egyszer megvan az alapja: többek között a minap barbár kegyetlenséggel Kassán meggyilkoltak vére is jajgatva kiált a mennybe,⁸ ahogy ugyanezt teszi sokak lelke, kiknek vére máshol és máskor festette meg a földet, követ, fegyvert és latrinát.⁹ „Akiket az Isten szaváért és tanúságtételükért öltek meg”¹⁰ szintén így beszélnek: „»Urunk, te szent és igaz, meddig vársz még az ítélettel? Mikor állsz bosszút a vérünkért a föld lakóin?»”¹¹ Mert ha a „perzsák országának angyalfejedelme” ellenállt a zsidók angyalának,¹² akkor miért ne mondhatnám, hogy a mennyben a magyarok által, a magyarokért és a magyarok ellen mondott könyörgések ellentmondásban vannak egymással, anélkül, hogy az imádkozók között bármiféle meghasonlás lenne? Miért ne félnék a vértanúk panaszai és vádjai alapján bekövetkező büntetéstől, bármennyire remélem is a hitvallók közbenjárása révén a bűnök bocsánatát? Mert ezek is, de azok is, mint fiatal venyige a szőlőtőkétől, Krisztustól kapják az eleven erőt.¹³ Azzal is tisztában vagyok, hogy Isten irgalmától nem lehet elválasztani az ő igazságos voltát, tudom, hogy ezek között minden tekintetben egyenlőség van, amelynél nagyobbat, de még ahhoz hasonlót sem vagyunk képesek felfogni, ahogy maga az egyenlőség is felfoghatatlan gondolkodással. De miért is beszélek „azokról” a természet ama tökéletes egységénél, amelyben a természet, az irgalom és az igazságosság egyenlő az Istennel, és amint Isten egy, úgy ezek sem többek? Mondom, miért beszélnék így, hogy „azok” és, nem „az”, hacsak nem azért, mert, ahogy a Nap egyazon hevétől szárad az agyag és olvad meg a viasz, úgy az irgalom és az igazságosság egymástól különböző művei is az (egy) Istentől származnak – mindazonáltal több olyan dolog van, amit az irgalomnak kell betudnunk, nem pedig az igazságosságnak. Sőt, az irgalom az Istentől származó igazságos dolgokhoz is (semmi igazságtalan nem árad ki belőle ugyanis) egyfajta, hogy úgy mondjam, többletként vagy fűszer gyanánt keveredik.¹⁴

7 Vö. Iz 1,7.

8 Vö. Ter 4,10. Az utalás a kassai vértanúkként ismert három személyre vonatkozik, vagyis a Kassán, 1619. szeptember 7-én mártírhalált halt két jezsuita papra, Pongrácz Istvánra és Grodecz Menyhéltre, valamint az esztergomi kanonokra, Kőrösi Márkra.

9 Ismételt utalás a kassai vértanúk szenvedésére. Rákóczi György hajdú Grodecz Menyhért és Kőrösi Márkot lefejezésük után, Pongrácz Istvánt pedig félholt állapotban dobták a szennygödörbe.

10 Jel 6,9.

11 Jel 6,10.

12 Dán 10,13.

13 Vö. Jn 15,1–6.

14 Zsolt 145,9.

Efféle fennkölt dolgokkal való foglalkozás közben sem veszítem el azonban a reményt, hogy Isten bosszúja enyhülni fog. Bízom a kegyelemben, mintegy a mennyből aláhulló tavaszi esőben, amely eloltja a hazát pusztító tűzvészeket.¹⁵ Bízom az oltalomban a veszélyek közepette, bízom a zavargásokra következő nyugalomban, a háborúkat lezáró békében, és bízom abban, ami az egész sarokpontja, amely révén minden jobbra fordul, vagyis abban, hogy a katolikus hit a korábbi állapotában tér vissza országunkba. Méltányos lenne a kedvező fordulatba vetett remény és az országot sújtó szerencsétlenségektől való félelemmel teli rettegés között hánykolódnia, hogy se az Istenhez szóló könyörgések, se az ellenfeleinknek szóló írások tekintetében ne hagyjuk cserben a hazát és az igazságot. Nem mintha veszély fenyegetné az igazságot, mert ki tudná legyőzni azt, ami mindent legyőz. Mivel azonban, ahogy maga „a sátán is a világosság angyalának tettei magát, úgy a szolgálói is az igazság szolgálóinak akarnak látszani. Végük méltó lesz tetteikhez.”¹⁶ A hazugság is így keni fel magára az igazság mázát, annak köpönyege és neve alatt keres szállást mindenfelé, és gyakran talál is, de csak az óvatlan lelkekben. A *Magyarország panaszja*, ez a durva fonállal szőtt, mondhatni otromba írás az ő megtévesztésükre készült, mert az értelmes embereknél sem az efféle, sem más hasonló vagy még nagyobb szélhámosság nem talál menedékre, nem jut be a bölcs ember szívébe, mert amiről a prédikátorok úgy vélik, elrejtve van, az napvilágra került, „lelepleződött a csalás, már minden kiderült.”¹⁷

Az *Apológiával* igyekeztem elérni, hogy a félrevezetett emberek rájöjjenek a tévedésükre, és hogy akik félrevezették őket, meghazudtolva és megcáfolva összezavarodjanak, és vagy a bűnbánattól indítva helyreigazítsák magukat, vagy a szegyénytől gátolva ne kövessenek el hasonló csalást. Ha sikerül a tervem, lesz minek örülnöm. Ha pedig valaki az előítéleteihez ragaszkodva jobb szeretne becsapott állapotban esztelenkedni, mint az igazságra ráébredve feleszmélni, az szálljon csak harcba a józan ésszel, és lássa csak be, mennyire „értelmes” ember is ő. Mert mi mást jelentene az értelmesség, mint nem szembefordulni a józan ésszel? Még így is azonban egyfajta örömet okoz számomra, hogy eleget tettem a kötelességemnek, vagy legalábbis nem hanyagoltam el azt. Van még más is, ami megörvendeztet, nevezetesen, hogy fáradozásomat ajándékképpen ajánlom fel neked, legjobb Pátriárka. Nem azért, mintha ezen munka tekintélye felérne az érdemeidhez, mert a veled egyenlő volna az, aki azokhoz méltót ajánlana fel, az irántad való tisztelet mégis erre ösztönöz, amely tisztelet mégha a legnagyobb is, amit érezhetek, mégsem fogható tekintélyedhez. Ugyanis aki háláját akarja nyilvánítani valakinek, ahogyan én neked, az, ha okos,

15 Vö. Péld 16,15. „Ha a királynak ragyog az arca, életet jelent, a kegye olyan, mint a tavaszi esőfelhő.”

16 2Kor 11,14–15.

17 Plautus, *Captivi*, 524–525. Devecseri Gábor fordítása.

nem igyekeznek eltökélten kedvében járni az illetőnek, hogy a jótéteményét ugyanolyan értékű háládatossággal viszonzza, mert ez csak ritkán sikerül, legfeljebb a jötevőkhöz méltó nagyformátumú embereknek, vagy akkor, ha igazán nagy ügyekről van szó, amelyek a jótéteményekhez képest nem bírnak csekélyebb jelentőséggel. Egyik sem teljesül az én esetemben, de te ezt nem is várod el tőlem. Te tisztában vagy velem, mennyivel tartozom neked, én is tudom, mint ahogy azt is, hogy kinek vagyok az adósa, mégis, amikor nincs lehetőségem a tartozásom kiegyenlítésére, te jóságoddal pótlod azt. Ezzel adsz súlyt a hálátnak, amely saját értékében kicsi ugyan, de nagy lesz akkor, ha elfogadod.

Nem akartam a te dicsőítésedről sem áradozni a tollammal, ahogyan sokaknál szokásban van, akik nagy férfiaknak ajánlják a műveiket. Mert hol lenne vége az írásnak, mikor ennyire bővében vagyunk az érveknek? Ugyanis a tulajdonságaid, azaz érdemeid, erényeid, tekintélyed egy egész könyvet igényelnek, bár nem azért, hogy attól kapják a fényüket, aki ugyanis írással kísérli meg azt, „az elefántcsontot korommal fehérre éppígy festheti,”¹⁸ illetve a Napról készült képével megpróbálhatja felülmúlni magát a Napot is, ragyogóbb sugarakat festve rá, mint az eredetinek van; és nem is azért, hogy számba vegyék, mennyi van belőlük – ki számolná meg ugyanis a számtalant? –, hanem azért, hogy ízelítőt kapjunk abból, aminek a csúcását aligha tudná bárki is bemutatni egy beszéddel, mikor még a közepe is kiváló szóno-
kot kíván. Ki tudná nemzetségednek a legfőbb, szentséges római szenátus vörösétől bíborló, és annyi híres herceg és fejedelem sora, neve, híre és ősi származása révén nemcsak Itáliában, de onnan kiindulva Itálián kívül is messze szélteben-hosszában elterjedt családfáját krónikába foglalni? Hogy a Gesualdók mikor, miféle kiváló teteteket vittek végbe? Már csak azon dolgokból is, amelyeket szemezetve érintene, köteteket töltene meg a roppant mennyiségű anyag.

Nincs azonban elég tehetségem és művészi erőm sem szóban, sem írásban, hogy érdemes lenne fáradságot fordítanom ezekre, inkább tőlem telhetően arra törekszem, hogy csodáljam és megbecsüljem őket. Miközben pedig ezt teszem, méltóztass megajándékozni és körülvenni jóindulatoddal, amellyel régóta viseltetsz irányomban, mikor fontos ügyekben tanácsot adsz, vagy megvigasztalsz, és eme próbálkozásomat hálám kifejezésére ne jótéteményeidhez, hanem erőimhez képest értékeld! Így hát, jóllehet kedvességed nem tudom viszonzni (ezt készséggel elismerem és bevallom), mégis úgy tekints rám, mint aki hálás neked, már csak az irántad érzett megbecsülés-
sem eme bizonyítékából kiindulva is. Ha majd úgy látom, hogy a megítélésed szerint ez sikerült, az messze értékesebb lesz buzgalmamnál, ösztönzés a nagyobb dolgokra, jótéteményeid gyarapodása, egy újabb ürügy az irántad való elköteleződésre. Szívből kívánom, hogy Isten legyen veled mindenkor!

Védirat a papság és Magyarország más katolikusai mellett

Az az, egyébként a magyarországi lutherokálvinista prédikátorok terjesztette hír járja a nép körében, hogy a katolikusok, köztük is főként az egyházi személyek tehetnek a magyarországi zendülésekről, és ez a belső mételty, amely felemészti az ország nemes testét, ezen tagokból terjedt szét. Világosabban szólva, a katolikusok, elsősorban a papság az oka a viszálykodásnak, a háborúnak, a fosztogatásnak, a tűzvészeknek, a száműzetéseknek, a gyilkosságoknak, amelyek keresztül-kasul felforgatják az egyébként oly nagyszerű, gazdagságban virágzó országot. A papság tehet arról, hogy a négy fal biztonsága aligha védhet meg bárkit is a jogtalanságtól, amikor oly sokan követnek el jogsértést másokkal szemben. Azért is a papság a felelős, hogy a hosszú vajúddal megszerzett dolgok egy szempillantás alatt szétszóródnak, az urak elosztják azokat a szolgák között, sőt az urak szolgáskorba kerülnek; és akik eddig az eke szarvát fogták távol az udvaroktól és az közügyektől,¹⁹ teljességgel elfogadhatónak tartják, hogy most az udvarokban parancsolgassanak anélkül, hogy megvolna a képességük a kormányzásra. A papok az okai annak is, hogy olyanokat küldenek a csatamezőre, akik alkalmatlanok a harcra; a lényeg, hogy megzavarják a nyugalmat, s ne legyen béke. A papok miatt fosztogatják a templomokat és az egyéb helyeket, nehogy Istené legyen, ami az Istené, és nehogy bárki is a tulajdonának mondhasa a magáét, ha nem tesz túl számos emberen a gáztatott elkövetésében, nem rabol mohóbban és nem merészebb a gyilkolásban. A papok az okai a gyűjtogatásoknak, hogy aztán könnyek áradatával sirassák azt, amit nem lehet eloltani. Az egyháziak tehetnek arról, hogy akik őket sem a hazájukból, sem a mennyből nem akarják kikergetni, száműzetésbe kényszerülnek. Igyekeznek ebben az állapotában megőrizni és ide vezetni az országot, egyebek mellett Istenhez intézett terjengős prédikációikkal is ezért küzdenek, így ostromozzák még azokat is, akikről nem is biztos, hogy vétkesek-e, legfeljebb csak abban, hogy senki kárára nem akarnak vétkezni. A papok szokása a királyt megfosztani az országtól, megszegni a neki tett hűségsküt, és egy másik királyra átruházni mindent, akitől aztán kevéssel később, amikor és ahogy éppen kedvük tartja, elveszik a királyi hatalmat, és a neki tett esküt is semmisnek tekintik. Legfőképp ezen törik a fejüket, ezzel foglalatoskodnak, mindazonáltal még előtte véghez visznek más, a terveik fő célját szolgáló gonoszságokat. Röviden: a jogokat jogsértésekké, a törvényeket

19 Utalás a római Cincinnatusra, aki az eke szarva mellől került diktátori pozícióba.

önkényességgé, a rendet káosszá alakítják át, ha lehet egyáltalán bármiféle alakzat a mindent összekuszáló zűrzavarban.

Ha ezekről a katolikusok tehetnek, ha azok között is az egyházi személyek, akkor azok sokat vétkeznek, emezek viszont rengeteget, így szerfölött méltónak, sőt szükségyszerűnek találom, hogy amint a bűnben, úgy a büntetésben is a klérusnak jusson a fő rész. Miért taszítanának másokat háborúságba azok, akiknek a békesség felé terelés lenne a feladatuk? Miért támasztanának a templomokból kilépve a királyt és a közönséget is veszélybe sodró vizályt, amelyben nem lehet jólét? Miért keltenének zűrzavart és zendülést, amelyben nincs nyugalom, olyanok, akik a király és a közösség jólétéért és nyugalmaért imádkoznak a templomban? Sem a katolikus hittet, amely a Szentírás alapján tanácsolja a békét, sem a papsággal, amely a szószékről hirdeti azt, nem összeegyeztethető, hogy a katolikusok olyannyira eltérjenek a katolikus hittől, a papok pedig a papságtól, hogy a békét, amelynek megtartását és követését valamennyi emberrel együtt a Szentlélek sugalmazására az apostol szavára elfogadták, se megtartani, se követni ne akarják.²⁰

Ha viszont a hírt azok koholták, akik terjesztik, és nem az általuk gyalázott emberek bűnei miatt keletkezett, vagyis ha a zavargások értelmi szerzői nem akarják, hogy aszerint bánjanak és beszéljenek velük, ahogyan ők viselkednek, és a történeteket a katolikusokra hárítják át, főként pedig az egyháziakra, miközben rájuk jellemző ez a viselkedés, és így is akarnak viselkedni, mégis másokra sűtik rá, hogy felforgatók, akik nem azok, és eszük ágában sincs azzá válni – akkor ezek a felforgatók, ahogyan egyébként is mindent erőszakkal tesznek, úgy most is elképesztő igazságtalanságot követnek el minden katolikkal szemben, amikor felforgatónak titulálják őket. Ezt az ocsmány szégyenfoltot az igazság egyetlen törlésével eltüntetném, ha egy pillanatra is feltárulkozna mindenkinek, és ha a zavargások kiobbantói válogatott hazugságok sötét árnyékával, a csalárd képzelődés leplével nem rejtenék el a valódi tényállást és helyzetet, becsapva az egyszerű embereket, akiknek sem idejük, sem igyekezetük nincs, hogy megvizsgálják az ügy részleteit és mérleget azok súlyát. Mivel azonban félrevezették őket kártékony mesterkedéssel és azzal, hogy telebeszítették a fejüket a szerencsétlenségekkel kapcsolatban, ezért megéri az időt és a fáradságot, ha ebben az egyébként egyszerű helyzetben (amelyet azonban a zavargások szerzői tervezetést és fáradságot nem sajnálva próbálnak bonyolulttá tenni) egy világos és elszánt írás révén az akadályok megszűntével feltárul az út, és mintegy kinyílik az ajtó, amelyet prédikátor ellenfeleink szívesebben tartanának zárva, és az igazságot az azt elfedő lepel lerántásával, a maga csupasz valóságában szemléljük majd meg. A hazugság iránti gyűlölet, az igazság szeretete vezérel, hogy ne fegyverrel, hanem tollal boszszuljam meg a papságot és más katolikusokat, vagy inkább magát az igazságot ért

20 Zak 8,19; Mk 9,50; Jn 16,33; Róm 12,18; 2Kor 13,11; Zsid 12, 14.

sérelmeket, amelyekkel a rágalmazás iránti vágy a szomjazó földre hulló bőséges zápor gyanánt árasztotta el a változásra sóvárgó népet. A már megvezetett emberek körében ezen híresztelés hatására terjedt el a vélekedés, hogy a katolikusok, de főleg az egyháziak a felelősek a Magyarországot sújtó zavargásokért és háborús eseményekért, ők szították, illetve segítették elő ezeket. Ha emberi test tagjai kölcsönösen érzik egymást, és a részek munkájukkal bizonyos módon az egész test egészségét szolgálják, nem lennék-e méltatlan tagja az Egyháznak, ha nem érezném én is az ezen szavak okozta korbácsütéseket? Miért ne okozna nekem is iszonyatos fájdalmat, hogy a szavaktól eljutottunk a korbácsig, a rablásig, a szentélyfosztogatásig, a templomok és jószágok elfoglalásáig, a kínzásokig, a csonkításokig, a mézárításokig, a vértanúk holttesteinek latrinába való dobásáig? Egy csepp keserűséget sem érezve viseljem el, hogy ellenfeleink mérhetetlen indulattól hajtva, méregkeverők és varázslók módjára, fortélyos rágalmazással mocskolják be a magyar, a katolikus, a pap, a püspök, mind egyazon népből való, ugyanolyan állású ember feddhetetlenségét, olyan színben tüntetve fel őket, hogy feddhetetlenségük a nép szemében már a gonoszágokért felelős szörnyetegként mutatkozzék? Ne nyögjek? Ne sóhajtozzam? Ne hatástalanítsam a kigyó módjára tekergőző hír mérgét az igaz beszéd orvosságával, amint erre lehetőségem adódik? Ez a méreg többet árt azoknak, akik szétfröcskölik, valamint a hiszékeny nép lelkiismeretének, mint akiknek a jóhíret próbálják beszennyezni vele. Mert amiképpen a hibás vélekedés is az azt kigondolók agyába fészkel be magát, nem pedig azokéba, akikről szól, az alaptalan híresztelés is olyan, mint a forrásából kibuggyanó víz, amely, noha hosszú folyómedrekben és idegen földeken át visz az útja, a helytől, ahol a felszínre tört, azért még nem szakad el. Kitalálóihoz tapad a hamis hír is, és azokhoz, akik magukba szívják azt, mint valami folyékony mérget, amely már számos ember lelkén rágta át magát. Az írásomból tehát jórészt a híresztelés kútfői által becsapott emberek iránt származhatnak érdemeim, akik először fülükkel, később pedig lelkükkel fogadták be a hírt ínycsiklandó csemege és hasznos táplálék gyanánt, ám a meggyőzés édes mézével bevont hazugság mérgezőnek bizonyult, amely most lelküket marja-harapja. A többiekre nem kell ekkora gondot fordítanom, mert, amint a piszok sem szennyezheti be a napfényt, az ő jóhírüket és méltóságukat is feleslegesen mocskolják. Ahogyan tisztesség van abban, aki tisztel, úgy a gyalázkodóban gyalázat. A feddhetetlen embert, bármivel is rágalmazzák, nem éri bántás, sőt inkább lehetőség számára, hogy türelmet gyakoroljon és érdemeket szerezzen Istennél,²¹ minthogy őmiatta szidalmazzák, és ezért örülnie és ujjongania kell.²² Mégis azonban, hogy a hazug rábeszélés ne idegenítse el

21 Balásfi lapszéli hivatkozása Jak 2–4, értelmileg azonban inkább Jak 5,7 és 10 illene ide.

22 Vö. Mt 5,11–12.

még inkább a becsületes emberektől a már amúgy is félrevezetett embereket, és ne vezesse őket félre még inkább az idő előrehaladtával és a hír terjedésével, valamint hogy ne váljanak elutasítónak az igazság és a jóság számos más válfajának elfogadásával szemben, a sokak szívében tanyázó hideg nedvességnek az igazság melegétől el kell párolognia, hogy immár ép és józan ésszel maguktól jöjjenek rá, félrevezették őket, és nagy árat fizettek kíváncsiságukért, amikor kiitták az ártalmas híresztelés hordozta mérget. Ennek terjesztése, erősítése és mintegy alátámasztása végett adták ki a *Magyarország panasza* című gyalázatos könyvet. Noha ez arcátlanságával más katolikusokat, kiváló és előkelő férfiakat sem kímél, mégis a papság szót szajkózza újra és újra. Bármiféle szerencsétlenség is történt valahol, valamikor Magyarországon a zavargások, felkelések, a polgárháborús viszály következtében, azt, úgy tűnik, mind a papságnak tulajdonítja, nekünk rója fel hatalmas csorbát ejtve jóhírünkön és méltóságunkon. Felháborodásomtól indítva az igazság védelmében én akartam válaszolni a katolikusokat, kiváltképp az egyházi személyeket befröcskölő hazug híresztelés mérge és a szintén mérgező hatású *Magyarország panasza* című könyv ellen; nem mintha többre tartanám magamat másoknál, de ilyen súlyú ügyben valakinek meg kell szólalnia. A mocskolódásoktól viszont én távol tartom magam, hadd folyjanak vissza oda, ahonnan kiömlöttek, és – amint „a rossz ember rossz kincséből rosszat hoz elő”²³ – árásszák csak el bőséggel a kútfejüket. De mielőtt hozzáfognék a munkához, hadd azonosítsam az elfogulatlan és elfogult Olvasóknak a *Magyarország panasza* szerzőjét oly módon, ahogy farka alapján a rókát, a farkast lába nyomáról lehet felismerni. Úgy vélem, a szerző talán az a kassai lutherokálvinista Prédikátor, aki minden ERejét beterve már máskor is intézett támadást a katolikus egyház közsiklája ellen, de miután visszavertük, tőlem és másoktól megtanulta, mit jelent a „VINCI” [veszíteni], de azt nem, hogy mi a „csöndben maradni”, mert kardját ismét kirántotta hüvelyéből, legott saját magát kaszabolva le, amikor a közétett írásnak mindjárt az elején saját vallását kárhóztatta el.²⁴

Ezt a következő módon bizonyítom. Mindenki, aki szentnek és vértanúnak nevezze az olyan embert, aki hitte és tanította, hogy a római püspök vagy pápa a kereszténység feje és főpásztor, a keresztények pedig azok, akik ezen püspök lelki vezetésével állnak, az elítéli a lutheri és kálvini tanítást, amely támadja és ellenzi a pápa egyház feletti primátusát, annak egyházkormányzati hatalma alól pedig kivonja a keresztényeket.

23 Mt 12,35.

24 Balásfi Tamás lefordíthatatlan szójátékkal rejti el a szövegbe Alvinczi Péter nevét: „...in PEtram Ecclesiae Catholicae quibus potuit viribus incurrit, sed reTRVSus, et a me, et magis ab ALijs, VINCI quidem didicit ...”

A *Magyarország panaszának* szerzője viszont szentnek és vértanúnak mondja Iréneusz²⁵, aki hitte és tanította, hogy a római püspök vagy pápa, a kereszténység feje és főpásztora, és a keresztények azok, akik ezen püspök lelki vezetése alatt állnak.

A *Magyarország panaszának* szerzője tehát elítéli a lutheri és kálvini tanítást, amely támadja, s ellenzi ezen püspök egyház feletti primátusát, annak egyházkormányzati hatalma alól pedig kivonja a keresztényeket.

A nagyobb premissza²⁶ abból érthető, hogy épeszű ember nem mondaná szentnek azt, akinek hamis a vallása, sem vértanúnak, aki nem igaz ügyért hal meg. Tudjuk, mit mondott az apostol: „hit nélkül pedig nem lehet senki sem kedves”²⁷ Istennek. Ha viszont a hit hamis, úgy nem lehet Isten ajándéka, csak annak a találmánya, aki kezdettől fogva hazug és a hazugság atyja;²⁸ ez Isten előtt bizonyosan nem lehet kedves, minthogy ő a saját alkotásában²⁹ leli örömét, nem pedig az ördög koholmányaiban. Továbbá, ahogyan az apostoli levélből tudjuk, Isten temploma vagyunk,³⁰ az ő otthona és lakhelye, ami – Ágoston a bizonyosság rá – kizárólag a hiten alapszik, ezért nevezi az apostol a hitet „a remélt dolgok biztosítékának.”³¹ Iréneusz ily módon igaz hittel vert gyökeret és vetett alapot³² a szentségben, és ugyanúgy az igaz hitért lett vértanúvá, ezért aki Iréneusz hitét igaznak mondja, annak szükségképpen hazugságként kell elítélnie az ezzel a hittel ellenkező tanítást, sőt azért, hogy kijelenti annak igaz voltát, már meg is hozta (noha burkoltan) az ítéletet, miszerint hazugságként ítéli el.

A kisebb premissza magától Iréneusztól vett tanúbizonyosságra támaszkodik. „Mivel azonban fárasztóan hosszadalmas lenne egy ilyen kötetben, mint ez, ismertetni valamennyi egyház püspökeinek az utódlási sorát, csak a legnagyobb, legrégebb és mindenki számára ismert, a két dicsőséges apostol, Péter és Pál által alapított és megszervezett római egyháznak az apostoloktól származó hagyomá-

25 Szent Iréneusz (115 és 150 között–202 vagy 203) egyházatya, vértanú. Lugdunum (Lyon) második püspöke. Balásfi Tamás a főszerzőben itt idézi először a *Querela Hungariae*-t, amely saját műve megírására motiválta. A fordításhoz használt példány jelzete: OSZK RMK I. 507.

26 A szillogizmusokban két premissza van: az első vagy nagyobb (propositio maior) és a második vagy kisebb (propositio minor). A nagyobb premissza az általános érvényű kijelentés (Minden ember halandó), a kisebb a konkrét, individuális (Péter ember), ezekből következik a konklúzió (Péter halandó).

27 Zsid 11,6; Ef 2,3: „Közéjük tartoztunk mi is, amíg testi vágyainkban élünk, s megtettük, amit a test és az érzékek kívántak. Születésünknel fogva mi is a harag gyermekei voltunk, akárcsak a többi ember.”

28 Vö. Jn 8,44.

29 Vö. Ef 2,10; Zsolt 92,5.

30 1Kor 3,16; 2Kor 6,16.

31 Zsid 11,1.

32 Vö. Ef 3,17.

nyát és az embereknek hirdetett, hozzánk a püspökök utódlási során át eljutott hitét említjük, összezavarva ezzel mindazokat, akik bármilyen úton-módon, akár önelégültségük révén, akár hiú dicsvágyukból kifolyólag, vagy vakságuk és balítéletük miatt tartanak nem kívánatos összejöveleteket. Mert szükségszerűen ehhez az egyházhoz kell igazodnia, mivel ennek nagyobb a tekintélye, az összes egyháznak, vagyis a híveknek, bárhol is legyenek, mert mindig ebben őrizték meg az apostoli hagyományt, bárhol is voltak. A szent apostolok tehát, miután megalapították és felépítették az egyházat, a püspöki feladatokat Linuszra bízta. Ezt a Linuszt említi Pál apostol is Timóteusnak írt levelében.³³ Őt követte Anaklét, utána pedig az apostoloktól számított sorban a harmadik helyen Kelemen, aki még látta az apostolokat, sőt beszélt is velük.”³⁴

Ugyancsak Iréneusz írja kevéssel lejjebb: „Kelemen követte Evarisztoz, és Evarisztozt Sándor, majd az apostoloktól számítva hatodikként Szixtuszt neveztek ki, ő pedig Teleszphoroszt, aki dicsőséges mártíromságot szenvedett. Őt Hüginosz követte, utána Piusz, majd Anicét. Miután pedig Anicétot Szótér váltotta, most, az apostoloktól számítva tizenkettedikként Eleutherosz a püspök. Ebben a sorrendben és ezen öröklődés révén jutott el hozzánk tehát az apostoloktól származó egyházi hagyomány, s az igazság hirdetése.”³⁵

Jegyezd meg hát, prédikátor Iréneuszból, hogy a római a legnagyobb és legrégebbi egyház. Jegyezd meg, ennek van a nagyobb tekintélye vagy primátusa. Jegyezd meg, hogy szükségképpen az összes egyház és hívő, bárhol is legyen, ehhez igazodik. Véd eszedbe a római püspökök utódlási sorrendjét Pétertől kezdve, mert náluk van az a nagyobb tekintély, illetve primátus. Jegyezd meg, ez az utódlási sorrend valamennyi eretneket összezavarta.

Ha ezeket gondolta Szent Iréneusz vértanú szent módon, hogyan gondolhatod az ellenkezőjét, ha nem istentelen módon?

Nos, az így bebizonyított premissákból most már mindenki számára egyértelmű lenne a konklúzió. Miért van az, hogy te viszont, akire éppen a tőled vett érvel mérték egy szempillantás alatt akkora vereséget, hogy nem tudsz belőle talpra állni, mégis halogatod az igazság elfogadását?

Máskülönben megint csak felhívom a figyelmed arra, hogy annyiszor vádolod a papságot, oly sokszor mész neki újból és újból, annyiszor tépázod meg, hogy már az az ember benyomása, hogy előrébb járt a tollad, mint az eszed. Ezért is kérdezem, hogy a „papságon” annak tagjait, vagy az egész papságot érted? Ha egyes papokra gondolsz,

33 2Tim 4,21.

34 Irenaeus, *Adversus haereses*, III. 2–3.

35 Uo.

miért nem jelölöd meg a személyüket ahelyett, hogy általában a papságot támadod? Ha viszont az egész papságra gondolsz, a következő módon érvelek.

Bárki, aki egyházi emberként általában a klérust vádolja és kárhoztatja, egyúttal önmagát is vádolja és kárhoztatja. De a *Panasz* írója (feltehetőleg az a bizonyos prédikátor) is egyházi ember, legalábbis azt akarja, hogy annak tartsák, másrészt saját véleménye szerint is az. Tehát a *Panasz* írója önmagát vádolja és kárhoztatja.

A nagyobb premisszát ily módon bizonyítom. Az „egyházi” és a „klérusbeli” rokon értelmű szavakként szerepelnek az apostoli kánonokban, amelyeket még a magát Anglia salisbury-i püspökének tituláló híres kálvinista Ivellus³⁶ is „az apostolok régi kánonjaiként” ismer el, és le is írja ezeket. A 15. kánon a „klerikusokat” kifejezetten megkülönbözteti a laikusoktól.³⁷ A 27. kánon pedig nevén nevezi a „klérust”.³⁸ Az első niceai zsinat, amelynek hitvallását az Ágostai hitvallás is használja, és amely zsinatot maga Kálvin is elfogad,³⁹ szintén klérus néven foglalja össze az egyházi rendet. Szent Jeromos az egyházi rendet a klérus hivatalának nevezi.⁴⁰ Sevillai Izidort az első aacheni zsinat így idézi:⁴¹ „Mindenkit, akit az egyházi szolgálat egyes fokozataiba felszenteléssel beiktattak, általában klerikusnak hívnak. Tanítóink szerint a »klérust« vagy a »klerikusokat« azért hívják így, mert azt olvassuk, sorshúzással döntötték el, hogy Mátyást szentelik fel elsőként az apostolok.⁴² Úgyszintén sorsolással választották ki mindazokat abban az időben, akiket az egyházak vezetőivé szenteltek. A »klérosz« szót ugyanis örökrésznek fordítják, ezért is nevezik görögül *kleronomiának* az örökséget, az örökösöket pedig *kleronomoinak*. Hasonlóképpen azt mondják, hogy azért nevezik őket klerikusoknak, mert részt kaptak az Úr örökségéből, vagy mert maga az Úr az ő örökrészük, amint az Úr mondása is így szól róluk: »én vagyok az ő örökrészük«.”⁴³

A kisebb premissza egyértelmű a két részből álló kérdés és felelet második, már feltételezett tagjából.

36 John Jewel (1522–1571) Salisbury anglikán püspöke, akinek Pázmány által is többször idézett műve, az *Apologia ecclesiae Anglicanae*, eredetileg angol nyelven jelent meg 1562-ben. Balásfi a latin mű 1600-as kiadására (*Operum theologicorum Ioan. Iuelli ... tomi duo* [Genf: Jacobus Stoer]) hivatkozik.

37 Canones Apostolorum, Canon XV: „... tamquam laicus ibi communicet.” (laikusként ott áldozzon).

38 Canones Apostolorum, Canon XXVII: „Innuptis autem, qui ad clerum provecti sunt, ...” (A házasságatlanok közül, akiket a papságba felvettek...).

39 Calvin, *Institutio*, 4, 9, 13.

40 Hieronymus, *Epistola LII (ad Nepotianum)*, 4.

41 Isidorus, *De ecclesiasticis officiis*, 2, 1.

42 Vö. ApCsel 1,26.

43 Ez 44,28.

Ebben az esetben is a premisszákból elég világosan következik a konklúzió. Legáltalább állítanád mindjárt az írás, vagyis a *Panasz* elejétől kezdve, hogy a „klérus” neve alatt azokat az egyháziakat értetted, akik a római pápa egyházkormányzati hatalmának engedelmességeknek, és ez különféleképpen mutatkozik meg a könyv alapján! Hogy ne időzzek sokáig ennél, van egy nagylelkű ajándékom, na, nem az írói képességednek, hanem neked és a többi prédikátor személyének. Amint ti sem vagytok klerikusok, hanem laikusok, így eszedbe sem jutott, hogy a prédikátorok is beleértendők a „klérus” szóba, és ily módon az érvelem nagyobb premisszájában az „egyháziak” egyjelentésű kifejezésként áll, a kisebbikben pedig többjelentésűként, hogy a nagyobb premisszának legyen értelme. Vagyis mindenki, aki sajátlagos értelemben vett egyházi, amikor az egész klérust vádolja és kárhoztatja, önmagát is vádolja és kárhoztatja. A kisebbik premisszában viszont a *Panasz* szerzője olyan értelemben egyházi, hogy azt akarja, annak tartsák, és saját véleménye szerint az, mint amikor az embert ábrázoló képet is embernek nevezzük.

A te és prédikátortársaid érdekében oldottam meg ezt az érvet, és jobban szeretném ezzel a megoldással elnyerni a győzelmet, mintsem a premisszák megkülönböztetése nélkül, az érvelem konklúziója révén.

Még egy keveset hadd tegyek hozzá a klérus elnevezéséhez és feladatához. Ha a klérus szó eredetéről kevéssel feljebb írottakat, illetve azt, hogy az apostolok miért az egyházi személyeket akarták ezzel a névvel illetni, valamint hogy a szent atyák is ezt a kifejezést használták, nos, ha ezeket elszántan szem előtt tartod, akkor biztosan könnyen belátod, hogy a klérus szót és annak értelmét illetően mennyire kevéssé helytálló, hogy Achab bálványimádó, nem Isten, hanem az ördög örökségére elhívott papjait⁴⁴ klérusként emlegeted.⁴⁵

Hogy azonban ne tűnjek úgy, mint aki görcsösen ragaszkodik ehhez a szóhoz, elfogadom, hogy úgy lehetett Achab papjait klérusnak mondani és most is annak mondhatók, ahogyan elfogadtam, hogy a velünk ellenséges prédikátorok is egyházi személyek, és jogosan tulajdonítják maguknak azok a „klérus”, ezek pedig az „egyházi” elnevezést. De tessék, halld csak, hogy az nem a klérus volt-e, amelynek tagjait Achab és Jezabel üldözte az általad klérusnak nevezett emberek prófétáitól felbujtva? Abdiás közülük – tudniillik a próféták közül, vagyis Isten klérusából – vett százat, s elrejtette őket ötvenenként egy-egy barlangba, s ellátta őket kenyérrel és vízzel, míg tartott Jezabel örjöngése.⁴⁶ Róluk beszél Illés, aki maga is a pusztába menekült és barlangok zugaiban rejtőzött: „Emészt a buzgalom az Úrért, a Seregek Uráért! Mert Izrael fiai elhagytak,

44 1Kir 22,5–12.

45 *Querela*, 1v.

46 1Kir 18,4.

oltáraidat lerombolták, prófétáidat meg kardélre hányták. Csak én maradtam élve, de most nekem is az életemre törnek.⁴⁷ Nincs olyan indok, ürügy, érv, a Szentírásnak akár csak egy kicsiny betűje, ami miatt neked inkább Baál prófétáit, mint Isten prófétáit kellene klérusnak nevezned. Vajon Krisztus nem pap, nem főpásztor?⁴⁸ Ennek ellenére őt is papok és főpapok csalással, ravasz álnoksággal, átkokkal, pénzzel, pénzen vett szolgálattal a kereszthalálig, sőt még a sírba tételén túl is üldözték.⁴⁹ A papok biztosan és még azok a főpapok is valóságosabban „egyháziak” voltak, mint a prédikátorok. Azok ellenben legalább megszűntek papoknak és főpapoknak lenni, a prédikátorok viszont soha nem is lettek azok, ahogy most sem valódi egyházi személyek. Tisztában vagyok vele, hogy a prédikátorok remekül szoktak prédikálni a Krisztussal és az apostolokkal kegyetlenül elbánó papokról és főpapokról azért, hogy a műveletlen és hallomás alapján bárminek könnyen hitelt adó néppel meggyűlöltessék az Újszövetség papjait és főpapjait. Miért nem teszik azt hozzá, hogy Krisztus is és apostolok is papok és főpapok voltak, azért, hogy a „pap” és „főpap” szavakról, amelyekkel Krisztus is azt akarta, hogy őt illessék, ne alakuljon ki egy olyan elképzelés, hogy még maguk a prédikátorok is gyűlölettel és ellenszenvvel viseltetnek e szavak iránt, és csak másokra aggatják azokat? Láthatóan azonban ebben is annyira óvatosak, mint bármi másban. Visszatérek viszont oda, ahonnan a klérus szó fejtegetésével némileg eltávolodtam. Azt is elfogadom, amit a prédikátor ír (ezzel a névvel jelölöm ugyanis könyvemben azt, aki a *Magyarország panaszát* koholta és írta), hogy tudniillik a Sátán minden erejével Magyarország békéjének és nyugalmanak megzavarására törekszik.⁵⁰ Elfogadom, hogy a magyarok sok, sőt túlságosan sok, talán soha nem orvosolható szerencsétlenséget szenvedtek el ahhoz, hogy ne csak most, de még az utókornak is bőven legyen oka a gyászos panaszkodásra. Elfogadom, hogy Acháb és Jezabel prófétáihoz hasonlóan, akiknek ajkán a hazugság lelke van,⁵¹ most sem hiányoznak a gonosz démonnak mintegy a társzekerei, hogy bevigyék a háborúságot a keresztény világba, készen arra, hogy eszközei legyenek a Sátán számára a viszályok, villongások, zavargások és felkelések sugalmazásában, tanácsolásában és azokról való meggyőzésben. Elfogadom azt is, hogy a magyarországi színpadon a Sátán viszi színre a tragédiát; itt nem színészek mímelik a fájdalmat és a sírást, hogy játékkukkal könnyeket csaljanak a szemekbe, itt az emberek között játszódnak a véres jelenetek. Ezekben az élőket nem képzelik holtak, hanem tényleg megölik, a mezőket, utakat emberi holttestek borítják, dögletes büzt okozva az orr, rettegést a lélek számára. Megrontják a levegőt, megfertőzi azt, aki belélegzi; el-

47 1Kir 19,10.

48 Zsolt 110,4. Zsid 5,10; 6,20.

49 Jn 7,32; 11,47,49,51; 18; 19,15,20.

50 Vö. *Querela*, 1v.

51 1Kir 22,22.

szántan gyűjtogatják, pusztítják a városokat, falvakat, otthonokat, vadállatok módjára, büntetlenül. A diplomokból elviszik az Istennek szentelt bútorzatot, és bármit, ami ezüsből, aranyból, vagy más értékes anyagból készült; a szentek jámbor és tiszteletteljes gondoskodással elrejtett és megőrzött ereklyéit illetlen gondolkodású és orcátlanul vakmerő kincskeresők előtt tárják fel. Egyeseket nemes polgártársaikkal láncolnak össze, másokat börtönbe vetnek, megint más, előkelő származású és nagy méltósággal bíró, derék és senkinek sem ártó embereket ragadnak ki békéjükből, vernek fel éjszakai álmukból, félmeztelenül húzzák, taszigálják őket, és váltságdíjért kényszerülnek megvásárolni nyomorúságos életüket. Másokat, akikkel szemben nem tudnak erőszakot alkalmazni, a vagyonuk miatt, amelyből távollétükben is teljesen kiforgatják őket, jószágvesztéssel és száműzetéssel sújtanak. Feddhetetlen embereket pocskondiáznak, szidalmaznak, amíg be nem rekednek, és inkább méregbe, mint fekete tintába mártott tollal és nyomdai betűkkel gúnyolják őket, jóhíruket gyalázatos hírhedségre változtatva át. A sérthetetlen, a régóta jól bevált gyakorlattal alkotott és megszilárdult törvényeket eltörlik, és még a királyra is kezet és fegyvert emelnek, ha épp lehetőségük kínálkozik erre. Ezenfelül még hatmillió vagy tizenhatmillió gonoszságot követnek el a világ kárára, amelyeknek már a puszta gondolatára is elborzad a jószándékú lélek. Mindennek a szép és helyes rendjét felforgatják, és helyére a rút káoszt teszik. Azt viszont nem fogadom el, hanem elutasítom, hogy ezen tragédiákért a klérus és más katolikusok felelnek, elutasítom, amit te minden bizonyíték nélkül állítasz, hogy minden gonoszság a papság által áradt hazánkra. És ha igazolom, hogy amit te a tőled telhető legnagyobb erőfeszítéssel próbáltál bizonyítani, azt egyetlen érveléssel sem bizonyítottad, ugyanakkor világosan kimutatom, hogy a prédikátorok azok, akik felszították a zavargásokat és a háborúkat, akkor a megtorlás elve alapján a barátaiddal és prédikátortársaidal egyetemben vesd alá magad a büntetésnek mint felelős.

[A várnai csatáról és Julián bíborosról]

Prédikátorunk először a várnai csatavesztés körüli, régmúltból felidézett időket emlegeti, amikor még Luther és Kálvin tanításainak mérgétől sem a jók nem éreztek félelmet, sem a rosszak reményt, mivel még sok-sok évvel ezután jött a világra amaz a szászországi Eislebenben, emez pedig a franciaországi Noyon-ban, és nem is tudtak uszítani a zavargásokra és háborúkra, de csak azért, mivel még nem léteztek. Mihelyst ugyanis mindkettő, amint az eléggé közismert, ártalmas módon, fortélyosan elszakadt a katolikus Egyháztól, Szinónhoz hasonlóan⁵² nem az evangélium fáklyáját és zászlaját vitték

52 Szinón görög hős a trójai mondakörben; ő vette rá a trójaiakat, hogy a falovat bevigyék a városba, és így a görögök el tudják foglalni Tróját.

maguk előtt – amivel feleslegesen kérkedtek –, hanem a háborúkét. Luthert illetően magától Luthertől vannak biztos értesüléseink. Azt tanította, hogy a fejedelmek köznéphez képest kiváltságolt helyzetét meg kell szüntetni, az összes fejedelem által hozott törvényt el kell törölni, a fejedelmeknek nem kell engedelmeskedni, a törökök ellen sem katonáskodni, sem ahhoz bármivel hozzájárulni nem szabad.⁵³ Mi más ez, mint hogy feltüzelik a népeket a fejedelmek elveszejtésére, miután széttörték a törvényes korlátokat, amelyek között a jótékony béke megmarad és védve van minden közösségben a polgárok egyetértésének határain belül? Mi mással lenne ez egyenlő, ha nem azzal, hogy az embereket a semmire sem tekintettel lévő, mindent romlásba döntő zavargások mélységeibe taszítják, a keresztény fegyvereknek pedig megtiltják, hogy megállítsák a törököt az oszmán birodalom kiszélesítésében? Arról, hogy mit szenvedett végig Németország a legnagyobb zendülések felett sáfárkodó Luther miatt, és hogy mennyit szenved most is attól, ami a szerencsétlenségekből hátramaradt, melyek hamu alatt lapangó szikrák módjára még most is újra meg újra lángokként csapnak fel, az egykorú történetírás, az emlékezetünk és főként a friss tapasztalatok együttesen tanúskodnak. Kálvint és a kálvinistákat illetően elég akár csak egyetlen 1593-as, az angliai Londonban megjelent könyvet megnézni, amelyben a genfi, vagyis a kálvini evangélium nagy részét azok az angolok nevezték fekélynek és savoyai Talmudnak, akiket általánosságban kálvinistáknak nevezünk, ők viszont tagadják, hogy puritánok lennének,⁵⁴ amely névvel ugyanis Kálvint és a genfi magisztereket, illetve azok kálvinista követőit illetik. Ebben a könyvben már nem a katolikusok, – akik nektek pápisták, és saját maguk számára is, mivel a pápát e világon második Krisztusként a legfőbb egyházfőnek, pásztornak és főpapnak tartják –, hanem azok az angolok, akiket ti társevangélikusaitoknak neveztek, ismerik el, hogy Kálvin és Béza szerfölött rendezavaró emberek voltak. Mit mondjak Jakab őfelségéről, Anglia miénkkel ellenkező vallásán lévő, jelenlegi királyá-

53 Balásfi három Luther-írára hivatkozik (*A világi felsőbbiségről* (1523), *Az egyház babiloni fogsága* (1520) és *Két császári összeegyeztethetetlen és ellentmondó, Lutherre vonatkozó parancs* (1524)), a kortárs vallási polémia gyakorlatának megfelelően (feltehetően Pázmányt követve) meglehetősen egyoldalúan értelmezve az ott leírtakat. Luther azt mondja, hogy ha mindenki keresztény lenne, akkor nem lenne szükség fejedelmekre és törvényekre (ebből vonja le Balásfi a fent látható következtetést), de mivel a világ nem egészében keresztény, Isten a fejedelmek révén kormányozza a világot. A helyzet a törökkel szembeni ellenállás esetében is hasonló: Luther nem azt állítja, hogy nem szabad a török ellen háborút folytatni, hanem hogy először a keresztényeknek kellene bűnbánatot tartaniuk, és csak utána fellépni az Isten büntetéseként jelentkező törökkel szemben – ellenkező esetben az sikertelen lesz. Későbbi írásokban véleményét részletesebben is kifejti és a X. Leó 1520-as *Exsurge Domine* bullája óta ellene felhozott, Balásfi által említett vádat cáfolni is igyekszik, katolikus ellenfelei ezeket azonban rendszerint már nem idézik.

54 A Balásfi által hivatkozott írás Richard Bancroft *A survey of the pretended holy discipline...* (London: John Wolfe, 1593) című műve. Bancroft (1544–1610) 1604-től haláláig canterburyi érsek volt.

ról és hercegéről, aki egy kinyomtatott írásban beszél így a kálvinista puritánokról:⁵⁵ „Valóban ragyogó dicséret, kiváló magasztalás, amellyel megtiszteltem a puritánokat, holott én, bevallom, több hitet találtam még a hegyi és a határmenti rablókban is, mint az emberek ezen fajtajában.” Továbbá ugyanott ugyanez a király: „Engem a puritánok nemcsak születésemtől fogva zaklattak vég nélkül, de már anyám méhében is majdnem elveszejtettek, mielőtt a világra jöttem volna.”⁵⁶ És hogy még világosabban lásd, hogy egy ekkora uralkodó mennyire hevesen vádol, hallgass többet tőle: „A fiamnak szóló könyvemben sokkal élesebben és indulatosabban támadtam a puritánokat, mint a pápistákat.”⁵⁷ Miért beszél így? Talán azért kesereg a király a nyomtatásban megjelent panaszaiiban, mert a puritán kálvinista prédikátorokat békeszerető emberekként ismer-te meg? Ezt ugyan senki nem gondolja. Lám a béke rügyei, levelei és gyümölcsei mint pattannak ki, növekednek és érnek a kálvinista evangélium magjából sarjadt fa ágain!

Ismertebb és bizonyosabb dolgok ezek annál, semmint hogy a prédikátorok képesek lennének akár elhomályosítani, akár megkérdőjelezni, vagy nekem időt és tollat kellene pazarolnom rá, hogy bizonyítással világosabbá tegyem őket. A legfrissebb, nem kevés, sőt a szükségesnél több hazai és – minthogy megtapasztaltuk azokat – letagadhatatlan példára később térek rá, mihelyst megfelelttem a prédikátor által Julián bíborossal,⁵⁸ a papsággal, és más kiváló emberekkel szemben odavetett rágalomokra. Ezt pedig a gyűlölet, vagy akár az ellenfelekkel szembeni vádaskodás, akár a mieinkkel kapcsolatos elfogultság bármiféle vágya nélkül, sőt amennyire tölem telik, a legcsekélyebb nyoma nélkül teszem majd meg.

55 I. Jakab angol (1603–1625) és skót király (VI. Jakab néven, 1567–1625), akit a skót presbiteriánus egyház elvei szerint nevelték, a puritán reformációt nem szívesen támogatta. Jakab az egyik legműveltebb angol király volt, több művet is írt. Az az írása amelyből Balásfi idéz, I. Jakab *Apologia pro iuramento fidelitatis* (London: Ioannes Norton, 1609) című írása, amelynek előszavát (*Praefatio monitoria*) II. Rudolf császárnak címezte.

56 Jakab egyetlen gyermeke volt I. Mária, skót királynőnek és Stuart Henriknek. A skót protestánsok rendszeresen támadták Máriát katolikus vallása miatt, férje pedig, aki társuralkodó akart lenni, megölette a királynő titkárát. Valószínűleg erre az incidensre történik utalás a Balásfi által citált forrásban.

57 I. Jakab fiának, Henry hercegnek címzett királytűkre, az 1599-ben kiadott *Basilikon dóron*. Magyar fordítása is megjelent 1612-ben, Szepsi Korotz György tollából.

58 Giuliano Cesarini (1398–1444) római bíboros, pápai követ. 1442-ben IV. Jenő pápa Magyarországra küldte, hogy elsimítsa az egyenetlenségeket Habsburg Albert özvegye, Erzsébet anyakirályné és a magyar trónra meghívott lengyel király, Jagelló Ulászló között. Cesarini csakhamar I. Ulászló (ur. 1440–1444) bizalmasa lett, és mivel a hitetlenekkel kötött békét az egyház megszeghetőnek tartotta, rávette a királyt, hogy rúgja fel a törökkel 1444 júniusában tíz évre kötött békét, és indítson hadjáratot a Balkánra. A várnai katasztróféért (1444. november 10.) és Ulászló király haláláért Thuróczy és Bonfini is a bíborost tartotta felelősnek, aki esküszegésre vette rá a királyt, a várnai vereséget pedig isteni büntetésnek tartották. Maga Cesarini is elesett Várnánál II. Murád (1421–1444) szultán seregeivel harcolva.

A történelemben való járatlansága miatt (ha a prédikátor szerző megbocsátja nekem és nem veszi zokon, hogy az igazság kimondását és kifejtését szolgálja beszédem) a könyvét vagy inkább a példákat, amelyeket a papság megtépázására írt, és amelyeket mindjárt hazugsággal kezdte. A példákat, miszerint Magyarországon a papság uszított a zavargásokra és provokálta ki a háborúkat, Julián bíborossal kezdi, aki „Lajos, magyar királynak” a törökkel kötött béke megsértését tanácsolta. Lajos nevét bizony négyszer ismétli el, kétszer latinul, kétszer magyarul,⁵⁹ holott abban az időben Lajos nevű király nem parancsolt a magyaroknak, viszont Ulászló igen, akinél Julián a Szentszék követeként tartózkodott.⁶⁰ A prédikátorok sűrűn tévednek így, hogy tudniillik más szót használnak egy bizonyos helyett, és ettől lesznek ők a katolikus hit ellenségei, mert a valós helyett a valótlanhoz ragaszkodnak. A prédikátor Lajosról tett kijelentését illetően, engedjük meg, hogy az – a filozófusok és teológusok kifejezésével élve – mindössze egy tárgyi hazugság, ami noha nem számít isteni haragot kiváltó emberi bűnnek, mégis a hasonló fajtájú hibák és hazugságok olyannyira csorbítják a szólás és az írás hitelét, tekintélyét, hogy annak az olvasónak, aki ezeket észreveszi, biztosan nem szabad hinnie neki. Az ugyanakkor alaki hazugság, és halálos bűnként kell felrónunk a prédikátornak, hogy minden megkötés nélkül leírja, miszerint Julián jogsértésre vette rá a királyt. Olvasd Bonfini, prédikátor, világosan meg fogod benne találni, hogy Ulászló már a törökökkel való békekötés előtt szövetségre lépett ellenük a keresztény uralkodókkal,⁶¹ amelyet a keresztény egyesülés szent és sérthetetlen köteléke miatt nem lett volna szabad megsértenie azzal, hogy a szövetségesek háta mögött lepaktál a törökkel.⁶² Miután azonban összeszedték a bátorságukat, és a szenátusban felolvasták a konstantinápolyi császár⁶³ levelét, aki egyike volt azon keresztény uralkodóknak, akikkel Ulászló és a magyarok szövetségre léptek, amely levélben a császár egyrészt emlékeztetett a szentül megkötött szövetség kötelező megtartására, másrészt kérte, hogy fontolják meg alaposan, mennyire veszélyes a magyarok számára, ha kiszolgáltatják magukat a török kénye-kedvének. Julián még hozzá sem szólt az ügyhöz a szenátusban, mikor (hogy Bonfini szavait változatlan formában idézzem anélkül, hogy azokhoz

59 Lásd a kétnyelvű *Querela Hungariae*-kiadás 2. lapját (RMNy 1179): „... Tristissimum et lamentabile exemplum regis Ludovici ...” – „... igen szomorú és siralmas példája Laios Királynak.” „... tamen Ludovico persuaso ...” – „... az el hitetet Laiost ...”

60 A *Querela Hungariae* 1619-es kassai kiadásában szerepel Ulászló helyett Lajos király, a *Querela* többi ismert kiadásában a hibát javították.

61 Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades quatuor*, III, 6.

62 Pázmány Péter is ezzel érvelt az 1609-es *Öt szép levélben*, Balásfi valószínűleg onnan vette át az argumentumot.

63 VIII. János (Ióánnész Palaiologosz, 1425–1448) bizánci császár.

hozzátennék vagy elvonnék belőlük valamit) „a királyt és az összes főnemest olyan büntudat töltötte el, hogy jobban nem bánkódhattak, nem szégyenkezhetek volna. Belátták, hogy a törökkel a szövetségesek tudtán kívül és velük szemben kötött béke lerombolta halhatatlanságuk már letett alapjait, megcsalta a várakozást, amelyet a keresztény közösségben maguk iránt keltettek. Eszükbe jutott, hogy régebben a szent hit védnökeinek, a vallás bajnokainak, Krisztus megbosszulóinak, a hívő nemzetek felszabadítóinak nevezték őket, most azonban úgy fogják tartani róluk, hogy megsértették a társadalmi szerződést, megfeledeztek latin és görög szövetségeseikről, megvetik a halhatatlanságot, és csak a maguk hasznával törődnek. Julián azon nyomban a büntudattól marcangolt lelkekhez fordul stb.”⁶⁴ Ezeket írta Bonfini.

Ha nem volna túlságosan hosszú, Julián teljes beszédét közölném, ám minthogy Bonfiniben pontosan ugyanaz van, mint ami élőszóban elhangzott, így hozzá irányítom a prédikátort és az olvasókat. A bíboros általában arról próbálta meggyőzni a magyarokat, amire már amúgy is hajlottak a helyzet és a korábban létrehozott keresztény szövetség ismeretében, valamint a törökkel kötött béke feletti megbánás, illetve a görög császár levele miatt, hogy tudniillik a keresztény fejedelmekkel korábban, esküvel kötött szövetséget tartsák meg inkább, mint a törökkel való békét; hogy az egyiket részesítsék előnyben a másikhoz képest, vagyis a korábbi az azzal ellentétes későbbihez képest. Hozzátennem a bíborosnak még néhány szavát: „Vajon kötöttetek-e önként, jelenlétemben és kezdeményezésemre szent szövetséget az itáliaiakkal és a görögökkel, hogy ezek Trákiából segédcsapataikkal vonuljanak fel, azok tekintélyes hajóhadat küldjenek a Dardanellákra? Kötöttünk. Ha kötöttetek, miért szegtétek meg, és miért egyeztetek meg másképp a törökkel? Milyen joron tudjátok ezt megtartani, még ha megkötöttet is?”⁶⁵ Továbbá nem sokkal ezután, ugyancsak Julián mondja: „Mindenki egyetért abban, hogy a jogos és igaz esküt szentül meg kell tartani; annak azonban, amely nemcsak az egyénre, hanem a közösségre is pusztulást hoz, semmisnek és érvénytelennek kell lennie.”⁶⁶ Ismételten a bíboros: „Mindezért kérek titeket, könnyezve kérek, főurak, és elsősorban téged, nemes király, hogy még mielőtt hitszegésünknek híre terjed, mondjatok le arról, hogy megháborítsátok a keresztény társadalom érdekében a szentséges atyának és a többieknek adott ígéretet. Őrizzétek meg hűséggel és szentül a latinokkal és a görögökkel kötött szövetséget.”⁶⁷ Hallod-e, prédikátor, ezek neked esküszegésre rábeszélő érveknek tűnnek? Úgy vélem, hogy nem, ha van egy kis eszed. Kérem én továbbá,

64 Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum...* A Bonfinitól származó idézeteket Kulcsár Péter fordításában közöljük.

65 Bonfini, III. 6.

66 Uo.

67 Uo.

ha lenne egy hitvesi esküt tett feleséged, de te mégis megesküdnél egy másik nővel is, tehát korábbi házassági fogadalmadat megszegve olyannyira elköteleződnél a második mellett, amelyet megkötnöd sem lett volna szabad, hogy az elsőt eltaszítva a „ráadásként” elvett utóbbihoz ragaszkodsz, nem kötnéd-e magad kétszeresen az esküszegés és a házasságtörés bűnéhez? Vajon, amennyiben a második eskü is érvényes, nem tennéd-e jobb és istenfélőbb módon, ha a korábbi esküvés megtartása mellett határoznád el magad? Csak akkor vonod ezt kétségbe, ha egyáltalán semmit sem értesz.

Ezek, amikről beszélünk, ugyan nem azonosak a magyarok és Julián bíboros példájával, de mégsem különböznek attól teljesen; ugyanis – amennyiben tartjuk magunkat a gondolkodás és a filozófia szabályaihoz – még azon dolgok között is, amelyek teljesen ugyanazok, csak valami elképzelt, illetve az emberi értelem által kiagyalt és koholt hasonlóság van. A törökellenes, felbonthatatlanul kötött szövetséget a szövetségeselek tudtán kívül megszegni és a törökkel másokban megállapodni nem lehetett. „De megállapodtak.” Ki helyeselné azonban azt, amit még a magyarok sem hagytak volna jóvá, sőt inkább büntudatot és fájdalmat éreztek a hibás lépés miatt, ráadásul a bíboros beszédének meghallgatása előtt? Mondd csak, prédikátor, melyik egyezséget kellett volna betartani? Az elsőt vagy a másodikat? Ha az elsőt, miért vádolod a bíborost? Ha a másodikat, miért becsüled többre, mint az elsőt? Még ha így is gondolod, bizonyosan rosszul gondolod, mert ebben az esetben a törököket többre tartod a keresztényeknél. Miért ítéled el mégis kizárólag a bíborost, a konstantinápolyi császárt miért nem? Holott levelében, futára révén ő is arra buzdította Ulászló királyt és az ország előkelőit, hogy ne a keresztény szövetség egyrészt korábbi, másrészt jogilag fontosabb kötelékétől szakadjanak el, hanem inkább az időben későbbi egyezségtől, amely ellenkezik az elsővel, és amelyet jogszerűtlenül kötöttek meg. Miért nem vádolod magukat a magyarokat is, akik megbánták a másodikat, azaz a későbbi egyezményt? Ha az első egyezséget jogosan kötötték meg (márpedig nem fogod bebizonyítani, hogy nem így történt), akkor a másodikat, amely ellenkezik az elsővel, biztosan jogsértő módon; ennél fogva nem ez utóbbit, hanem amazt kellett volna megtartani. A törvénytudósoknak ugyanis ez az igaz véleménye: „A törvény, a rendeletek, vagy a jóerkölcs ellen megkötött megállapodások nem rendelkeznek jogerővel.”⁶⁸ Izidor⁶⁹ ezen szavaival szemben semmit sem tudsz felmutatni: „A gonosz ígéreteken szegd meg az esküdet!” Továbbá: „Istentelen ígéret az, amely bűn nélkül

68 Caracalla császár egyik konstitúciója. C. 2. 3. 6.

69 Sevillai Szent Izidor (556–636) latin nyelven alkotó kora középkori egyházi író Hispániában, egyháztanító.

nem teljesíthető.”⁷⁰ És ha nem tévedek, te sem fogsz ez ellen tiltakozni, legfeljebb ha a teljes igazsággal szállsz szembe: „Az esküvés nem kötelez jogtalanságra.”

A te ellenvetésed erre az, hogy a török elleni háború a Muráddal kötött egyezség megszegése miatti büntetésként végződött szerencsétlenül.⁷¹ Mire én azt felelem, nincs abban logika, amiben te szemrehányást teszel nekünk. Ha mégis van, akkor mondd meg: honnan és hogyan? Mert én a kisebbtől haladok a nagyobb felé, a politikától a Szentírás felé, vajon ez nem sikerülne neked is néha? Hogy egy tervet nem a terv kimenetele alapján kellene mérlegre tenni? Ha így jár az agyad, miért nem gondolsz másra is? Mondjuk arra, hogy nem egyetlen ember miatt végződnek a háborúk (amelyek sikere amúgy is bizonytalan) a várakozásokkal ellentétesen, nem az óhajtott módon. Vagy mondhatnád, de annak senki sem hinne, hogy valahányszor a török legyőzte a keresztényeket háborúban, az mindig azért következett be, mert a terv és a megfelelő háborús ok cserbenhagyta őket. A Szentírás így szól: „a bűn folyamánya a halál, és így a halál minden embernek osztályrésze lett.”⁷² A háború pedig sokak számára a halál eszköze, ezt senki sem tagadja, hiszen teljesen nyilvánvaló, hogy a háborúk balsikere, a bűnök miatti büntetés. Ám sok fajtája van a bűnnek, és nem mindegyik egyenértékű, mert a bűnök súlyosságának megfelelően⁷³ a pokolban is súlyosabb kínzás⁷⁴ jár az egyiknek, mint a másíknak, tehát az egyik vétek is nagyobb, mint a másik. Ez alapján melyik jogtalanságra rónád ki leginkább a háborúk okozta büntetést úgy, hogy ítéletedben ne térj el a valóságtól? Hacsak nem vagy képes a jövődölcésre, mert Isten a te lelkedre is kiárasztotta a megismerés különleges fényét, ahogyan egykor sok dolgot felfedett a próféták előtt.

Júdás Makkabeus, Jonathán és Simon testvérek (hogy a többit ne soroljam) és velük Izrael népe, akik az Úr ellenségeivel harcoltak, biztosan nem voltak híján a jogos háborús indoknak és a józan megfontoláson alapuló elhatározásnak, mégis sok mással együtt a fivérek is az ellenségtől legyűrve haltak meg.⁷⁵ Kutasd itt a bűnököt, ha Isten vagy, és hogy miért győztek Isten ellenségei, valamint hogy Isten maga miért mér vereséget az őt szerető híveire, és ezek miért szenvedik el azt. Ha nem vagy Isten, ne használd a saját kaszád az örökkévaló aratásra, nehogy visszafelé lendültekben egyetlen vágással téged is megöljön. Ne kutasd Isten fenségét, nehogy dicsősége

70 Ugyanezeket a szövegeket idézi Pázmány az *Öt szép levél*ben.

71 II. Murád szultán (ur. 1421–1444/1446–1451).

72 Róm 5,12.

73 MTörv 25,2.

74 Bölcs 6,7; Jel 18,7.

75 A három Makkabeus fivér, Júdás, Jonathán és Simon (1Mak 9,18; 12,18; 16,16). Apjuk Mattatiás volt, az ő leszármazottait, illetve követőit hívták Makkabeusoknak, akik felvették a harcot a Kr. e. 2. században Izrael fölött uralkodó Szeleukidák ellen, és Kr. e. 167-től Kr. e. 63-ig a zsidóság élén álltak.

agyonnyomjon,⁷⁶ mert úgy illik, hogy alázatos bárány legyél, nem pedig dölyfös elefánt, nehogy elmerülj Isten ítéletének hatalmas mélységeiben.⁷⁷

Vesd össze ellenvetéseiddel az elhangzottakat, és könnyen kiszabadíthatod magad, ha ebben az ügyben a tudatlanság csomójával vagy megkötve; ha minden kétséges, és nincs egy biztos pont a bizonytalanságban, akkor határozd el, hogy mielőtt nem tudsz meg valami biztosat, semmit sem mondasz, semmit sem írsz. Ha pedig a minden jóval gáncsokodó rosszindulat köt gúzsba, még több dologba tekeredsz bele szorosabban, még több dolgot mondasz, és talán írsz is le helytelenül.

Így aztán nem tudod, és hacsak Isten nem jelentette meg neked, honnan is tudhatnád, hogy vajon a várnai szerencsétlenség a törökkel az isteni és emberi jog szerint is helytelenül kötött és – amíg az ellenkezőjét be nem bizonyítod – mindkettő szerint helyesen felbontott második az elsővel ellentétes egyezés büntetése volt-e. Mi van, ha a büntetés az első egyezés megsértése miatt volt? Mi van, ha annak a büntetése volt, hogy a törökkel való megállapodást többre tartották, mint a keresztyén szövetséget? Ezt a tettet ugyan bűnbánat követte, de mi van akkor, ha a magyarokat is úgy érte utol a háborús szerencsétlenség, ahogyan Dávidot is sújtotta a büntetés, mikor a bűne másra szállt át?⁷⁸

És nem valami bölcsen kiabálsz így, prédikátor: „Eredj most Julián, és monddjad a te királyodnak a pokolban, az eretnekeknek nem kell megtartani a hittel való fogadást.”⁷⁹ Mert először is, honnan nyilvánvaló neked, hogy azok még a pokolban vannak, és nem már régen a mennyben, hacsak nem onnan, hogy sem lutheránusok, sem kálvinisták nem voltak? Hallgasd csak! „Ha nem jöttem és nem tanítottam volna őket, nem volna bűnük.”⁸⁰ Ha ez Isten szava, akkor hagyd is békén őket, mert sem lutheránussal, sem kálvinistával nem találkoztak, senkivel, aki az evangéliumotokról akár csak egy szót ejtett volna. Semmit sem hallottak arról, mert a haláluk után közel nyolcvan évvel kezdte csak el Luther kidolgozni az új evangéliumot, és még később Kálvin, a még az előzőnél is újabb evangélium kovácsa. Így vagytok újak, újonnan érkezettek. Amiért is ne hibáztasd őket azért, amiről nem tehettek, hogy tudniillik nem ismerték az evangéliumotokat, és nem voltak lutheránusok vagy kálvinisták. Kik tudták volna meghallgatni és elfogadni azt, akinek még a neve sem létezett akkor a földön? Hogy lett volna ilyen ember Luther és Kálvin születése előtt?

Van még más joggal kifogásolandó a te felkiáltásodban; mintha Julián életében valóban azt gondolta volna, amit halála után ráfogsz ezzel a csúfalkodóan unszózó felszólí-

76 Péld 25,27.

77 Zsolt 36,7.

78 2Sám 12,13–14.

79 Vö. *Querela*, 2v.

80 Jn 15,22.

tással, miszerint „az eretnekeknek nem kell megtartani az esküvel való fogadalmat”. Ezt, ahogy nincs leírva, úgy nem is olvastad, vagyis ráfogtad a bíborosra. Bizony, ha az ő személyében és nevében gúnyolod a katolikus tanítás tisztaságát – mintha az azt tanítaná, hogy nem kell megtartani az eretnekeknek esküvel tett fogadalmat –, csak annyira fog hinni neked bárki, aki tisztában van a katolikus vallással, mint ha a fehérről azt állítanád, hogy fekete. A katolikus egyháztanítóknak több olyan műve is fennmaradt, amelyek részletesen és világosan bizonyítják,⁸¹ hogy az eretnekeknek, sőt a pogányoknak, akiket a katolikus egyház nem fogadott a kebelébe a keresztség szentsége által, de még az ellenségnek tett fogadalmat is,⁸² ha egyszer eskü alatt született, szentül és sértetlenül meg kell tartani.

Kérlek, prédikátor, világosíts fel, milyen alapon alkalmazod a törökökre vonatkozó érvet az eretnekekre? A törököknek adott eskü hogy jön ahhoz, amit az eretnekeknek adunk? Jóllehet ugyanis mind a kettővel kötött fogadásnak, amint már mondtam, szilárdan meg kell állnia, de mégis miért tetszett meg neked ennyire a kettő összekapcsolása? Te tudod, hogy mit forralsz a bensődben, én nem kutakodom, nehogy túlságosan megharagudj rám. Azzal viszont tisztában vagyok, hogy nem leszel hálás nekem az ilyesfajta összehasonlításért.

[A protestánsok sérelmeiről]

Most viszont más rágalmaidra térek rá, mert noha azok olyanok, mint a Hüdra-fejek,⁸³ mégis egyenként kell levágnom azokat az igazság mindenén áthatoló erejével.

Azt mondod, hogy a vallonok⁸⁴ – akikről elismered, hogy más külföldi katonákhoz hasonlóan, őket is Magyarország törökkel szembeni védelmére vezényelték ide – sok méltánytalanságot követtek el Magyarországon, kiváltképp Erdélyben, és ezért a papságot hibáztatod.⁸⁵ Senkit sem nevezel meg azonban név szerint, semmilyen érvel nem bizonyítod a dolgot. Ki hisz neked inkább, csak azért mert ezt állítod, mint nekünk, akik tagadjuk, hacsak nem tulajdonítasz magadnak valódi tekintély helyett *autosz efa*.⁸⁶

81 Vö. Martinus Becanus, *Opusculorum theologicorum tomus secundus*.

82 Vö. Hieronymus, *Commentaria in Ezechielem*, V, 17, 11.

83 A lernéi Hüdra a görög mitológiában egy kígyóra emlékeztető vízi szörnyeteg számtalan fejjel. Megölését megnehezítette, hogy minden levágott feje helyére két újat növesztett. A Hüdrát végül Héraklész tudta legyőzni a második próbáján.

84 A tizenöt éves háború idején a császári csapatokban a németek mellett vallon zsoldosok szolgáltak, akik, mivel sokszor nem kapták meg rendszeren a zsoldjukat, rablással, fosztogatással „egészítették” ki jövedelmüket.

85 *Querela*, 3v.

86 Autosz efa (a görög „autosz epha”, am. „ő maga mondta”) a püthagoreusoknak tulajdonított mondanak, akik előszeretettel hivatkoztak ily módon Püthagorasz egy-egy kijelentésére döntő érv gyanánt. Gúnyos értelemben használják, ha valaki pusztán egy híres ember tekintélyére hivatkozik.

Attól még, hogy kinevezted magad vádlónak, nem mentesülsz a bizonyítás terhe alól. Tartjuk magunkat a törvényhez, nem emelünk óvást a szavahihető tanúk ellen, állunk elébe az ítéletnek, amennyiben fegyvereiteket nem előhozni akarjátok, hanem félretenni. Ha a papokról mondtak közül néhány, vagy az összes esetben bizonyítod, hogy ők az elkövetők, nevezd meg a személyeket, meglátod, megkapják a büntetésüket. Másfajta tapasztalatuk volt a papságot illetően az erdélyieknek a vallonok idején,⁸⁷ amikor a Kolozsvárott fészkelő ariánus⁸⁸ közösséget a dögvész zsoldjában álló prédikátoraik ahelyett, hogy gyűlést tartottak volna, a katolikusok elleni dühöngésre, később fegyverkezésre szólították fel.⁸⁹ Szintén ezek a prédikátorok vezették és hergelték az őrtjüngő csőcseléket, hogy az földig rombolja a jesusita atyák iskoláit, szemináriumát és kollégiumát, hogy tönkre tegye a templomot, és hogy megsebezze a fején a tanításban, s más erényekben jeleskedő, rendkívül békés természetű Maior Péter atyát, rektort és viceprovinciálist, a feddhetetlen élet mintaképét. Az atya később hosszas kérése ellenére sem volt hajlandó elárulni, hogy kitől kapta az ütést, nehogy veszélybe sodorja az elkövetőt.⁹⁰ Arra is ők veték rá a népet, hogy Bartolich György szerzetes jobb kezét átszúrják, egy másikat, Emmanuel Nerit pedig kegyetlen módon meggyilkolják.⁹¹ Azért is ők a felelősök, hogy miután barbár könyörtelenséggel viselkedtek az összes atyával szemben, közülük nem egyet betegen, szégyenszemre csaknem mezítenül vezettek ki a már említett prédikátorok a városból, a zuhogó esőtől szinte járhatatlan utcákon át. Arra is ők tüzelték fel az embereket, hogy elpusztítsák a templom, a kollégium, a szeminárium és az iskola valamennyi berendezését. Ezután Giorgio Basta, az Erdélybe kinevezett legfőbb császári biztos más egyéb és valóban súlyos megtorló

87 A császári udvar által 1601-ben ismét Erdélybe, Báthory Zsigmond fejedelem leverésére küldött főparancsnok, Giorgio Basta seregében is szolgáltak vallon zsoldosok.

88 Unitárius.

89 1603 júniusában Székely Mózes hajdúival bevette Kolozsvárt. Miután a várost védő német helyőrség kivonult, a lakosokat két unitárius pap Toroczka Máté, szuperintendens és Nyíró (Tonsorius) Pál uszította a „pápás papok” ellen. A főtérrre gyűlt polgárokat arra buzdították, hogy ne tegyék le addig (az egyébként Kolozsvár védelmére használt) fegyvereiket, amíg ki nem kergetik a jezsuitákat a városból.

90 Az 1581-ben Kolozsváron letelepedett jezsuitákat az 1588-as medgyesi országgyűlés kitiltotta Erdélyből. Az erről szóló határozatot az 1595-ös országgyűlés semmisnek nyilvánította, és megengedte a jezsuitáknak, hogy visszatérhessenek Kolozsmonostorra, Kolozsvárra és Gyulafehérvárra. Az itáliai származású Maior Péter 1595-től lett a Kolozsvárott működő akadémiai jellegű gimnázium rektora. 1603 júniusában Székely Mózes hajdúi és a felhergelt helyi protestánsok feldúlták és kifosztották a jezsuiták Farkas utcai rendházát és templomát. Balásfi nem túloz akkor, amikor „földig rombolást” emleget: Szamosközy István leírása szerint a dühöngő tömeg a rendház kifosztása után az épületet teljesen lerombolta.

91 A 28 éves piemonti származású Neri halotti dicsérete a hitükért erőszakos halált halt vértanú jezsuiták Philipp Alegambe és Nádásdi János által összeállított elogiumai között is olvasható.

intézkedés mellett a polgárok súlyos kárára huszonötöt halálra ítélt közülük. Meg is lakoltak volna, ha nem járnak közbe az érdekükben a hatóságoknál a vissza-telepített jezsuiták, akik a tönkretett jószágaik helyett másik templomot, másik iskolát, más épületeket kaptak. Az említett polgárok a földre térdelve hosszúra nyúló és alázatos hangvételű beszédben mondtak köszönetet a jezsuitáknak mint életük megmentőinek és a haza Atyáinak (így szólították meg őket), miközben sűrűn biztosították őket örökké tartó hálájukról. Abban az időben a papság még legádázabb ellenségei számára is ragyogó példájával szolgált a kegyességnek, ami több más ember mellett úgy megindította Trausner Lukácsot, a néhai Dávid Ferencnek, a kolozsváriak ariánus prédikátorvezérének vejét is – akihez egy polgár sem ért fel műveltség tekintetében, sőt messze tanultabb volt még az összes helyi prédikátornál is, és aki emellett még a külső javak tekintetében és egyéb téren szintén gazdag, nagy és híres volt az övéi között –, hogy visszautasította és elvetette az ariánus örökséget, áttért a katolikus hitre. Ebben élete végéig sokak nagy épülésére kirtartott és ebben is távozott boldogan e világból.⁹²

Mondod, hogy a lelkiismeret feletti hatalmat magának követelő papságtól áradtak ki a templomaitokat, a temetéseket, a harangozásokat, a kereszteléseket, a háznépüknek evangéliumot olvasó családfőket, valamint a számkivetettségbe kényszerülő evangélikus egyházi szolgálókat érintő jogsértések.⁹³ Ez alkalommal sem bizonyítasz semmit, csak vádolsz. Azzal tudniillik, hogy elfoglaljuk templomaitokat, holott ezeket ti foglaltátok el tőlünk erőszakkal és jogsértés révén (amit egyébként a törvényekkel és a papsággal szemben annyiszor alkalmaztok, ahányszor csak alkalmatok nyílik rá), mi csak visszafoglaltuk azokat törvényes úton, jogosan és igazságosan. A lelkek feletti uralom kizárólag Istené, de valljuk, hogy Isten ránk bízta a róluk való gondoskodást. „Vigyáznunk kell magunkra és az egész nyájra. Azért rendelt minket a Szentlélek az élére elöljáróul, hogy igazgassátok az Isten egyházát, amelyet a tulajdon vére árán szerzett meg magának.”⁹⁴ „Hirdessük az evangéliumot, álljunk vele elő, akár alkalmas, akár alkalmatlan. Érveljünk, intsünk, buzdítsunk nagy türelemmel és hozzáértéssel. Mert jön idő, amikor az egészséges tanítást nem hallgatják szívesen, hanem saját ízlésük szerint szereznek maguknak tanítókat, hogy fülüket csiklandoztassák. Az igazságot nem hallgatják meg, de a meséket elfogadják.”⁹⁵ Amennyire rajtunk múlik, a tévelygőket visszavezetjük az igazság ismeretére, amelyhez Isten azt akarja, hogy minden ember eljus-

92 Trausner Lukácsról Szamosközy is ír. (*Erdély története...*, 422.)

93 Vö. *Querela*, 4r.

94 Vö. ApCsel 20,28.

95 Vö. 2Tim 4, 2–4.

son.⁹⁶ A közönyös embereket pedig, amennyiben a joghatóságunk kiterjed rájuk, és azokat is csak atyailag, Krisztus akarata szerint, kényszerítjük az Úr házába való belépésre, hadd teljen meg az.⁹⁷ Azokat, akik ragaszkodnak az igazsághoz és kitarának benne, megóvjuk a tévelygés káros hatásától, és ellátjuk a szolgálatot, amire elhívattunk, ami szerintetek egyenlő azzal, hogy a papság a lelkek feletti uralmat gyakorolja. Olyan szavakkal kereskedtek, amelyeket ti magatok sem értetek, és amelyek vagy a híveitek irántunk érzett gyűlöletének, vagy a műveletlen, a szavak és dolgok súlyával nem törődő köznép elővigyázatlan hiszékenységének értékével mérhető össze.

Kik azok a prédikátoraitok, akiket száműzetés sújtott? Mely polgárokat büntettek meg amiatt, hogy az evangéliumot olvasták fel házuk népe előtt?⁹⁸ Kiket tiltottak el a keresztségtől a papság kezdeményezésére?

Az, hogy egy ennyire ünnepélyes vádirat, amelynek megjelenését állítólag fejedelmek támogatták és segítették, és amelyben nem kímélik az életből jámboran eltávozott II. Rudolf, I. Mátyás, valamint II. Ferdinánd császári felségeket, Magyarország és Csehország királyait, nem kegyelmeznek sem Magyarország prímásának, sem a nádorának, sem a katolikus egyházi, valamint világi vezetőknek, sem a más valláson lévő főuraknak, akár élők, akár holtak, hogy tehát egy ilyen írás nem mutat föl egyetlen tanúbizonyságot, egyetlen észérvet sem, az arra vall, hogy a szerző vagy teljességgel ostoba, vagy sutba dobta minden szégyenérzetét. A minden erkölcsi aggályon⁹⁹ és gátláson könnyedén áthágó arcátlanság az ugyanis, amely jogot formál a szabadságra, hogy bármit kitaláljon, mondjon, becsméreljen, írjon, és hogy bárhol, bárkin kitombolja magát.

Hogy temetkezéseitek elől megóvjuk templomaink és temetőink felszentelt helyeit, hogy harangjaink hangjával nem akarjuk a ti temetési szertartásaitokat szolgálni, azt a szent kánonok¹⁰⁰ szem előtt tartásával tesszük. A katolikus hit előírása alapján engedelmességednek kell ezeknek, és tehetjük is, mégpedig a szabad vallás-

96 Vö. 1Tim 2,4.

97 Vö. Lk 14,23.

98 A protestáns vallásgyakorlat Kassán történő megsértésére konkrét példákat találunk az ún. „20 pont” (*Zwanzig Warhaffte und Beweißliche Articul durch welche der Italianische Grafe in Belgiossa*, 1605) című pamfletben.

99 Vö. *Terentius Christianus, seu Comoediae sacrae sex*, Praefatio.

100 Balásfi marginális hivatkozásában az 1536. évi, kölni tartományi zsinaton hozott határozatok egyikére (7. rész, 51. fejezet) utal. E rendelkezés szerint mindenkit el kell temetni, aki életében magához vette az oltáriszentséget, vagyis megáldozott. Az egyházi temetést kizárólag az eretnekektől, az egyházból kiközösítettektől, a rablóktól, és a megbánás jelét nem mutató halalos bűnben lévőktől szabad megtagadni.

gyakorlásról szóló magyar törvények révén,¹⁰¹ amennyiben a vallásunk szabad használatára és gyakorlására vonatkozik. Titeket azonban semmiféle kánon nem kötelez, és csak a saját döntéseinken múlik, hogy az azonos vagy más valláson lévő embert hová temetitek. Benneteket ugyanis egyáltalán nem érdekel, hogyan maradnak sértetlenül az isteni tiszteletre alkalmas szent helyek, milyen módon mocskolják be és gyalázzák meg azokat, és miként válnak a liturgikus szertartásokkal össze nem egyeztethető, illetve kevésbé megfelelő vagy alkalmatlan terekké, végül megtisztulásuk után hogyan áll majd helyre szentségük a szent misztérium és szolgálat végrehajtása révén. Nem rendelkeztek sem a harangjaitok megszenteléséről, sem a használatuk korlátozásáról (hogy tudniillik kiknek a temetésén szabad harangozni és kikén nem) kánoni parancssal vagy előírással, amelyek megtartására egyébként a ti vallásotok is tanít és kötelez titeket. Ennek ellenére mégis gyakran előfordul, hogy a katolikusok temetkezéseit kizárjátok templomaitokból, és elrendelitek, hogy halotti szertartásukon a harangjaitok némák maradjanak, hogy eléggé, sőt több mint eléggé nyilvánvaló legyen, miszerint halotti szertartásaink számára nem azért tiltottak sem templomaitok, sem harangjaitok, mert ezt tanítaná a lutheránus és a kálvinista vallás egy szabálya, amit nyugodt lelkiismerettel sem mellőzni, sem pedig azzal szembeszegülni nem mernének, hanem mert tudjátok, hogy életükben katolikusok voltak, és az életükben irántuk táplált gyűlöleteteket holtukban is folytatván templomaitokat és harangjaitokat sem méltóztattok megosztani velük.

Ezen megcáfolhatatlan érv segítségével pedig ne csak az elmétekkel fogjátok föl, ha egyáltalán bármit is fölértek ésszel, hanem kezetekkel is tapogassátok körbe, ha netalán éreztek bármit, hogy nem az irántatok való gyűlöletből, hanem katolikus hitünknek és vallásunknak a kánonjai alapján alkalmazunk megkülönböztetést a templomainkban és temetőinkben való temetkezések, és az azokon történő haranghasználat során. Ezek alapján pedig nemcsak nektek nem engedjük meg, hogy templomainkat és temetőinket használjátok, valamint hogy harangjaink nektek szóljanak, hanem azoknak a katolikusoknak sem, akik az egyházi hatóságok szerint vétkesek és akadályozottak szintén azon kánonok alapján,¹⁰² amelyekkel csak Isten és lelkiismeretünk súlyos neheztelese árán tudunk szembeszegülni. Hozzáteszem, nem csak egyetlen, és nem is mindig nagyon súlyos ok miatt a még élő katolikusoknak is tilos a templomainkba való belépés, még hozzá olyannyira szigorúan, hogy a kapukat is bezárják az orruk előtt. Ha pedig titkon belopódnának, az oltáron lévő gyertyákat nem égetnék tovább, és az istentiszteleti szertartást mindjárt az elején, de akár a kellős közepén is felfüggesztenék, mihelyt a büntetés hatálya alá eső em-

101 1608. évi (k. e.) 1. tc.

102 Pierre Crespet, *Summa catholicae fidei, apostolicae doctrinae, et ecclesiasticae disciplinae...*(Lyon, 1598).

ber feltűnik; olyan esetet azonban nem tudtok említeni, hogy ez Magyarországon a templomainkba misehallgatás vagy nézelődés végett belépő lutheránusokkal vagy kálvinistákkal megesett volna.

Ha az itt elmondottakról, ahogy szoktátok, saját ízlésetek szerint, nem pedig a logika mérlegére téve ítéltok, arra a következtetésre juttok, hogy a katolikusokat hittársaik részéről nagyobb gyűlölet éri, nagyobb méltánytalanságot és üldöztetést szenvednek el, mint a lutheránusok és a kálvinisták. Ahogyan ugyanis szerintetek az élők jócselekedetei inkább szolgálják az élöket, mint a holtakat, mert az élők imádságai és áldozatai egyáltalán nem lehetnek hasznára az elhunytak lelkeinek, és ezt vallásotok egyik hittételeként valljátok, úgy egyáltalán nem fontos, akár előnyük, akár káruk származik belőle, hogy milyen helyen, és hogy harangozással, vagy anélkül temetik el őket.¹⁰³

A fentebbiek alapján két okból is világossá válhat számotokra, és nem is nélkülöz minden észszerű alapot, hogy a katolikusok többet vétenek a katolikusok, mint a lutheránusok és a kálvinisták ellen. Először is, mert még életben lévő katolikusokat zárnak ki a templomokból, ami veletek nem esik meg. Másodsor, mert az elhunyt katolikusokat is, ha tilalom alatt állnak, ugyanúgy kizárják a templomból és a temetőkből, jóllehet amíg éltek, abban reménykedtek, hogy ha haláluk után szent helyen temetik el őket, az élők imái és áldozatai kedveznek majd számukra. Ennek megfelelően aggódtak amiatt, hogy ha nem ott temetik el őket, súlyos büntetés címén el kell esniük az értük való könyörgések jelentette nagy nyereségtől. Ti a vallásotok miatt ezekről is másként gondolkodtok, és nem jut az esetekbe sem a reménykedés, sem pedig a rettegés.

Mit mondasz erre, prédikátor, az észérv és az igazság csomójával gúzsba kötve? Oldozd ki magad, ha képes vagy, és hozz fel bármit, de nem akárhonnan, hanem az igazságból, az Igazból vett igaz érvet, hogy a papság nem a vallási kánonok alapján, hanem a gyűlölettől ösztönözve zárja be temetéseitek előtt a templomok kapuit, és parancsolja, hogy a harangok mozdulatlanok maradjanak. Ezen a ponton elnémulsz, tudom, megtorpansz a józan ész és a benned kavargó indulatok egymást előzgető, hol egymást követő, hol pedig akadályozó káosza miatt. Mi azonban, minthogy ismerjük a halak természetét, a kifogott angolnát egészen a fejéig megkötözzük; így kötöttük gúzsba érvelésetek forrását is, vagyis gondolkodásotokat és értelmeteket, nehogy valamiképpen elszökhessetek előlünk.

103 Ágostai hitvallás, [XXIV.] A miséről, 29. „Ha tehát a mise a cselekmény bemutatásával eltörli élők és holtak vétkeit, akkor nem hitből, hanem a mise cselekménye folytán történik a megigazulás, amit az Írás nem enged meg.” Reuss András fordítása.

[A protestánsok bűneiről]

Azt mondod, a papság felelős az evangélikusok „kiirtásáról” szóló, 1614-es, hozzátoldott törvénycikkelyért, holott abban az évben nem is tartottak országgyűlést, így országos törvényeket sem tudtak hozni.¹⁰⁴ Gondolom, a nyomda hibája – 1604-et akartatok írni, de attól még ez is az egyik, minden alapot nélkülöző szólamotok marad. Ha valamilyen kikötés kerül be egy törvénycikkbe, az egyrészt nemcsak a papság kezdeményezésére történik, másrészt kizárólag a korábbi hazai törvények megerősítésére szolgál, semmiképpen sem bizonyos emberek kiirtására. A hamis tanítás konkolyáról, ha nálatok lenne ilyen, bizonyosan ti is úgy vélekednétek, hogy vagy nem szabad elvetni, vagy ha már a földbe került, ki kell onnan gyomlálni. Tudom, hogy a magyar törvénykönyv most is tartalmazza a lutheránusok ellen a budai és rákosmezei országgyűléseken hozott törvénycikkeket.¹⁰⁵ Ezért azonban ne csak a papságot hibáztasd eltökélten egyetlen érvre alapozva, hanem az összes rendet is, akik akkoriban igyekeztek az országtól távoltartani a katolikus hittől való lutheri elszakadást, a Szászországban szított zavargásokat, valamint a tanítást, amelyet komédiaírók módjára az „evangéliumi” névvel ruháztak fel, nehogy a tanult emberek azt esetleg igaznak gondolják. A már Magyarországra is lassanként beszivárgó szerencsétlenséget elutasították, visszaverték, eltávolították. Ki habozna ezt megtenni, mikor Luther gondolatban és szóban oly féktelenségre ragadtatta magát, hogy ezt mondta: „Semmi esetre se engedjük meg a török elleni hadviselést, vagy, hogy ahhoz bármivel hozzájáruljunk, minthogy a török tízszer okosabb és jámborabb, mint a mi fejedelmeink. Mi sikerülne ezeknek a bolondoknak a törökkel szemben?”¹⁰⁶ Amint néhányan előre megmondják a gyermekek jelleme alapján, hogy mikké és milyen férfiakká válnak, és mikor még épp csak szárba szökken a termés, már megállapításokat tesznek a jövőbeli aratásról, úgy sokak figyelmét már akkor sem kerülte el, hogy ilyen kezdetek után a lutheranizmus milyen irányú fejlő-

104 Vö. *Querela*, 4. „Mely ő igyekezeteket, az Posoni 1614. esztendei végezéseknek Istentelen Articulusába, mellyet az Regnicolok hire és akarattya ellen, az Evangelicusoknak kigyomlálatásokrol hozza toldottak vala [...]” Az 1604. évi országgyűlés végzései közé utólagosan beszerkesztett 22. törvénycikk – amelyben az uralkodó megtiltotta a vallási ügyek tárgyalását a diétákon – a Bocskai-propaganda egyik fontos vádpontja lett Rudolf császár és király ellen.

105 Lásd az 1523. évi 54., és az 1525. évi 4. törvénycikket. A törvényeket 1526-ban visszavonták, ennek ellenére bekerültek a Mossóczy Zakariás és Telegdi Miklós által 1584-ben összeállított *Decreta, constitutiones et articuli regum inlyti regni Ungariae* című törvénykönyvbe, ahonnan minden további kiadásba is, így a hagyomány érvényesnek tartotta (bár nyilván nem alkalmazta) őket.

106 Balásfi itt ismét Luther *Két császári összeegyeztethetetlen és ellentmondó, Lutherre vonatkozó parancs* című írásából idéz. Ehhez és a következő Luther-elemzéshez lásd az 53. jegyzethez fűzött kommentárt.

désbe és növekedésbe kezd, és hogy a Luther székét elfoglaló, az alapítójuk neve után lutheránusoknak nevezett prédikátorok sem tesznek majd másként. Ahogy Luther eltántorította a tömegeket a fejedelmek iránti engedelmességtől, sőt a fejedelmek elleni felkelésre biztatott, és megengedte, hogy a törökökkel messze jóindulatúbbak és támogatóbbak legyenek, mint a keresztényekkel szemben, ugyanezt és ugyanígy teszik majd az utódok is. Sőt még az őket követő, de velük ellentétes nézeteket valló kálvinista prédikátorok is, akik, úgy oltották be a kálvinizmust a lutheránus tanítás törzsébe, ahogyan az a gyümölcsösökben szokás, ahol körtefába almát, vagy almafába szilvát, tehát egymástól teljesen különböző gyümölcsfákat oltanak egymásba. Mindazonáltal a helyzet abban különbözik a példától, illetve abban hasonlít más, földbe ültetett veteményre, hogy a fába oltott fa nem tesz kárt az oltvány gyökereiben és más részeiben, viszont a kálvinizmus a lutheranizmusban igen, mert, ahogy a bab a vetemény elrottasztásával növekszik, úgy terjed a kálvinizmus a lutheranizmus rovására. Annyira indult békésen a lutheranizmus, mint az azt követő és, amennyire csak lehetséges, az azt romboló kálvinizmus, amelyek jóllehet egymással zsigeri ellentétben vannak, a katolikus hit elleni támadásban mégis egymásra találtak, miként Heródes és Pilátus Krisztus urunk kigúnyolásában és kínzásában.¹⁰⁷

Arról beszélsz, hogy a Magyarországot ért nagy szerencsétlenség mindenkit sújtott életkorra és nemre való tekintet nélkül. Te is egyetértesz eszerint a határozott állítással, hogy azokban az időkben, amikor Bocskai István (akiről mélyen hallgatsz, gondolom, a gonosztettei miatt érzett büntudatnak köszönhetően, mivel kellően tisztában vagy azzal, hogy nem a vallás ügyétől vezérelve háborgatta a hazát, hanem mert lelepleződött, hogy a törökkel együtt a keresztények pusztulásán fáradozott) összeállt a törökkel és a tatárral, feldúlta Magyarországot, az őt támogató török szultántól koronát fogadott el, és a keresztény fennhatóság alatt álló Esztergom török uralom alá került,¹⁰⁸ Mikáci Miklóst alváshiánnyal kínozták a saját váradi püspöksége területén lévő legmélyebb tömlöcben, mert ott a piszoktól, a sötétségtől, az éhezéstől és szomjazástól senyvedve még annyi helye sem volt, hogy leheveredjen, mivel úgy helyezték el, hogy csak ülni tudjon, és azt is csak kínkeservesen.¹⁰⁹ Azzal

107 Lk 23,12.

108 A törökök által először 1543-ban elfoglalt Esztergomot 1595-ben a magyar seregek visszafoglalták, de 1605-ben ismét oszmán kézre került.

109 Mikáci (Migazzi, Micatius) Miklós († 1613 után) 1593–1598 tinnini, 1598-tól pécsi, ugyanebben az évben váradi címzetes püspök, 1599–1609 jászói prépost. 1600–1604 között a szepesi kamara elnöke, és a királyi tábla főpapja. Részt vett a kassai dóm katolikus átvételében 1604 januárjában. Bocskai István Kassán elfogatta, a nagykerek várbán töltött fogságából 1606-ban szabadult. A bécsi békeben száműzték, csak 1609-ben kapott kegyelmet. Az utolsó híradás Migazziról az, hogy részt vett az 1613-as a pozsonyi országgyűlésen.

is egyetértesz, hogy Zalatnaky György pécsi püspök és egri nagyprépost, aki már beteg volt, mikor számúzték, mindenétől megfosztva Lengyelországban, királyi alalmazsán tengődve fejezte be életét.¹¹⁰ A már hajlott korban lévő Pethe Márton kalocsai érseket és a győri püspökség adminisztrátorát, magyarországi királyi helytartót, Szent Márton szülőföldjétől, Szombathelytől nem messze az őrség feltartóztatta és elfogta, a kocsiját kifosztották, felszerszámozott lovait elvették, és csak nagy ügyelbajjal sikerült megszabadulnia az életveszélyből.¹¹¹ Forgách Ferencet, akkori nyitrai püspököt és a Magyar Királyság kancellárját, a későbbi esztergomi érseket, bíborost Nyitrától, a vártól és püspöki székhelyétől, az ottani káptalant pedig valamennyi, úgy az egyházi vagy szent, mint magánjóságától, azaz tulajdonától megfosztották. Az esztergomi kanonokok nagyszombati házait megtámadták, kirabolták. Kassán hasonló módon erőszakkal vették el az egri káptalan ingó és ingatlan vagyonát (már akkor is egészen megszokott volt az egyházi vagyon elkótyavetyélése, a felkelésben részt vevő párthívek egyházi javadalmakkal való gazdagítása). A kanonokokat különféleképpen bántalmazták, csúfolták, kirabolták, kínozták, majd félmeztelenül, félholtan börtönbe vetették őket. Közülük Kassai Istvánt¹¹² és Bolerázy Istvánt¹¹³ úgy kínozták, hogy mellüket szurokkal, illetve fagyúval leöntve gyertyákkal perzselték meg őket, hogy iszonyatos testi fájdalmak révén törjék meg lelki állhatatosságukat, behódoltatva őket a húsnak és a lutherokálinizmusnak. Mindezen kínzás azonban hiábavalónak bizonyult, mert ahogyan az aranyat a tűz, úgy a derék embe- reket a sanyargatás teszi próbára és az tisztítja. Újlaky Lajos veszprémi püspököt szokott székhelyén, a sümegi várban, az asztalánál ülve szablyával kaszabolták le azok, akiket előzőleg szívélyesen, egyetlen sértő szó nélkül fogadott.¹¹⁴ Testéről leválasztott fejét az ablakon át a vár alatti sziklára hajították, az pedig a dobás erejétől felgyorsulva sebesen gurult le a meredek hegyoldalon. A törökök és a tatárok a pannóniai pesti

110 Zalatnaky (Szalatnaky) György († Krakkó, 1605. dec. 29.) 1598-tól egri nagyprépost és helynök, ugyanebben az évben váci megyéspüspökké nevezték ki, de még székfoglalása előtt áthelyezték Pécsre. Püspökszentelésére 1601-ben került sor. 1604-ben Kassán mint egri helynök részt vett a dóm katolikus átvételében, ezért Bocskai nagykereki várának tömlöcébe vetette, ahonnan csak 1605-ben, III. Zsigmond lengyel király közbenjárására szabadult.

111 Hetesi Pethe Márton (1552–1605) 1599-től kalocsai érsek és a győri püspökség adminisztrátora. 1598–1600-ban királyi kancellár, 1602-től királyi helytartó és az esztergomi egyházmegye kormányzója. 1605-ben Németújvár felé tartott, amikor a körmendi várőrség útját állta, s kifosztotta. Sikerült Bécsbe menekülnie, ott halt meg ugyanazon év októberében.

112 Kassai István egri kanonokok, pankotai főesperes.

113 Bolerázy István nyitrai kanonok, 1616-tól zirci ciszter apát.

114 Újlaky Lajos († 1605) 1603-ban a király helyezte át a veszprémi püspökségbe. Minthogy székvárosa végvár volt, a székesegyház pedig romokban hevert, ezért Sümegre költözött, ahol Bocskai István sógorának, Hagymási Kristófnak emberei orvul meggyilkolták 1605. június elején. Németi Gergely, Bocskai fővezére elrettentésül fejét körbe hordoztatta a környéken.

hídon keresztül rengeteg, a szavahihető emberek szerint nyolcvanezer főt hurcoltak el nemre és korra való tekintet nélkül nyomorúságos rabszolgaságba. A barbárok táboraiiban adták el őket: anyákat a gyermekeik, lánytestvéreket a fivéreik, apóst a veje, unokákat az unokatestvérei, és másokat mások, akikkel vér-, illetve házassági rokonságban álltak. Még a törökök és a tatárok is megütköztek ezen a könyörtelenségen, arra gondolván, hogy a vadállatok kegyetlenségét (akik nemcsak megkímélik a saját fajukhoz tartozót, hanem meg is védik, még veszély, sebesülés és halál árán is) mennyivel felülmúlja az emberi zsarnokság, amely saját fajtájával szemben így kegyetlenkedik. Csúfságból templomi tárgyakat, püspöksüvegeket és más papi, illetve az oltárhoz tartozó díszet tettek a fejükre, és a diadalmenetben felvonuló győztesek módjára cipelték azokat (szerintem kellőképp értitek, miről beszélek), valamint megszenségtelenítő módon feleségeiket, sőt lovaikat díszítették velük. Keresztények vezették győzelmi menetben a keresztényeket Magyarországról a törökországi Konstantinápolyba, és papjainkat, valamint egyházainkat illetően arra volt gondjuk először és legfőképp, hogy amazokat meggyötörjék és megkínózzák, emezeket kifosszák és elhagyatottá tegyék. Rengeteg más iszonytatóan kegyetlen dolgot műveltek, amelyeket egyenként sem ésszel nem vagyunk képesek felfogni, sem tollal összeírni. De prédikátor, felelj nekem hitedre, ha van neked olyanod, kik tették ezeket? Ha nem szólsz, hát írd meg! Kik tették? Az biztos, hogy nem a katolikusok közül valakik, hanem olyanok, akiket a ti lutherokálvinista evangéliumotok vett rá erre és buzdított a folytatására. Más véget ért azonban a dolog, mint ahogy reméltétek, prédikátorok, mert nemcsak katolikusok haltak meg nem-katolikusoktól, de lutheránusok és kálvinisták is a mindenkit sújtó csapástól, pusztulástól, a szabadságot felváltó szolgaságtól. Nem törődtek azzal ugyanis, nem volt nekik fontos, mint egy jó családfőnek, hogy a konkolyt a búza károsodása nélkül gyomlálják ki, mint ahogy a konkoly szaporítóját sem érdekli, hogy megmarad-e a gaz, miután levágták a búzát. Betakarítja ő a saját vetését is, és ahol csak teheti, learatja a katolikus is, de a saját aratását sem azért, hogy felélje, hanem hogy a kamrában legyen a tűz martalékává, a katolikus pedig vagy saját nyereségeként könyveli el, ha végül meghajlik a sorozatos csapások alatt, vagy, ha mégis lábba marad a vetés, dühének engedelmességgel legalább a földtől elrabolja azt, majd mély fájdalommal és haraggal tapasztalja, hogy azt a búzát a mennyei csűrbe hordták be az angyalok segítségével.

Így hát sem ezek között, sem a többiben nincs olyan, amit a józan ész, és nem a hazugság alapján írtál volna a klérus számlájára. Mert ha lenne hozzá kedvem, pontról pontra megírnám az egész ügyet, tudniillik hogy milyen eszközökkel készítette elő Bocskai, ez a kálvinista ember az erdélyi fejedelemség megszerzését. Rájött, hogy szándékát nagyban segítené, ha az előzőleg Erdélyben birtokolt, majd

elvezített jószágait visszaszerezné. Úgy gondolta ugyanis, hogy ezzel két legyet üt le egy csapásra, tudniillik biztosítva lenne számára az ottani szabad közlekedés, illetve az anyagiak a lehetséges támogatók megkönyékezéséhez. Ehhez jött hozzá később a török császár támogatása, pártfogása és védelme, így remélte, hogy minden törekvése célt ér majd. Rudolf császár vissza is helyezte őt birtokaiba – nem sejtve, miket forral az a lelkében, aki arra készült, hogy majd kevéssel később az összeesküvők segítségével fogja azt megmutatni – és az Erdélyben tartózkodó császári biztosainak, Krauseneck, Hoffmann és Imhoff uraknak¹¹⁵ kegyesen meghagyta, hogy ismerjék el a birtokokat Bocskai számára a jövőben szabad használatra és tulajdonlásra. Amikor Bocskai megérkezett hozzájuk Erdélybe, hogy kérje a császári parancs foganatosítását, úgy esett, hogy a nevezett biztosokkal együtt részt vett Kolozsvárott egy ottani polgári lakos, Vicei Máté¹¹⁶ esküvői lakodalmán. Itt (a saját ügye szempontjából úgy látszott, szerencsére, az egész keresztény világ kárából ítélve, a derék emberek helyes véleménye szerint viszont sajnálatos módon) titkon egy futár jött Bocskaihoz, aki az asztalnál ülve, a lélegzetét is visszafojtva hallgatta meg a híre sóvárgó fülébe óvatos suttogással mormolt üzenetet, miszerint elfogtak egy levelet, amely leleplezi az összeesküvést.¹¹⁷ Bocskai, alighogy az illető elmondta és ő végighallgatta az üzenetet a félelmét palástolva (ami pedig nemcsak a lelkét, de a természetben lévő kölcsönhatásnak köszönhetően a gyomrát is megviselte), és olyan arcot vágva, mintha másról lenne szó, felpattant az asztaltól. Ennek ellenére nem ragadtatta el magát, nehogy akár csak gesztusaival kimutassa az őt megszálló hirtelen félelmet. Innen aztán nagy sietve szabadon távozott (ha aznap nem utazott volna el, másnap már szigorú bánásmódban lett volna része, és talán később sem kerülte volna el a büntetést), és magyarországi várába, a már említett Kerekibe menekült. Ott összehívta a híveit, akiknek segítségével kiküldte a lefizetésen és félrevezetésen munkálkodó embereit a felső-magyarországi főkapitány, Giacomo Belgioioso alá beosztott magyar császári katonák megvesztegetésére. Ez nem bizonyult hiábavalónak, mert azok, akik a császártól és Belgioiosótól átpártoltak Bocskaihoz, megsemmisítették a német és sziléziai katonaságot, amely csaknem teljes egészében lutherokálvinistákból állt; ebből is egyértelműen meg lehet állapítani,

115 Paul von Krauseneck, Karl Imhoff és Hoffman György a szepesi kamara igazgatója. Rudolf 1604. január 25-én őket nevezte ki a fejedelemség kormányzására. Hoffmann György később Bocskai bizalmas tanácsosa lett.

116 Vicei (Viczey) Máté gazdag református kereskedő Kolozsvárott. Később Szenci Molnár Albert pártfogója.

117 A kutatás jelenlegi állása szerint a korabeli forrásokban emlegetett kompromittáló okmányok valójában nem jutottak el Belgioioso kassai főkapitányhoz, ennek ellenére Bocskai meg volt róla győződve, hogy török kapcsolatai kitudódtak.

hogy Bocskai szándéka nem a vallás megvédése volt, hanem az erdélyi fejedelemség elfoglalása. Jóllehet a hajdúkat is mindenféle vallási ürüggyel idegenítette el a magyar király és császár iránti hűségtől, mivel a vallást találta megfelelő alapnak a meggyőzésükre, és hogy megnyerje magának őket. Mintha bizony már akkor az lett volna a helyzet, amivel most is alaptalanul vádolnak minket, hogy tudniillik a császár és a papság, valamint a többi katolikus azon munkálkodott és azt remélte volna, hogy Luther és Kálvin újszövetség és idegen evangéliuma Magyarországról örökre eltűnik és feledésbe merül, azáltal, hogy az attól megbabonázott emberek elbuknak és meghalnak. Hogy ez mégiscsak messze távol áll a valóságtól, bőven, sőt több mint eléggé be lett bizonyítva, nevezetesen, hogy a magyar katonaság, amely a császártól Bocskai szolgálatára állt át, először bizony a császárpártinak tartott lutherokálvinisták ellen használta fegyverét, mintegy áldozatként ajánlva fel őket Bocskai erdélyi fejedelemséggel kapcsolatos, nagyravágyó hatalmi törekvéseinek, amire bizonyosan nem kerül sor, ha a vallás érdekében harcolt volna. Miért ne tehetnék volna meg ezt könnyedén a nem-katolikus német katonák is, akik egyrészt nem ragaszkodnak kevésbé a meggyőződésükhöz, mint a magyarok, másrészt nem úgy tűntek, mint akik a katolikus hit terjesztését szolgálnák, hanem, ahogy ezt a *Panasz* is elismeri,¹¹⁸ azért jöttek, hogy megszabadítsák Magyarországot a külső ellenségtől? Ha az új evangélium ezen követői számára mindebből más, jelesül az derült volna ki, amit te állítasz, vagyis, hogy Bocskai a vallás védelmére fogott fegyvert, akkor soha nem vállalkoztak volna arra, hogy egy idegen vallás miatt, a sajátjukkal szemben, a fegyverek és a halál veszélyeinek tegyék ki magukat. Ha az igazságnak megfelelően akarsz bármit is mondani vagy leírni, beláthatod, hogy semmit sem tudsz a klérus hibájául felróni ebből az egészből, sem abból, ahová ez a gyászosan tragikus, a hazát szinte teljesen felemészítő mozgalom vezetett. De persze kitalálhatjátok, hogy a klérus műve az égbolt földre rántása, és, hogy szintén a papság volt az, amely első és legfőbb feladatának tartotta, és minden erejét arra fordította, hogy szétmorzsolja és fogságba ejtse a teljes Alaudae legiót.¹¹⁹

118 *Querela*, 3r. „Az „mi üdönknek el mult esztendeiben [...] ez Magyar Ország az hatalmas Török Császártul, midön meg rontatot, [...] hogy más országokból és tartományokból, az Isten félt és keresztény Fejedelmektől, kinszeritetet segítséget kérni. Az Nyirt Papsag [...] az illyetén ideghen hadakozót, mely szegény Magyar Országoknak oltalmára bocsátattatot vala [...] az együgyü lakos föld népe ellen kiszettete.”

119 Legio V Alaudae (az ötödik, „Pacsirták” légio) egy Julius Caesar alapította római légio volt, amely Germania Inferior provincia Castra Vetera városában állomásozott. Jelvénye az elefánt volt. A batavusok felkelése során (vagy a dák háborúban) megsemmisült.

[Az egyház jogainak megtartásáról]

Mondod, de ez is a te, az alapokig lerontott és bizonyítottan hazug vádaskodásod, hogy a papságot (akit gyalázatos módon a haza mirigyének csúfolsz) már akkor jogos indokok alapján száműzni kellett volna Magyarországról, mégis a rendek kegyének köszönhetően – vagyis nem azért, mert a törvényeknek megfelelően jártak el, hanem mert kegyet gyakoroltak –, minthogy bíztak annak megjavulásában, a klérust a bécsi béke megkötéséig meghagyták a korábbi állapotában.¹²⁰

Itt is az igazság korlátjával kerítelek körbe, ahová már amúgy is be vagy zárva a nyilvánvaló hazugságaid miatt, amikor megmutatom egyfelől, hogy a klérust nem a király és az ország gyakorolta kegyből, mintegy hibájának jutalmául helyezték az 1619. évi zavargásokig fennálló állapotába, másfelől, hogy hitünk ellenségei (már amennyiben rajtuk múltott) nem hagyták meg a papságot a korábbi állapotában. Az elsőt ily módon bizonyítom: a klérusra soha senki sem bizonyította rá azon tetteket, amelyekkel vádoltad őt. Vagy ha rábizonyította, hát vedd elő a bírósági ítéleteket, illetve a törvénycikkelyeket tartalmazó műveket! Végy elő bármit, ami erre az ügyre alkalmazható! Megvan a szerinted a klérus által kiprovokált Bocskai-felkelés nyomán született bécsi béke, ebben nem találok egyetlen bizonyítékát sem ilyenfajta kegynek, semmilyen törvényt, semmiféle cikkelyt, még egy említést sem, sőt a császár másként nem is volt hajlandó a béke szentesítésére, csakis (hogy a békeokmány szavait idézzem): „a római katolikus vallás sérelme nélkül, és hogy a római katolikusok papsága, templomai és egyházai bántatlanok és szabadok maradjanak.”¹²¹

Így aztán üres szavakkal kufárokodsz, és bizony inkább ügyeskedve, mint ügyesen és körmönfontan; ahogyan az a kis történeted is csalás, amellyel tanúsítod, hogy „a papságot minden emberi vélekedésen (mármint a hozzátok hasonlók vélekedésén) túl, csak merő kegyelemből hagyták meg előző állapotában.” Fején találtad a szöveget, amikor azt mondtad, „az emberi vélekedésen túl”, mert tudtad, hogy azon jogaiba állították vissza a papságot, amelyekbe egyébként is vissza kellett állítani, és mindez nem a méltányosságon túl, és nem is a jog és az igazság jelentette kötelezettségen felül történt, mert ezek azt parancsolják, hogy kinek-kinek adjuk meg, ami jár. Isten kegyelméből vagyunk azok, amik vagyunk,¹²² és azt, hogy a magyar királyok méltóságokat és javadalmakat adományoztak egyháziaknak, helyesen nevezzük királyi kegynek, még akkor is, ha a „kegy” szó egy jogi ellentétet hordoz magában, tudniillik hogy úgy gondolják, ha valami kegyből történik, az

120 *Querela*, 6v.

121 Az 1606-os bécsi béke 1. artikulusa.

122 1Kor 15,10.

a jog normáján és szigorán kívül, sőt valami módon azzal szemben, a bűnösök bűneinek megjutalmazásával történik. Tagadjuk, hogy Magyarország rendjei rangunkat és birtokainkat, amelyeket jogtalanul, anélkül hogy rászolgáltunk volna, a zavargások és zendülések révén erővel és erőszakkal vettek el tőlünk, merő kegyből adták volna vissza, ellenben kijelentjük, hogy azokat valódi és világos jog alapján juttatták vissza számunkra.

Azt is elég helytelenül teszed, hogy a rendek neve alatt kizárólag a lutheránusokat és kálvinistákat érted, mert ha a katolikusokat is odaértenéd, akkor azt írnád, hogy amit a haza szolgálatában dicstelen papságtól elvettek, azt a katolikusok is merő kegyből akarták visszaadni. Nyilvánvalóan olyan vagy, aki semmiféle szégyent nem érez, ha vereséget szenved az igazságtól a hazugságai miatt. Tudod ugyanis, hogy a katolikusok a zűrzavaros idők miatt hátráltak meg, de nem értettek egyet soha az egyházi vagyoni elvételével, mert kellőképpen tisztában voltak annak méltánytalan és jogsértő voltaival. Épp így tartották mindig is méltányosnak és a hazai törvényekkel felettébb egybehangzónak – máskülönben törvénysértés lett volna – a vagyonra vonatkozó jog visszaállítását. Mondom, te is tudod ezeket, és mégis az elmédet meghazudtolva beszélsz és írsz így, amint Ágostonnak is úgy tűnt, mikor etimologizálta és értelmezte a hazugság szót, hogy az az elméből származik.¹²³

Arról pedig, hogy mennyire szerettétek volna, hogy a klérus ne maradjon a korábbi pozíciójában, tanúskodik a dézsmapereknek az egyháziaktól a világiakhoz való áttétele,¹²⁴ a címzetes püspökök királyi tanácsból való kizárása,¹²⁵ a főespereseknek járó adó elvétele és prédikátoroknak történő átadása,¹²⁶ a Jézus Társasága atyáinak tulajdonában lévő birtokok lefoglalása,¹²⁷ az egri káptalan Kassáról való eltávolítása.¹²⁸ Ha közel az

123 A latin szövegben a „contra mentem tuam” kifejezés szerepel. Balásfi ehhez kapcsolódóan hivatkozik egy Szent Ágoston-helyre (*Enchiridion ad Laurentium sive de fide, spe et charitate liber unus*, 7, 22), ahol azonban nem szerepel kifejezetten a „mendacium” (hazugság) „mens” (elme) szóból való eredeztetése. Az egyházatya a „mendacium” bűnjellegét fejtegeti, ekkor használja többször a „mentitur” (hazudik) igét, Balásfi vélhetőleg úgy gondolta, hogy ezzel egyben a szó eredetére is utal.

124 1608. (k. e.) 5. tc. „[...] a dézsmaügyeket jövőre a világi hatóság előtt, azaz a vármegyéken, ahol a dézsákat szedik, és ne a szentszéken tárgyalják, vizsgálják és hozzák rendbe.”

125 1608. (k. e.) 6. tc. 2.§ „[...] azokat a püspököket, a kiknek az ő egyházaikban püspöki székhelyük, avagy Magyarországon püspöki birtokjogaik nincsenek, a tanácsba ne bocsássák.”

126 Az ún. *cathedraticum*, teljes nevén *census cathedraticus* a katolikus főespereseket megillető egyházi adó volt, amelyet az 1610-ben Thurzó György nádor elnökletével tartott zsolnai zsinaton az evangélikus szuperintendenseknek adtak át fizetésük egy részeként.

127 1608. (k. e.) 8. tc. „[a jezsuitáknak] Magyarországon semmi állandó fekvő jószáguk és birtokjoguk ne lehessen.”

128 Az egri püspök és káptalan 1603-tól tartózkodott Kassán, ahonnan a káptalan 1613. 3. tc. alapján Jászó mezővárosba költözött át.

összes többi, rendkívül nagyfokú kárt elszenvedett, majd hasonló mértékben sohasem kárpótolt és helyre nem állított prépostság és káptalan ügyét végig venném a személyek, dolgok és helyek megemlítésével, hogy tudniillik, mi mindent tettek azokkal és mi történt, egy hatalmas kötet, nem pedig egy rövid *Védírat* anyagát dolgoznám egybe.

Látod, miféle leplezetlen hazugságokon vagy rajtakapva a papsággal kapcsolatban, legyen szó akár a klérus korábbi állapotában való meghagyásáról, akár a meghagyás módjáról?

[II. Ferdinánd megválasztásáról]

Mondasz te mást is, és pocsék számtartó lévén csak a rosszal számolsz, mert a jótól felfordul a gyomrod. Szidalmazol minket (azaz arcátlanságodban ránk alkalmazod a téged megillető neveket), mert már Bocskai uralma előtt úgy tapasztaltatok, hogy gonoszak vagyunk, és azt követően még gonoszabbak és egészen hitványak lettünk, dúdoljuk is a nótát: „a farkas a szőrét szokta változtatni, nem erkölcsét.”¹²⁹ Az alapfokot fel kell vened a szótáradba, hogy még kiválóbb légy. A középfokra is szükséged van, hogy több rosszindulat legyen benned, mint a gonoszokban. A felsőfokot se hagyd meg másnak (engedtesse meg nekem, hogy egy művelt emberrel a nyelvtan nyelvén társalogjak), hogy megérdemelt módon túlszárnyalj mindenkit, és elérd, hogy ujjal mutogassanak rád, és mondják: itt van ő! Azt pedig, amiről azt dúdolgatod, hogy mi dúdoljuk, sok más emberrel együtt mi is szoktuk mondani, és szerintünk is megfelel az igazságnak, vagyis hogy a farkas a szőrét változtatja, erkölcsét nem. Azok viszont, akik a szőrüket és az erkölcsüket egyaránt változtatják, a farkasoknál is rosszabbak. Ti szőrt is váltotok, amennyiben hajatok egyre őszül. Ami pedig az erkölcsseiteket illeti, változékonyságotoknak nincs határa a vallás terén, sem annak, ahogyan a nyugalmat háborgó zendülésekre, az egyetértést összekülönbözésre, a csendességet zajongásra, a törvényeket önkényre, a békét háborúra cseréletek. Említettem már Luthert és Kálvint, mindkettő mesteretek, tanítótok, és egyben vezetőik a vallásban, de beszélek majd másokról is, kellő időben és alkalmas helyen felhozva a frissebb példákat.

Azt állítod, hogy a haza polgárai közti ellenségeskedés oka az erdélyi fejedelem elleni segítség ürügyén történt támadás és az azzal járó vérontás, a szent császári és királyi felség által be nem tartott bécsi egyezség, a kánon, amely azt tanítja, hogy az eretnekekkel eskü alatt kötött fogadalmat nem kell megtartani,¹³⁰ valamint az,

129 *Querela*, 7r. „Ez pedig gonoszoknak tapasztaltuk őket lenni, de bizonyára immár gonozbaknak és alab valóknak tapasztallyuk, mert az ő meg röghzöt czalardságok szerént azon regéieket dudollyak, mivel hogy az Farkas szőrét szokta változtatni nem erkölcsét.”

130 Alvinczi Péter Pázmány *Őt szép levél* című vitairatára készült, mára elveszett válaszában írta, hogy a konstanzi zsinat dekrétumai között szerepel a „fides servanda non est haereticis” (az eret-

hogy a veletek megkötött szerződéseket a katolikusok nem teljesítik. Azt is mondom, hogy a felséges császár, „II. Ferdinánd” (és itt titeket idézlek, nehogy valaki azt gondolja, hogy ezek az én szavaim) „a jeles hivatal Magyarországon ez idáig megőrzött formáját meg nem tartotta, és alkalmatlanul, a rendek akarata ellenére jött el az országgyűlésbe.”¹³¹ Írod továbbá, hogy a nádorválasztásban nem az előzőleg elfogadott törvénycikkely szerint jártak el,¹³² hogy a két előterjesztést adtak ki, nem pedig egy összefüggő szöveget;¹³³ hogy az 1618-ban tartott diéta az ország felforgatására kényszerült.¹³⁴ Továbbá fecseged, hogy Esterházy Miklós azt merte „fecsegni” (én, ha valaki mondott valamit, azt írom, hogy „mondta”), ha I. Mátyást a néhai Szilágyi Mihály királlyá tudta tenni, hogyhogy ezek az „eszelsők” (te mondom így) nem képesek megválasztani Ferdinándot? Azt is emlited, hogy a pozsonyi országgyűlésre a csehek követeként érkező orvost, Jesseniust elfogták;¹³⁵ hogy a követek, akárkikhez tartoznak is, a követségben nem mernek eljárni; hogy a legutóbbi pozsonyi diétán a személynök¹³⁶ az egész római katolikus kar nevében nagy hangon ellenezte a szabad vallásgyakorlatot. Mindezeknek oka szerinted a papság. Csodálkozom is, miért nem mondom, hogy a papság

nekeknek tett fogadalmukat nem kell megtartanunk) kitétel. Ezt Pázmány a *Megrostálás* című művében idézi és cáfolja, amennyiben az szerinte nem része a zsinati határozatoknak, hanem az azok után következő zsinati levélben szerepel.

- 131 A betegeskedő II. Mátyás utódjául unokaöccsét, Ferdinándot jelölte ki, akit az 1618 tavaszán tartott pozsonyi országgyűlésen akart királlyá választtatni, ugyanakkor a leendő uralkodót mint helyettesítést a diéta vezetésével is megbízta. A protestáns ellenzék úgy gondolta, hogy a magyar főpapok vették rá erre a királyt.
- 132 Az 1485. 1. törvénycikk kimondta, hogy a királyválasztásnál az első szavazat a nádort illeti meg, ez alapján kérték a rendek az 1618-as pozsonyi országgyűlésen II. Mátyástól, hogy előbb az 1616. december 26. óta betöltetlen nádori méltóságba válasszanak valakit.
- 133 Itt talán arról van szó, hogy II. Mátyás 1617. október 10-én, Prágában kelt meghívójában december 13-ára, Pozsonyba hirdetett országgyűlést, ám a kedvezőtlen hangulat miatt az uralkodó kihagyta a programpontok közül a trónörökösödés ügyét, s azt csak tíz nappal később a főispánokhoz menesztett királyi leiratban említette meg az tárgyalandó ügyek sorában.
- 134 *Querela*, 8r.
- 135 *Querela*, 8v–9r. Nagyjeszeni Jeszenszky János (Jan Jessenius, 1566–1621) orvosprofesszor, a wittenbergi és prágai egyetem rektora, II. Rudolf és II. Mátyás német-római császárok udvari orvosa, filozófus, politikus. 1618-ban a cseh rendek követükként Pozsonyba külték, hogy mint magyar nemes szólaljon fel a magyar országgyűlésen, és bírja rá a magyar nemeseket, hogy szövetkezzenek a csehekkel a protestánsok vallásszabadságának védelme érdekében. Forgách Zsigmond nádor azonban elfogatta, bebörtönözte, majd Bécsbe vitette, ahonnan csak félévi raboskodás után szabadult. A cseh felkelés leverése után császári parancsra kivégezték Prága főterén.
- 136 Pákay Benedek († 1625) 1617–1625 között volt királyi személynök.

„A Capitolium csúcsáról a koronát
leopta Juppiter fejről”¹³⁷

Jól, és főleg a tárgyhoz ragaszkodva mondd ezeket, magatokról. Prédikátorok, ne fáradjatok a saját meséitekkel, majd én kölcsönzök valamit a meseírótól, ami megfelel a valóságnak!

„Tetszik, hogy tudnak mindent, ám tudatlanok.”
„Tudják, a király felesége fülébe mit sugott,
tudják, hogy Juno Jupiterrel miről cseveg
még arról is tudnak, mi nincs, s nem lesz soha,
vaktában dicsérik, becsmérik az embereket,
fityülnék rájuk, fontos, hogy mindent tudjanak.”¹³⁸

Ám a papok is jogosan mondhatnák magukról mikor ti, prédikátorok rágalmaztatok őket:

„Így van, [Megaronides] de arról nem tehetek,
Ha mondják, – de hogy igazuk ne legyen, rajtam áll.”¹³⁹

Bárcsak „megkeresnék mindig azt, ki hírt kohol”,¹⁴⁰ és hogy honnan veszed, te pletykafészkek, a papsággal szembeni vádjaidat! Szavaid vásárában nyíllal elejtett portékádra kevés vevőt találnál, talán csak azokat, akik a te szavaidból „tudják, amit nem tudnak”,¹⁴¹ vagyis a hozzád hasonló pletykafészkeket. Vagy bizonyíts egyet a sokból, amikkel előállsz, vagy egyet se hozz fel bizonyítatlanul! Miféle, a honpolgárok közötti ellenségeskedésről beszélsz, amely szerinted a papság ténykedése nyomán robbant ki? Vagy az egész papság általános működése felelős ezekért, vagy csak bizonyos embereké? Ha az egész papság, akkor kik között, hol és mikor? Ha konkrét személyek, akkor kik közülük az értelmi szerzők? Kik azok, akik viszálykodtak? Ezekre már elnémulsz, de minek mukkantál meg egyáltalán eddig? A titkos, négy fal közötti morgást a fegyverek erejétől elbizakodottan miért cserélted fel a nyilvánosság előtti kiabálással és írással? A papság tagadja, amit te tényként állítasz. Állj elő érvekkell! De ezeket illetően rest leszel és hallgatni fogsz. Vezess elő tanúkat, de óvatosan, ne

137 Plautus, *Trinummus*, 84–85. Itt és alább is Devecseri Gábor fordítása.

138 Uo., 205, 207–211.

139 Uo., 104–105.

140 Uo., 217.

141 Uo., 221.

hogya le legyenek fizetve, mert pénzért sokan örömezt esküsznek hamisan! A honpolgárok esetében, akiket majd az egymás közti ellenségeskedéssel vádolsz, a vizsgálódás a szembenállás okára és kirobbantójára irányuljon, mert az igazság megismerése, bárhol is induljon ki, a hazugság bizonyítása. Hiába írod, hogy a Báthory Gábor idején Erdélyben lezajlott események a papság sugalmazására történtek.¹⁴² Él még az akkori főkapitány, ma már az ország nádora, Forgách Zsigmond; láttuk Thurzó György levelét, aki a nádor volt abban az időben, és megbízta őt a hadsereg vezetésével.¹⁴³ De vajon Thurzó maga nem harcolt Báthory ellen, miután letáborozott nem messze a fejedelem fennhatósága alatt álló területtől? És ő talán a klérus indítványára vezette a sereget az erdélyi ellen? Nem hiszem, hogy erre válaszolnod kell, már csak azért sem, mivel a nádor lutheránus volt. Forgách gróf úr hadba indulásáért miért hibáztatod a papságot? Azt mondod majd: „mert katolikus”, ha ugyanis valami fortyog benned, az egészet egyszerre köpöd ki. Amit a sáskákról, a hegyszorosokról, éhezésről, hidegről, a magyarokat érő veszteségről írsz, az arról tanúskodik, hogy nem vagy sem teológus, sem politikus. Nem vagy teológus, mert olyan dolgokról beszélsz nagy garral és meggondolatlanul, amiket az isteni gondviselésnek kizárólag Isten elméjében, az örökkévalóságtól megfogant titkos tanításaira szabad vonatkoztatni, ezeket azonban te konkrét, de általad nem teljesen ismert ügyekre és olyan személyekre vonatkoztatva adod elő, akikről soha sem fogod kimutatni, hogy bűnösök lennének. Politikus pedig azért nem vagy, mert, ahogy már arról előzőleg is szó volt, a terveket sikerességük vagy sikertelenségük alapján ítéled meg.

A császári és királyi felség óhaja az volt, hogy a bécsi békét úgy tartsák meg, ahogyan azt jóváhagyták. Mit fecsegsz olyasmit akkor, hogy a papság tanácsolta Öfelségének, hogy ne tartsa meg, amire kötelezte magát? Miért nem kíméled holtában a nagy császárt? Miért nem tartod tiszteletben az emlékét? Vakmerő könnyelműségre vezetni tollad és féktelen nyelved a mérhetetlen elbizakodottság, hogy mondj és leírj bármit, amihez csak kedved van; azzal azonban nem foglalkoztál és nem gondoltál rá, hogyan beszélj vagy írsz. A fegyverek jelenléte a saját véleményed szerint is segítségére volt, máskülönben a büntetéstől rettegve és félelemmel hallgattál volna, minthogy ezen írásodban is nem egy helyen felségsértést követsz el.

Nincs olyan kánon, amely azt mondaná ki, hogy az eretnekeknek tett eskü nem kötelez, mert a katolikus tanítás szerint igenis kötelez. Erről számos katolikus szerző értekezik, nem tagadhatod le, hogy szóban és írásban kihirdetjük, miszerint a nektek tett ígéreteinket teljesíteni kell. A katolikusoknak ugyanis kötelességük, hogy

142 *Querela*, 10v.

143 Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitányként 1611 júliusától szeptemberéig vezette a Báthory Gábor elleni sikertelenül végződő hadjáratot Erdélyben.

csak olyanra tegyenek ígéretet, amit törvénszegés nélkül képesek megtartani, nektek pedig semmit sem szabad jogsértés árán kikényszeríteni tőlük, már ha hozzájuk hasonlóan ti is azt akarjátok, hogy törvényes módon kötelezzék magukat valamire. Most, hogy vereséget szenvedtél az igazságtól, bárcsak a szégyenérzet is elhatalmasodna rajtad, hogy lelkiismereted határain belül maradvá üdvös hallgatásba merülsz.

Amit II. Ferdinánd császárról, a mi, a te (amennyiben belátnod) és egész Magyarország királyáról, kegyelmes urunkról mindenholn összehordasz, akár II. Ferdinándnak a királyi méltóságba történt beiktatását illetően, akár az 1618. évi országgyűlés lebonyolításával kapcsolatban (amelyet szerinted az ország felforgatására hívtak egybe), akár a nádorválasztásról (amely szerinted törvénytelenül zajlott le), akár arról, amit szerinted Esterházy Miklós úr mondott, akár az állítólagos különbségekről, amelyeket a hajdani első, Corvinus melléknevet viselő Mátyás és II. Ferdinánd megválasztásának összehasonlítása alapján mutatsz ki, azt a nyilvánvaló igazságot napvilágra hozva, igen alaposan cáfolja egy ünnepélyes bizonyágtétel, amelyet egyrészt a néhai felséges Mátyás, ezen a néven második királyunk törvényerőre emelt, másrészt valamennyi kar és rend, köztük a lutheránusok és kálvinisták, a bárók, főurak, nemesek és polgárok sem vonták ki magukat alóla, hanem mindannyian önszántukból, szabadon és egyöntetűen jóváhagyták. A szövege ennek így szól: „Az összes rend parancsunkra szabad Pozsony városunkban összegyűlve, kegyelmes megkeresésünkre és atyai ajánlatunkra, fenséges Ferdinánd herceget, Csehország királyát, a római szent birodalom választóját, ausztriai főherceget stb., igen kedvelt atyánkfíát és fiunkat (aki tudniillik személyünkben a mondott országgyűlésnek az élén állott) az őt ékesítő kitűnő és hősi lelki és szellemi tulajdonságaiért, többszörös tárgyalás után, a régi és mindenkor szem előtt tartott szokásoknak és szabadságoknak megfelelően, közös akarattal és egybehangzó egyetértés mellett urukká és királyukká megválasztották és kikiáltották, és Isten jó voltának, s segítségül hívása mellett szerencsésen meg is koronázták.”¹⁴⁴ Még ideveszem az ugyanabban az évben és ugyanazon országgyűlésen hozott törvények szintén Mátyás királytól és császártól származó bevezetését is. „Bevezetés, amelyben az ország rendjei Ő császári és királyi felségének az irántuk tanúsított atyai és kegyes törődésért és aggodalmáért (amelynek különösen fontos része volt Ferdinánd magyarországi trónutódlásáról való gondoskodás) a legnagyobb hálaköszönetet mondják, készséges engedelmisségüket kijelentik, és a megalkotott cikkelyeket megerősítés végett bemutatják.”¹⁴⁵ Ezen, Ferdinánd megkoronázása előtti törvények közül az első így kezdődik. „Első cikkely. A szentséges császári és királyi felségnek, legkegyelmesebb urunknak az előterjesztéseit, amelyeket a fenséges Fer-

144 1618. évi törvények preambuluma, §2.

145 1618. évi 1. tc., Bevezetés.

dinánd herceg, megválasztott magyar és cseh király, a római szent birodalom választója, Őfelsége igen kedvelt atyafia és fia, egyben szintén legkegyelmesebb uruk, Magyarország rendjei elé terjesztett, Őfelségének ugyanezen rendjei a hűséghez illő engedelmességgel fogadták.¹⁴⁶

Hová fordulsz most, prédikátor? Mi van a kezed ügyében, amitől lelked erőre kapna, nehogy összeroskadjon érveid kóros gyengességétől? Vajon a felséges Ferdinánd szabályosan jött az országba? Vagyis a törvények és a szokásjog rendjének és értelmének megtartása mellett? Ha a válaszod igen, a *Panaszban* miért helytelenítetted a jöttét? Ha nem értesz egyet, mi a válaszod a néhai császár tanúsítványára, amelyet az ország rendjei törvénybe iktattak?

Erre azt mondod, hogy Őfelsége „alkalmatlanul és a rendek akarata ellenére” érkezett az országba. Ki állítja ezt? Neked kell hinni, vagy a boldog emlékezetű felséges Mátyásnak és valamennyi karnak és rendnek? Te „alkalmatlannak” mondod, hogy a Magyar Királyság megóvása érdekében Mátyás császárként és királyként, néhány hónappal a halála előtt – hogy annak bekövetkeztekor hazánkban ne kelljen elszenvednie az interregnum okozta nehézségeket – gondoskodott a legmegfelelőbb és legkiválóbb utódtól, akinél jobbat és nagyszerűbbet nem is találhatnánk? Ez volt szinte valamennyi derék ember óhajta, akikben munkált annyira a hazaszeretet, hogy a közös érdekében készek voltak minden javaslatot fontolóra venni. Kinek az érdekében történt a több hónapi várakozás, a rendek sorozatos tárgyalásai, a szokásjog, a közös akarat, az egybehangzó beleegyezés, a szabályosan végrehajtott választás, a kikiáltás, Isten jóvoltának segítségül hívása, a szerencsés koronázás? Van-e merszed viszálykodásnak nevezni a rendek saját maguk által is közösnek mondott akaratát és egybehangzó beleegyezését, amelyeket, miután bekerültek a törvények közé, kinyomtatva te is kézbe veszel és olvasol? A halak életképtelenek a vízben kívül, a rágalmazók számára a kényszerű hallgatás a halál.

„Alkalmatlan volt”, mondod, hogy, noha a rendek nem hívták meg (hozzáteszem, ezek a te szavaid) „ezeknek a felfuvalkodottaknak” (a papságra utalsz és néhány főúrra, őket érted ezen, ám nem érted, amit mondasz) „tanácsát megfogadva, a királyi biztosság ürügyével érkezett Pozsonyba.”¹⁴⁷

Kérdem én, melyik fajtája ez az „alkalmatlannak”? És miféle cenzora, vagyis szembetűnően okos és bölcs szószólója vagy te a rendeknek, sőt a királyoknak és császároknak? Akkor az országgyűlést a törvényi előírás alapján nem kellett megtartani? Ezt magad sem mondanád komolyan, ha a néhai Thurzó György halála óta eltelt időt összevetnéd a királyság azon törvényeivel, amelyek előírták, hogy a nádori szék üresedésének kezdetétől egy éven belül országgyűlést kell hirdetni az

146 Uo.

147 Vö. *Querela*, 8v.

új nádor megválasztására.¹⁴⁸ Oda pedig senkit sem kell királyi biztosként küldeni, vagy csak Ferdinándot nem szabad? Melyik törvény tiltja meg az előbbit, melyik az utóbbit? Nem fogsz olyan törvényt találni, amelyik ellenezné bármelyiket a kettő közül. Szavaid szükségszerűen megroppannak az igazság erejétől, mint amikor üres dióhéjakat törnek fel – azokból is épp úgy hiányzik a lényeg. Sőt, mivel aligha volt bármikor is értelem az üres beszédedben, mindenki előtt nyilvánvaló annak hiábavalósága.

Igencsak igazságtalan vagy egy ilyen nagy császár és király bölcsességét illetően, mert szerinted az uralkodó a felfuvalkodottak tanácsára hallgatott, mintha bizony nem kívánna törődni az alacsonyabb rangú emberektől származó javaslatokkal. Másként is igazságtalan vagy vele szemben, mert úgy állítod be, mint aki a királyi biztosság ürügye és látszata miatt magával az ügygel nem is foglalkozott volna. Ugyancsak igazságtalan vagy azon előkelőségekkel szemben, akiket dölyfösséggel és fecsegéssel vádolsz. Te vajon nem épp olyan nyíltan szidalmazod az Úr felkentjét,¹⁴⁹ mint a fennhéjázó Simi,¹⁵⁰ aki levetkőzte a hatalom iránti minden szégyenérzetét és tiszteletét? A te szavaidban van az ürügy és a látszat, hogy a retorika festékével kendőzd el a hamisságot. El is árulom, hogyan: vannak jelek arra, hogy próbálkoztál a művészi beszéddel és írással, de nem beszélsz vagy írsz művészi módon. Bárki is vagy, Minerva ihlete nélkül szólsz és írsz. Vagyis természetedből hiányzik a teremtő erő, szellemedből az él, ítélőképességedből a lényeglátás, emlékezeted nélkülözi a megbízhatóságot, az értelméd nem párosul tehetséggel. Ha van is benned némi tehetség, hiányzik a gyakorlat, ha gyakorolsz is, akkor sincs benned önmérséklet, ami felemelne, ha leszorítanának, és lenyomna, ha a kelletténél magasabbra emelkednél; ami megtisztítaná a szíved, hogy ne fortyogjon a gyűlölettől. A gyűlölet társa az irigység, melynek ajtaja az ember szájában van. Az Isten és az embertársak iránt érzett szeretet ezt az ajtót bereteszeli (rossz ügy esetén viszont a hazug rágalmazás okozta viszketés újra kinyitja), az ajkakat is összepréseli, megakadályozva ezzel, hogy a gyalázkodás elárassza azokat. Annak érdekében pedig, hogy tolladat se a vádaskodás vezesse, kizárólag a szeretet alakít téged a helyes vélekedésre, a visszafogott beszédre és az értelmes írásra. A léleknek mintegy a szállítóeszközei a nyelv és a toll, de mindkettő az igazságtalanság szeke-re lesz, ha a nyelv is és a toll is hazudik.

148 Thurzó György nádor 1616. december 26-án hunyt el. A Balásfi által is hivatkozott 1608. évi koronázás előtti 3. tc. kimondja, hogy „méltóztassék a királyi felség azt a módot követni, hogy egy évnek a leforgásán belől az új nádornak a megválasztása céljából az országban külön közönséges országgyűlést hirdessen és tegyen közzé.”

149 1Sám 10,1; 15,1; 2Sám 12,7.

150 A Károli-bibliában Séméi. 2Sám 16,5,13.

Az általam eddig elmondottak sokféleképpen megjelennek művedben. Írásodban egészen cinikusnak¹⁵¹ tűnsz a maró gúny miatt, de gondolataid nem érik el diogenészi¹⁵² színvonalat, szándékodat illetően Szinónhoz hasonlítasz, sőt amennyire tőled telik, végzeted még trójai is lehet, ha Isten nem nyújtja ki kezét a magasból a zavargások megfékezésére, és ha nem hullajtja le könyörületének záporát a hazát sújtó tűzvész eloltására. Hát így érdekel téged, prédikátor, kizárólag az ürügy és a látszat. Tisztogasson Isten legbelül, ugyanis híres könyveden a külső máz – ami egy elefántnagyságú szégyenfolt és olyan, mint a lepra, s amivel hamisságot festesz és tarkítod az igazságot –, amint látod, könnyedén lejön, ha még egy kis igazságot freccsentünk rá.

Corvinus Mátyást, mivel fogságban volt, tudtán kívül és váratlanul, amint mondod, „választották és kiáltották ki királlyá.” Majd hozzáteszed, „aki az országúton jár, nem könnyen téved el.” A csehek és morvák nagy pompával kísérték Mátyást Morvaország határához, és miután mindkét részről kifejezték örömüket, „átadták a magyaroknak”. Mintha Ferdinándot nem önként választották volna meg királlyá, mintha ő az ország útjáról letérve eltévedt volna. Mintha a rendek nem tapsoltak volna a megválasztásakor, és nem adták volna jelét túláradó örömüknek.

Ha valóban annyira éleselméjű lennél, amint amennyire annak akarsz látszani, nevet is adnánk neked, te nagyokos, mert egyelőre csak azt bizonyítod, hogy mennyire tompa az agyad. Nem tudom, hogy bármikor is láttad-e kívülről, messziről, legalább csukott állapotában Bonfini magyar történelemről szóló könyvét. Nem úgy tűnsz, mintha olvastad volna, vagy ha olvastad is, elképesztő, hogy mennyire rosszul értelmezed ügyed és írásod szempontjából. Corvinus Mátyást én annyival is inkább méltathatom, minthogy vallás tekintetében közelebb állok hozzá, mint te. De miért is mondom, hogy „közelebb”, amikor a katolikus vallásban egy jottányit sem különbözöm tőle – értsd ezen a logikai nemet és fajt, amivel a katolikus hit és vallás természetét és minden egyéb hamis hittételtől való különbözését jelölöm. Te viszont sokkal távolabb vagy attól, mint amekkora a távolság a földfelszín és az égbolt között. Ha ugyanis Isten jónak tartaná, egymáshoz is érhetnének, amaz ebbe, emez pedig abba, vagyis ellenkező irányú mozgással kölcsönösen egymásba alakulnának. Ám ahogy Isten önmagát nem tagadhatja meg,¹⁵³ úgy az igazság sem lehet hasonló a hamissághoz, és nem változhat egyik a másikká; ennyire különbözik a lutherokálinizmus is a katolikus igazságtól. Ily módon noha Corvinus, noha nagy

151 A cinikusok ókori görög filozófiai iskoláját Szókratész egyik tanítványa, Antiszthenész alapította a Kr. e. 4. században. Személyes példamutatásra építő tanításuk középpontjában az erény állt.

152 Szinópéi Diogenész (Kr. e. 412/404 – Kr. e. 323) cinikus filozófus.

153 2Tim 2,13.

volt mind tetteiben, mind királyhoz illő erényeiben, viszont teljességgel nyilvánvaló, hogy II. Ferdinándot szabadabb módon választották királlyá, mint I. Mátyást. Vajon nem állítja-e határozottan Bonfini, hogy Szilágyi Mihály, akinek unokaöccse volt Mátyás (Erzsébet nevű húgának, Hunyadi János özvegyének fia lévén), hatalmas (a történetíró szerint „irdatlan”) pénzösszegekkel támogatva Mátyás királlyá választását „az erdélyiek közül meg Magyarország alsó részeiből, továbbá csehek-ből, lengyelekből, alemannokból jó pénzért számottevő, mintegy húszezres sereget verbuvált össze”¹⁵⁴ Ezt követően „számos csapattal érkezett a Rákos mezőn tartott királyválasztó országgyűlésre. Aztán, amikor a gyűléssel már sok nap eltelt, a mező közepére nyakvillákat és egy mészárosasztalt állított ki kemény hirdetmény kíséretében; aki szavazatát Mátyásra adni vonakodott, azonnali halállal fenyegette meg.”¹⁵⁵ Mihály, „amikor a mezőn az előkelőket véleménynyilvánításra kérték, vajon nem kerítette be az egész gyűlést harcra kész sereggel”¹⁵⁶ A Corvinus-ház ellenségeit akkoriban vajon nem aggasztotta, hogy a „választás szabadsága odalett”? Nem azt mondta Szilágyi a Mátyás érdekében mondott beszédének közepén: „ha az ellenszegülők gáncsoskodása ezt nem engedi keresztülvinni, ettől a kardtól fogjuk megkapni a királyságot”¹⁵⁷ Nem olvastad, hogy „amikor a fegyveres hadsorok között már senki sem mert ellenkezni, Garai László nádorispán és Újlaki Miklós vajda, valamint a pártjukon álló többiek az erőszak és a félelem hatása alatt megígérték, hogy elfogadják Mihály állásponjtját”¹⁵⁸

Ezek akkoriban történtek, Ferdinánd megválasztásakor viszont másként alakultak a dolgok. Az ő királlyá választására senki semmiféle hadsereget nem hívott össze, nem voltak fegyverek, sem halálos fenyegetések, mindenkinek szabad volt a szavazati szabadságnak megfelelően elmondania azt, amit akart. Ki az, aki a magyar királyság Ferdinándra való átruházásakor Szilágyit utánózva bárkit, bármire vonatkozóan karddal fenyegetett meg? Senki. Kérdem én, ki vette körbe az országgyűlést fegyveresekkel, hogy Ferdinánd érdekében szavazatokat csikarjon ki? Senki. Ki volt az, aki erőszak és a félelem hatása alatt kényszerült támogatni bárkit is, és ki volt az, akire szavaznia kellett? Senki és senkire. Mindenkinek szabad volt minden, fenyegetésektől, fegyverektől és félelemtől mentesen. Mit szaporítsam a szót? Aki mást mond vagy mást ír, azt majd megcáfolja a felséges Mátyás, valamint a magyar rendek országos törvények közé szerkesztett és már idézett tanúságtétele. Ki ne ismerné el, hogy olyannyira tiszta volt az ég akkor, hogy egyetlen felhő vagy

154 Bonfini, *Rerum Ungaricarum...*, III. 9.

155 Uo.

156 Uo.

157 Uo.

158 Uo.

levegőben lévő ködfoszlány sem takarta el a napsugarakat az emberek szeme elől, és hogy az egy teljességgel a jókedv jegyében eltelt nap volt? Ki tagadná le a király boldogságát kívánó és az őt üdvözlő felkiáltásokat, az éljenzést? Ki vonná kétségbe, hogy micsoda nagyszerű koronázás és mekkora ujjongás követte a választást és az amúgy is túlradó jókedvet? Ki ne emlékezne a királyt támogató szavazatokra, a királyi kíséret pompájára, a trombitákra és dobokra, az énekekre, az ágyúdörgésre; hogy még csak felénél járt az a rendkívül derűs nap, és már bedugultak a fülek, valamint füst takarta el az eget? Ki ne emlegetné a királyi lakomákat, melyeken az olyannyira jóságos felség méltóztatott megvendégelni az összes rendet?¹⁵⁹

[Esterházy Miklósról]

Talán sokat nyomott a latban, hogy Ferdinánd ténylegesen jelen van megválasztásakor, vagy távollétében történik meg ugyanez, mindazonáltal annak előtte minden királyjelölt távol volt, senkitől sem követelték meg, hogy jelen legyen a méltóság elnyerésekor. Az „országút” ugyanis ebben az esetben a király szabályos megválasztása, ennek pedig igenis megfelelt Ferdinánd a magyar törvények tanúsága szerint. Ha képes vagy ez utóbbiakkal szembeállni, és ha a törvényt törvénnyel győznéd le, akkor igazad van. Ha viszont egymással összhangban lévő dolgok ellen harcolsz, akkor a törvények győznek le téged, és hazugnak bizonyulsz. Így is megtévesztő, hogy azt írod: az 1618. évi országgyűlés, amelyen megneveztük a királyt és átadtuk neki a felségjelvényeket, ártalmas volt a haza számára.¹⁶⁰ Nem kevésbé tévedsz, sőt inkább vádaskodsz, amikor az inkább erényei, mint neve által nagy Esterházy Miklósnak merő gyűlölségből tulajdonítasz olyasmit, amellyel a szándékod szerint őneki, valójában sokkal inkább magadnak ártasz, lelked és jóhíred is csorbát szenved tőle. Esterházy ugyanis mindig úgy élt, úgy beszélt, hogy nemhogy a gáncoskodók nem pocskondiázhatták, de az igazi bírálók sem találtak benne érdemben kifogásolni valót. Vetélytársai és irigyei féltékenyek rá mint az egyik legtekintélyesebb, a nádori méltóságot is betöltött¹⁶¹, német rokonsággal is rendelkező magyar család sarjára. A nála alacsonyabb sorsúak (márpedig ritka az olyan ember,

159 1618. június 18-án délután, éppen a Ferdinánd koronázásának időpontjáról való tanácskozás közben hatalmas vihar csapott le Pozsonyra és megtépázta a pozsonyi vár azon tornyát, ahol a koronát őrizték. Ezt sokan rossz előjelnek tartották. Ferdinánd nem is szállt meg a megrongálódott várpalotában, hanem az érseki rezidenciába költözött be. Ennek ellenére az ünnepi koronázási ebédet a várban rendezték.

160 *Querela*, 8v. A koronázásra 1618. július 1-jén került sor. A koronát Pázmány Péter prímás és Forgách Zsigmond nádor helyezte Ferdinánd fejére.

161 Esterházy Miklós (1582–1645) édesanyja, Illésházy Zsófia az 1608–1609-ben nádori méltóságot viselő Illésházy Istvánnak volt a húga.

aki hozzá hasonlóan az ősiség és családfa tekintetében ily kivételes, nagy vagyonnal és számos méltósággal büszkélkedő családba született volna) ellenségesen viseltetnek iránta mind szóban, mind írásban. Ellenben előkelő emberek komoly dicséretét és nem csekély elismerését vívta ki fiatal korát meghazudtoló érett gondolkodásával. Esterházy katolikus lévén, már akkor gondot viselt hitvesének lelki üdvére, mielőtt feleségül kérte volna, hogy őt a lutherokálvinista vallásból az istenfélő, szilárd és erős katolikus hitre terelje.¹⁶² (A kitűnő, igen régi és előkelő családból származó asszonyról még közületek is dicsérológ ír valaki, aki magyarra fordította az angliai király fiához írt könyvét.¹⁶³ Az illető a nyomtatásban megjelent és a fordítás után beillesztett verseiben saját megítélése szerint kellő emelkedettséggel magasztalta a nagy formátumú asszonyt, ám mégsem elég hosszan, ahogyan annak tekintélye megérdemelte volna.) Az Úr mindenre gyógyírt adó szavával¹⁶⁴ szorgalmasan és sikeresen igyekezett kigyógyítani háza népét – amelyről az apostoltanító szerint is gondoskodni kell¹⁶⁵ – a lutherokálvinizmus betegségéből. Isten iránti lángoló szenvedélyét az Úr házáért való buzgóságtól¹⁶⁶ izzó szívvel sok más emberrel is megosztotta, akik elé úgy magasodott, mint valami fal, amely az Istent, az egyházat, a királyt, a törvényességet és a hazát védelmezi, akár mint egyszerű szolgál, engedelmes fiú, alárendelt hívő, erkölcsös polgár, vagy hálás nemes. Az, hogy támogatta Ferdinánd királyvá választását, vagyis a legkedvezőbb fordulatot, ami csak a hazával történhetett, nyilván szálka a prédikátorok szemében és rosszul esett nekik. Ami pedig a néhai Szilágyi Mihály I. Mátyás megválasztásában való fegyveres közreműködésének felemlgetését illeti, ő sohasem azért mondta ezt, de még csak nem is azért gondolt rá, mert egy olyan kiváló embernek, mint Esterházy, az jutott volna eszébe, hogy Ferdinánd királyvá választásakor Szilágyi egykori eljárását követve az erőszak és a fegyverek szülte félelem révén kellene bárkire nyomást gyakorolnia, hanem azért, mert ha olyan nem is akadt a szavazók nagy tömegében, aki ellenezte volna Ferdinánd megválasztását (ilyenre ugyanis még nem akadt példa az országgyűlési szavazatok között), de voltak, akik a választást túlságosan elnyújtották vagy

162 Dersffy Orsolya (1583–1619) második házasságát Esterházy Miklóssal kötötte, aki első férjénél, Mágóchy Ferenc kassai főkapitánynál teljesített hadi szolgálatot. Még élt Mágóchy, mikor Esterházy és későbbi neje között szerelmi viszony alakult ki. Balásfi Dersffy Orsolya rekatolizálásával igyekszik igazolni a házasságtörést, illetve azt, hogy Esterházy Mágóchy Ferenc halála utáni gyászév leteltével szinte azonnal feleségül vette az özvegyet, amivel az örökös híján gazdátlanná vált óriási Mágóchy-vagyont is biztosítani tudta magának. A házasságtörésre a *Querela* szerzője is utal: *Querela*, 11r.

163 A fordításról lásd az 57. jegyzetet. Szepsi Korotz György a *Királyi ajándék* függelékében korábbi mentora, Mágóchy Ferenc sírversében valóban említi annak özvegyét, a „nászágyhoz hú hitvest”.

164 Bölcs 16,12.

165 1Tim 5,8.

166 Zsolt 69,10.

inkább elhúzták volna. Őket viszont, úgy tűnt, könnyen le lehet győzni a procedúra sürgetésével, vagyis ha spórolnak az idővel. Esterházy a következő értelembe mondta, amit mondott: „Szilágyi annak idején, mikor az országgyűlés már hosszú napok óta tartott, azért, hogy az ne húzódjon el a szokottnál sokkal hosszabb ideig, erőszakkal csikarta ki a szavazatokat Mátyás királlyá választására. Nekünk sok előkelő szavazónk van, aki Ferdinándot támogatja, miért lenne hát érdekünk egyre csak húzni az időt? Amikor teljesül a választás szabadsága és bővében vagyunk a szavazatoknak, miért ne válasszuk meg Ferdinándot?” Féltreértetted prédikátor, amiket Esterházy mondott. Mi közünk hozzá? Az azonban mégis fontos, hogy nem az igazat írod, nem azt adod a nyomdába; igazság néven árulod a tömegnek, és nemcsak a köznépek, de a nép kiváló és dicső urainak is a még náluk is kiválóbb és dicsőbb emberről szóló hazugságot.

[Az 1618. évi országgyűlésről]

Az országgyűlésen egymás után kiadott két előterjesztés miatt is a klérust hibáztatod, mivel esetleg úgy gondolod, hogy csak egyre volt szükség. Ha már az ügyet ennyivel később vizsgálod, legalább vizsgálj meg alaposan! Látni fogod, hogy az összes rend beleegezésével történt ez így, még hozzá azért, mert ha az elsőről a kedvezőtlen körülmények miatt nem tárgyaltak volna, akkor az országgyűlés egyáltalán nem gondoskodott volna az országról, amennyiben a másik, vagyis a második nem kerül nyilvános vitára. És mondd csak prédikátor, miért annyira lényeges a *Panasz* számára, hogy egy vagy két előterjesztést egy vagy több szövegbe szerkesztve tesznek közzé? Nyilván meg kellett tölteni a *Panaszt* vádaskodásokkal, nehogy túlságosan rövidnek tűnjön.

A nádorválasztásban is mit kifogásolsz? Egyáltalán nem fejtetted ki, hogy ott mit hibáztak az országos törvények ellen. Azon feltételek mellett, ahogyan az országgyűlés akkor zajlott, ha volt valami, ami a jó rend és a király, illetve az ország dicsőségére válik, akkor az az volt, hogy előbb kell megválasztani a királyt, mint a nádort.

Erre te azt mondod, hogy királyválasztás esetén, a Királyság rendelkezései alapján, a nádort illeti meg az első szavazat. Ebből következik, hogy a király megválasztását a nádoré megelőzi.¹⁶⁷

A válaszom, hogy a királyválasztáson elsőként leadandó nádori szavazatra vonatkozó törvény interregnum idejére szól. Egyébként pedig, ha a király még életében gondoskodni akarna az utódlásról, a nádori méltóság betöltetlensége esetén ugyanazon az országgyűlésen kell megválasztani a királyt és a nádort. Ebben a helyzetben ki gondolná azt, hogy előbb kell megválasztani a szolgát, mint az urát? Ezen az egy országgyűlésen (hogy a többiről ne beszéljek, amelyeken a magyar királyokat nádor-

167 1485. évi I. tc.

ri szavazat nélkül választották meg) megszavazták mind Ferdinánd királlyá, mind Forgách Zsigmond gróf nádorrá tételét. Egy ehhez igen hasonló példával, mindenre kiterjedően bebizonyítom, előtted és minden olvasóm előtt feltárom, hogy a nádor megválasztását illetően semmi okod a panaszra. Vajon Mátyást nem még az élők sorában lévő Rudolf császár, és egy személyben magyar király utódlásra tett javaslata alapján kellett királyunkká választanunk és koronáznunk? Egy és ugyanazon országgyűlésen nem választották-e meg előbb Mátyást királynak, mint Illésházy Istvánt nádornak? Az ország törvényei tanúsítják, hogy előbb volt a királyválasztás. Ezt a példát követve, ugyanezen a módon, ugyancsak egy és ugyanazon országgyűlésen, mikor Mátyás ajánlotta Ferdinándot, miért ne kellett volna előbb királlyá választani Ferdinándot, mint nádornak Forgách Zsigmondot? Noha elmondott és leírt dolgoknak szükségképp az értelem szavakba foglalt gondolatainak kell lenniük, nem pedig valami vak, törvényt és logikát nélkülöző önkényesség kitöréseinek, téged mégis az önkényesség vezérelt, nem pedig a józan ész, amikor ezeket mondtad és leírtad, különben a *Panasz* témájául nem a papságot találtad volna meg.

Jeszenszky letartóztatását joggal rendelte el a nádor úr, nehogy az orvos valamiféle, az egészségre ártalmas munkába fogjon a felkelés magvának elhíntésével és sokak lelkének megfertőzésével.

Mikor és mivel okoznak rettegést, illetve miféle rémületet keltenek a papok bárki követeiben, hogy követi feladatukat nem merik elvégezni? Jelöld meg az időt, nevezd meg a személyeket, mutasd be a bizonyítékokat erre a valakiktől közvetve vagy közvetlenül előidézett rettegésre! Semmit sem fogsz találni; ha még koholmányok sincsenek a tarsolyodban, miért tetézed a *Panaszt* további panaszokkal?

A személynök, akiről kevéssel később több szó esik majd,¹⁶⁸ nem, ahogy te mondd, a szabad vallásgyakorlat, hanem a katolikus templomok elvétele ellen tiltakozott valamennyi katolikus nevében, és kötelességének megfelelően igyekezett megakadályozni titeket abban, hogy ezt mind az isteni és emberi törvényekkel, mind a polgári egyetemes és hazai különös joggal szemben megtegyétek.

[A vallásügyi törvények betartásáról]

Említesz továbbá egy, a bécsi békemegállapodás „ellen esett vétket”, amelynek értelmi szerzője a papság volt természetesen.¹⁶⁹ Hogy úgy tűnj, mint akinek az általa mondottakra vannak bizonyítékai, több dolgot is fölhozol, ezeket egyenként, pontról pontra fogom megválaszolni.

168 Pákay Benedek további említései: *Querela*, 18v–20r.

169 *Querela*, 9r.

Először is felhánytorgatod, hogy a papok, illetve támogatóik templomokat vettek el tőletek; hogy az eklézsiáktól jószágokat ragadtak el; hogy az egyházi személyeket (akiket te evangélikusnak nevezel, ahogyan mi trinitáriusnak mondjuk az ariánusokat) megfosztották jövedelmeiktől, őket magukat pedig száműzetésbe kergettek. A községet pedig, bírsággal büntették, ha nem látogatta a templomokat, miután katolikus, általad „pápásnak” nevezett papokat kényszerítették rájuk. (Mi meg miért is tiltakoznánk a „pap” és a „pápás” ellen, ha egyszer úgy tartjuk, hogy Krisztus pap és főpap is egyben?¹⁷⁰ Az Ószövetségben voltak más, Krisztusnál alacsonyabban lévő papok és főpapok, és az Újszövetségben is vannak.) Ezekben is, ahogy több más dologban, a papságból neked egyetlen egy valaki böki a csőrödet, őt ütlegeled nagyobb szenvedéllyel, nevéen is nevezve az illetőt, tudniillik az esztergomi érsek urat, akinek nagy dicséretére szolgál, hogy személyét máshogyan kezelitek, méltón az olyan kiváló férfiakhhoz, akikhez ti, senkiháziak, semmilyen tekintetben nem értek fel.

A válaszom a következő. A legutóbbi, vagyis az 1619. évi Pozsonyban tartott általános országgyűlésen¹⁷¹ már megcáfolták, hogy a papság bárkitől is elvett volna más tulajdonában lévő templomot. Emellett kimondták, hogy a klérus és más katolikus vallású világi urak továbbra is rendelkeznek az egyházaikra vonatkozó joggal és azok fölötti joghatósággal, mivel soha nem fosztották meg őket akár törvénnyel, akár magánokirattal (királyi vagy akár a királytól megerősített oklevél ugyanis bizonyosan nem keletkezett e tárgyban) a kegyúri jogtól. Milyen jogi alapon követelitek tehát a klérustól, hogy engedjék be templomaikba a lutherokálvinista ige szolgálókat, akik aztán megrontják az evangéliumot, félrevezetik a községet, megszenteltelenítik a szent helyeket? Milyen alapon követelitek a papoktól, hogy lelkészeiteket ne tartóztassák fel, ne akadályozzák meg abban, hogy még szélesebb körben hintsék el a kártékony mérget, ha már egyszer a tanulatlan nép óvatlan együgyűsége révén beszivárogtak a templomokba? Hogyan kérhetitek a papoktól, hogy saját jövedelmeikkel a ti lelkészeiteket gazdagítsák, hogy aztán „meghívva, megkövéréndve, meghájasodva”¹⁷² még bátrabban és kitartóbban, még vadabb lelkülettel hurcolják el bárhová, ahová csak kedvük tartja, azt a suttyomban keletkezett, de immár tökélyre fejlesztett szabadságot, amely megengedi az evangélium megerősökölését? Hasonlóképpen a katolikus világi földesurak sem tűrik, hogy megfosszák őket a templomaikra vo-

170 Zsolt 110,4. Zsid 5,10; 6,20.

171 Noha az 1619 májusa és augusztusa között tartott országgyűlésen, amelyet II. Ferdinánd nem sokkal trónra lépte után hívott össze, a vallásügy tárgyalására nem került sor, a rendek elsorolták sérelmeiket, így a protestánsok *gravamenjei* több ponton egyeztek a *Querela Hungariae*-ban olvashatókkal. A katolikus rendek, élükön a főpapsággal szintén összeállították saját sérelmi iratukat, eközben tagadták a protestánsok jogait, és ragaszkodtak a patronátusi (kegyúri) joghoz.

172 MTörv 32,15; Jer 5,28.

natkozó jogaiktól, hogy azok aztán a vallásukban megvezetett parasztjaikat illessék meg, akik felett amúgy törvényileg széles körű hatalmuk van, és dönthetnek akár az uradalmaikban, falvaikban, illetve mezővárosaikban való megtartásukról, vagy elbocsátásukról is. Szerinted van értelme amiatt panaszkodni, hogy a prédikátorok nem kapják meg az adókat, noha lelkipásztorok? A lelkek ragadozóinak tartják ugyanis őket, miután rájöttek, hogy báránybőrbe bújtatott farkasok.¹⁷³

Nem egy példa van arra, hogy az ellenkező valláson lévő földesurak katolikus jobbágyaikat megfosztották papjaiktól és eltiltották a katolikus templomok használatától. Bizonyos helyeken magánembereknek is megtiltották a katolikus templomok látogatását, illetve a keresztség szentségének ottani felvételét, ahogy a keresztényi ajátosság és a szabad vallásgyakorlat más formáit is. Ezek a földesurak kérik számon a templomokra és a jobbágyokra vonatkozó jog kizárólagos hatályát.

Azon iparkodunk, azért élésítjük elménket, hegyezzük a tollunkat, hogy kimutassuk, a Bocskai-féle zavargások idején vagy azt követően akár a papságtól, akár más katolikus főuraktól, nemesektől elvett templomokat, amelyek lutheránus, illetve kálvinista földesurak tulajdonába kerültek és azok vallásgyakorlatának alávetve maradtak, a bécsi béke cikkelyeivel ellentétesen foglalták el. Nektek egyetlen példátok sincsen. Mi ellenben számos olyan esetet tudunk említeni, amikor egyéb törvényekkel szemben, majd a bécsi békemegállapodást megszegve foglaltak el erőszakkal katolikus templomokat. Sopronban a Szent Mihály arkangyalnak szentelt templom az iskolákkal együtt. A sellyei és deáki templomok Nyitra megyében, a modori és a zavari egyházak Pozsony megyében, a vas megyei Petróc¹⁷⁴ birtokában lévő Szentháromság templom. A pásztói templom Heves vármegyében, Deresk falu temploma Gömörben, Besztercebányán a Szent Erzsébetről elnevezett szegényház és templom, a ferences rend kolostora és temploma Galgóc városában, Nyitra megyében.¹⁷⁵ A barkaszói templom Bereg, a bői Sopron vármegyében. Beszter, Garbóc, Ósva, Apáti templomai Abaúj megyében. Az arlói templom,¹⁷⁶ és még sorolhatom, ha szükséges. Nem beszélve az 1619. évről a haza számára oly viharos eseményeiről, amelyek a hazában, Pozsonyban, Nagyszombatban, Szokolcán és másutt történtek.

173 Mt 7,15.

174 Vágsellye (Šaľa), Deáki (Diakovce), Modor (Modra), Zavar (Zavar) települések a mai Szlovákia, Murapetróc (Murski Petrovci, Petersdorf) falu a mai Szlovénia területén.

175 A mai Nógrád megyei Pásztó a 20. század elejéig Heves vármegyéhez tartozott. – Deresk (Držkovce), Galgóc (Hlohovec) ma szlovákiai települések. – Barkaszó (Barkasove) kárpátaljai falu. – Az egykor Sopron vármegyében lévő Bő ma Vas megyéhez tartozó község. – Beszter (szlovákul: Byster) Izdobabeszter településrésze. – Garbóc ma, Bogdánnyal való egyesítés után Garbócbogdány (szlovákul: Bohdanovce) község. – Ósva (Olšovany) község Szlovákiában. – Apáti, ma Szilvásapáti (Vyšné Opátske) Kassa településrésze.

176 Arló falu volt Borsod vármegyében, ma már nagyközség Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

És mi rossz van abban, ha az érsek úr a kötelességtől, a lelkiismeretétől, a józan esztől, valamint a királyság törvényeitől vezérelve válaszol a jogtalanságok elkövetőinek sirámaira és vádaskodásaira, és ebben vele tart az összes többi, az országgyűlésen megjelent katolikus, illetve a közös katolikus ügy valamennyi védelmezője, vagyis mindenki, aki nagyon sok és súlyos jogtalanságot szenvedett el? Miért hibázott volna ebben az érsek? Miért tévedett volna a klérus? Mi bünt követett volna el ezáltal a többi katolikus? Elismerem, hogy a panaszokat velünk szemben fogalmazták meg, de előbb azt kellett volna megvizsgálni, hogy vajon jogosak-e az abban felsorolt sérelmek, mint azt, hogy vajon jogsértő-e azok megválaszolása. Ezekre mi úgy válaszoltunk, a panaszokra panaszokkal oly módon feleltünk, hogy könnyen beláttassuk mindenkivel, a mi panaszaink az általunk elszenvedett sérelmekből lettek kiválogatva. A többi panasz viszont azért keletkezett, mert a velünk szembeni törvénysértéseket igyekeztünk elkerülni. Egy jottányit sem tértünk el az igazságtól, és a törvénytelenéseknek még a közelébe sem kerültünk. Akkor hogyan is fordultunk szembe nyíltan – ahogy te mondod – a „jobb és értelmesebb résszel”¹⁷⁷ akár a diplomákat illetően, akár más, ettől eltérő ügyben? És bár érseki, pontosabban Pázmány Péter érsek korpáján élőködőknek nevezel minket, mi biztosan nem akarunk prédikátori port nyalni. És ha már itt tartunk, az emberek és az állatok is esznek korpát, a por ellenben rossz háttással van rájuk, sőt meg is öli őket. Kiváltképp arról a porról beszélek, amelyből a prédikátori lelkesedés égszakadást előidéz, a testeket is átszakító izzó pernyéi származnak. Nem annyira az érsek segédei voltunk, mint inkább az igazságé, amelynek leleplezésére az érsek emelte fel a szavát. És miért ne támogatnák a juhok a pásztor, vagy a pásztorok azt, aki a hivatalában, sőt a legteljesebb módon, a királyság törvényei által is a primási hatalommal rendelkezik?¹⁷⁸ És miért ne mondta volna ezeket? Az igazságot talán csak a szívünkkel szabad megtalálnunk, és ajkainkkal bezárva, titokban kell tartanunk? Megtévesztő hallgatással talán nem mondanánk meg nem történt dolgokról azt, hogy megtörténtek, nem kevernénk a nyilvánvaló ártatlanságot is a bűn gyanújába? A dolog viszont úgy áll, prédikátor, hogy amint annak nyomán, aki elsőként hozta a romlást emberiségre, a sok magyar embernek a katolikus vallástól való elszakadását nektek rójuk fel, úgy a lelkek elidegenítéséért is benneteket tartunk felelősnek. Hallgatóságokat és a titeket követők az általunk elmondottakat, a tetteinket és írásainkat ezért magyarázzák másként, mint ahogy azokat mondjuk, tesszük és írjuk. Ahogyan te is „sem mire kellő dolognak” mondod azt, ami a legutóbbi, 1618. évi országgyűlésen a vallásszabadságot illetően

177 *Querela*, 10r.

178 1536. 55. tc.

történt.¹⁷⁹ Ezért is gondolom azt, hogy te nem értesz sem a Szentíráshoz, sem a filozófiához. Mert amaz nem oktattott-e téged arra, hogy „jobb a dolog vége az elejénél”?¹⁸⁰ Emez pedig nem tanította meg neked alaposan, hogy minden cselekedet annak látszik, ahogyan végződik, továbbá, hogy amik a szándék szerint az elsők, a legutolsók a megvalósulásban? Már ha olvastad ezeket, és képes voltál felfogni, amiket olvastál. Nem vetted észre ugyanezt a művészetekben és a természetben? Az intellektus, illetve a kéz munkájában? Vagy abban, hogy a legutolsó nemzedék nemesebb az előzőeknél? De nem is mondok több ilyesmit, mert féltő, még hangosan rám pirítasz, hogy túl sokat filozofálok. Eléggé körüljártam neked a témát, még hozzá az igazságnak megfelelően, amivel ha megbarátkoznál, nem kellene rosszul vélekedned a klérusról, vagy más ügyekről, főként mert a bécsi béke első cikkelyét megújították a legutóbbi pozsonyi országgyűlésen.¹⁸¹

A prédikátorok miféle száműzetéséről beszélsz, hacsak a száműzetés nálad nem azt jelenti, hogy a farkasokat távol tartjuk az aklainktól?¹⁸² „Gyász az akolnak a farkas.”¹⁸³ A községre akarata ellenére rákényszerített papokat, a templomainktól távol maradó hívek súlyos megbírságolását illetően semmit nem mondasz arról, hogy ezek hol, mikor és kikkel történtek meg, mégis erről értekezel *Panaszod* olvasóinak. Noha nem adtunk rá neked okot, de te csak találtál, vagy inkább koholtál okokat a panaszkodásra, mintha csak nagy nehezen tartottuk volna magunkat a bécsi béke cikkelyeihez. Mert bizonyosan a velünk szembeni első, vallással kapcsolatos vádadra, amint látod, semmilyen bizonyítékot nem mutattál be, hiába hoztál fel példákat, amelyekről úgy gondoltad, hogy alátámasztják mondandódat.

[Homonnai Drugeth Györgyről és más jeles férfiakról]

A bécsi békének a papság kezdeményezésére történt megszegéséhez második példaként az erdélyi hadjáratot hoztad fel és azokat a dolgokat, amelyeket ott Báthory Gábor ellen műveltek.¹⁸⁴ Ezt már feljebb megcáfoltam, de önmagában a néhai Thurzó grófnak mint nádornak a hadjárat előkészítéséről szóló írásos parancsa, majd közvetlen ezután a Báthory ellen vezetett hadjárata olyan világosan bizonyítják a papság ártatlanságát az egész ügyben, hogy semmit sem találsz, amit ránk háríthatnál. Miért

179 *Querela*, 10r.

180 Préd 7,8.

181 1618. 72. tc.

182 *Querela*, 9v.

183 Vergilius, *Eclogae*, III, 80. Lakatos István fordítása.

184 *Querela*, 10v.

nem említ a Báthory ellen indított másik hadjáratot is? Hiszen tudad, hogy kinek (a váradi prédikátornak, Dési Istvánnak)¹⁸⁵ a felbujtására, és kinek (kálvinista és nem katolikus embereknek, Szilasi Jánosnak és Ladányi Gergelynek, a hajdúk kapitányainak) a keze által lett Váradon kegyetlenül meggyilkolva. Utána, ahogy Amphitruón Pterelász király meggyilkolása után egy aranykelyhet kapott ajándékba,¹⁸⁶ úgy ezt a prédikátort állítólag egy ezüst lábmosó edénnyel és egy korsóval jutalmazta meg Ghiczy András.¹⁸⁷ A kapitányokat viszont Erdélyben Báthory halálának a megboszulói lehajították Medgyes város tornyából, majd darabokra szaggatták őket, Ghiczy pedig szerencsétlen módon pusztult el, az életét és az árulását a fogarasi börtönben végezte be.

Harmadik példának azt a sereget szántad, amelyet Homonnai Drugeth György¹⁸⁸ gróf úr gyűjtött össze Magyarországon.¹⁸⁹ Őt, miként más nagy tekintélyű és jeles férfiakat, mindenhol, ahol csak tudod, próbálsz megmarni, de nem árthatsz neki. Nem a te dolgod a háborúk okait elemezni, hacsak nem akarod, hogy úgy tűnjön, mintha irigyelnéd, amit a papság vezetőinek tulajdonítasz, és szeretnéd, ha a te és a többi prédikátor véleményének kikérése nélkül semmit sem tennének, egy sereget sem hívnának össze Magyarországon. Te viszont alkalmatlankodva adsz tanácsokat, még ha nem is hívnak meg rá. Ti talán viszonzásként nem szólítottatok mindenkit fegyverbe, nem forgattatok fel mindent őellene, bizonyos világi személyek hatalmánál fogva? *A Panasz* bizony beismeri, hogy az akkori hajdúk felkeltek.¹⁹⁰ Vesd össze az időpontokat és a tényeket, s akkor vagy őket és őt is el kell ítélned, vagy mindkettőt fel kell mentened, de te mindkét döntés esetén a szavadon leszel fogva. Homonnai serege azonban nem őlt meg akkor egyetlen prédikátort sem, és más olyan dolgot sem művelt, amit a tiétek már megtett, amikor papok és vértanúk lemészárlásával elindította a háborút.

185 Dési István († 1631) református lelkész, Debrecenben, Nagybányán és Szatmáron teljesített szolgálatot, 1612-ben került Nagyváradra. Később Bethlen Gábor udvari lelkésze volt. Az első híradások a Báthory Gábor elleni merényletről nem említik a felelősök között, annak első ismert megjelenése innen származik; Nagy Szabó Ferenc 1650-es években korábbi források felhasználásával írott krónikája említi még őt.

186 Vö. Plautus, *Amphitruo*, 250–262.

187 Ghiczy (Ghyczy) András († 1614): munkácsi várkapitány, majd Báthory Gábor bizalmasa. 1612-ben a fejedelem ellen fordult, török támogatással megpróbálta elvenni tőle a trónt, de vereséget szenvedett. Később bocsánatot nyert, 1613-ban, Bethlen Gábor hatalomátvételekor ismét Báthory környezetében volt, többen őt tartották a gyilkosság megszervezőjének. Bethlen börtönbe vettette Fogarason, ahol – valószínűleg a fejedelem tudtával – kivégezték.

188 Homonnai Drugeth György (1583–1620) Zemplén vármegye főispánja, Bocskai, majd a Habsburgok párthíve, akik Erdélyi fejedelemnek szánták. A támogatásukkal 1616-ban és 1619-ben is fegyveresen tört be Erdélybe, de az uralmat nem sikerült megszereznie.

189 *Querela*, 11r.

190 *Querela*, 12r.

Noha a jeles férfiak, akik ellen arcátlan módon oly sok gyalázkodással vádaskodsz, ha a nevedet nem rejtegetnéd és nem titkolnád el, hanem kiállnál a fényre, a háború okait és a nagy, főbenjáró rágalmaidat és vádjaidat illetően mind kellőképpen és alaposan megfelelnének neked, talán nagy bajt is zúdítva rád, amit azonban nem erőszakkal, hanem a törvény szerint okoznának – mindazonáltal én is mondok néhány szót az érdekükben. Homonnai György mind azokat a díszeket illetően, amelyeket nemzetsége ősi ragyogásának jóvoltából kapott, mind pedig azokat illetően, amelyek természeténél fogva veleszületett tulajdonságai vagy a sajátjává tette őket, ahogyan a fenőköttől fényes és éles lesz a vas, vagy ahogyan a kézzel megdörzsölt virágok élénkebb színűek lesznek, vagy ahogyan a tűzzel megedzett arany és másfajta fém értékét is nagyobbra becsülik, ugyanúgy a te és más hasonló emberek gúnyolódásának és rágalmainak mindenféle nemei által csak tiszteletet, nevet és az éghez közelítő hírt nyer. Jelentősebb vélemények születtek róla (amelyekkel méltán dicsekedhet), hogysem a tiedet vagy az ahhoz hasonlókat bármire is becsülje; alig figyel rájuk, és a legkevésbé sem fél tőlük. Szokoly Péter¹⁹¹ általa végrehajtott letartóztatását a hazai törvények, az ország hivatalos bíráinak ítélete és a főbenjáró büntetés végrehajtása is indokolta. A feleségével való békés együttélésébe a semmiből költött vizsályokat keversz bele, de a hamis evangélium leple alatt nem fogod összezavarni a házassági jogokat, és egy jó férjből, egy ilyen nagy férfiból nem csinálsz elnöiesedett puhányt. A tőlük született gyerekek, akik életben vannak, bizonyítják kölcsönös szeretetüket. Semmi sincs, ami indokolná nála a házastársi hűség megszegését, legfeljebb a te és a cimboráid rosszindulata. Ha észreveszitek, hogy valakinek a buzgalma és igyekezete jóvoltából a katolikus hit gyarapodásnak indult, olyannyira elragad benneteket az iránta érzett gyűlölet és irigység, hogy csaknem szétpukkadtok. De mielőtt ez – a javatokra – megtörténne, sem a nyelveteket, sem a tollatokat nem kíméletek a szóbeli és írásos átkozódásban. Ebből kifolyólag a „törvénytisztegető”, „állhatatlan”, „bajkeverő”, „gonosztevő”, „a haza tönkrevetője”, „a haza elleni kimondhatatlan bűnök elkövetője”, az „esküdt ellenség”, a „bolond”, az „áruló”, az „ostoba”, a „tehetetlen” és más gúnyneveket okádtok rájuk. Milyen gonoszul cselekedtek – amit kitaláltak! Micsoda büntetésre szolgáltak rá azzal – amit törvényesen soha nem hártotok rájuk! Hogyan történtek – amik meg sem történtek! Hogyan lettek kimondva – amikre még csak nem is gondoltak! Ezekre bizony sor került valamikor, de az időpont említése nélkül; valahol, de a hely megjelölése nélkül; bizonyos emberek

191 Abaúj és Zemplén vármegyei nemes. 1600-ban a diétán hat vármegye nevében hatalmaskodás miatt panaszt nyújtott be Homonnai György ellen, s a per során megszerezte tőle a terebesi uradalmat, innentől kezdve ellenségeknek számítottak. Bocskai halála után Báthory Gáborhoz csatlakozott, részt vett az ő fejedelemségét támogató hajdúk felkelésének megszervezésében, emiatt fogatta el és tartóztatta le őt az akkor már Habsburg-párti Homonnai 1607-ben.

szeme láttára, de a tanúk megnevezése nélkül. S ha van a tapasztalat, a szokás vagy a természet szerint valami más gazság, ami a féktelen szabadosságból, fajtalanáságból vagy nőies szeszélyességből fakadhat, azoknak minden mérgével meg akarjátok fertőzni ezeket a nagy férfiakat, mintegy a rágalmazás bajnoki címéért küzdve, de ők (mint holmi baziliszkusok ellen) az ártatlanságuk és a jelentős, világos bizonyítékok tükrét emelik maguk elé pajzsként.

Dóczy András¹⁹² és Pethe Lászlót,¹⁹³ e jeles férfiakat, akik nem is egy jeles hivatalot töltöttek be, és nem is egyszer, s akik már mindketten távoztak az életről, a gyalázkodásaid¹⁹⁴ egyáltalán nem szennyezik be, az efféle piszkot a haza fényei fel sem veszik.

Pákay Benedeket, a Szent Császári és Királyi Felség személyes jelenléte bíróságának helytartóját, akitől búcsút kellett vennünk, gyűlölködve marcangolod, bolondnak és álnoknak nevezed.¹⁹⁵ Ó, te tökéletes ember, akit a tudománya, az erkölcsi és az ékesszólása miatt Apolló, Minerva és a gráciák is irigyelnek! De ő hogyhogy ilyen? Milyen érv alapján? Milyen ítélet szerint? Ki a tanú rá? Te érvelsz, te ítélsz és te tanúskodsz, pedig nem is ismerted őt. Hogy nem ismerted, a következőképpen bizonyítom: azt írod, hogy a Magyar Kamara tanácsosa, de nem az, és soha nem is volt. Hogyan tudhatnád róla a többit, ha egy ilyen nyilvánvaló dolgot nem tudsz? Hiszen egész Magyarországon ismeretes, hogy kik a Magyar Kamara tanácsosai, legalábbis a nagy férfiak előtt nem ismeretlen – és neked is tudnod kellett volna, ha azt akartad, hogy úgy tűnjön, mintha tökéletesen tisztában lennél a természetével, amiről írsz, sőt a szenvedélyeivel és a hajlamaival is. Nem tudod tehát, hogy kiről és mit írj, de azért írod, amit nem tudsz. Nagy bizonyítéka ez a bölcsességnek, nagy bizonyítéka az igazságnak, ha a tudatlanság bölcsesség, és ha az írás igazsága az, hogy a dolog máshogyan áll, mint írják. A körméről ismerni meg az oroszánt,¹⁹⁶ rólad pedig ebből és a többi írásodból lehet megtudni, hogy hazug és csaló vagy. Jelentősebbek e férfúban lévő erősségek, (amelyeket nyilvánvaló módon rágalmazol), mint hogy igazolni tudnád az ellenkezőjüket, nem mondom hogy kikezdehetetlen érvekkel, hanem akár csak pusztá okoskodással. Derék tulajdonságai vannak, töb-

192 Nagylucsei Dóczy András († 1620) királyi pohárnokmester (1608), a szatmári főkapitány és udvari kamarásmester (1610). 1618-ban a távozó Forgáchot váltotta a felsőmagyarországi főkapitányságban. 1602-től haláláig Bars, 1610-től Szatmár, 1614-től Arad vármegye főispánja volt. Bethlen Gábor hadjárata során fogságba esett, és Fogarason halt meg.

193 Hetesi Pethe László († 1616) királyi főajtónálló, tornai főispán, Pethe Márton kalocsai érsek testvére, a Magyar Kamara elnöke 1612-től haláláig.

194 Vö. *Querela*, 12v–13r, 14r.

195 *Querela*, 20r.

196 Vö. Erasmus, *Adagia*, 1, 9, 34.

bek között az alázatossággal mérsékelt nyájasság, komolyság és messze nagyobb műveltség, hogysesem egy ilyen névtelen bírálóra, a hozzád hasonlókra vagy akár nálad sokkal nagyobb emberekre irigykednie kelljen. A gyakran viselt jelentős tisztségek révén pedig akkora tapasztalatra tett szert, a bölcsesség olyan csúcására jutott fel, hogy onnan a legokosabb tanácsok kincsét gyűjtheti be, és méltán lehet őt az erkölcsi, műveltsége és tapasztalatai tekintetében nagy és becsületes férfinak nevezni, ha helyesen akarod megszólítani. De miért mutogatom a Napot délben? Sokkal komolyabb számításal lettek mindezek bebizonyítva, mint hogy a prédikátorok érvelése, véleménye és bizonykodása felérhetne hozzá. Ha egy ilyen alak (tudniillik mint te) vagy más efféle szidalmazás és gúnyolódás ócsárol valakit, az dicséretnek, és nem szégyennek számít. Semelyik józan gondolkodású ember, aki ismeri őt, nem hinné el, amit kitaláltál róla: hogy ennek vagy amannak a szándékához és akaratához jobban ragaszkodott, vagy akár csak igazodott volna, mint az igazsághoz, az ország írott törvényeihez, a király iránti köteles hűséghez és a haza érdekéhez; olyannyira állhatatos volt minden cselekedetében, mindig olyannyira következetes, olyannyira hátrébb sorolta a hasznot a tisztességnél. Sokat elmondok ezzel a kevés szóval: ha valakit a római császár, a legelőkelőbb férfiak, az állandó és általánosan elterjedt hír is nagyra tart, akkor aki őt lekicsinyli, az közönséges rágalmazó. Lehet, hogy irigyled tőle a tisztességét, de azt Ő Császári és Királyi Felsege, II. Mátyás méltán ajánlotta fel neki és ruházta rá, mégpedig a Magyar Tanács révén, amely mindenki más előtt, önként akarta támogatni őt, noha nem kérte, sőt még csak nem is tudott róla és nem is várta el, miként azt az 1608-as országgyűlés törvényi határozatai között megtalálhatod.

Különös, hogy még azokat sem kímélitek a nyelvetekkel és a tollatokkal, akik az általuk követett vallás szerint hozzátok tartoznak, de a király iránt hűségesnek, a haza törvényei iránt engedelmesnek, a katolikusok iránt barátságosnak bizonyultak. Mert az egy dolog, hogy a papsággal és más katolikus férfikkal szemben olyan keserűen és harapósan nyilvánultál meg, és bár az ő hitbeli, illetve az Isten és a király iránti odaadásuk nem adott alkalmat és okot a rágalmazásra, te mégis úgy vetted, és valóságos építményt kreáltál hazugságokból. De Apponyi Pál¹⁹⁷ úrról, az ágostai hitvallás követőjéről miért írtad, hogy teljesen tudatlan és tétlen a magyar ügyekben?¹⁹⁸ Hiszen tudtad, hogy származását és jellemét tekintve egyaránt nemes, méltóságában főrendű, akivel kapcsolatban sok nagy férfiú tapasztalta meg, hogy

197 Apponyi Pál (1564–1624) csallóközi köznemesi család sarja. 1606-ban a bécsi béke tárgyalásain Bocskai egyik megbízottja, 1620-ban Bethlen Gábor követe a budai pasánál, 1621-ben a Magyar Kamara elnöke, 1622-ben koronaőr.

198 *Querela*, 14r. Balásfi azt használja ki, hogy annak a tárgyalódelegációnak, amely 1615-ben hatvan falut átengedett az oszmánoknak, Apponyi személyében lutheránus tagja is volt.

hozzáértő, serény és hazaszerető polgár. Lónyai Andrást,¹⁹⁹ ezt a vitéz és nemes férfit miért illeted szidalmakkal, miért állítottad be kimondhatatlan bűnök elkövetőjének?²⁰⁰ Újra megmondom neked: ha előbújsz abból a szegletből, ahol rejtőzöl, és feladatul kapod, hogy bizonyítsd be, amit írtál, noha képtelen vagy bizonyítani, akkor mind ők, mind pedig mások, akiket a leggyalázatosabb árulónak nevezél (mégpedig olyan embereket, akik a vallás ügyében nem értenek egyet velünk) alighanem becsületsértési per útján véget vetnek az életednek.

[A csehek elleni háborúról]

A negyedik példád, hogy a katonaságot az ország tudta nélkül kivezényelték Magyarországról és a szomszédos tartományokból, majd arra kényszerítették, hogy a szövetséges csehek ellen harcoljon.

Az igaz, hogy bizonyos magyar királyok régen szövetségre léptek cseh királyokkal. Néhai Károly királyunk például a csehországi Jánossal előbb 1327-ben Nagyszombatban, aztán 1335-ben, a Kisboldogasszony ünnepét megelőző vasárnapon Visegrádon adott ki szövetségekötésről szóló oklevelet.²⁰¹ Lajos királyunk Károly római császárral,²⁰² Corvin Mátyás Podjebrád Györggyel, az apósával kötött szövetségi megállapodást mint cseh királlyal.²⁰³ De ennél újabb eset, amely a mi korunkra és nemzedékünkre esett volna, illetve bekerült volna az ország hivatalos iratai közé, egy sem történt. Arról a szövetségről, amit a két Ausztriával és Moráviával kötöttek a magyarok, mégpedig a Királyi Felség beleegyezésével, a haza törvénye számol be, és ezekkel a szavakkal van megfogalmazva: „A két Ausztriával és Moráviával való szövetség, amely a Királyi Felség beleegyezésével lett megkötve, és amelyről mindkét fél részéről hiteles levél készült, maradjon érvényben, és örökké csorbítatlanul, minden szempontból tartassék be.”²⁰⁴ Ebből világosan kitűnik, hogy maguk a királyok, illetve az országok és tartományok uralkodói kötötték meg a szövetségi megállapodást, és bizonyos, hogy a népek a királyaik, uraik, vagy a fejedelmek

199 Naményi Lónyai András, Kállói várparancsnok, hajdúvezér.

200 *Querela*, 13r. Lónyai Homonnai oldalán lépett fel hajdúival, a *Querela* ezért kárhóztatja, szörnyű rémtetteket olvasva a fejére.

201 I. Károly (ur. 1308–1342) a Nagyszombatban tartott királytalálkozón (1327 februárjában) megegyezt Luxemburgi János cseh királlyal (ur. 1310–1346), hogy mindkét ország áttér a kettős arany–ezüstalapú pénzverésre a garas és az aranyforint saját verésével. Politikai és katonai szövetséget is kötöttek az osztrák hercegek ellen, akiket 1328-ban sikerült is legyőzniük.

202 Az 1360-os nagyszombati királytalálkozón, amelyen I. Lajos magyar király és IV. Károly német-római császár (1355–1378) is részt vett.

203 Vö. Bonfini, *Rerum Ungaricarum...*, III, 9.

204 1609. évi 42. tc.

hozzájárulása nélkül sohasem. És kiváltképpen, mivel a szövetség és egyezség megkötésének idején a magyaroknak ugyanaz a Mátyás császár volt a királyuk, aki az osztrákok főhercege és a morvák örgrófja is volt, és akinek az egyetértése és hozzájárulása mellett erősítették meg a kölcsönös baráti viszonyt kimondó törvényt, a Napnál is világosabb, hogy ez nem olyan jogcímen, érvénnyel, súllyal és feltétellel történt, a magyarok és az osztrákok, morvák, illetve a csehek között – mint a fentiekből kiderül – sohasem úgy jött létre a szövetség és a megegyezés, hogy Magyarország a közjog igazságának ellenében néhány magánember szándékát szolgálja, hogy a király és a szövetséges országok vagy tartományok többségével szembeszállva a másik félnek nyújtson fegyveres segítséget, hogy ezt elnyomva amazt emelje fel, és hogy bizonyos alattvalóknak a királyi jogok elbitorlására, valamint a király országitól és tartományaitól való megfosztására irányuló arcátlan vágyát mozdítsa elő. Ugyanis egy efféle dolog nem királyok és fejedelmek, nem országok és tartományok, nem Magyarország és Csehország, Ausztria vagy Morvaország közötti szövetségnek, hanem csupán bizonyos csehekkel, morvákkal és osztrákokkal kötött megállapodás révén létrejött társulásnak, illetve összeesküvésnek számítana, és mindenkinek így is kellene azt kezelnie és neveznie.

Talán azt mondod, hogy Csehország, Ausztria és Morvaország rendjei voltak azok, akik a minap, az 1619 júniusában és júliusában tartott pozsonyi országgyűlésen (amelyen a Királyi Felső távollétében, de az ő egyetértésével és támogatásával, tőle teljhatalmat kapva a nádor elnökölt) kijárták a magyar szövetséget. Én viszont azt mondom, mégpedig a tényeknek és a törvénynek megfelelőbben, hogy ők egymagukban sem Csehországot, Ausztriát vagy Morvaországot nem képviselték, sem rendeknek nem minősültek. Mert hogyan zárhatnád ki a szabályszerűen megválasztott és megkoronázott cseh királyt? Ausztria főhercegét, Morvaország örgrófját?²⁰⁵ A többi csehet, osztrákot és morvát, akiket üldözték amazok fegyverre kapva felforgatták az államot? Ezek ugyanúgy a karokból és rendekből valók, mint amazok, és sem a már megkötött szövetséget nem szegték meg (sőt, amazoknál hűségesebben betartották), sem az újnak a megkötését nem akadályozták volna, ha a korábbi formának megfelelően jön létre, vagy ha új formában is, de a király és a törvények hozzájárulásával, az összes rendek általános jóváhagyása mellett. Ha tehát új szövetségeket kellett kötni, vagy a régieket új egyezményekkel megerősíteni, miért amazokkal kellett megtenni ezeknek a veszedelmére, és nem inkább ezekkel, amazok erejének és erőszakoskodásának az elhárítása végett? Ráadásul ők a saját érdekükben

205 Mindezek II. Ferdinánd címei, bár Alsó- és Felső-Ausztria protestáns rendjei vitatták, hogy Mátyás halála után Ferdinándot kellene felkérniük uralkodójuknak, és helyette Albert főherceg meghívását tervezték.

követelték a magyarokkal kötött korábbi szövetség megújítását, ugyanis a megújítás leple alatt egy teljesen újat akartak kötni, hogy az erejüket ezáltal növelhessék, illetve ha megfogyatkozna, pótolhassák, mégpedig Csehország királya ellen, aki akkor már II. Ferdinánd néven császár is volt, valamint a náluk nagyságrendekkel erősebb csehek, morvák és osztrákok ellen. És miért volna jó (sőt, egyáltalán becsületes emberhez illő), hogy egy igaz dologban hazug hízelgéssel²⁰⁶ szedjünk rá valakit, és az olvasók lelkét és tekintetét remekbe készült hazugságokkal szennyezzük be? Én senkinek sem hízelgek, semmit sem rejtegetek; akik először az elméjükben kitalálták, majd eltökélten kárhózasat művükké tettek annak a rengeteg nagyszabású mesterkedésnek a tömegét, ami még maguknak az építőknek is többféle módon a terhére kezdett lenni, és amelyet Magyarország nem annyira hordoz, mint inkább cipel vagy alig vonszol, s nemsokára a lelkét is eldobja és kileheli alatta, azt a célt tüzték maguk elé, hogy tisztességes szövetségekötés címén minden magyartól megköveteljék azt, amire néhányukat már sikerült rávenniük: hogy a fegyvereiket bajtársiasan összekötve lázadásokba és zavargásokba keverjék a keresztény világot, és ha lehetséges, amazok példájára ők is [megfosszák] a királyt a királyságától, a törvényeket az erejüktől, az egyháziakat a székhelyüktől, a méltóságuktól és a közösségtől, amelyben az ország többi tagjával egyesíthetik szándékaikat a haza megoltalmazására, továbbá az egyházaiktól és a javaiktól; ezenkívül minden katolikust, sőt azokat a lutheránusokat és kálvinistákat is, akik a maguk részéről nem csatlakoztak az erőfeszítéseikhez, hanem szilárd eltökéltséggel kitartottak a Királyi Felség iránti kötelező hűség megőrzése és a törvények igazságos útjai mellett, akik azt szerették volna, hogy mindenkinek épségben megmaradjanak a dolgai, akik az áldott békét előrébb valónak tartották a zavargások és háborúk csúf és gyalázatos zűrzavaránál, tehát őket mindnyájukat erővel kényszerítsék az összeesküvésükben való részvételre vagy az életük elvesztésére, vagy minden tisztességükből és vagyonukból kiforgatva vasra verjék és börtönbe zárják őket, akiket pedig elfogni nem tudnak, azokat a tollukkal és törvényen kívül helyezéssel örökre elzárják az atyai otthonuktól, és így a száműzetés büntetése által okozott tisztességes és üdvös menekülést kelljen elszenvedniük és elviselniük.²⁰⁷ Erre a szövetségekötésre, vagy inkább a szövetség nevével és természetével teljesen idegen és távol eső összeesküvésre senki nem volt hajlandó, aki jót akart a királyának, a hazájának és a törvényeknek.

Tehát nem szövetségesek, hanem a királlyal, velünk és a csehekkel szemben álló lázadók (és nem az összes cseh, hanem csak a lázadók) ellen fogadta a saját zsoldjába

206 Vö. Erasmus, *Adagia*, 3, 6, 27.

207 Mindezzel Balásfi az 1619. július 31-én kötött *Confederatio Bohemica* rendelkezéseit foglalja össze, amely új államberendezkedési formát hozott létre a Cseh Korona országai számára.

és vezényelte ki Ferdinánd a magyarországi katonaságot, amit az ország törvényei meg is engednek a királyoknak. Akkor te miért tiltod azt, amit a törvény megenged? Nem látod, hogy ezzel a tiltással nem csupán Ferdinánd császárral szemben követsz el főbenjáró bűnt (aki ellen már számtalanszor estél a felségsértés vétkébe), hanem a törvényhozókkal, vagyis az összes egykori királyunkkal, valamint a törvényeket meghozó karokkal és rendekkel szemben is, nagy sérelmet okozva nekik? Hogy magánember létedre szembeszállsz a közjoggal, és amit érvényesen szentesítettek és megerősítettek, azt megpróbálsz gonoszul tönkretenni és lerontani?

Ezenkívül a legutóbbi, 1619-es országgyűlésen, amit nem sokkal korábban említettem, és ahol az osztrákok és a morvák a küldötteik révén azt követelték, hogy a magyar katonaságot Ausztriából és Morvaországból küldjék vissza Magyarországra, talán nem azt felelték nekik a rendek, hogy a Királyi Felség a saját országában pénzért felfogadott katonákat szabadon ki is vezényelheti onnan? Bizony ezt választották. Ha akkor ők döntöttek úgy, hogy a törvények hatálya megengedi ezt, és léteznek törvények, amelyek másfajta döntést nem is tesznek lehetővé, akkor mégis hogy jutott eszedbe mindezért a papságot okolni? Hogy jutott eszedbe, hogy ellentmondj a rendeknek, illetve a határozatok és a törvények szilárd alapzatának?

Azt is hamisan állítod, hogy kényszerítették a magyarokat a csehországi katonáskodásra, mert önként mentek oda, és ha már ott voltak, nem tudom mi egyebet csináltak volna, mint hogy a katonai hivatásukat gyakorolják. Ez alól a feljebbvalóik tudta nélkül nem illett és nem volt szabad kivonniuk magukat, sőt joguk sem volt hozzá.

[Az Esztergom környéki hatvan falu átadásáról]

Az ötödik példa hatvan falu átadása a töröknek és azoknak a palánkoknak a lerombolása, amelyekkel a hajdúk körbevették, vagy inkább körbekerítették a felső-magyarországi településeiket.²⁰⁸ Ezt a nagy és szent emlékezetű Forgách Ferenc esztergomi érseknek és bíborosnak rovod fel, hogy minél nagyobb gyűlöletet szíts és halmozz fel a papság ellen. De nem úgy áll a dolog, hogy a bíboros bármilyen szempontból is a kezdeményezője lett volna ennek az ügynek: más vallású emberek, még hozzá nagy tekintélyű férfiak tanúsága szerint a helyről is, ahol ezekről a falvakról tárgyaltak, el akart menni, míg végül mindenféle úton-módon sikerült visszatartani és nagy keservesen ottmaradt, szomorúan engedve a szükséghelyzetnek. Ezt a szükséghelyzetnek való engedést

208 *Querela*, 14v–15r. A magyar rendek nevében fogalmazott írások gyakorta sérelmezték, hogy 1615-ben a királyi tárgyalódelegáció, amelynek tagjai Forgách Ferenc esztergomi érsek, Apponyi Pál és Pethe László voltak, a békeszerződésben hatvan Esztergomhoz tartozó falut átengedett az oszmán félnek.

(ahogy a fentiekből levonható a következtetés) mind tőle, mind azoktól, akik vele voltak, a törökök és a két későbbi nádor, Thurzó György és Illésházy István által kötött, húsz évre szóló zsitvatoroki béke kényszerítette ki, ráadásul úgy, hogy a mondott számú falu átadásával egy sokkal nagyobb számot sikerült kiváltani, amelyek átadására a törökök az említett béke alapján igényt tartottak.²⁰⁹ Úgyhogy igazságtalanul vádolod a bíborost, amiért nem tudta teljesen megakadályozni és megtiltani, hogy végrehajtsák, amit azok, akiket már fentebb megneveztem, tekintet nélkül a Szent Császári és Királyi Felségnek, illetve a törököknek a szentesített béke feltételeit tartalmazó levelei közötti különbségre, a török követek sürgetésére és a magyarok kérésére (hogy elhárítsák a nyakukról a mindennapos török portyákat, és elejét vegyék a nagyobb rossznak) elhatároztak: hogy megadják a fent említett békében és szerződésben ígért elégtételt. Nem akarok hosszan beszélni erről az ügyről, mert pontosan ki van fejtve abban a kis könyvben, amelynek címe *Az magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetnek rövid velős hamisítása*,²¹⁰ és amely mindenki szeme előtt világossá teszi, hogy ha a falvak miatt bárkit is hibáztatni kell, az mindenképpen a zsitvatoroki béke megkötőinek, nem pedig az egyezség végrehajtóinak jár. Ha a nádort, aki a tárgyaló fél volt akkoriban, a szándéka, emlékezete, ígérete és a levelei alapján visszahívják azokhoz a dolgokhoz, amelyekben megállapodott, még ő sem lett volna képes kisebb veszteséggel végrehajtani az ígéretét, mint ők, akik a saját személyüket illetően minden efféle ígéretben teljesen vétkelenek voltak, és csupán a lehető legkevesebb károkozással orvosolni és mérsékelni igyekeztek mások figyelmetlenségét, haszonként könyvelve el és megőrizve sok más falut. Kitűnik ebből, hogy mennyire hiábavalóan hozod fel, te prédikátor, ezt a hatvan falut, amelyekről nem tudom, hogy a katolikusok vagy a lutheránusok számára jelentették-e a törökök közötti könnyebb utazás és ügyintézés zálogát. Ezzel is a koholmányaid vásznát vagy hálóját akartad a lehető leghosszabbra szőni, szálanként fűzve egyik hazugságot a másikhoz, úgy készülve a katolikusok elfogására, mint valami madarászatra. Máskor is ezt csinálod: a papságra hivatkozol, hogy gyűlöletet szíts irányukban a hajdúk között, pedig a papság, amennyire a hely, az idő, az ügy állása és az alkalom megengedte, sokkal több erőfeszítést fektetett abba, hogy az ő palánkjait és székeiket velük magukkal, valamint a javaikkal és a vagyonukkal együtt bántatlanul megőrizze az ellenségtől, mintsem gyűlöletet érdemelne a hajdúk részéről, ha ők a tényekre, és nem a prédikátorok hazugságaira volnának tekintettel.

209 A területek egymás közötti felosztásáról a zsitvatoroki béke 15–17. pontja rendelkezett.

210 A minden valószínűség szerint Pázmány Péter tollából származó írásról lásd a bevezetést.

[A jezsuitákról]

A hatodik példában²¹¹ a Jézus Társasága atyáit hozod fel, akiknek a léte szálla a szemekben és valamennyi prédikátoréban; izzadságos erőfeszítést és a töletek kitelő legnagyobb igyekezetet fektetitek abba, hogy teljesen kiűzzétek őket Magyarországról. De milyen jogon akarják ezt a többiek? És milyenen akarod te, prédikátor? Isteni vagy emberi jogon? Az isteni jogot nem említed, csak az emberit erőlteted, a Rudolf császár idején, Mátyás főherceg révén, a király és a megbékélés nevében és erejénél fogva a magyarokkal kötött bécsi békét, amelyet később ugyanez a Mátyás, amikor magyar királlyá koronázták, a pozsonyi országgyűlésen törvényerőre emelt és megerősített. Ám ha sikerül bizonyítani, hogy sem azok, sem mások, sem akkor, sem máskor, sem ott, sem máshol nem határoztak semmi effélét, hanem valami másfélét, sőt teljesen ellentétet, akkor ezzel az erővel az is bizonyítást nyer, hogy eljátszottátok minden jogotokat a magatok mentegetésére és mások vádolására, hogy jogot kerestek a jogtalanságban, csomót a kákán, éjszaka Napot, és hogy a szavaitok, amelyeket inkább kiokádtok, mint kimondotok, hasonlóak az emésztés előtt kihányt ételhez. Egy rossz gyomor a finom ételtől is felfordul; a beteg íny a mézet is keserűnek érzi. Az az elme, amelyet lefoglalnak a bűnök, ellenáll az erényeknek. Ilyenek vagytok ti, prédikátorok: így írtok, ilyen beteg a lelketek, és nem csupán elutasítjátok és visszalökitek, hanem átkokkal illetitek, üldöztitek és pusztítjátok az orvosokat és az orvosszereket, de nem azért, mert tudatlanságotokban vagy tapasztalatlanságotokban rossznak és ártalmasnak tartanátok őket, esetleg érvekkel alátámasztott meggyőződésetek lenne ez, hanem mert így akarjátok, így tartja kedvetek, és mivel a szavaitokat és a tetteiteket fegyverrel támogatjátok meg, gátálatlan módon beszéltek és írtok. Mi mindig érveléssel próbáljuk elérni a győzelmet: emberségesebb így harcolni, mint gyalázkodó nyelvvél vagy tollal gyűlöletet árasztani, illetve felkelések és zavargások keltésével körülbástyázni az ügyet, ami éppolyan távol esik a tisztességtől, mint a józan észről az örült dühöngés, és olyannyira közös jellemzője az alantas származású és kisszerű embereknek, hogy egyetlen nagy férfiúnak sem hozott soha dicsőséget, sőt inkább szégyenére vált.

Tudjuk, mi az oka, hogy a legdurvább mesterkedésekkel, mindenféle tervekkel, teljes erőttel, sőt fegyverekkel is azon erőlködtök és igyekeztek, hogy a jezsuitákat kiűzzétek az országból. Okot mondtam, de a tiétek nem olyan, ami megfelelne a törvényeknek és az igazságnak, hanem ami mindenekelőtt a ti szándékotokat és a kigondolt célotokat szolgálja. Gonosz a próbálkozásaitok folyója, akár a forrását nézzük, ahonnan előtör, akár a medrét, amelyben áramlik, akár a torkolatát, ahová érkezik, hogy örökre elnyelődjön. De erre az általános rosszra valami jó színt utánzó

211 *Querela*, 17r.

máz van felkenve, amely megtéveszti az egyszerű és óvatlan elméket; azaz hogy ne tűnjék fel, milyen sokféle módon ármánykodtok és milyen galádul akarjátok elérni a legkiválóbb atyák távozását az országból, ezért a gátlástalan lelketekben izzó gyűlöletre a tisztes megfontolás nevét és leplét terítitek rá, mint farkasra a báránybőrt, hogy a ti ügyetek számára valóságos orgiát rendeztetek, és óriási pusztításból tragédiát. Itt van a látszólagos ok, a gonoszságot leplező máz, a gyűlöletnek az észszerűség nevét kölcsönvevő leple, a farkasra terített báránybőr: „A jezsuiták nagy bajokat hoznak az országra, a helyesen igazgatott közösségeket megingatják, régi szokásuk szerint még a nyugodt és békeszerető természetű embereket is viszálykodásra és háborúra ingerlik, fortélyal és álnoksággal veszedelmet és pusztulást zúdítanak az országra. Ennek következtében a bécsi béke cikkelyében²¹² és záradékában kikötötték a rendek, hogy a Magyar Királyságban még lakóhelyet se kaphassanak.”²¹³

Azt akarjátok, hogy elhiggyék nektek, elég ennyit mondani a jezsuitákról, de semmit sem bizonyítottok be – talán mert nem is tudtok semmit bizonyítani. Ha pedig valaki nem hisz a szavaknak (amelyek pusztá szavak, mivel nem a gyűlöletet, hanem a józan meggondolást nélkülözik), azokat durva erőszakkal kényszerítik rá, és egyesek engednek is neki, mert nem mernek ellenállni, de azért nem hiszik el a hazugságot, amelyről látják, hogy egy másik hazugságra támaszkodik. A jezsuitákról terjesztett gyalázkodás ugyanis egy másik gyalázatból ered, mégpedig abból, amelyet Isten Igéjével műveltek, ti lutheránus és kálvinista prédikátorok. A jezsuiták azonban Isten Igéjéből kiindulva elutasítják ezt a gyalázatot és bebizonyítják, hogy a prédikátorok hamis tanítók, meggyőzve az igazságot szerető embereket, hogy inkább hozzájuk hasonlókat alkalmazzanak. Továbbá olyan iskolákat működtetnek, amelyek a becsület és a legjobb tudományok gyűjtőhelyei, amelyekből az ifjúság édes mohósággal és gyönyörűséggel, bőségesen meríthet náluk, hogy aztán úgy érje az elsivárosodó Magyarországot, mint a barátságos záporosó kedvező és kegyes időben, és az ország a régi termékenységét visszanyerve és mintegy újjászületve ne csak igen bőséges termést hozzon, hanem egyenesen ontsa azt. A nevelésükkel nagyszerű munkásokat képeznek ki, akik az Úr szőlőjéből és minden ekealja földről kigyomlálják a gazt, a túskebokrokat, a sulymot, a bojtortját és minden más haszontalan és ártalmas növényfajtát, hogy ne terjedjenek; kitépik őket, hogy ne hajtsanak ki. Minden művelési feladatot elvégeznek, és az bőségesen megadja a befektetett erőfeszítéseik örök jutalmát, a szőlő és a búza hatalmas hozamát. Az ellenséges embereket²¹⁴ egész bátorságukkal és minden erejükkel távol tartják, különösen azokat, akik az ágaknak az igazi töről való

212 A bécsi béke 8. cikkelye.

213 Vö. *Querela*, 17r–v.

214 Vö. Mt 13,28.

levágásával, gyomok elhíntésével és a búzát elnyomó tüskebokrok ültetésével Isten barátainak béresmunkáját a legfőbb Ellenségnek adják oda. A jezsuitáknak ezt az erőfeszítést és fáradozást, amely révén egy ilyen istenes és szent ügynek áldozzák az idejüket és életüket, becsmélően az „ármánykodás,” „ellenségeskedés,” „viszálykeltés,” „háborús uszítás,” „ravaszkodás,” „veszedelembé sodrás” és „pusztítás” szavakkal illetitek, és őket állítjátok be minden baj okozójának, miközben békéért kiáltotok, de nem olyanért, amelyet Krisztus a földre akart hozni,²¹⁵ mikor eljött, hanem olyanért, amelyben egyetlen katolikus sem száll szembe veletek, és büntetlenül szétrombolhatjátok Isten Egyházát. A jezsuiták férfias és merész szívvel kiállnak a jó ügyért, a kollégiumaikban és imahelyeiken elmondott könyörgésekkel, az iskolákban az ifjúságnak adott olvasmányokkal és más kegyes írásbeli gyakorlatokkal, a templomokban a népnek mondott szentbeszédekkel. Írásműveket tesznek közzé a hívek megerősítése végett, és hogy az ellenfeleiket visszatérítsék a tévedéseiktől; ha pedig azok a hazugságaik védelmében bármit is visszaírnak, az alig jelenik meg, és a jezsuiták máris megcáfolják, míg a tévedés védelme hallgatásba nem merül. Összegzésképpen: a jezsuiták, ahogy csak képesek rá, ellenszert készítenek és használnak a lutheránus és kálvinista méreggel szemben, kezelik vele a fertőzötteket, hogy meggyógyuljanak, de az egészségeseket is, hogy megelőzzék a fertőzést. Mivel pedig ez a nagyszerű törekvésük és igyekezetük – Isten segedelmével és támogatásával – nem csalatkozik a munkája eredményében, és ahogy ők haszonnal fáradoznak az igazságért, úgy az ellenségeik hiábavalóan küzdenek ellenük, ezért a prédikátorok lelke összezavarodik, ellenségeskedésbe kezdenek, gyűlöletet, egyenetlenséget és viszályt keltenek, majd az érvek csatasorától (ahol mindig vereséget szenvednek) a fegyverek csatasorához menekülnek (ahol reményeik szerint ők fognak győzni). Így szállnak szembe a katolikus hittal, a királlyal és a hazai joggal, a törvényekkel és az őseink rendelkezéseivel, továbbá az egész közösségével mindazon embereknek, akik visszaborzadnak ezeknek az ellenségeknek a zendülésétől. Ezek tehát az „ármánykodásnak, ellenségeskedésnek, viszálykeltésnek, háborús uszításnak, ravaszkodásnak, Magyarország veszedelembé sodrásának és elpusztításának” az okai, így „ravaszak és álnokok” a jezsuiták. Ha tényleg ilyenek lennének, szabadon mondhatnám, hogy nemcsak az emberi, hanem az isteni jognál fogva is messzire kellene űzni őket Magyarországról – mint ahogy mindezeknek a szerzőivel, a prédikátorokkal tényleg ez a helyzet.

Most nézzük meg közelebbről és alaposabban a magyar jogot, amire olyan előszeretettel hivatkozol.

Néhány évvel ezelőtt, amikor Bocskai István vezetésével a mostaniakhoz hasonló megmozdulások zaklatták, gyötörték és sújtották Magyarországot, sokak nagy kárára

215 Vö. Mt 10,34.

mindent felforgatva, ráadásul – ami már nagyon népszerű az ellenségeink körében – a vallás ügyének leple alatt, a prédikátorokra jellemző rágalmazások és gyanúsítgatások gyűlöletet keltettek és üldözésre bujtogattak, kiváltképp a papság és a jezsuiták ellen. A megmozdulások lecsendesítése végett Bécsben gyűltek össze néhányan azok közül, akik sohasem hagyták el a királyi-császári pártot, és azok közül is páran, akik Bocskaihoz csatlakozva részt vettek a zavargásokban. Mindkét fél nevében hivatalosan békét kötöttek. Azok, akik szemben álltak a katolikus vallással, többek között határozottan követelték és ki is erőszakolták, hogy a békekötést tartalmazó törvényekbe és feltételekbe bekerüljön ez a jezsuitákról szóló cikkely, szám szerint a nyolcadik: „A magyarok abba, hogy a jezsuitáknak Magyarországon fekvőjóságaik és birtokjogaik legyenek, bele nem egyeznek. De Őfelsége a jogaihoz ragaszkodik. Az adománylevelek záradékait illetőleg, az adományozások, az ország dekretumai és a régóta bevett szokások értelmében történjenek.”²¹⁶ Később ezt a cikkelyt a rendek a pozsonyi országgyűlésen, ahol a fővezérségről lemondott Mátyást Magyarország királyává választották és megkoronázták, a bécsi béke határozatait megerősítő, újfent rögzített cikkelyek közül a nyolcadikba a következő szavakkal foglalták bele, megparancsolva, hogy maradjon a helyén és érvényben: „A nyolcadikra nézve: ez a jezsuitákról szóló cikkely is maradjon hatályban, tudniillik hogy nekik Magyarországon fekvőjóságaik és birtokjogaik ne legyenek.”²¹⁷ Semmi többet nem határoztak, nem mondtak ki a törvényekben a jezsuitákról. Márpedig ezekben a cikkelyekben nem nyilvánítják őket törvényen kívülinek Magyarországon, és nem akadályozzák a szabadságukat, hogy itt tartózkodjanak, sőt, a szövegkörnyezet alapján egyértelműen megengedik nekik, hogy a Magyar Királyságban legyenek, máskülönben, ha valakit az ország törvénye alapján eltiltanak a magyarországi fekvőjóság birtoklásától, az azt jelentené, hogy törvényen kívül helyezik. A kegyes Forgách Ferenc bíboros és esztergomi érsek befogadta őket a nagyszombati monostorba, amit a Szent Császári és Királyi Felség bocsájtott a rendelkezésére, és Homonnai Drugeth György is egy másik helyre Homonnán, hogy ott Isten imádásának és felebarátaik üdvének szentelhessék a munkájukat.²¹⁸ Mikor ezt szerencsésen megtették, elkezdett visszaesni a lutheránusok és kálvinisták forgalma és tevékenysége, a prédikátorok keresete. Mindez fájdalmas sebet ejtett ezeknek a kalmároknak a szívéen, amelyet a minap Kassán egyesesen a jezsuiták ártatlan vérének kiontásával viszonztak. Elmennek a követőikhez, panaszokat zúdítanak rájuk, eszközöket kérnek, orvoslást javasolnak, könyörögnek, esdekelnek és követelőznek, egyre hangoztatva, hogy ha nem

216 Bécsi béke, 8. cikkely.

217 1608. évi koronázás előtti 8. tc.

218 A jezsuiták 1615-ben Forgách Ferenc kezdeményezésére telepedtek le újra Nagyszombatban, Homonnára pedig 1613-ban hívta be őket Homonnai Drugeth György, de Bethlen csapatai 1619-ben el is űzték a jezsuitákat a városból.

támogatják a fenyegetőzésüket, ha nem segítik őket díjazással, akkor a jezsuiták nem hagynak majd nyugtot nekik, mert ismét gátolni fogják az evangélium terjedését, a katolikus vallás látványosan növekedésnek indul, nyíltan terjed majd és gyarapodik az ereje, a lutheránus és kálvinista vallás viszont meggyengül, visszaszorul és le hanyatlik. Ha [a katolikusok] felemelkednek, akkor a tanításuk súlyával lenyomják, ha felütik a fejüket, az érveik erejével sarokba szorítják, ha visszanyerik az erejüket, a fölényes igazságukkal kisemmizik őket; így az egész Magyarország visszatér oda, ahonnan elpártolt, vagyis az úgynevezett reformáció hatalmából a korábban uralkodó katolikus hit birtokába. Mivel pedig azt is észreveszik, hogy az igazságot az igazság nem legyőzi, hanem megvédi és tovább erősíti, ezért újfajta hazugságokat találnak ki, amelyekkel a jó és a rossz ügyet egyaránt leplezik és elrejtik, nehogy a hallgatóik, akik az előbbit nem vagy csak torz formában ismerik és így elfordulnak tőle, tárt karokkal öleljék át, ha meglátják nyíltan, a saját szépségében és szeretetreméltó valójában, és az utóbbit, amelyet szintén nem, csupán bőséges hízélgéssel felmagasztalva ismerik, és így becsapott szívük, fülük és tekintetük csábításának engedve követik, az arcukat félrefordítva és a kezükkel eltaszítva hagyják ott, ha megpillantják csupaszon, saját rútságában és szörnyű valójában. A jezsuitákat gonosztettek gyanújába keverik a prédikátorok és egyre lángolóbb gyűlöletet szítanak ellenük a sajátjaik körében, nemcsak a tanításuk miatt, amellyel nem tudnak szembeszállni, hanem a rágalmak révén is, amelyeket kitalálnak ellenük.²¹⁹ Azt állítják, hogy nem igaz hazafiak, tiszteletlenek a magyarországi lutheránus és kálvinista főurakkal szemben, rossz és ellenséges szándékkal viselkednek az irányukban, továbbá éjjel-nappal kizárólag azzal a gonddal és gondolattal vannak elfoglalva, minden tervük arra irányul, hogy a más vallású embereknek, amennyire csak tudnak, kárára és ártalmára legyenek. Ez a félrevezetés első számú módja, amely a Paradicsomban kezdődött: a rosszat jónak és a jót rossznak mondani, a kígyó által kitalált és terjesztett, halálos méreggel teli hízélgés.²²⁰ A filozófiában úgy mondják, hogy az igazságból csak igazság származik, a hazugságból viszont igazság és hazugság egyaránt.²²¹ Ha a hazugságokat nem az igazság hozzákeverésével szerkesztenék össze, ahogyan a mérgeket a mézével, ugyan ki venné be őket? Ki adna hitelt nekik? Az igaz, hogy a jezsuiták, miként valamennyi katolikus, sem szeretetet, sem tiszteletet, sem megbecsülést nem tanúsítanak a hittől való eltávolodás iránt, de az már hazugság, hogy a tévelygő emberek iránt sem, mert őket szeretik, tisztelik és többre becsülik, mint maguk a prédikátorok. Miért van az, hogy a szerzetesi szegénység szigorú meg-

219 Balásfi a lapszélén Milotai Nyilas István elveszett *Catalogus* vagy *Regestrum Convitiorum Petri Pazman Jesuitae* című, 1618-ban megjelent vitairatát hivatkozta. Ezt az írást, egyes feltételezések szerint Nagy Benedek és Zvonarics Imre *Pázmány Péter pironsgái* című művével is összekeverhették.

220 Ter 3,5.

221 Vö. Arisztotelész, *Analytica Prior* I. 13 (32a 19–20).

kötéseivel sanyargatják magukat a jezsuiták, akik közül a származásukra nézve sokan fejedelmek, többen főrangúak, még többen nemesek és nagy számban kimagasló tudással rendelkeznek, úgyhogy otthon fényűzőbben élhetnének, az élet minden kényelmét sokkal jobban kihasználhatnák és kiélvezhetnék, mint a prédikátorok? Miért tartózkodnak azoktól a dolgoktól, amelyekre a világ mindennél inkább törekszik? Miért van az, hogy a feljebbvalóik akaratainak és szándékának általánosan engedelmessé válnak, sőt alázatosan szolgálnak? Miért viselik el oly tűrő lélekkel, először fiúként, majd felnőttként, az alapszintű ismeretekről a legfelsőbb tudományokig a tanulás és a tanítás terheit és nyűgeit? Miért fordítanak olyan nagy gondot és figyelmet a szentbeszédre, az írásra és a felebarátaik üdvösségére, mikor az hosszú utakra viszi őket szárazföldön és tengeren át a barbár népekhez, a Föld túlsó oldalára, s gyakran éhséghez, szomjúsághoz, ruhátlansághoz és súlyos nélkülözéshez, sőt kínzathoz és vértanúhalálhoz vezet? Bizony, mindezt a tévelygők iránti szeretet, tisztelet és megbecsülés miatt cselekszik, mert a jezsuiták Isten akarata szerint minden munkálkodásukat nekik szentelték, hogy azokat, akik eltévelyedhetnének, megerősítsék az igazságban és a jóban, megóvják őket a hazugságtól és a rossztól, az eltévelyedetteket pedig visszatérítsék. A más vallású főemberek közül akár a nyelvük, akár a tolluk támadásával kit bántottak annyira a jezsuiták, amennyire csupán ezzel a kétnyelvű, magyar–latin, *Magyarország panasza* című gúnyiratával ócsárolja a legnagyobb és legnemesebb katolikusokat, sőt még a lutheránusokat és a kálvinistákat is, élőket és holtakat egyaránt ez a prédikátor, akinek mintegy védjegye a rosszindulat, hiszen gyalázkodó beszéde és inkább kivakarrással törlendő, mintsem olvasásra méltó műve révén vált ismertté és hírhedtté? A rágalom az rágalom, a gyalázkodás gyalázkodás. Jeles és nagynevű férfiak a tanúink rá, akik más vallásúak, de nem rosszindulattal viseltetnek a jezsuiták iránt, tehát nem olyan indulattal, amilyeneket a prédikátorok szeretnének nekik tulajdonítani: távolságtartót, gorombát, barátságtalant, ami mindig kész a gonosz szavakra és tettekre. Ők viszont a gyermekeiket a jezsuiták gondjára és tanítói felügyeletére bízák, és nagy örömeikre szolgál a tudományokban és az erkölcsökben mutatott fejlődésük és gyarapodásuk, úgyhogy a dicséreten kívül, amiben a nevelőket részesítik, imádkoznak is értük és jót cselekszenek velük. Ha olyannak tapasztalnák a jezsuitákat, amilyenek a prédikátorok ábrázolása alapján tűnnek, akkor nem illetnék dicsérettel, nem halmoznák el adományokkal őket – de ezt teszik, tehát másként érznek a jezsuitákkal kapcsolatban, mint a prédikátorok, és tanúbizonyságát is adják ennek az érzésnek.

Visszatérek a magyar jogra, amit az ország törvényeiből írtam át: senki, aki átnézte és elolvasta őket, nem kételkedhet benne, hogy ha a prédikátorok ragaszkodnának a szellemükhöz és az értelmükhöz, akkor sosem válnának a magyar jog leple alatt annak a kezdeményezőivé, hogy fegyverrel vagy máshogyan kiűzzék az országból a jezsuitákat. A magyar jog azt mondta ki, hogy Magyarországon fek-

vőjóságaik és birtokjogaik ne legyenek a jezsuitáknak. Így van. Azt is kimondta volna, hogy vendégként sem szabad őket itt befogadni? Ezt tagadom. Ugyanis sok mindenkinek sok minden meg van tiltva Magyarországon, még a fekvőjóságok és birtokjogok tulajdonlása sem csupán a jezsuitáknak; többeknek bizonyos hivatalok viselése tilos, de a víztől, levegőtől, tűztől, vendégségtől és a társas érintkezéstől nincsenek eltiltva. Amikor tehát többet foglalsz bele a következtetésbe, te vádaskodó prédikátor, mint amit a törvények megengednek, akkor szofista leszel a szofizmáid miatt, szemben az igazsággal és a jezsuitákkal. Bizony azoknak a törvényeknek és okleveleknek, amelyek törvényen kívül helyeznek egyes személyeket, egészen más az értelmük, tartalmuk, de még a szóhasználatuk is, mint azoknak, amelyek ugyanezen személyeknek megtiltják bizonyos hivatal vagy birtokjog megszerzését. A törvények tehát nem rekesztik Magyarországon kívülre a jezsuitákat, hanem a Magyarországon tartózkodóknak tiltják meg (a törvényeink szavaival élve) a fekvőjóságok és birtokjogok szerzését. Vagy ha azt állítod, hogy az is törvénybe lett foglalva, miszerint sehol nem tartózkodhatnak és nem lakhatnak Magyarországon, akkor miért nem idézed azokat a törvényeket? Miért részesítitek előnyben a fegyvereket a törvényekkel szemben? Ugyanis hamarabb próbáljátok fegyverrel elérni, amit akartok, mint a jog révén – sőt, a jog révén soha, mert nem jogszerűen akarjátok, hanem törvénytelenül. Emiatt, mivel nincs olyan törvény, amely megtiltaná, hogy a jezsuiták Magyarországon tartózkodjanak, lakjanak, tanítsanak, prédikáljanak és ennek a szent rendnek a többi effajta tevékenységét gyakorolják, törvénytelen, amit követeltek, prédikátorok.

Ellene veted, hogy a homonnai és a nagyszombati kollégiumok, illetve kiváltképp azok a dolgok, amelyeket az atyák ellátására az utóbbinak adományozott a már említett Homonnai Drugeth György gróf, fekvőjóságnak és birtoknak számítanak, a jezsuiták pedig, noha az ország hivatalos törvényszabása megtiltotta nekik, használni, élvezni és birtokolni merészelik azokat, úgyhogy törvényszegőknek minősülnek, és el kell venni tőlük mindkét kollégiumot az utóbbihoz tartozó javakkal együtt, sőt törvényen kívül kell helyezni őket az országban.

Azt felelem erre, hogy a magyar jog *Hármaskönyve* határozza meg, mit nevezünk fekvőjóságnak és birtokjognak,²²² és a vendégeskedés, valamint az idegenként való bentlakás egyértelműen nem tartozik ide. Mivel pedig a jezsuiták szabadon járhatnak-kelhetnek és lakhatnak Magyarországon, ezért, hacsak nem akarjátok, hogy örökké a szabad ég alatt vagy az udvaron maradjanak, szükségük van lakásra, ahol megszállhatnak, és ahol elvégezhetik a szent hivatásukból fakadó kötelezettségeket. Így tettek négy éve Nagyszombatban és több éve Homonnán, míg a halálos üldözés

222 *Hármaskönyv* I, 44, 133.

fegyverrel ki nem űzte őket. Tudniillik mindkét helyen vendéglátás címén lettek befogadva, hogy ott lakjanak, és nem kaptak semmiféle urasági vagy tulajdonosi jogot a birtokláshoz.

De egyre hangoztatod, prédikátor, hogy igenis tulajdonosi jog volt. Milyen érv alapján? Mivel sok ideig laktak ott, építkeztek, Homonnán beszédtek a birtokok természetét, szolgálatokkal bízták meg a jobbágyokat és más efféléket cselekedtek, amelyek az urasági és tulajdonosi joggal kapcsolatosak?

Ennek az okoskodásnak sem a törvényekhez, sem bármiféle józan meggondoláshoz nincs semmi köze. De hogy a szónoklatom ne bonyolódjon bele túlságosan az urasági és tulajdonosi jogok boncolgatásába: sem a nagyszombati, sem a homonnai helyszín elfoglalásakor nem követtek el törvénszegést a jezsuiták, hanem mindkettőt mások tekintélye (az előbbit a királyé, az utóbbit a mondott György grófé) által szerezték meg. Megvan a királyi adomány eredeti példánya, az adományozó a néhai Mátyás császár volt; a gróf pedig él. Nézzük meg az előbbit, hallgassuk meg az utóbbit. Az elsőben csak az épületekben való megszállásra és a templomban való misézésre adott engedély szerepel, semmiféle urasági vagy tulajdonosi jogban nem részesültek. Hasonlóképpen, a gróf is adott, amit adott; ha másként adta volna, akkor az ország törvénye és határozata alapján csorba és sérelem esik az ősiség törvényén,²²³ mivel az ősi javakat, mint amilyen a homonnai is, a tulajdonjog eladományozásával nem lehet elidegeníteni és átruházni másokra, akik nem az örökösök. Szükségképpen nem elég szilárd ítélőképességre támaszkodik az, aki úgy véli, hogy egy ilyen nemes származású és lelkű gróf annyira bizonytalan szándékúnak és rendetlen eszűnek bizonyulna, hogy amit nem tud jogszerűen eladományozni, azt hajlandó lenne törvénytelen módon valakinek az uraságába és tulajdonába átadni. Ebben a dologban tehát a jóságos császár és a gróf semmit sem vétettek a törvények ellen a szállás adományozásával, sem a jezsuiták az elfogadásával.

[Ellenvetésed lehet:] De a homonnai jezsuiták, ahogy szó volt róla, utasításokat adtak a jobbágyoknak, munkákat és anyagi járadékokat hajtottak be, valahonnan pedig bort és mezőgazdasági terményeket szereztek.

Logikusan vizsgálom a dolgot: ha ezeknek a megtörténte az urasági és tulajdonosi jogok használatát jelenti, akkor engedek. De mit jelent egy bérbe vett dolog használata? Egy haszonkölcsönbe adott? Ki számít idegen lakónak? Ki vendégnek? Az ilyenek számára a helyet, ahol laknak, a szolgálatokat, amelyek a kényelmüket biztosítják, illetve a többi dolgot, amiből élnek és részesülnek, azoknak az embereknek az ura bocsátja a rendelkezésükre, akikhez mindezek tartoznak; ő az, aki jóakarattal van irántuk. Hogy Theuropides igazat mondott Tranio ravaszul kitalált

223 *Hármaskönyv* I, 58.

meséivel szemben, hogy letörje az arcátlanságát,²²⁴ arra nem szabad itt tévesen vagy az ügyre nem tartozó módon hivatkozni. A gyökerénél, sőt gyökerestül kiirtandó módon világossá vált – nem az, hogy Mátyás császár vagy a nagyságos gróf a jezsuitáknak önként adományozott juttatásokkal kapcsolatban valami bűnt követett volna el, hiszen ezzel a tettükkel semmi ilyesmibe nem keveredtek, hanem az, hogy akik ezeket a juttatásokat szőrszálhasogató módon úgy vizsgálják, mint a jezsuitákra átírt urasági és tulajdonosi jogokat, súlyosan tévednek.

Bizony, hogyha a királyi oklevél bemutatását követelnék az ellenfeleink, amelyben csupán lakhatást, és semmiféle urasági vagy tulajdonosi jogot nem kapnak a jezsuiták, mindenképp eleget tennénk a kívánságuknak, bár inkább csak kíváncsiságnak minősülne, mintsem tekintélyen alapulna. Mert hát pusztán nekik miféle jogosultságuk lenne a követeléshez? De akkor minden kétség eloszlana a lelkükből, és egy csapásra megszűnne a lehetőség, hogy uraságot és tulajdonlást hányjanak a szemünkre. Ugyanez lenne a helyzet a másik kollégiummal, ha megkérdeznék róla a grófort, vagy – ha nem méltatják erre – legalább a homonnai birtokkal és az ősiség törvényével kapcsolatos körülményeket és helyzetet érett módon végiggondolnák.

Hozzáteszem: ahogyan az ország egyik-másik főura, a saját lelki vigaszára, hasznára és szükségleteire magánál tartott egy vagy két [jezsuitát], ugyanúgy Erdélyben is többeket eltartottak többek, például Homonnai gróf alamizsnájából, ugyanúgy szolgáltatásokat biztosítottak a számukra, ugyanúgy a rendelkezésükre bocsátottak egyéb dolgokat, ugyanúgy felépítettek, felújítottak és felszereltek nekik lakhelyeket, iskolákat és templomokat. Ezeket soha egy törvény sem tiltotta meg, helyesen és szabadon hajthatták végre őket, mind a törvények, mind a prédikátorok felől.

Továbbá, az ellenfeleink úgy gondolják, hogy nekik szabad saját hittanítókat tartani, ellátni és hallgatni, ahányat és amilyet csak akarnak, egyeseket Wittenbergből, másokat Heidelbergből, megint másokat máshonnan, akik vagy bodorított hajat, vagy bőségesen ráncolt, szinte hullámokat vető és hosszú ujjú, a térdet csapkodó, széles és rövid ruhákat, esetleg a posztóval való nagyobb spórolás miatt a nyaktól veséig érő, kifordított gallérral rendelkező talárokat viselnek, legyenek akár magyarok, akár Magyarországon született németek, akár kívülről idecsábítottak, miközben a katolikusok semmi kifogást nem emelnek emiatt. Miért ne szabadna akkor az utóbbiaknak jezsuitákat alkalmazni? Miért cserélik hát fel a békét az ellenfeleink ádáz háborúságra? Ahogyan azt követelik, hogy a papjaink közül az ő döntésüknek megfelelően tartsanak meg egyeseket, másokat pedig elküldjenek és soha többé ne fogadjanak vissza, miért nem hajlandóak ugyanúgy arra, hogy viszonzásként ők maguk is máshová küldjék és soha ne engedjék visz-

224 Utalás Plautus *Kísértetek* című vígjátékára.

szatérni a prédikátoraik közül azokat, akik nekünk nincsenek a kedvünkre? Nekik mindent szabadjon, amit csak kívánnak, nekünk pedig semmi ilyesmit, csak azt, ami sem a lelküket nem sérti, sem a homlokuk nem szalad ráncba tőle, sem a szemüket nem szúrja? Bizony szigorúak, de jogosultság nélkül lettek meghozva ezek a lélekre, homlokra és szemre vonatkozó törvények; ki mondana olyat, hogy kénytelenek vagyunk engedelmeskedni nekik? Amennyire rajtunk áll, nem sértjük meg az ellenfeleinket, ők mégis megsértődnek. Így van, de nem miattunk, hanem – ahogy Epiktétosz²²⁵ mondta – saját maguk miatt. Mi lesz így? Amiként ugyanis mindent könnyen megváltoztatnak, úgy a józan meggondolás hatalmát is átviszik a pillanatnyi hangulatukra, és ezáltal az előbbit megfosztják a kormánytól, az utóbbi pedig vak, amit, mivel nélküli a másik vezetését, az érzékek, sőt, ha egyenesen megmondanánk, a szolgák²²⁶ vad és zabolátlan csapata rángat, cibál és csúfot úz belőle. Így az akarat, mivel nem lát, ott is retteg,²²⁷ ahol semmiféle veszedelem nincs, és okot teremt magának a fájdalomra. A lélek félrevezető indulatai is kitalálnak okokat, így aztán fájdalmat érez, amit panaszokkal (ó, még ha csak panaszokkal, de gyalázkodással és fenyegetésekkel is) követ a nyelv, ráncokkal a homlok, végül ádáz pillantással a szem és az egész tekintet. A józan meggondolás, a józan meggondolás hiányzik az ellenfeleinkből, és bárcsak ők is hiányolnák! Mi vagyunk azok, akik szeretnénk, hogy ez uralkodjon bennük, és kérjük őket, könyörgünk és esedezünk nekik, hogy ennek alapján vizsgálják, vétkeztünk-e valamiben. De semmit sem érünk el, csak annyit, hogy egyáltalán nem akarják, hogy a jezsuitákat Magyarországon akár csak vendégül lássák, illetve bármiféle szállás vagy társaság közösségével, esetleg alamizsnával keresztényi bánásmódban részesítsék őket. De egy másik dolgot sem akarnak, mégpedig hogy a katolikus hit megőrződjék a keresztények lelkében. Talán helyes az egyik vagy a másik? Bizony egyik sem az, és ők mégsem akarják, de nem józan meggondolás alapján, mivel – ahogy már kiderült – egy annak híjával lévő, sőt azt teljesen nélkülöző ügyet képviselnek, hanem gyűlöletből, amiben bővelkedik az ügyük. Mérték és törvény nélkül robban ki, heves és gyors áradással, minden szenten és profánon átgázolva. Így tehát nem a józan érvelésükkel, hanem a minden józanságtól egy egész világ-

225 Kr. u. 1–2. századbéli sztoikus görög filozófus, tanait az *Enchiridion* (Kézikönyvecske) című műben foglalta össze egyik tanítványa. Epiktétosz éles különbséget tesz az ember befolyásán kívül eső és a hatalmában álló dolgok között; a hangulatot és az érzelmeket egyértelműen az utóbbi csoportba sorolja. Lényegében tehát úgy gondolja, hogy az ember saját maga dönti el, megsértődik-e, sértett hangulatának csakis ő maga az okozója.

226 Sok klasszikus filozófiai iskola, például az Epiktétosz által követett sztoicizmus „szolgának” tekintette a testi érzékeket és érzelmeket, amelyeken az ember értelmének uralkodnia kell.

227 Zsolt 14,5.

nyira eltévelyedett és elszakadt gyűlöletükkel és akaratukkal nem értünk egyet, amikor követeljük, hogy bizonyítsák, amit a jezsuiták szemére vetnek (amit a katolikusok nagy gyalázatára művelnek a prédikátorok, mintha bizony a hit és erkölcs tanítóinak tekintenénk, tisztelnék és becsülnék őket, miközben ellenségeskedést és viszályt támasztanak); és bár semmit sem tudnak bizonyítani még látszatra sem, ami még a rossz ügyet is mázzal vonja be (mert a jó ügy visszaborzad a hazugság színének mindenféle érintésétől), mégis békebontóknak kiáltanak ki bennünket, noha mi nem ítélünk, nem büntetünk és nem sújtunk ártatlanokat száműzetéssel, amit a jogtudósok kisebb fővesztésnek szoktak nevezni. A gyönyörű béke megbontóinak, ami az ártatlanoknak, sőt magának a békének az üldözését jelenti. Vajon mi vagyunk békebontók, akik nemcsak az ártatlanokat védjük a törvény erejével, hanem úgy véljük, hogy a bűnösöket sem szabad törvénytelenül elítélni, és sem ezeket, sem amazokat nem szabad erőszakkal és fegyverrel megtámadni – vagy az ellenfeleink, akik törvénytelenül, sőt a törvény ellenében azon igyekeznek, hogy az egész országból kiűzzék a jezsuitákat, bár semmilyen bűn nem lett rájuk bizonyítva és semmilyen hazai jog nem tiltja, hogy Magyarországon tartózkodjanak és lakjanak; és akik mégis üldözik, zaklatják, gyötrik és sanyargatják őket?

A közösség békéje és nyugalma a törvények betartásán, mintegy a polgárok rendjeinek szép és egyetértő összhangján áll vagy bukik. Mi mindig is ennek az épen és biztonságban való megőrzését szorgalmaztuk és szorgalmazzuk. Ezekből kellene érveket merítenetek a jezsuiták, a többi pap és a katolikusok ellen, nem pedig gyűlöletből fegyverre kapni, haragból rablást és gyújtogatást művelni, amivel rommá és pusztasággá változtattátok Magyarországot. Úgyhogy nem a jezsuiták, nem a papság és nem a többi katolikus, hanem ti vagytok a békebontók, prédikátorok, akik kiűzitek Magyarországról a békét.

Azt pedig miféle bizonyíték (valószínűleg semmilyen, csupán a te rosszindulatod) alapján állítod, szintén a jezsuiták és az esztergomi érsek meghurcolása végett, hogy ő tőlük és (ahogy te mondod) „a regulájuk mellől, melyre egész életét erős eskü-tétellel kötelezte vala, elszakada?”²²⁸ Sem azt nem tudod, hogy minek kötelezte el magát, sem azt, hogy hogyan, de még azt sem bizonyítod, hogy elszakadt volna tőle. Az elsőt elárulom neked, és abból majd megérted, miért képtelenség bizonyítanod a másodikat. Nem igaz, hogy az érsek arra esküdött volna, vagy más jezsuiták arra esküdnének, hogy a feljebbvalóik és kiváltképpen a Szentatya akaratának, rendelkezésének és parancsának bármiféle figyelembe vétele nélkül élik le az egész életüket a jezsuiták regulája szerint; sőt éppen arra esküdnék meg és arra tesznek fogadalmat a jezsuiták, mégpedig rendkívül ünnepélyesen, hogy engedelmességet tanúsítanak a

Szentatya iránt; ezt egyébként más rendek tagjai is vallásos módon betartják. Ha tehát a Szentatya, akinek minden szerzetes vallásos engedelmisséggel tartozik, valakit tökéletesebb állapotba akar emelni, amilyen például a püspöki vagy az érseki méltóság, és közben tekintettel van a jezsuita vagy bármi más, akár szigorúbb fegyelmet és regulát követő²²⁹ rendhez való tartozására, mint ahogyan az esztergomi érsekkel ez volt a szándéka, akkor az illető nemcsak hogy nem szakad el a hitvallásától, hanem még fejlődik is az állapotában, és nem válik esküszegővé – viszont azzá válna, ha nem engedelmeskedne a főpásztorának. Tehát apostoli parancsra emelték fel esztergomi érsekké a jezsuita rendből, amiről rendelkezésre áll a hiteles oklevél mint emlékeztető; eleget tett engedelmisségi fogadalmának, ennél fogva nem szakadt el a hitvallásától, sőt éppen akkor vált volna bűnössé a fogadalma megszegésében, ha nem engedelmeskedett volna. Ott van Szent István magyar király példája, aki Sebestyént²³⁰ és Mórt,²³¹ ezeket a Szent Benedek rendjébe tartozó s a pannóniai Szent Hegy monostorában élő szerzeteseket (amely hegy Szent Mártonról nyerte a nevét, és a főapáság miatt is igen nevezetes hely) szintén méltóságokkal látta el egykor, előbbit az esztergomi érsekséggel, utóbbit a pécsi püspökséggel.²³² II. Mátyás magyar király és római császár is így tisztelte meg a jezsuita rendi Pázmány Pétert az esztergomi érsekséggel. Úgyhogy a pápa és a császári-királyi felség tekintélye által legyőzve semmit sem tudsz bizonyítani ebben az ügyben, és a hazug rágalmazó névtől sem fogsz tudni megszabadulni sem most, sem a jövőben.

[A hivatalviselésről]

A többit illetően, amit az igazságban való előmenetellel kapcsolatban állítasz:²³³ bizonyítsd be, hogy kitől lett ez bármikor is megtagadva. Kik azok ti vallásokat követő, jeles természetű és különb-különb jóságos cselekedetekkel felékesített emberek, akiket elő sem vesznek bármiféle tisztségre, vagy megfosztják őket tőle? Kik azok az oly nagy, oly vitéz emberek? Kiket hanyagolnak így el? Kik azok a pápisták, akik nem érnek ennyit? Akik olyannyira cégéres, ostoba, tudatlan állapotú és hitvány alakok,

229 Számos olyan szerzetesrend van (ciszterciek, ágostonosok, ferencesek stb.), amelyen belül kialakult egy ún. szigorított fegyelmű (*strictioris observantiae*) irányzat, jellemzően az adott rend hanyatlásának, válságos helyzetének ellensúlyozására. Az ide csatlakozó szerzeteseket valóban szigorúbb szabályok kötötték, mint a „hagyományos” rendtagokat, sokszor az egyházi hierarchiában sem vállalhattak magasabb tisztségeket. A pápának viszont általában joga volt az ilyen megkötések alól diszpenzációt adni.

230 Boldog Sebestyén (950 és 970 között–1007), 1002 és 1007 között esztergomi érsek.

231 Szent Mór (1000 k.–1070 k.), az első magyar legendairó, 1036-tól haláláig pécsi püspök.

232 Balásfi forrása Bonfini műve: *Rerum Ungaricarum...*, II, 1.

233 Vö. *Querela*, 20v.

hogy kizárólag a vallásukra való tekintettel lettek a jobbak elébe helyezve? A királyi adományozást illetően, melyik az az adomány, amelyben a templomon való hatalom fenn van tartva a királynak? Ha pedig fenn van tartva, azt miért a gonoszságnak, miért nem inkább az adományozó törvényes hatalmának tulajdonítod? Talán nem az ő kezében van, hogy mit adományoz és hogyan? Ha ott van, akkor miért ne tarthatná fenn saját magának a templomon való hatalmat? Ha nincs ott, és mégis adományoz olyan javakat, amelyeken efféle templomok találhatóak, akkor már nem annyira adományoz, mint inkább adni kényszerül, még az akarata ellenére is.

Ami azokat illeti, akiket a pápisták akár csak a maguk közt folytatott beszélgetések miatt gyanúba kevernek Őfelsége előtt, és akiket zaklat a kincstár: kik ezek a sugdolózó? Kik azok, akikkel szemben ilyen gonoszul jár el mind Őfelsége, mind a kémek és a kincstár?²³⁴ Az Erdélybe való utazást illetően: kik voltak ilyen szigorúan eltiltva tőle?²³⁵ Bárcsak tényleg el lettek volna tiltva! Vagy ha valóban eltiltották őket, akkor távol is maradtak volna! Akkor a Magyar Királyságot nem érte volna ekkora csapás, Erdély tartományát nem fenyegetné ekkora veszedelem. A papságnak a pozícióktól, tisztségektől és méltóságoktól való megfosztását illetően: prédikátor, ne bitorolj királyi jogokat, ne parancsolgass a királyoknak, ne tegyél erőszakot a törvényeken, és ne forgasd ki úgy a Szentírást, hogy aztán örök kínok kényszerítsenek a kiforgatás megbánására. Régebbi dolgok ezek, hogysem megújíthatnád, és jobb formában lettek megalkotva, hogysem átalakíthatnád őket. A papságot, amelyet a Szentírástól semmi sem térített el, semmivel sem kell visszatérítened hozzá. A szarkák és a papagájok szokása, hogy gyakorlatból és megszokásból, a nyelvükkel formáljanak szavakat, míg az emberé (legalábbis ha emberi módon szól) az, hogy ésszel.

A Szentírásból felhozod ellenünk: „A ti körötökben ne így legyen”;²³⁶ továbbá: „Senki sem szolgálhat két úrnak.”²³⁷ Ezek valóban szent, Istentől való és isteni szövegek, de amilyen értelemben szerinted elhangzottak, azt egyik esetben sem lehet ide vonatkoztatni. Téged hívlak tanúul, hogy megcáfoljalak, még az akaratod ellenére is; mert biztosan le fog győzni az igazság, amint beidézem szent és szentségtelen dolgokat összekeverő szavaidat, amelyek így hangzanak: „A pápás papi rend, avagy lelki személyek, teljességgel még csak legkisebbik külső világi avagy polgári dolgokban, traktákban magokat ne elegyezzék, hanem csupán csak az lelki dolgokra legyen gondok mint az evangélikus egyházi személyek, Krisztus Urunk amaz mondása szerint: »A ti körötökben ne így legyen.« Ismét: »Senki sem szolgálhat két úrnak.« Ez amaz

234 Vö. *Querela*, 21r–v.

235 Vö. *Querela*, 21v.

236 Mt 20,26; Lk 22,26.

237 Mt 6,24; Lk 16,13.

köz versek szerint: »Te imádkozzál, te oltalmaz, te munkálkodjál.« Avagy: »Az katon a fegyvert forgasson, az papnak legyen az templomra gondja.«²³⁸

Hallgasd meg az alábbiakat, prédikátor, a lelked egyetlen fülével, mert amikor magadban olvasod, a fejed két fülével nem sikerül felfognod: ha a Szentírás ezen szavai (amelyeket szó szerint, és nem az értelmük szerint idézel) tényleg azt tiltják meg a papságnak, amit állításod szerint megtiltanak, tehát hogy „teljességgel még csak legkisebbik külső világi avagy polgári dolgokban, traktákban magokat ne elegyezzék”, akkor mi volt az, hogy Isten népét Mózes és Áron papok kormányozták? Amikor pedig Korach, Dathan és Abiram szembeszálltak velük, elnyelte őket a föld.²³⁹ Hogy Mirjam, Mózes nővére megtisztult a leprától?²⁴⁰ Hogy Dathan és Abiram a következő szavakat mondta, mikor Mózes a maga és Áron színe elé hívatta őket: „Nem megyünk! Nem elég neked, hogy kihoztál egy tejjel-mézzel folyó országból, csak hogy elveszíts a pusztában, most még uralomra is szert akarsz tenni fölöttünk? Igazán nem valami tejjel-mézzel folyó országba hoztál minket, s földeket meg szőlőskerteket sem adtál nekünk. Be akarod kötni az emberek szemét? Nem megyünk fel!”²⁴¹ Mi a helyzet Eleazárral? „Neki” (tudniillik Józsuénak), „ha valamit tenni készül, Eleazár paphoz kell fordulnia, hogy az számára az Úr színe előtt tanácsot kérjen ... az ő szavára szabad kivonulnia és bevonulnia neki s vele Izrael fiainak és az egész közösségnek.”²⁴² Mit jelent, hogy a papok városokat kaptak Józsuétól, és ők birtokolták azokat?²⁴³ Hogy a templomokban a papok gyűjtötték a pénzt?²⁴⁴ Mi a helyzet Sámuellel? „Izrael vénei összegyűltek, elmentek Sámuelhez Rámába, és azt mondták neki: »Nézd, megöregedtél, fiaid meg nem a te útjaidon járnak. Adj nekünk királyt,

238 Az idézetet Alvinczi Péter magyar nyelvű megfogalmazásában adjuk vissza (*Querela*, 22r–v), ám amikor Balásfi erre reflektál, az általa Alvinczitől átvett latin fogalmakat a könnyebb érthetőség kedvéért modern magyar terminussal fordítottuk. Így az Alvinczi által „külső világi”-ként magyarított „saecularis” Balásfi szövegében egyszerűen „világi”; a „negotiis, tractatibus et actionibus”-t pedig, meghagyván az Alvinczinál is megtalálható egyszerűsítést („dolgokban és traktákban”), „dolgokban és ügyekben”-ként fordítottuk. – A két evangéliumi hely után Alvinczi két korabeli közhelyet idéz. Az első, a társadalom három rendre (imádkozó papság, katonáskodó nemesség és dolgozó parasztság) való felosztásának a kora középkorig visszanyúló gondolatát tükröző szentencia a 14. századtól bukkan fel az írott forrásokban, szerzője ismeretlen. A második szintén közismert, szerepel például Philippe Lonicer 1578-as, sok kiadást megért *Chronicon Turcorum*-ában, ahonnan 1603-ban Richard Knolles is idézi a *The General History of the Turkes* című művében. Az eredeti verzióban „katona” (*miles*) helyett „férfiak” (*viri*) áll, ehhez Balásfi a későbbiekben megjegyzéseket fűz.

239 Vö. Szám 16,1–35.

240 Vö. Szám 12,1–16.

241 Szám 16,12–14.

242 Vö. Szám 27,21.

243 Vö. Józsa 21,1–45.

244 Vö. 2Kir 12,5–6.

hogy kormányozzon minket, amint ez minden népnél szokásban van.«²⁴⁵ Mit jelent az, hogy Péter és a többi apostol házak és földek árának szétosztásáról gondoskodott?²⁴⁶ Hogy Pál római polgárként élvezett jogaira hivatkozott?²⁴⁷ Hogy Krisztus próféta, főpap és király?²⁴⁸ De térjünk át a régi dolgokról az újakra, a mieinkről a tiétekre, a papokról a prédikátorokra. Hogy van az, hogy Luther és Kálvin nyomán (akiknek, míg éltek, a tehetségük, igyekezetük és erőfeszítéseik, a haláluk után pedig a könyveikben fennmaradt tanaik nemcsak a régi, hagyományos vallás új rendszerbe való átalakításának voltak szentelve, illetve most már azt szolgálják, hanem a polgári közösségét is), a heidelbergi Pareus²⁴⁹ tanúsága szerint²⁵⁰ a lutheránus prédikátorok a fejedelmek tanácsadóiként tevékenykednek szövetségkötés, béke és háború ügyében? Hogy van az, hogy John Whitgift,²⁵¹ az angol kálvinista prédikátor egész Anglia primása, és Erzsébet királynő tanácsadója volt? Hogy a magyar Hodászi Lukács²⁵² debreceni prédikátor 1607-ben követségbe ment az Abaúj vármegyei Iváncs faluba (ahol Homonnai Bálint,²⁵³ Mágóchy Ferenc²⁵⁴ és sok más nemes férfi gyakran szokott összegyűlni), továbbá a magyar–erdélyi Alvinczi Péter kassai prédikátor 1619-ben ebből a városból Bihar vármegyébe, először Telegdre, aztán Révbe, és mind az előbbi, mind az utóbbi polgári, politikai és világi dolgokban, ügyekben, de egyik sem békésen, hanem mindketten felforgató szándékkal? Más példákat nem említek; ha valaki többet követel tőlem, több személy felsorolásával, akkor nem sajnálom majd a fáradságot és a tollat. Most csak ennyit mondok: ha a ti körötökben nem lehet így, és ha senki sem szolgálhat két úrnak, miért van így mégis a ti körötökben, prédikátorok, és ti miért szolgáltok kettőnek? Oldjátok meg ezt a problémát a ti ügyetekben, és akkor a miénkben is meg lesz oldva. Megszorongatlak titeket az igazsággal. Ezt a dolgot és a szöveget vonatkoztasd erre az ügyre, prédikátor: „A királyok uralkodnak

245 1Sám 8,4–5.

246 Vö. ApCsel 4,34–37; 5,1–11.

247 Vö. ApCsel 22,25–29.

248 Vö. Zsolt 110,2–4. Zsid 5,10; 6,20. Mt 2,2 és 6.

249 David Pareus (1548–1622) protestáns lelkész, teológus, a heidelbergi Collegium Sapientiae professzora.

250 Vö. Adam Contzen, *De pace Germaniae libri duo* (Mainz: Volmari, 1616), I. 6.

251 John Whitgift (1530 k. – 1604) 1583-tól haláláig canterbury érsek.

252 Hodászi Lukács (1555–1613) kálvinista teológus, ecsedi lelkész, a tiszántúli egyházkerület püspöke 1604-től haláláig.

253 Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609) protestáns főúr, Zemplén megye főispánja, majd Bocskai alatt országos főkapitány; később a Habsburgok hűségére tért, és nádorjelölt, majd Máramaros megye főispánja lett.

254 Mágóchy Ferenc (1580–1611) felső-tiszavidéki nagybirtokos főnemes. Bereg és Torna vármegyék főispánja, felső-magyarországi főkapitány.

a népeken ... Közöttetek ne így legyen.”²⁵⁵ Tehát az nem a papság feladata, de nem is a császáré vagy a királyoké, sem pedig más fejedelmeké, hogy úgy uralkodjanak, ahogyan a Szentírás elmondása szerint a népek királyai uralkodnak, akik nem Isten megbízásából, hanem az Ő engedélyével ugyan, de zsarnoki bitorlás révén gyakorolnak királyi jogokat. Az idézett szavak ezt a zsarnokságot tiltják meg, amit maga Kálvin is elismer.²⁵⁶ Azok a szavak pedig, hogy „senki sem szolgálhat két úrnak”,²⁵⁷ azt jelentik, hogy – amint az Aranyszájú mondja – ellentétes dolgokat parancsoló uraknak nem szabad szolgálni, az egyetértés ugyanis sokakból egyet csinál.²⁵⁸ Ugyanis az biztos, hogy az ember szolgálhat több, egymással alárendelt viszonyban lévő úrnak, azaz olyanoknak, akik közül egyik a másiktól, és ők mind egy továbbitól függenek, egymással pedig nincsenek ellentétben. Így vagyont, tisztségeket és méltóságokat is bírhat, ha az adományozójuknak Istent tekinti, mert „minden jó adomány és minden tökéletes ajándék felülről van, a világhosság Atyjától száll alá”,²⁵⁹ és ha Őt tekinti a végső céljuknak is, a folyókat utánozva, akik a tengerbe ömlenek vissza, ahonnan eredtek. Megkérdem tőletek, prédikátorok: enni, inni, öltözködni, falvakat, házakat, földeket, szőlőbirtokokat venni, birtokolni és eladni, más dolgokat kótyavetyére adni, követségben járni, a fejedelmek tanácskozásain részt venni, sőt tanácsosnak lenni és az ehhez kapcsolódó feladatokat ellátni; vajon politikai, világi avagy polgári dolgok, ügyek és tevékenységek mindezek, vagy csupán lelkiek? Ha világi avagy polgári dolgok, akkor miért csináljátok? Ha csináljátok, másokat miért kárhoztattok ugyanezért? Hogy lehetne igaz, amit mondotok: hogy a papok „teljességgel még csak legkisebbik külső világi avagy polgári dolgokban, traktákban magokat ne elegyezzék, hanem csupán csak az lelki dolgokra legyen gondok mint az evangélikus egyházi személyek”²⁶⁰ Hát ezen a módon van csupán csak a lelki dolgokra gondja az evangélikus egyházi személyeknek, így nem „elegyedik magokat” még csak legkisebbik világi avagy polgári dolgokban, ügyekben sem? Mondhatom, szép lelki dolgok. Ha ezek a tisztán lelki dolgok, akkor milyen mélyen lehetnek a tisztán nem lelki dolgok? Ha azok, amiket előszámláltam, tisztán lelki dolgok, mi mások lennének a polgári dolgok? Vagy miért lennének inkább azok polgári dolgok, mint emezek? De „közöttetek ne így legyen”. Továbbá, „senki sem szolgálhat két úrnak”, prédikátorok.

255 Mt 20,25; Lk 22,25–26.

256 Vö. Calvin, *Institutio*, 4, 20, 26.

257 Mt 6,24; Lk 16,13.

258 Vö. Ioannes Chrysostomus, *Homiliae super Matthaeum*, az adott szövegrésznél. Aranyszájú Szent János (344/347–407) teológus, egyházatya és -tanító, konstantinápolyi pátriárka (398–404).

259 Jak 1,17.

260 *Querela*, 22r–v. Alvinczi fogalomhasználatáról lásd a 238. jegyzetet!

Itt van még több is; Krisztus szavai ezek a tanítványokhoz: „Ti Mesternek és Úrnak hívtok, s jól teszitek, mert az vagyok.”²⁶¹ Másutt: „Az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon másoknak.”²⁶² Szintén Krisztus parancsolta, hogy oldjanak el és vezessenek hozzá egy szamarat, mondván, „szüksége van rá Urunknak”.²⁶³ „Kötélből ostort font, és mind kiűzte őket a templomból, juhaikkal és ökreikkel együtt, a pénzváltók pénzét szétszórta, asztalaikat felforgatta.”²⁶⁴ Részt vett egy menyegzőn,²⁶⁵ a vizet borrá változtatta, és mégis azt mondta: „Az én országom nem ebből a világból való.”²⁶⁶ Itt is akad a számodra téma, ha lenne hozzá tehetséged, hogy ne élj vissza a Szentírással. És szedd össze magad, prédikátor: nincsenek sokan köztetek, akiknek birtokaik, aranyuk, ezüstjük, illetve másféle sok vagyontárgyuk van? Van olyan prédikátor, aki, ha ilyeneket ajánlanának fel neki, nem fogadná el? Kik voltak közülük, mikor és hol, akik nem bonyolódtak polgári ügyekbe, amikor felhívást kaptak, hogy vegyenek részt bennük? Sőt, inkább részt vesznek bennük és elnökölnek rajtuk, ahol csak tudnak, mégpedig nagyon is szívesen. De „közöttetek ne így legyen”. Továbbá, „senki sem szolgálhat két úrnak”.²⁶⁷ „Övetekbe ne szereztek se arany-, se ezüst-, se rézpénzt! Ne vigyetek magatokkal az útra tarisznyát, se két ruhát, se sarut, se botot”!²⁶⁸ Ti viszont szereztek az övetekbe arany-, ezüst- és rézpénzt, és visztok magatokkal az útra tarisznyát, sőt ha van rá mód, élelem és más dolgok egész özönével terhelt szekereket. Köpenyeket és más ruhaneműket is visztok, amennyit csak tudtok, a magatok, a feleségetek, a fiaitok és lányaitok részére, gyakran nem egyszerűen a kényelem, hanem a fényűzés és az ékeskedés végett, és ugyanígy lábbeliket is. Nem csupán botot, hanem dorongot, bunkót, bárdot, kardot és kézifegyvert is viseltek útközben. De „közöttetek ne így legyen.” Továbbá, „senki sem szolgálhat két úrnak.” Tudjuk az apostoltól, hogy az nem követ el bűnt, „aki vásárol, mintha meg sem tartaná, s aki felhasználja a világ dolgait, mintha nem élne velük.”²⁶⁹ Akinek vannak szolgálói, az úr, és parancsolhat nekik, de előbb uralomnak, hatalomnak, erőnek és hathatóságnak kell lenniük benne, hogy aztán az övéire alkalmazhassa ezeket. A legtöbb prédikátornak pedig szép számmal vannak szolgálói és szolgálólányai, tehát az ő uraiknak számítanak. Ha tehát a papság úgy birtokolja,

261 Jn 13,13.

262 Mt 20,28.

263 Mt 21,2–3.

264 Jn 2,15.

265 Vö. Jn 2,1–10.

266 Jn 18,30.

267 Mt 6,24; Lk 16,13.

268 Mt 10,9–10.

269 1Kor 7,30–31.

amit birtokol, mintha nem is lenne neki; ha ő rendelkezik a sok mulandó vagyontárggyal, és nem azok vele; ha a gazdagság, ami a pénzesládájában van, nem rontja meg; ha Ura van, és nem uralkodik; ha világi emberek között világi, politikusok és polgárok között politikai és polgári ügyekkel foglalkozik, de úgy, hogy minden cselekedetét az Isten és a felebarát iránti gondoskodás és szeretet határozza meg mint cél, szándék, mérték és vezérfonal; akkor lelki természetű a papság, az egyházfiak lelki emberek, és Krisztus szándéka szerint helyesen mondhatják magukról, hogy „közöttünk nem úgy van, mint a népek királyainál vagy mint a népeknél”; továbbá, hogy „mi nem szolgálunk két úrnak”.

A diplomaimakra is gondja van a papoknak,²⁷⁰ már ha nem teszitek tönkre fegyverben gyenge, de Isten kegyelmében erős gondoskodásukat a fegyvereitekkel, ahogy szoktátok. A témához nem illő versorban, amit idéztél, a *miles* szóban az első szótágot elrontottad a verselés szabályai szerint,²⁷¹ ami nyelvtani hiba. Ha viszont a *miles*, amivel előhozakodsz, egészen el van rontva, és így a szóbeli hibát a tény meghamisításává súlyosbítod, akkor az teológiai vétség.

Bizony az is a legdurvább rágalomból következő, igen súlyos bűn (ha mégoly könnyen áradt is ki a lelkekből a nyelvedre és a tolladra), hogy az egész katolikus rendet Krisztus és az ő evangéliuma ellen fenekedő gazemberek és üldözők támogatójának és pártfogójának kiáltod ki.²⁷² De itt sem tagadod meg a természeted, prédikátor: még a Szentírással is megpróbáltok visszaélni a koholmányaitok elleplezéséhez, ám a darazsakat utánozva csak mérget és fullánkot szedtek össze onnan, ahonnan a méhek mézet. Akkor bizonyultok a leginkább prédikátoroknak, amikor ellenünk és a katolikus hit ellen irányuló, durva gyalázkodásokat ontó prédikációval keltitek fel a népek és a hallgatóitok figyelmét. Mindazonáltal a papságra és a többi katolikusra nemhogy általános (amint írod), hanem egyáltalán semmilyen rokonszenvet és pártfogást nem tudsz rábizonyítani a Krisztus és az Ő evangéliuma ellen fenekedő gazemberek és üldözők iránt. A katolikus hit alapján biztos, hogy nem szabad gonosz dolgot cselekedni, még akkor sem, ha remélhető, hogy valami jó eredmény származik belőle. Ha pedig valaki bűnök által akar előnyökhöz vagy tisztségekhez jutni, a katolikusok ítélete szerint méltó a büntetésre. Én semmit sem bizonygatok: hogy kiknek fogtátok először a pártját, hogy kiket és milyen cél felé mozdítottatok előre a nyelvetek gyűjtő és szító erejével. Többet mond minden vélekedésnél az, amit a prédikátorok számos példájából tapasztalni lehet, és amit 1619. szeptember 1-je óta

270 Vö. *Querela*, 22v. „Az katona fegyvert forgasson, az papnak legyen az templomra gondja.”

271 A latin szöveg hexameteres verseléssel íródott, de a *miles* (katona) szónak az első szótagja hosszú, ami hibás verslábát eredményez. Az eredeti szövegben *miles* helyett a metrikailag odaillő *vir* (férfiak) szerepel.

272 Vö. *Querela*, 22r.

mindmostanáig sóhajtások, könnyek, szegénység, nélkülözés, éhezés, ruhátlanság, gyilkolás és pusztítás közepette elszenvedett a prédikátoroktól Magyarország.

[A szabad vallásgyakorlatról]

Ahol pedig azt erőlteted, hogy bármely helyen engedélyezve legyen a vallások szabad gyakorlása,²⁷³ megkérdem tőled és a többi prédikátortól: joggal vagy jogtalanul követelitek, hogy lelkési és tanítói hatalmat gyakorolhassatok a mi földjeink, templomaink és népeink felett? Ha azt mondjátok, hogy joggal követelitek, mi pedig jogtalanul tagadjuk meg, akkor azt kérdem: isteni vagy emberi joggal? Istenivel tudniillik, vagyis evangéliumival, az evangélium hirdetőiként, akiknek az apostolokban és az apostolok által ezt mondta Krisztus: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek.”²⁷⁴ Aki az egész világról beszélt, egyetlen földet, egyetlen templomot, egyetlen népet sem vett ki belőle. De emberi joggal is, mert vannak olyan magyar törvénytáblák, amelyek biztosítják a vallásszabadságot.²⁷⁵ Sehol sem szabad tehát szembeszállni vele, álljanak befogadásra készen a földek, a templomok és a népek. Tetszik ez a felvezetés, de a lutheránusokkal a kálvinistáktól elválasztva kell foglalkozni, hogy meglegyen a kölcsönösen egymásról alkotott véleményük is.

Udvariasan szólok hozzátok, lutheránus prédikátorok, és hasonló jellegű választ várok viszonzásként. Tehát, valóban úgy érzitek, hogy amit a kálvinisták tanítanak, annak a hirdetését a megítélésetek szerint mindenhol isteni jogon engedélyezni kellene? Amiért az evangélium alapján beszélnek, illetve az evangéliumhoz szólnak hozzá? Vagy mert akadnak köztük olyanok, akik evangélikusoknak akarják hívadni magukat?²⁷⁶ Vagy akár emberi jogon (amelyen a magyar jogot értem) mindenütt ugyanolyan prédikálási szabadságban kellene részesülniük? Egyik sem. Isteni jog semmiben, emberi pedig nem olyan széles körűen jár nekik. Az előbbivel leplezik magukat, amikor nincs igazuk, az utóbbin pedig nyíltan erőszakot tesznek, mindent a maguk igazságtalan ügyéért és igazságtalanul. Az evangélium ellen vannak, nem evangélikusok, hacsak nem úgy, ahogyan egykor bizonyos embereket apostoliaknak mondtak.²⁷⁷ Mindezt világos szavakkal és véleménnyel kifejtették a lutheránusok a

273 Vö. *Querela*, 22r.

274 Mk 16,15.

275 Bécsi béke 1. tc.; 1618. 1. tc.

276 A korszakban – mint az az antológia szövegeiből is egyértelműen látszik – az „evangélikus” kifejezést nem kizárólag a lutheránusokra vonatkoztatták, hanem általában a protestánsokra.

277 Balásfi Georgius Ederus *Malleus haereticorum* című művére hivatkozik. A történelem során a 2–3. századi Szíriában és Kis-Ázsiában, illetve a 13–14. századi Itáliában is létezett olyan eretnekmozgalom, amelynek tagjai apostoliaknak (*apostolici*) nevezték magukat. A katolikusok szá-

kálvinista prédikátorokkal kapcsolatban, mindenekelőtt Luther. Luther kijelenti, hogy a szakramentáriusoknál (valamennyi lutheránus ezzel az elnevezéssel jelöli a kálvinistákat) gyalázatosabbat vagy veszedelmesebbet, náluk ádázabb ellenséget egyet sem talált. Ők az új szekták tanítói és fanatikusai, akik az Úrvacsora szentségét megpróbálják elrabolni a templomokból; az általa elolvasott írásaikban pedig semmit sem látott, amire a véleménye szerint teljes mértékben támaszkodni tudnának.²⁷⁸ Világos beszéd, nem hagy helyet a találgatásnak, hanem az a célja, hogy egyértelműen kiderüljön Luthernek a kálvinisták tanításáról alkotott véleménye. Ám ahogy a jogtudósok mondják, ezt a filozófia szívéből származó megállapítást alkalmazva a törvényeikre: állhatatlan az emberi akarat. Mi van, ha a végakaratóban mást határozott, a kálvinisták javára, és kiigazította korábbi rosszindulatú véleményét? Ahogy öregebb lett, és közeledett a halálhoz, úgy válhatott a kálvinisták iránt kedvesebbé és jóindulatúbbá. Haldokolván nem utasította a tanítványait arra, hogy a kálvinistákat a tanításukkal együtt más helyre sorolják és tiszteletben részesítsék? Ezek Luther szavai, amelyeket a tanítványaihoz és az örököseihez intézett: „Én, miközben fél lábbal úgyszólván már a sírban állok, azt a tanúságtételt, azt a dicsőséget viszem magammal az Úr ítélőszéke elé, hogy a szentség ellenségeit, Carolostadiust,²⁷⁹ Zwinglit,²⁸⁰ Oecolampadiust²⁸¹ és a tanítványaikat” (Kálvint és a kálvinistákat) „teljes szívemből elítéltem és elkerültem, nem ápoltam egyikőjükkel sem barátságot sem levélben, sem az írásaimban, sem szóban.”²⁸² Ezek a szavak is nyíltak, kertelés nélkül, és egyértelműek, bizonytalanság nélkül. De mi van akkor, ha Luther halála után egy hitbéli megegyezéssel összefogtak a lutheránusok és a kálvinisták? A legkevésbé sincs így. Ugyanis azon kívül, hogy a lutheránusok Konkordiakönyve²⁸³ több cikkelyben elítéli a kálvinisták tanítását, az ágostai hitvallást követő magyarországi prédikátorok

mára az elnevezés természetesen azt jelentette, hogy az apostolok tanítása volt az, amit ezek az eretnekek meggyaláztak.

278 Vö. *Ad maledici et contumeliosi scripti regis Angliae titulum Responsio Martini Lutheri*, in *Tomus secundus omnium operum Reverendi Domini Martini Lutheri* (Witebergae: Iohannes Lufft, 1546), 534v–539r.

279 Andreas Karlstadt (Carlostadius, 1483 e.–1541) német reformátor, kezdetben Luther támogatója, majd bizonyos teológiai tételek (elsősorban az úrvacsoratan) kérdésében szembefordult vele, Bázelen lett lelkész és tanár.

280 Ulrich Zwingli (1484–1531), a svájci reformáció egyik vezéralakja.

281 Johannes Oecolampadius (1482–1531) svájci reformátor, kezdetben Luther követője, majd Zwinglihez közeledett.

282 A Luthernek tulajdonított idézetet Balásfi – lapszéli megjegyzése szerint – Bernhard Doerhoff, *Apodixis, sive Demonstratio, Calvinistas non esse Augustanae Confessionis [...]* (Münster: Lambertus Raßfeldt, 1608) című írásából vette (cap. 4).

283 *Liber Concordiae*: a lutheránus hitvallási iratok 1580-ban kidolgozott gyűjteménye, amely leszögezte a felekezet általánosan kötelező alapelveit.

a hivatásuk felvételének rögtön a kezdetén esküt tesznek, hogy egyetértenek ezzel a könyvvel, és eretnekségnek nevezik a kálvinizmust, a lutheranizmusról kálvinizmusra való áttérést pedig undorító és szörnyű hitehagyásnak. Azokból a dolgokból, amit Graverus²⁸⁴ írt a kálvinista hittételek és Jézus Krisztus tanítása közötti háborúról,²⁸⁵ továbbá amit Kálvin a Bézának címzett egyik levelében és máshol,²⁸⁶ illetve Sadeel²⁸⁷ és Béza²⁸⁸ írt a lutheránus tanítás ellen, vagy Jezler²⁸⁹ az Oltáriszentség körüli harc örök voltáról,²⁹⁰ illetve a hasonló művekből, amelyeket sokan mások írtak mindkét tanításnak, tudniillik a lutheránusnak és a kálvinistának a teljes elpusztítására, és abból, hogy mostanában akár csak Magyarországon milyen dolgokat követnek el vagy mondanak, és milyen meghasonlás történt közöttük lélekben és tanításban, mit aztán a tollukkal és a nyelvükkel olyannyira világosan kifejtettek és kifejtettek napról napra, csak a legostobább ember számára lehet homályos a lutheránusok és a kálvinisták közötti, a vallást és a vallás alapjait illető ellentét, aki azt sem látja, ami kiszúrja a szemét, és azt sem tudja megfogni, ami a kezében van. Noha többször igen sok időt és erőfeszítést öltek abba, hogy egyetértésre jussanak, mindig kudarcot vallottak.

Mármost, ha a lutheránusok a kálvinisták, az utóbbiak pedig ugyanígy az előbbiekek vallását a szívük, tolluk és nyelvük minden erejével kárhoztatják, bizonyára egyik fél sem igyekszik biztosítani az isteni jog védelmét és oltalmát az ellenséges vallás sérthetetlensége számára, hacsak ezzel az erővel nem véli úgy, hogy nincs olyan formája a rossznak, amit isteni jog által ne lehetne megtenni; ha viszont ezáltal meg lehet tenni, akkor a rossz már nem is lesz rossz, hanem jó, mert az isteni jog jósága akkora távolságra esik bármiféle bűn rossz voltától.

Ellene vetheted, hogy az evangélium, ami maga az isteni jog, megengedi az eretnekségek létezését, tehát akkor ugyanezen jog engedélyezi is a létüket. Erre azt felelem, hogy egy dolog megengedni, azaz nem akadályozni valamit, és más dolog engedélyezni, azaz kifejezetten létrehozni. Sok rossz van, amit az isteni jog (ami azo-

284 Albert Grawer / Grauer (1575–1617) lutheránus teológus.

285 Albert Grawer, *Antithesis Doctrinae Bellum Calvinianorum et Jesu Christi* (Magdeburg: Iohannes Francus, 1605).

286 Vö. Calvin, *Institutio* ..., 4, 16, 16–18.

287 Antoine de la Roche Chandieu / Antonius Sadeel (1534–1591) francia protestáns teológus, 1556–1562 között a párizsi gyülekezet vezetője. Itt hivatkozott műve: *De Veritate humanae naturae Iesu Christi, theologica et scholastica disputatio* ([s. l.]: LePreux, 1588). Praefatio.

288 A marginális jegyzet Théodore de Bèze *Confessio christianae fidei, et eiusdem collatio cum papisticis haeresibus* című művének 7. fejezetét hozza példaként, de abban Bèze a katolikus tanítással szembeni véleményét fejti ki, a lutheranizmusról nem esik szó; mindazonáltal több olyan hittétel volt, amiben a katolikus és a lutheránus teológia egy nézetet vallott a kálvinizmussal szemben.

289 Johann Jezler (1543–1622) svájci származású protestáns teológus és tanár.

290 Johann Jezler, *De diuturnitate belli Eucharistici* (Zürich: Christoph Froschauer, 1584).

nos az isteni szándékkal és mindenhatósággal, illetve magával Istennel) megenged, azaz Isten a saját mindenhatóságánál fogva, ha akarná, meggátolhatná minden rossz magvainak, szerzőinek és a szerzők lelkének létrejöttét, amelyekből úgy törnek elő az eretnokségek, mint ahogy a tyúkok tojják a tojásokat; elemészthetné őket, hogy ne növekedjenek; másfelé fordíthatná az elméjüket, hogy ne jusson eszükbe ilyesmi; de magukat az embereket is egy pillanat alatt elpusztíthatná, hogy ne legyen, akik csatlakozna az eretnokséghez. Azonban nem cselekszik így, ezért mondják, hogy megengedi. Egyébként ha a megengedést olyan értelemben vesszük, hogy „nem tiltás”, akkor Isten nem engedi meg az eretnokségek létezését, ugyanis a teljes evangélium (ami maga az isteni jog, az igazság szent és sérthetetlen tanítása) tiltja ezeket, és azt tanítja, hogy nem szabad követni őket.

Ellene veheted, hogy akkor mit jelentenek az apostol következő szavai: „Kell is, hogy szakadás legyen körötökben?”²⁹¹ Más szavak is vannak, magától Krisztustól: „Hagyjátok, hadd nőjön mind a kettő” (tudniillik a konkoly és a búza) „az aratásig!”²⁹² Erre azt felelem, hogy Krisztus előre látta, és ennek megfelelően előre megmondta, hogy lesznek eretnokségek; és ahogy Ő, vagyis a jövőbelátása és a mindentudása semmiképpen sem tévedhet, úgy bizonyosan és csalhatatlanul lesznek majd eretnokségek. Ilyen értelemben „kell”, hogy legyenek, nem pedig azért, mert Isten parancsa vagy a józan gondolkodás logikája és észszerűsége alapján muszáj lenniük vagy helyes módon lehetnek. Úgyhogy nem azért szükséges a létük, mert nem tudnának nem lenni, vagy mert a dolgok rendjével, illetve az emberek javával és hasznával kapcsolatos valamilyen szükségyszerűség így kívánná és követelné. A konkoly meghagyására sem más okból van parancs, mint hogy a búza kipusztítása nélkül nem lehetne kigyomlálni. Ugyanis ha a legjobb és üdvös termés ilyen mértékű kára nélkül el lehetne távolítani, akkor nem lenne tilalmas.

De miért szaporítsuk a szót? Tudom, hogy mind a lutheránusok, mind a kálvinisták látják, olvassák, értik és hiszik, hogy az eretnokségeket tiltja az evangélium, azaz Isten törvénye; és ugyanezen evangélium, ugyanezen törvény és jog alapján mondják, hogy nem szabad létezniük. Ebből kifolyólag sem a lutheránusok nem fogják az isteni jog oltalmával fedezni a kálvinizmus gyakorlásának engedélyezését, sem a kálvinisták a lutheranizmusét. Különben – azokon a dolgokon kívül, amelyeket már megjegyeztem velük kapcsolatban – miért zárnák ki egymást olyan gyakran sok németországi és számos magyarországi helységről, egyik vallást a másik helyébe ültetve? Miért folytatnának olyan hosszú és olyan elkeseredett küzdelmet az evangélium értelmezéséről és az evangélium nevééről?

291 1Kor 11,19.

292 Mt 13,30.

Most rátérek az emberi, pontosabban a magyar jogra. Vagy azt gondolják a lutheránusok, hogy a magyar jog szerint be kell engedniük a kálvinistákat a saját templomaikba, szöszékeikre, földjeikre és a népeik körébe, vagy azt, hogy nem. Ha úgy gondolják, miért nem engedik be őket? Ha pedig valahogy bejutnak, miért dobják ki? Ha úgy gondolják, hogy nem, és ezért távol tartják őket (amit viszonzásként a kálvinisták is megtesznek a lutheránusokkal), akkor hogyhogy nem sértik meg a vallásszabadságot? Ha ugyanis megsértik, tüstént a jog, a vallás és a béke megrontóivá válnak. Ha nem rontják meg, tehát a vallásszabadságot nem úgy írják körül, hogy mindkét vallást, tudniillik a lutheránust és a kálvinistát mindkettőjüknél, azaz a lutheránusoknál és a kálvinistáknál is egyenesen, a felek tetszése szerint lehet gyakorolni, hanem úgy, hogy a lutheránusoknál csak a lutheranizmust, a kálvinistáknál pedig csak a kálvinizmust; tehát ha így gondolják, mert így határozzák meg és egymás között így gyakorolják a vallásszabadságot, akkor miért nem akarják, hogy mindenütt megengedjék ugyanezt a katolikusoknak is, akik az időbeli elsőbbség előnyét is élvezik, de a magyar jog szerint sem rendelkezik kisebb szabadsággal az ő katolikus vallásuk, mint azok lutheránus és a kálvinista vallása? Az isteni jog alapján, ha angyalok volnának, akkor sem szabadna megengedni nekik, hogy más evangéliumot hirdessenek, mint a katolikus hit szerintit.²⁹³ Márpedig a lutheránusok tanúsága szerint más evangéliumot hirdetnek a kálvinisták, de ők is mást hirdetnek az utóbbiak tanúsága szerint, sőt mindketten mást hirdetnek, amint arról szilárd bizonyosságot nyújtanak a Szentírás, a zsinatok, a szent atyák, a történetírók, az idők, a templomok, a helyek, a művek, a csodák, a sok hatalmas nép egyetértése, illetve az ügyünk és a vallásunk igen sok egyéb alapvetése. Amikor a prédikátorok észreveszik, hogy mindezek a földre terítik és lenyomják őket, a Szentírás szavainak, betűinek, szövegének, fejezeteinek, számainak és sorainak százszoros elnevezésére ragadtatják magukat, és nem a Szentírásnak ahhoz az értelméhez fordulnak, amit a Szentlélek, hanem amit közülük valakinek az indulata akart vagy akar hogy benne legyen, vagy méginkább amit kitalált. Így önmagukba térnek vissza, körben forognak, számukra az összes régi szent egyházatya ostoba Lutherhez és Kálvinhoz, a két felekezet vezetőihez, sőt bármilyen műveletlen vezetőhöz képest; szerintük a zsinatok érvénytelenek, tehát figyelembe sem kell azokat venni, meg kell vetni és ki kell nevetni; szerintük az Egyház a babiloni szajha, amit sok nagy tévedés vezet félre és mocskol be, a történelem csak mese, a csodák szélhámosságok. A lutheránusok szemében csak a lutheránusok, a kálvinisták szemében csak a kálvinisták lehetnek okosak, ők vélekednek

293 Vö. Gal 1,8: „De ha akár mi, akár egy mennyei angyal más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit mi hirdettünk: átkozott legyen!”

és beszélnek helyesen szöveg és betű szerint,²⁹⁴ ők lehetnek műveltek; az előbbiek az utóbbiak, és az utóbbiak az előbbiek szerint nem tudnak semmit, a szöveg és a betű szerinti értelemmel kapcsolatban is helytelenül vélekednek, hazudnak és félrevezetnek. A városokban, mezővárosokban, falvakban, templomokban, iskolákban, szószékeken, az utak mentén, az asztaloknál, a vendégfogadásokon, írásban, szóban, gyalázkodással és gúnyolódva, törvényen kívül helyezést, száműzetést, sőt bántalmazást vagy még súlyosabb büntetést követelve teszik közhírré egymásról, hogy a másik fél a világos szöveget, a világos betű szerinti értelmet, de még a deledőn álló Napot sem veszi észre, hogy hülyék, értelem nélküli bunkók, vakok, akik semmit sem látnak. De ezekről kissé bővebben szoltam a kelletténél, most ismét célzatosabban fogom az ellenfeleimet támadni.

Milyen jogon követelitek, hogy benneteket, mindkettőtök vallását elegyesen beengedjük magunkhoz? Istenin vagy emberin? Az előbbin biztosan nem, hiszen azzal kapcsolatban még egymással sem értetek egyet. Az utóbbin sem, mert az a magatok határai közé rekesztett benneteket, azokon belül kaptatok szabadságot a vallásotok gyakorlására, arra viszont nem, hogy a mi határainkon belülre jöjjetek. Ugyanis a magyar jogból egy szótagot, egy betűt, egy csillagot, egy vesszőt sem tudtok felhozni, amely olyan széles körű, a ti akaratotok szerinti mértékű szabadságról szólna, ami ránk, a mi határainkon belülre is kiterjedne és érvényes lenne. Semmiféle jog alapján nem cselekszettek hát, amikor a mi – magyar törvények által is megerősített – szabadságunkon oly nagy erőfeszítésekkel próbáltok erőszakot tenni, beavatkozva a dolgainkba. Amikor pedig mindezekkel Isten ígését, a hazai törvényeket és a józan érvelést szegezzük szembe, az igaz ügy olyan szintű győzelméig és diadaláig, hogy általuk rákényszerültök a győzelmi babért átnyújtani az igazságnak, akkor azt kiabáljátok, hogy ezek filozófiai okoskodások, ezekkel győzünk le benneteket, és hogy ezekre nem tudtok mit válaszolni. Filozófiaiak bizony, mégpedig az isteni és emberi filozófiából származnak; az utóbbi ugyanis az előbbit támogatja és szolgálja, bár ő maga is isteni, mert az isteni bölcsességből, minden értelem és tudás örök forrásából ered. Az előbbi viszont sokkal magasabbrendű szempontból ilyen, amennyiben az emberi gondolkodást teljesen meghaladja, isteni rendű és állapotú.

Ebben a győzelemben, amelyet az elmétek felett aratunk, a beszédeiteket nem a legyőzötté vált eszetek, hanem a benneteket szaggató érzelmek és indulatok megjelenítőivé teszitek, azok tolmácsaiként mutatjátok be. Ti ugyanis nem akartok észszerűen, érvekkel harcolni: az efféle eszmefuttatások skolasztikához illő dolgok, amelyekhez nem vagytok hozzászokva, és amelyek révén csak szándékosan elpocsékolnátok az időt, amit haszonnal fordíthattok az ügyek elintézésére. Ha elhang-

294 A bibliai szöveghelyek értelmezéséről van szó.

zanak, nem halljátok meg, ha leírják, akkor nem olvassátok el őket, még kevésbé méltatjátok válaszra. Nektek más útjaitok, más módszereitek vannak arra, hogy beteljesítsétek, amivel próbálkoztok. Így az elmétekben rajzó tömegnyi ötletből, amelyek nagy bőségben fogannak, újabbak születnek, amelyeket kifacsartok a felnyitott beleitekből és gyomrotokból, aztán rázúdítjátok a hazára és a hazafiakra, de nemcsak az ő kárukra, hanem a magatokéra is. Mindazonáltal vigaszul szolgál nektek az az egy dolog, hogy végignézhettek azoknak a romlását és vesztét, akiket mindenképpen látni akartok, amint tönkrementek, elpusztultak, és a csapások a végső nyomorba taszítják őket. Ezért az emberek szemét már nem skolasztika fegyverei vonják magukra, amelyeket a békében honos művészetekkel éleznék, vagy a legyőzötteknek válnak hasznára, hanem a katonai pengék, amelyek szúrva-vágva sértik a testet, és piroslanak a sok ártatlan vértől, még a mártírokétól is, ahogy az a minap Kassán történt. Az időt immár haszonnal fordítják az ügyek gonosz módon való elintézésére, és az egyiktől elvett kinccsel és vagyonnal a másikat gazdagítják. Immár kürtök harssága hallatszik, a régieket semmissé téve és érvénytelenítve új törvényeket írnak, fenyegetések járnak az élen vezéreként, erőszaktól, sebektől, gyilkolástól, száműzéstől, rablástól, fosztogatástól, gyűjtogatástól, rombolástól és sokak jajszavától terhesen, amelyek illenek a falvak, városok és nagyvárosok felégetéséhez, és a nem emberek, hanem vadállatok lakhelyéül szolgáló kietlen pusztasághoz. Ti kezdtétek el és folytattátok ezeket, prédikátorok, közülünk senki. Éjt nappallá téve, nagy fáradozással, a nyelvetek és a hangotok teljes erejével azon igyekeztek, hogy akik a jog alapján, józan érveléssel legyőztek titeket, azokat bosszúból fegyverrel győztétek le és bilincsbbe verjétek, hogy aztán tetszésetek szerint nélkülözést és száműzetést kényszeríthessetek rájuk, dönthessetek az életükről és a halálukról, és bármit megtehessetek velük. Melyikőtök ellen fogtak úgy fegyvert a magyarországi katolikusok, hogy előbb ne őket támadtátok volna meg fegyveresen? De még megtámadva is a békekötés eszközehez folyamodtak, és csak végszükség esetén nyúltak fegyverhez.

Azonban, bár már sokféle módon kiderült, abból a kötelezettségből kifolyólag, ami azon ígéretemből fakadt, hogy megfogadtam, miszerint bebizonyítom, hogy a prédikátorok a zavargások, zendülések és háborúk szerzői, ezt most számos egyedülálló példa segítségével fogom véghezvinni, részben olyanokkal, amelyek máshol, részben olyanokkal, amelyek Magyarországon történtek.

Ki döntötte romba Németország békéjét gyalázkodással, illetve V. Károly császárt, VIII. Henrik angol királyt és György szász fejedelmet, semmibe véve a felsőbb hatóságok törvényeit? Luther prédikátor.²⁹⁵ Ki indított háborút maga Isten

295 Balásfi ebben a szakaszban ismét csak a fentebb már hivatkozott, két császári pátenstre írott Luther-szövegre utal (lásd 53. jegyzet), *Az egyház babiloni fogságára*, illetve a *Contra Henricum*

ellen? Luther prédikátor. Hiszen Ő a szentjeiben is csodálatra méltó, bennük dicsőül meg,²⁹⁶ ezért akik rágalmatokat szórnak rájuk, akik szitkokkal üldözik őket és szembefordulnak velük, azok Istent rágalmazzák, Istent üldözik és Istennel fordulnak szembe. Kit dicsért meg erősen Szulejmán török császár egy hágai polgár színe előtt 1533-ban a keresztény világ felforgatása miatt, felajánlva neki nagylelkű és bőkezű segítségét is?²⁹⁷ Luther prédikátort. Kinek a vallásáról állapította meg – Erasmus tanúsága szerint²⁹⁸ – a török, hogy annak elválaszthatatlan kísérői lesznek a lázadások és a zendülések? Luther prédikátoréról. Kikről mondta ugyanez az Erasmus, hogy a bizalmukat gonosz emberek összeesküvésébe, lázadó zavargásokba, gonosz könyvekbe (mint amilyen a *Panasz*), fegyverekbe, hazugságokba és ármánykodásba vetették?²⁹⁹ A lutheránus prédikátorokról és azokról, akiket ők félrevezettek. Ugyanez az Erasmus, akit Luther és a lutheránusok olyan nagyra értékelték, sok más, igen súlyos dolgot mond még: de kérem, ne rója fel nekem senki bűnül, hogy a lutheránus evangélium és a lutheránus prédikátorok gyümölcsseiről csak ezt a kicsit és keveset írtam át, mert Jacob Gretser³⁰⁰ már mindent hosszan leírt és összeszerkesztett.

Milyen vallást követtek azok, akikről II. Miksa császár, mikor az ausztriai Bécsben az ablakból kitekintve látta, hogy a harangszóra (ami a keresztény embereket imádkozásra szólítja fel) meg sem mozdulnak, és az áhítatnak vagy az imádságnak semmi jelét nem adják, Cossé Brissac gróf tanúsága szerint a következőt mondta: „Jóságos Isten, félek, hogy ezeknek az embereknek a gyülekezete káros és balszerencsés lesz a számunkra”³⁰¹? Luther prédikátor és az őt követő más prédikátorok vallását.

Ki üzent hadat a názáreti Jézus Krisztusnak, az Istenembernek, Isten ellen is harcolva, amint arról a lutheránusok közzétett írásai tanúskodnak?³⁰² Kálvin prédikátor és a kálvinista prédikátorok. Ki az, aki az égben uralkodó szenteket a gyalázatos „kí-

Regum Angliae címűre, kontextusukból kiragadva a reformátor állításait. – (Nagyszakállú) György (1471–1539), Szász–Meissen hercege volt 1500-tól haláláig.

296 Vö. Zsolt 150,1.

297 Florimond de Raemon, *Historia de ortu, progressu, et ruina haeresion huius saeculi*, I–II (Köln: Gerhard Grevenbruch, 1614), III. 10. 4.

298 Rotterdami Erasmus, *De novo Evangelio novisque Evangelistis Iudicium* (Ingolstadt: Adam Sartorius, 1611), 49: „Turca quoque feratur Lutheranorum nomen execrari, seditionis odio, cum Christianos toleret, ab ipsius dogmatibus alienos.”

299 Erasmus, *De novo Evangelio...*, 20.

300 Jezsuita szerzetes (1562–1625), a fent idézett *De novo Evangelio* című mű szerkesztője.

301 Florimond de Raemon, *Historia de ortu...*, IV. 7. 7. Az említett tanú Charles de Cossé, Brissac grófia (1505–1563), francia királyi *Grand Falconer* és marsall.

302 Albert Grawer, *Bellum Ioannis Calvini et Iesu Christi* (Bártfa: Klöss, 1597).

sértet”, „hóhér” és „vadállat” elnevezéssel illette?³⁰³ Ugyanez a Kálvin prédikátor. Ki volt az, akit felforgató tevékenység és veszedelmes újításokkal való próbálkozás miatt egykor maguk a genfiak helyeztek törvényen kívül, Farellel³⁰⁴ együtt?³⁰⁵ Személyesen Kálvin prédikátor. Kik voltak az értelmi szerzői annak, hogy a német lutheránusoknak a kálvinisták olyan súlyos károkat okoztak, hogy a lutheránusok ezekkel a kálvinistákkal kapcsolatban a navarrai király³⁰⁶ követségének írt válaszukban³⁰⁷ a panaszkok és sirámok egész tömegét hozták fel (azokat tudniillik, amelyek itt következnek: hogy a kálvinisták nem a török ellen, hanem a török érdekében tettek erőfeszítéseket, a törököket a keresztényekre uszították, a mórokat a spanyolok ellen hergelték; hogy Skóciában templomokat romboltak és Franciaország egyes tartományaiban ugyanezt művelték; hogy Németországban pusztítást, Belgiumban valóságos vérengzést rendeztek)? A kálvinista prédikátorok. Kik miatt történt, hogy Franciaországban mind gyakrabban szárba szökkenek a polgárháború magvai, és Párizsban vízbe süllyesztették a *Panasz* által is szentnek és vértanúnak nevezett Szent Iréneusz ereklyéinek egy részét, míg a másik részét, a koponyáját egy egész napon át szégyenletes módon a lábukkal rugdosták fel-alá az utcákon és a tereken, mint valami labdát? A kálvinista prédikátorok miatt. Ki tanította először is az angolokat arra, hogy elszakadjanak a katolikus hittől, azután pedig a nép királyát arra, hogy eltaszítsa felséges és jóságos, törvényes házastársát és királynőjét, és helyette a feleségnek csúfolt Boleyn Annát³⁰⁸ vegye maga mellé ágyasnak; azután pedig a Boleyntől született Erzsébetet³⁰⁹ arra, hogy a saját vére, Skócia szentséges királynője,³¹⁰ illetve Morus Tamás kancellár,³¹¹ Campion Edmund³¹² és számtalan más vértanú ellen támadjon a kínzó- és hóhéreszközök oly sok rettenetes, új, még nem is hallott fajtájával? A kálvinista prédikátorok.

303 Vö. Calvin, *Institutio...*, 3, 20, 27. Lásd még a *Vera Christianae pacificationis, et ecclesiae reformationis ratio* című művében elszórtan erre tett utalásokat.

304 William Farel (1489–1565) francia származású reformátor, Kálvin társa.

305 Vö. Raemond, *Historia de ortu...*, VII. 17. 5.

306 III. Henrik, Navarra királya (1572–1610), IV. Henrik néven francia király (1589–1610).

307 *Serenissimi regis Navarrae legatio ad Principes Imperii et quorundam protestantium ad eum prudentissima responsio* (s. l., s. n., 1584).

308 Anne Boleyn (1501/1507 között – 1536), 1533-tól angol királynő, a vele kötendő házasság miatt szakadt el VIII. Henrik a katolikus egyháztól, hogy elválhasson első feleségétől, Aragóniai Katalintól. Később felségárulás vádjával perbe fogták és kivégezték.

309 I. (Tudor) Erzsébet (1533–1603) 1558-tól Anglia és Írország királynője.

310 I. (Stuart) Mária (1542–1587) Skócia királynője (1542–1567), Franciaország királynéja (1559–1560) és angol trónkövetelő, akit Erzsébet királynő kivégeztetett.

311 Thomas More-t (Morus Szent Tamást) nem Erzsébet, hanem VIII. Henrik uralkodása alatt végezték ki, 1535-ben.

312 Edmund Campion (Campion Szent Ödön) jezsuita szerzetes titkos missziót teljesített Angliában, ahol a protestáns kormányzat elfogta, és felségárulás vádjával 1581-ben kivégezték.

Ki vette rá Skóciát, hogy ugyanilyen kegyetlenül viselkedjen Ogilvie-vel³¹³ és számos más mártírral szemben? A kálvinista prédikátorok. Ki volt a szövetséges németalföldiek között (akik maguk is kálvinisták) az új, éppen mostanában kitört háború előmozdítója, felszítója és felélesztője? Az arminianus és gomarista, új nevű és újfajta kálvinista prédikátorok.³¹⁴ Ki volt annak a kezdeményezője, hogy Egerben, miután Ahmed pasa feloldotta a helység ostromát, egy ferences rendi testvért (azok közül, akik a város és a nép megmeneküléséért hevesen könyörögtek Istenhez) azok, akik az evangélikus névvel dicsekszenek, keresztre kössenek fel és ott lassan halálra éheztesék? A prédikátorok. Ki okozta, hogy 1580-ban, húsvét ünnepén a magyarországi Váradon a mezőn ünnepi menetben vonuló katolikusokat a kálvinisták lesből megtámadták, a szent zászlókat szétszaggatták, a városba menekülő katolikusokat pedig kizárták onnan, és számkivetettként máshová kellett menekülniük? A prédikátorok. Ki miatt történt, hogy 1610. március 20-án a zsolnai lutheránus zsinaton a király és az ország jóváhagyása nélkül érvénytelenítették a magyar király és a Magyar Királyság által hozott, a főszékesegyházi főesperesek adójára³¹⁵ vonatkozó törvényeket és határozatokat, és zaklatták a főespereseket? A prédikátorok. Ki volt Báthory Gábor erdélyi fejedelem meggyilkolásának kezdeményezője, szorgalmazója és felbujtója? Dési István váradi prédikátor.³¹⁶ Ki biztatta, ki beszélt rá tanácsaival Nagy Andrást, a hajdúk kapitányát a felkelésre és a véres zendülésre? Foktői Máté,³¹⁷ szintén az ő prédikátoruk. Ki volt az, aki 1618-ban, hogy a győri vármegyéhez tartozó Pataháza faluban lévő hallgatói között gyűlöletet keltsen az egyháziak iránt, a győri kanonokokat megannyi ökörnek merészelt nevezni? Göncz Miklós pataházi prédikátor.³¹⁸ Ki sodorta Csehországot, Ausztriát, Morvaországot és Sziléziát olyan széthúzásba és bizalmatlanságba, ami ezeket a háborúkat és ezt a pusztulást eredményezte, amelyek során ez a gyönyörű ország, ezek az oly nemes és gazdag tartományok már tönkrementek, elszegényedtek, csaknem pusztasággá váltak? A cseh, főként prágai prédikátorok, akik, mielőtt ezek a dolgok megtörténtek volna, a szószékekről fennen hirdették,

313 John Ogilvie (Ogilvie Szent János) jezsuita szerzetes, Skócia egyetlen reformáció utáni szentje, akit Championhoz hasonlóan katolikus térítők munkája és ezzel összefüggésben a király iránti hűtlenség miatt végeztek ki 1615-ben.

314 Az arminianusok a szigorú kálvinizmus ellenzői voltak, a hollandiai református egyházban előbb pártot, majd külön felekezetet képeztek, amelynek alapítója Jakob Arminius (1560–1609) leideni hittanár volt. Arminius 1609-ben lágyítani akarta az eleve elrendelés (praedestinatio) és a kegyelem tanát, és emiatt összeütközésbe került tanártársával, Francis Gomarral, valamint a belga hitvalláshoz ragaszkodó lelkészekkel és tanárokkal (gomaristák).

315 Az ún. *cathedraticum* (lásd 126. jegyzet).

316 Lásd a 185. jegyzetet.

317 Református lelkész, a 16–17. század fordulóján élt, Dombrói (Dombi) Péter tanítványa volt.

318 Pálházi Göncz Miklós, Győr és Pataháza lelkésze 1616–1619-ben.

hogy az evangélium súlyosan szenved, és minden úton-módon meg kell védelmezni, amire csak az idő alkalmasnak mutatkozik. Ki volt az, aki kevéssel a magyar polgárháború előtt mintegy háborús uszításként kiadta magyar nyelven azt a könyvet, amelyben a Szent Császári-Királyi Felséget, az esztergomi érseket és más katolikusokat rágalomokkal sértegetett, és ártatlan jezsuitákat a nem-katolikusok esküdt ellenségének kiáltott ki, hogy a lelküket fegyverfogásra ingerelje, szítsa és buzdítsa? Milotai István³¹⁹ prédikátor, erdélyi szuperintendens. Ki járt követségben 1619-ben avégett, hogy Ő Királyi Felsége, II. Ferdinánd magyar és cseh király, sőt már felséges császár ellen összehívjon és megszervezzon egy erdélyi háborút? Alvinczi Péter kassai prédikátor. Ki volt az, aki Pozsonyban, a helység prépostjának és a dalmát nemzetiségű Marcus Curtus úrnak a színe előtt 1619 augusztusának elején a prépostság épületében előre hirdette, hogy az evangélikusoknak még abban az évben háborút kell indítaniuk a katolikusok ellen, és megnevezett bizonyos kapitányokat is, akiket már kijelöltek erre a feladatra, tudomással bírván mindezen dolgokról már kevéssel azelőtt, hogy a polgárháborús zendülés nyíltan zászlót bontott volna? Laskói István pataházi prédikátor.³²⁰ Ki volt az, aki a mostani háború kezdetén, 1619 szeptemberének első napjaiban, amikor a terménytized ügyében eljáró Szombathelyi Pál egri kanonok egészen a ruhátlanságig kifosztva, az arcán és egész testén – ahogy ő mondja – bikacsök-csapásokkal³²¹ kegyetlenül véresre verve megjelent Szántó városában, bevallotta, hogy ő és más hasonszőrű prédikátorok idézték elő, hogy a magyarok rátámadjanak (bár nem avégett, hogy olyan módon cselekedjenek, ahogyan, mint látta, a mondott kanonokkal bántak)? Tardi György szántói prédikátor.³²² Kiknek köszönhető, hogy ugyanabban az évben és hónapban felpredálták Jászón az egri káptalant, Majthényi László³²³ urat pedig, a szerémi püspököt, az egri, sági és óbudai egyházak prépostját és a Királyi Tábla prelátusát, aki e jelentős méltóságok mellett nemzetségének ősi voltával és tulajdonságainak egyedülálló nemességével is büszkélkedhetett, álmában kiugrasztották az ágyából, az összes javaitól megfosztották, gyötörték és zaklatták, s az életét is csak egy megállapított pénzösszegért válthatta meg, miközben a kanonokjai kénytelenek voltak mindenfelé szétfutni? A prédikátorok, akik közül a mostani zavargások

319 Melotai (Milotai) Nyilas István (1571–1623) református lelkész, a tiszántúli egyházkerület püspöke 1614-től 1618-ig. Balásfi által említett művéről lásd a 219. jegyzetet.

320 Laskói (Laskai) Bató István, Győr és Pataháza lelkésze 1614–1616-ban.

321 Vö. Plautus, *Trinummus*, 1011.

322 Tardi György (16. sz.) históriás énekszerző, Zemplén vármegyei (Abaujszántó, Szikszó) prédikátor. A szikszói diadal történetét verselte meg *Historia Szikszoiensis* című magyar nyelvű énekében, még az ütközet évében, 1588-ban.

323 Majthényi László (1576–1623) 1603-tól pozsonyi kanonok, 1608-tól címzetes szerémi püspök, valamint egri és sági nagyprépost, 1622-től esztergomi kanonok.

előtt mintegy húszan gyűltek össze, először indulatokat szítva és háborúra uszítva a felső-magyarországi vármegyékben, azután pedig fel-alá utazva rábeszéléssel, buzdítással és lelkesítéssel óriási tűzvésztt lobbantottak fel, majd a tanácsaikkal és a szavaikkal lendületet és erőt adtak neki a terjedéshez. Ki okozta, hogy Kassán Dóczy Andrást, a felső-magyarországi részeken Ő Császári és Királyi Felségének generális kapitányát fogságba ejtsék, bilincsbe verjék és rabként fogva tartásuk, hogy aztán törvényes eljárás és bírói ítélet nélkül, sőt a törvények és a tisztviselők komoly sérelmére a tisztségétől, méltóságától és javaitól megfosztva, rabságban haljon meg? Hogy Crisinus Márk komáromi főesperest és esztergomi kanonokot, Pongrácz István és Melchior Grodeczius jezsuita papokat először erőszakos hízélgéssel, aztán habzó szájú fenyegetések rémével környékezzék meg, hogy letérítsék őket állhatatosan vallott katolikus hitükről, majd pedig, miután ez a gonosz kísérlet teljesen füstbe ment, számtalan halálos sebbel végtelenül meggyilkolják őket, és – bár az egyikük még lélegzett – a testüket egy förtelmes pöcegödörbe vessék, miközben a mennyekhez méltó vértanúkként a lelkükben már ott letek menedékre? Alvinczi prédikátor, régi szokása szerint hol a szerzője, hol a támogatója, hol a dicsérője számos bűnnek. Ugyanis így növekszik a vagyona, ezekkel tetézi meg a Bocskai-felkelés során ebül szerzett jószágait. Ki volt az, aki, mikor előző évben a csehek Bécs külvárosában táboroztak, elment hozzájuk Újvárról, hogy tovább erősödjenek, illetve Magyarországra is begyűrűzzenek és itt is elterjedjenek a zavargások? Csene Péter újvári prédikátor.³²⁴ Kik voltak annak a szerzői, hogy jámbor és áhítatos emberek szent és vallásos zarándoklatait, amelyek a pozsony vármegyei Szentgyörgyre és Modorra, a Trencsén vármegyei Predmirre, a Sáros vármegyei Szentannára és a Szepes vármegyei Váraljára vonultak, feltartóztatták? Hogy ugyanezen Szepes vármegyében létrát támasztottak a körtvélyi templomnak, és a tetejét meg a boltozatát összetörve megrongálták azt? Hogy Tolnai István egri kanonokot, amikor királyi utasításra hivatalos minőségben, vagyis a káptalan képviselőjeként 1619-ben Pozsonyba utazott az országgyűlésre, Zsolna városában a következő szavakkal fogadták: „Páristák, a napokban mindannyiótokat elpusztítunk”? Hogy amikor Nagy György pozsonyi kanonok az ország törvényeinek megfelelően, ráadásul Őfelsége parancsára (amely a kezében volt) a Pozsony vármegyei Modor bírájához ment, hogy elvégezzon néhány feladatot, amelyek a káptalani személyekre tartoznak, először kiverték a kezéből a királyi parancsot, utána ugyanezen bíró rágalmakkal illette és megkövezéssel fenyegette őt? Hogy a selmeci³²⁵ plébánost a Liptó vármegyei Rózsahegyben nevetéssel, fütttyögéssel és kódo-

324 Szenczi Csene Péter (1575 k. – 1622) református püspök. 1611 tavaszán Érsekújvárra választották papnak, 1615-ben pedig a felsődunamelléki egyházkerület püspöke lett.

325 Valószínűleg a Rózsahegyvel szomszédos Kisselmecről vagy Nagyselmecről van szó.

bálással fogadták? Hogy a senkőci és bazini plébánosokat súlyos jogtalanságok érték, sőt az utóbbi plébániai épületeire ágyúval is rálöttek, úgyhogy a biztonság kedvéért a várba kellett menekülnie? Hogy Tislarich Péter tótgurabi plébánost ugyanitt, azaz Bazinban, éppen az országgyűlés ideje alatt, 1619-ben megverték: számos súlyos sebet ejtettek a fején, csaknem betemették kövekkel, az egész arcát és testét eltorzították részben a bőségesen kiontott vérével, részben a sárral, amiben meghengergették, azután először félholt állapotban otthagyták, majd amikor a katolikusok jámbor segítségnyújtással elvitték onnan, az ellenségei még az orvosnál is őrizetbe vették, mint valami hitvány szolgát, az egyházi mentelmi jog teljes megsértésével? Hogy Nagyszombatban, Szokolcán és Pozsonyban is sor került más ilyen dolgokra, olyan súlyosakra, hogy még a történelemkönyvekben vagy kései utódainknál sem tudják majd szörnyülködés és szánakozás nélkül olvasni vagy felidézni őket? A prédikátorok. Így gondolkoznak hát a prédikátorok, amit le se tagadhatnak, vagy ha tagadnák, akkor igen könnyen rájuk lehetne cáfolni. Ezekből a dolgokból mindenki számára, aki olvassa őket, világossá válik, hogy mennyire számítanak a béke fiainak és mennyire ellenségei a zavargásnak, vagy inkább az, hogy mennyire ellenségei a békének és mennyire törekszenek a zavarkeltésre, illetve hogy milyen igazságtalan módon háborgatják és zaklatják a papságot a prédikátorok, az ország és a törvényes rend felforgatói.

[A királyt megszólító zárszóról]

Miután az ellenvetéseidre adott feleletekkel így megsemmisítettem a fejedelmekhez intézett, kiáltvány jellegű zárszavaidat,³²⁶ prédikátor, amelyeknek reményeim szerint pont akkora súlya lesz a szemükben, mint általában a rágalmozóknak szokott lenni a szép szavakhoz, lelkülethez, beszédhez és hozzáálláshoz szokott nagy férfiaknál, az írásom végkövetkeztetésében (amelyben minden értekezésnek és elmélkedésnek az ereje, mintegy az érvelés lelke szokott rejleni) egy cáfolattal helyre teszem neked azt is, amit utoljára mint elsődleges és legfőbb dolgot említettél.

Azt mondod, hogy amit leírtál a *Panaszodban*, amely csak az általad adott cím szerint Magyarországé, azért akartad közreadni, hogy (a te szavaiddal élve, amelyeket agyonhasználtál) „immár végtére, holott egyébképen sem lehetett, Király Urunk Ő Felsége az mi nyavalyánkat meggondolja, és megértvén igaz ügyünket, fájdalominkat, szorongattatásinkat ne csudálja Ő Felsége hogy mi magunk ótalmáért Religiónk és Törvényink mentségéért, feltámadtunk légyen.”³²⁷

326 *Querela*, 23r–v.

327 *Querela*, 22v.

Hova akarsz kilyukadni ezekkel a szavakkal, prédikátor? Habár a te és a tied mentegetése végett írtad őket, ehelyett vádolod saját magadat és azokat is, akiket védelmezel. A szándékodat, hogy miért írtál és az írásodat miért *Panasz* címen adtad közre, mentegetőzés révén mutatod be, és egyiket a másik segítségével fejtet ki. Hogyan? Mindjárt meglátjuk. Azt állítod, hogy két célja van az irományodnak; hogy ezek az elgondolásod szerint köztes célok, egymással összefüggőek, egymásnak alárendeltek vagy egymástól függetlenek-e, azt te tudod; én csak azt tudom, hogy egyik sem a végső cél, azt ugyanis nem szavakkal, hanem fegyverrel próbáljátok elérni.

Az első az, hogy „immár végtére, holott egyébképen sem lehetett, Király Urunk Ő Felsege az mi nyavalyánkat meggondolja; a másik az, hogy megértvén igaz ügyünket, fájdalminkat, szorongattatásinkat ne csudálja Ő Felsege hogy mi magunk ótalmáért Religióink és Törvényink mentségéért, feltámadtunk légyen.”

Az elsővel úgy szállok szembe, hogy helytelen fogalmazást, a másodikkal úgy, hogy helytelen cselekvést bizonyítok rád. Mindkét módon egyértelművé teszem, hogy Ő Királyi Felségét (aki abban az időben, amikor a *Panaszt* összeállítottad, már Császári Felség volt) nem lett volna szabad sem írásban megsérteni, sem fegyveres erővel megtámadni. Ha valamelyiket – a te érdekedben – megbántad, akkor az első az állításaid visszavonásával, a másodikat a béke és a közrend helyreállítására és megőrzésére irányuló törekvéssel, igyekezettel, erőfeszítéssel és munkálkodással teheted jóvá.

Ami az elsőket illeti, mi az, hogy „immár végtére”? Miért „végtére”? Talán mert sok idővel azelőtt, hogy te ezeket leírtad volna, már felterjesztettétek a panaszaitokat a Királyi Felség elé meggondolásra, de ő nem gondolta át őket? Nem sok idő telt el az irományod megjelenése és a fegyveres felkelés előtt, amit az irományoddal mentegetni próbáltok. Röviden felvázolom a helyzetet: 1619. március 20-án Mátyás befejezte és Ferdinánd megkezdte az uralkodást; ez a nap az előbbinek az utolsó, az utóbbinak az első volt. Az előbbi halálának napjától addig a napig, amikor az utóbbi meghirdette Pozsonyba az országgyűlést, amely gyűlésen a panaszokat orvosolni kellett volna, csupán két hónap és körülbelül hét nap telt el. Ennyi nap talán sok? Kevesebb, mint amennyit a rendek követeltek, vagy amennyit a király a diplomájában megígért. Az előbbieket ugyanis azt követelték, hogy „a néhai Császári felség halálától számított hat hónapon belül kegyeskedjen a rendek számára hivatalos országgyűlést meghirdetni Pozsonyba.”³²⁸ Ezt Ferdinánd két és fél hónap leforgása alatt végrehajtotta, úgy téve eleget az ígéretének, hogy megelőzte azoknak a várakozásait, akiknek ígéretet tett. Össze is gyűltek az egész országból Pozsonyba az országgyűlésre, amit nagy létszám mellett tartottak meg. „Ferdinánd király azonban nem volt jelen.” Így van. A távol-

328 Lásd az 1619. nyári országgyűlés törvényeinek praefatióját, illetve 3. törvénycikkét.

létét azonban ünnepélyes követjárással, amelyet nekem és más társaimnak (szám szerint heten voltunk) a mondott év június 11-én kellett teljesítenünk Bécsben, sőt később hivatalos, az ország törvényei közé sorolt határozattal jóváhagyták a rendek.³²⁹ Az történt, hogy az országgyűlés királyi hatáskörrel történő lebonyolítására Őfelségétől a nádor úr kapott teljhatalmat a rendek követelésére, amit alázattal és kegyesen elfogadott, amint arról ők a leírt törvényekben tanúságot tettek.³³⁰ Le is zajlott országgyűlés, amelyet május 26-ra, vasárnapra, a Szentháromság ünnepére hívtak össze, és erre rá is ment a június és július hónap; előterjesztették a sérelmeket, és a nádornak volt is hatalma orvosolni őket, de a rendek törvényt hoztak, hogy ezt a következő országgyűlésre halasztják. Mármost, az országgyűlés vége és a felkelés kezdete között (amelynek te látszat szerint az okait akarod megírni), ha az első háborús megmozdulások idejét és azt a helyet veszed figyelembe, ahol azok elkezdődtek, nagyjából húsz nap telt el, de semmiképpen sem harminc. A napok számbavétele, Ferdinánd uralmának ilyen rövid ideje alapján miért mondod azt, hogy „immár végtére”? Talán mert korábban már többször voltak elé terjesztve panaszok, és a számos alkalom után „immár végtére” is? De máskor nem voltak elé terjesztve, korábban sem idő, sem hely nem volt az előterjesztésre, mivel ezeket az országgyűlésen szokták előterjeszteni, és abból másikat azon kívül, amit már mondtam, nem tartottak, és ilyen rövid idő alatt nem is tarthattak. Akkor hát miért van az az „immár végtére”? Talán azért, mert máskor visszautasította, hogy átgondolja a panaszokat, de „immár végtére” hajlandó volt rá? De sohasem utasította vissza; hogyan is utasíthatta volna, ha egyszer soha azelőtt nem terjesztették őket elé, és akkor egyszer sem a királynak, hanem a királyt képviselő nádornak lettek bemutatva? Tehát akár a hónapok számát, akár az egyszeri előterjesztést, akár a Királyi Felség akaratát nézed, az a „végtére”, ha végtére is belátod, nem lehetett „végtére”, csupán a képzeletedben.

Mi az az „egyébképen sem lehetett”?³³¹ Talán nem létezett más mód a te irományodon kívül? Bizony ez a mód, az irományodnak ez a módszere, olyan új, hogy egyébként soha nem volt használatban. Mert hát mikor terjesztették a Királyi Felség elé olyan módon a panaszokat, mint a te hibáktól hemzsegő irományod? A hibák a következők: először is, *Magyarország panaszának* nevezed, amit Magyarország egyetlen rendje sem fogadott el teljesen. Hogy a papság, az első rend, nem fogadta el, az bizonyos; de bizonyos az is, hogy nem értett vele egyet sok tekintélyes főúr, számos nemes és számos polgár sem, akik katolikusok, de még azok sem mind, akik nem katolikusok. Tehát nem *Magyarország panasz*a, hanem a tiéd, vagy néhány magyaré.

329 Lásd a fentebbi országgyűlés 4–6. törvénycikkeit.

330 Vö. *Articuli...* § 7.

331 *Querela*, 22v.

Másodszor, kifogásolod a király és a nádor megválasztását, noha a kiadott törvények tanúsága szerint egész Magyarország elismerte, hogy helyes és törvényes módon történtek. Akkor hát Magyarország hogyan tehetett és adhatott közre panaszt saját maga ellen? Harmadszor: rágalmakat és gyalázkodást szórsz a császárokra, királyokra, prelátusokra, főurakra, nemesekre, katolikusokra, lutheránusokra, kálvinistákra, élőkre és holtakra egyaránt. Negyedszer: semmit sem bizonyítasz az általad felhozott ellenvetések közül. Ötödször: a nyomdahelynek, szerző nevének és a *Panasz* kiadása idejének a megjelölése nélkül adtad közre azt. Hatodszor: az országgyűlésen kívül és mindenfelé közreadtad, holott a panaszokat csakis az országgyűlésen szokás előterjeszteni, és nem kinyomtatva, hanem csak írásban. Hetedszer: az írományod elejétől a végéig és általában véve olyan jellegű, hogy ilyen vagy ehhez hasonló formában soha nem terjesztettek panaszokat a Királyi Felség elé Magyarországon; sem a történetíróknál nem olvashattál róla, sem te nem emlékezhetsz rá, sem mások beszámolójából nem hallhattad. Máshogyan kellett volna tehát írnod, máshogyan előterjesztened a panaszaidat, de te ezt a módszert láttad jónak és ezt választottad a zavargások és a fegyveres erőszak miatt, amelyeket az írományod előőrsének szántál.

Mi az, hogy „egyébképen nem lehetett”? Miért nem lehetett? Ki és hogyan akadályozta? Senki, semmilyen módon. A törvények a következő országgyűlésre halasztották a panaszok előterjesztését és orvoslását, miért nem vártátok meg hát azt? Miért nem terjesztettétek fel őket később, azon az országgyűlésen? Mert egyébként így illett, így kellett volna lennie, helyesen, törvényesen, a kialakult gyakorlat szerint, a rend és a béke érdekében, az őseink, sőt minden idők szokásának megfelelően. Miért kellett úgy történnie, ahogy ti akartátok és végre is hajtottátok? Fegyveres háborúval és a belőle következő szörnyűségekkel súlyos sérelmeket okoztatok a királynak, az országnak, a katolikus rendnek és sok más embernek még azelőtt, hogy a ti sérelmeiteket, amelyek vagy nem léteznek, vagy legalábbis nem olyan súlyosak és komolyak, felterjesztettétek volna orvoslásra. Látod, lehetett volna egyébképpen, úgyhogy neked is egyébképpen kellett volna írnod, ha értelmesen írtál volna, és nem csak a kedved szerint.

Mi az, hogy „Király Urunk Ó Felsége az mi nyavalyánkat meggondolja”?³³² A nyavalyáitokat, ha voltak egyáltalán, akkor kellett volna meggondolnia, amikor a rendek az ügyben hozott törvényes határozattal kifejezik az akaratukat, hogy a Királyi Felség meggondolja őket, vagyis a következő országgyűlésen, ahogy korábban már mondtam. A sérelmeket, amelyeket máshol okoztatok (bár azok is igen súlyosak és számosak) most elhagyom; de amelyeket ezzel a háborúval nemcsak a katolikusoknak, hanem a tieiteknek és az egész országnak is okoztatok, jámbor, atyai és fájdal-

332 *Querela*, 22v.

mas lélekkel gondolta meg. Mind a királynak kedvesebb, mind nektek hasznosabb lett volna, ha folyamatosan, sőt egyfolytában azon gondolkodhat és örvendezhet, hogy ti békében virágoztok, nem pedig ebben a polgárháborúban és a számos zavargásban mentek tönkre; ha békésen és boldogan, nem pedig lázadozva és szerencsétlenül élitek az életeteket. Abból, amit fentebb hosszasan bizonyítottam, eléggé világos lehet a számotokra, hogy az irományotokban nem szerepel semmiféle sérelem, amelyet elszenvetettek volna; azt pedig elég pontosan megtudtátok, hogy sok és jelentékeny dolog van, amit ti mind máskor, mind ebben a háborútokban másoknak okoztatok, illetve ti a saját kezdeményezésekre, tehát önnön magatoktól elszenvetettek. Bárcsak olyan jól odafigyelnétek magatokra, mint amilyen kegyesen a Királyi Felség gondol rátok! Akkor messzire elkerülnétek a zavargásokat, a zendüléseket és az ezekkel összefüggő miriádnyi bajt.

Ami az irományod másik szándékát és célját illeti, ezt olvasd: habár a fentiekből megérthetted, hogy az általad érvelés, fájdalom, zsarolás, nehézség és sérelem néven³³³ emlegetett minden ürügyet kellően lelepleztem, illetve világosan és egyértelműen bebizonyítottam, hogy pusztán ürügyek, nem pedig jogos érvek, fájdalmak, zsarolás, nehézség vagy sérelem, amelyet a mi vagy más katolikusok kezétől vagy kezdeményezésére szenvedtetek el, és hogy nem a saját védelmetek érdekében keltek fel, akiket senki sem támadt meg, de nem is a vallásotok védelmében, amelyet senki sem háborgatott, sem pedig a törvények miatt, amelyeket senki nem szegett meg. Vagy pedig, ha ezeket tényleg elkövették, miért nem a törvény útján léptetek fel a támadók és a háborgatók ellen? Ki utasította ezt vissza? Még a bírák sem hiányoztak. Miért a fegyverekben kerestetek oltalmat, miért a felkelésekben, a gyilkolásban, az általatok meggyilkolt ártatlanok vérében (az elkövetők és a felbujtók ugyanis egyazon büntetést szenvedik el, és joggal lehet úgy tartani, hogy amit másokkal végeztettetek el, azt ti magatok cselekedtetek) a vallásotok gyarapodását, a törvények felforgatásában a törvények és az igazság elvétől teljesen idegen törvényeket? Miért öltöttétek fel képmásként a hazugság álarcát az élő igazság utánzása végett, sokakat rászedve, mint ahogyan az *Amphitruo*-ban szól a történet Sosia megkettőzéséről?³³⁴ Mindazonáltal rád bizonyítom a gonosztettedet ezzel a felkeléssel kapcsolatban, amit olyan sok ürüggyel próbálsz mentegetni.

Mondd meg, kinek az uralkodása alatt keltetek fel? Ferdinándé alatt. Az állításod szerint kinek az uralkodása alatt történtek azok a dolgok, amelyekről azt írod, hogy Mátyás császár, a papság és más, részben katolikus, részben más vallású emberek követték el? Pontosán Mátyás császár és király uralkodása alatt. Ha azokat a

333 *Querela*, 22v.

334 Vö. Plautus, *Amphitruo*, 4.

dolgokat, amelyeket Mátyás császárnak tulajdonítasz, tényleg ő tette, ha jóváhagyta a megtörténteket, ha engedélyezte azt, tehát ha gonoszul cselekedett, ha nem akadályozta a gonosztevőket, sőt inkább segítette őket, ha a jóra érdemeseket nem segítette, hanem elhanyagolta, sőt a tisztségükről is letette őket, amiként a *Panasz* állítja, akkor kevéssel a halála előtt miért dicsérték őt a rendek ezekkel a törvényerejű szavakkal: „Ő Szent Császári és Királyi Felségének, legkegyelmesebb Uruknek az előterjesztését, amelyet a Felséges Ferdinánd Herceg Úr, Magyarország és Csehország választott királya, a Szent Római Birodalom választója, Őfelsége legkedvesebb fia és unokaöccse, az ő szintén legkegyelmesebb uruk révén tett Magyarország rendjeinek, Őfelsége hű rendjei a hűség illendő engedelmisségével átvették, és az egészet, minden egyes dolgot alapos megfontolásnak vetettek alá. Mivel pedig észrevették, hogy Ő Császári és Királyi Felsége, úgyis mint a haza atyja, nem csupán a legjobb állapotot és feltételeket kívánja biztosítani az ország számára, hanem a közállapotokra is jóakaratóan és figyelmesen gondot visel, és kegyelmesen annak szenteli magát, hogy az Isten által az ő oltalmára bízott alattvalók érdekében éjjel-nappal atyaian fáradozva Őfelsége területeit biztossá és szabaddá tegye az ellenséges támadástól, és miután a dolgokat mindenütt visszaállította a biztonság és a rend állapotába, nyugodtan lehessen élvezni az áldott béke örömeit.” Ugyanitt, kevéssel alább: „Őfelsége hű alattvalói iránti jóindulatának eme tanújelét hálás szívvel meggondolva, a rendek mindig a legnagyobb igyekezettel fáradoztak azon és törekedtek rá, hogy Őfelsége kegyesen és jóságosan elégedett legyen háládatosságukkal, amelyet teljes alázatossággal és készséggel fejeztek ki.”³³⁵

Helyezkedj csak szembe, prédikátor, a rendek ily komoly és ily nagy hivatalos dicséretével, és állítsd, hogy igaz, amit hamisan írsz, és Mátyás mindazt megtette, amit kitaláltál róla. De akkor hogy értelmezed ezt: „a fiú nem viseli apja vétkét?”³³⁶ Miért keltetek fel Mátyás miatt Ferdinánd ellen? Vagy talán Ferdinánd is vétkezett valamiben? A rendek kifejezetten tanúsítják, hogy semmit sem vétkezett, a késő utókor emlékezetének szánt törvények szavaival: „Mivel látják, hogy Ő Szent Felsége ugyanezen rendek iránt olyan nagy jóakaratot tanúsít, hogy Ő Szent Felsége, nem szenvedheti, hogy a maga részéről bármi hiányosság mutatkozzék abban, ami királyi diplomájának vagy a szerencsés megkoronázásának idején, az előző évben szentesített törvénycikkék erejénél fogva elhatározott.”³³⁷

Ezek hivatalos szavak, amelyek hatályát te magánemberként nem vonhatod kétségbe, nem kibévítheted, nem keverheted a hamisság gyanújába. Nyíltan fogalmaz-

335 Balási az 1618. évi törvények 1. articulását adja meg forrásnak, ám az idézet nem innen származik, hanem egy másik, bár tartalmilag azzal nagyjából egyező okmányból.

336 Ez 18,20.

337 Az 1619. nyarán tartott pozsonyi országgyűlés törvényeinek praefatiója.

nak, nem tudod csűrés-csavarással félreértelmezni őket. Ezek semmilyen lehetőséget, semmilyen okot nem hagytak sem neked, sem a tieidnek, sőt bizonyították és bizonyítják, hogy nem is volt egy sem, amely alapján méltán keltetek volna fel a király ellen vagy jogosan panaszkodtatok volna arra, hogy bármikor elmulasztott vagy elhanyagolt bármi olyasmit, amit meg kellett volna tennie vagy megígért, akár azokban a dolgokban, amelyek a polgári jogokra és szokásokra, akár azokban, amelyek a vallás és a lelkiismeret helyzetére és szabadságára vonatkoznak. Amely dolgokat a rendek (közülük némelyiket a katolikusok, némelyiket a lutheránusok és a kálvinisták) panaszként hoztak fel és követelték az orvoslásukat, azokat ugyanezen rendek a következő országgyűlésre (aminek azonban elébe vágta a felkelések és a háborúk, hogy ne lehessen megtartani) a törvények alábbi szavaival halasztották el: „A mondott nádor úrnak benyújtott panaszok orvoslása, a jelen körülményeket figyelembe véve, halasztassék el: tartsák fenn a következő országgyűlésre, ahol minden más tárgyalás előtt meg kell határozni, meg kell tervezni és végre kell hajtani.”³³⁸ Ha nem történtek meg, nem történtek meg; ha nincs ok, akkor nincs ok. Ferdinánd, mint látod, semmit sem csinált, semmilyen okot nem adott rá, hogy felkeljete ellené és inkább fegyverekkel akarjatok rátámadni ahelyett, hogy az ügyeteket (ha volt egyáltalán) szavakkal és törvényekkel elébe terjesztettétek volna. Bebizonyosodott, hogy az általad vádoltak ellen és az általad mentegtettek érdekében felhozott ürügyeid csupán ürügyek; a tetteiteket azonban, amelyek bűn mivoltát nem lehet mentegetni, a büntetés orvosságával kell kezelni, a felkelést éppúgy, mint az irományodat. „De szeressétek az igazságot és a békét:”³³⁹ ne koholjatok bűnöket az ártatlanok ellen, ne halmozzatok hazugságot hazugságra az írásaitokban, ne forgassátok fel az államot, ne hintsétek el az egyik háborúval a másik magvait. „Tudjuk azt is, hogy akik Istent szeretik, azoknak minden javukra válik.”³⁴⁰ Mindezeket az Ő és a felebarátaim iránti szeretetből írtam, ami vagy ugyanaz, amennyiben az előbbire mint végső célra irányul és belőle mint végső forrásból származik, vagy azt a szeretetet, amivel a felebarátainkhoz viszonyulunk, magában foglalja az, amivel Isten felé fordulunk. Ne értelmezzetek félre, ne gyúljatok haragra és ne kezdjete gyalázkodni, prédikátorok. Hiszen ha nektek szabad volt megrágalmazni a papságot, a katolikusokat, sőt a nem katolikusokat is, hazugságokat írva ellenünk, akkor nekünk miért ne szabadna igazat írva megvédeni magunkat, és a kitalálásokkal tényeket szembeszegezve megfelelni a vádakra? Bár sem azok a dolgok, amelyeket a *Panaszban* felhoztok, sem a többi, amit máshol írtok vagy más módon zúdítotok ránk fenyegetésként,

338 1619. évi 1. tc.

339 Zak 8,19.

340 Róm 8,28.

vádként vagy rágalomként, nem érnek annyit, és nem is törődünk velük annyira, hogy lelkiismeret-furdalást keltve a feladataink gyakorlásában késlekedést okozzanak vagy akadályt jelentsenek nekünk, akik Isten szolgálói vagyunk, akár gyalázat, akár jó hírnév jut osztályrészül;³⁴¹ de a fegyverek és más veszedelmek sem képesek erre. Ugyanis mi örömet hozunk áldozatot, sőt magunkat is teljesen feláldozzuk a lelketekért, noha minél több szeretettel vagyunk irántatok, a körötökben annál kevesebb szeretetre találunk;³⁴² és mind értetek, mind azokért, akik a ti vallásotokat követik, de a mi keresztségünk közösségében vannak,³⁴³ sőt még azokért is, akikkel még a keresztségünk sem közös, hevesen imádkozunk az Úrhoz. Bárcsak eredménnyel imádkoznánk!

A békeesség Istene, aki Jézust, a mi Urunkat, a juhok nagy pásztorát az örök szövetség vére által feltámasztotta a halálból, tegyen készségessé titeket minden jóra, hogy teljesítsétek akarátát, munkálva bennetek Jézus Krisztus által mindazt, ami kedves előtte. Dicsőség neki mindörökké! Ámen.³⁴⁴

341 Vö. 2Kor 6,4–8.

342 Vö. 2Kor 12,15.

343 Nem a katolikus hitről áttért emberekre vonatkozik, hanem valamennyi mérsékeltebb protestánsra, akik nem változtatták meg a keresztségi szertartást. Egymás keresztségét ugyanis kölcsönösen érvényesnek ismerték el a felekezetek, ha azt a hagyományos módon és szavakkal szolgáltatták ki, és nem megváltozott formában, mint pl. az antitrinitáriusok vagy a szombatosok.

344 Vö. Zsid 13,20–21.

MACHIAVELLIZATIO

Quâ

VNITORVM ANI-

MOS IESVASTER

QVIDAM DISSOCIARE

NITITVR

(illorum est titulus)

Detecta per quendam &

INGRATIAM

Dñi. ARCHIEPISCOPI,

~~Stephani~~ vitæ, Petri Paz-

man succinctè

excepta.

ANNO

1 6 2 0.

[ALVINCZI PÉTER]

Machiavellizatio, qua unitorum animos Iesuaster quidam dissociare nititur (illorum est titulus), detecta per quendam et in gratiam d[omi]ni archiepiscopi castissimae vitae, Petri Pazman succinte excepta

Machiavellizatio, amelyben egy jezsuitáskodó meg akarja bomlasztani a szövet-
segések lelkét (a cím az övéké). Valaki felfedezte és a patyolattiszta életű Pázmány
Péter érsek úr részére röviden kivonatolta

[Kassa: Festus], 1620

Az eredeti kiadás 8 számozatlan oldallal rendelkező quarto kötet (RMNy 1207).
Létezik egy hamis zaragozai impresszummal megjelent, 1621-es kiadása is, egy gyűj-
teményes kötetben (RMK III. 399).

Mivel a szöveg a *Secretissima instructio* egyes pontjaira reagál, azok mondandójának
kifejtése nélkül, a könnyebb átláthatóság végett minden egyes pontnál eltérő szedés-
sel összefoglaltuk annak tartalmát.

Szabó Ádám fordítása

A címlap a British Library példányáról származik.
(GRC 4092.e.60)

Fényességünk és ékességünk, veszedelemben forgó ügyünk egyetlen magyarországi menedéke, érsek úr!

Lelepleződött a cselvetés, melyet a minap (hogyan az ellenfelek szavaival éljek) a pokol legmélyebb bugyrai böfögtek fel ravaszul, egy francia–brit–holland szerző neve alatt, és – istenemre – dögvészes alakban.¹ A német nyelvű kiadáshoz használt rézmetszetes jel, amelyen (micsoda gyerekes tévedés!) világosan az olvasható, hogy „az ausztriai Bécsben”, és a latin nyelvű példányhoz használt ugyanilyen jel tökéletesen kiürítette ezt a ti trójai falovatokat.²

Ellenfeleink³ észrevették (ilyen hiúzszemük van), hogy nem franciából fordították latinra, ahogy ti írtátok, hanem latinból németre vagy fordítva. És ami még nagyobb szívfájdalmat okoz nekünk: azt állítják, érsek uram, hogy a te pajzsod alatt álcázta magát és vette fel a sisakját ez a kiküldött harcos. Bizony erősen csodálkoznak rajta, hogy még nem erőlködtek eleget a rossz tojásotok kiköltésén.⁴ Hogy őszintén bevalljam, a mi lelkünket is megrázta, hogy ismét felforraljátok ellenfeleink epéjét; mert ha azt újra és újra az arcunkba köpik, ahogy néhányszor már jogosan megtörtént, többé már semmilyen ronggyal nem tudjuk letörölni.

1 A *Secretissima instructio* borítóján a szerző neve nem olvasható, csak az, hogy a fiktív tanácsadás eredete francia–brit–holland („gallo-britanno-batava”), ahogy az 1. pont is utal rá.

2 A *Secretissima instructio* mindkét ismert német fordítása Augsburgban jelent meg, az Alvinczi által hivatkozott példány nem maradt fenn, esetleg lappang.

3 Alvinczi – követve a Pfalzi Frigyes tanácsosa nevében nyilatkozó és a protestáns politizálást ezen keresztül lejáratni szándékozó *Secretissima instructio* stratégiáját – mindvégig egy jezsuita szerepét játssza, saját kritikus meglátásait a közelebről meg nem határozott “ellenfeleink” szájába adva.

4 Utalás egy görög mondásra: κακοῦ κόρακος κακὸν ὄν. Szó szerinti jelentése: „a rossz varjú rossz tojása”; magyar megfelelője nagyjából: „gyümölcséről ismerszik meg a fa”.

Társaságunk vérbeli növendékeit a hazugság atyja fiainak nevezik,⁵ mert az ő nyomába lépve hazugságokat terjesztenek, olyasmit találva ki, ami nincs, az ártatlanok vérére szomjaznak, és minden jóézésű embert fegyverfogásig bősztítenek.

Semmi sincs, hogy őszintén megmondjam, amit felelhetnénk nekik, bár kitarótan visszakiabálunk sok mindent; ugyanis, miután a mesterkedéseinket leleplezték, könnyedén levezik az álarcunkat. Különösen a legutóbbi csselfogásotok miatt jötünk úgy zavarba (hogy a többit ne említsem), mintha csak fügefalevélbe lennénk öltözve. Ha az a dögvészes, átkozott sor⁶ nem egy rhodoszi ugrás⁷ elébe állítana, serényen kilábalnánk belőle.

Amikor pedig rátértek magára a szövegre, azt mondták, hogy annyi hiba éktelenkedik rajta, ahány fejezetből (hadd ne mondjam, hogy ahány sorból) áll.

1.

A tanácsadó arra hivatkozva kéri meghallgatását, hogy tanítása révén sikerült a brit és francia uralkodóknak megőrizni trónjukat, illetve Hollandiának megvédenie magát.

A történetírók segítségével bizonyítják, hogy Britanniát, Hollandiát és Franciaországot bátorsággal, számtalan háborús megpróbáltatáson keresztül alapították, gyarapították és oltalmazták, nem pedig machiavellista mesterkedésekkel.

5 Ti. a Jézus Társaságét. Alvinczi nem használja a „jezsuita” kifejezést, helyette változatos gúnynevekkel illeti a szerzetesrend tagjait: *Laiolanus* (a rend alapítója, Loyolai Ignác után, hasonlóan a katolikusokra használt pápista szó képzéséhez), *blasphema Societas* (istentelen Társaság, a Jézus Társaság kiforgatásaként), *Suitici* (a *sus, suis* = *dísznó* szóra utalva).

6 Ti. a nyomdahelyet eláruló rézmetszet.

7 Utalás Aiszóposz egyik meséjére: Ἀὐτοῦ γὰρ καὶ Ῥόδος καὶ πῆδημα (szó szerint: Itt van Rhodosz, itt ugorj!). A történet szerint egy utazó hazatérvén mindenfélét összehazudott az átélt kalandjairól, többek között azt, hogy Rhodoszon akkora ugrással nyert meg egy atlétikai versenyt, amilyenre még ember nem volt képes. Erre az egyik hallgató a fenti mondással arra utasította, hogy állítása bizonyításához most is ugorjon egy akkorát. A mondást tehát akkor használják, ha valaki minden alap nélkül kérkedik, de lelepleződik, és számon kéri rajta a hazugságát. Vö. Erasmus, *Adagia*, 3, 3, 28.

2.

Most, hogy vállalkozását elkezdte,⁸ Frigyesnek már nincs más választása, csak hogy végigmenjen az úton, el kell nyomnia hatalomra jutásának összes támogatóját, vagy azt kockáztatja, hogy szövetségeseinek és pártolójának martaléka lesz.

A Szentírás alapján igazolják, hogy a királyok nem a szerencse játékának vagy a kiszámíthatatlan sorsnak köszönhetően, hanem különös isteni rendelkezés folytán uralkodhatnak, és amíg Istennel uralkodnak, képesek felülkerekedni az ármánykodáson.

3.

Frigyesnek már csak amiatt is mindent meg kell tennie hatalmon maradása érdekében, mert erőfeszítés nélkül, jóformán véletlenül lett cseh király – uralmának megvédéséhez azonban nemcsak a császártól, hanem mindenkitől tartania kell.

Azt mondják, hogy a harmadik fejezet egy kevés igazsággal kevert vaskos hazugságtól dagadozik. Égbekiáltó hazugság, hogy Frigyes álnoksággal és csalással jutott volna Csehország trónjára; ugyanis már önmagával is ellentmondásba bonyolódik, hiszen törvényesen hívták be és választották meg, az összes rendek elismerték, ünnepelesen megkoronázták és elkezdte hatalmának gyakorlását. Az az igazság, hogy vérszomjatokban, bármilyen istentelen embernél kegyetlenebbül ti alkalmaztok áru-ló gyilkosokat, akik a saját életüket semmibe véve a királyok vesztére törnek.

4–7.

Sorra veszi Frigyes nyílt ellenségeit (az ausztriai ház, a pápa, az itáliai fejedelmek és támogatóik), felhívja figyelmét arra, hogy hatalmukkal egyedül nem tud dacolni, szövetségeseiket találnia pedig

8 Az 1610 óta a pfalzi választófejedelmi rangot betöltő V. Frigyes (1596–1632) 1619 augusztusában választotta királlyá a cseh rendi gyűlés. A korona elfogadásával Frigyes politikailag nehéz helyzetbe került, hiszen kevés olyan hatalom volt, amely a vitatott legitimitású helyzetben kiállt volna mellette a frissen megválasztott császárral, II. Ferdinánddal szemben.

nem lesz egyszerű; és hogy a jelenlegi fenyegetésekhez még újabbak (Velence, Lengyelország, az Oszmán Birodalom) is csatlakozhatnak.

Azt állítják, hogy ti ravaszkodtok ezekben a fejezetekben, és a nyilvános ügyeket részben elferdítve, részben kifacsarva mutatjátok be, ezért a leírtakat teljes joggal visszautasítják.

8–10.

Arról győzködi Frigyest, hogy ne bízson a csehekben, akik csak szükséghelyzetben hívták meg, még csak nem is egyhangúlag, nem bíznak benne és fondorkodnak ellene; csehországi uralmának pedig semmilyen stabil alapja nincs.

Úgy vélik, hogy ebben a három fejezetben machiavellisták módjára viselkedtek, amikor a királyt megpróbáljátok szembefordítani az alattvalóival, a barátaival és a jóakaróival, a kölcsönös hűségesküt pedig megbízhatatlannak akarjátok beállítani. De hiába, mert ők a legfőbb uralkodóba, Krisztusba, a béke és az egyetértés urába vetik reményüket: az ő fősege alatt kapcsolódott egybe a szövetségesek lelke, és állhatatosan összetartanak.

11.

Analógiát hoz a cseh helyzetre, Hollandiáét, ahol állítása szerint Orániai Móricnak csak erőszakkal és Johan van Oldenbarnevelt kivégeztésével sikerült elkerülnie bukását, annak ellenére, hogy a hollandiai rendek korábban támogatták.

Hogy pirulás nélkül szembefordítod egymással Móricot⁹ és a németalföldieket, azért nem egyszerűen arcátlannak neveznek, hanem szerintük ez maga az arcátlanság. Legyen, a hálátlanság valami kis szégyenbélyegét talán rásütheted a németalföldiekre, de teljességgel tagadják, hogy emiatt egy értelmes ember eltántorodhatna a helyes célkitűzésétől.

9 Nassaui Móric (1567–1625), 1618-tól Oránia hercege, 1585-től haláláig a holland Egyesült Tartományok helytartója.

12.

Bethlen Gábort megbízhatatlan barátnek bélyegzi, hiszen az erdélyi fejedelem maga is szeretne volna a cseh koronát elnyerni, amire szüksége is lenne saját uralmának megerősítéséhez; ráadásul ha az Ausztriai Háztól megkaphatná Magyarországot, Csehország visszaszerzését is támogatná.

Azt mondják, hogy ebben a fejezetben téves alapvetésből még tévesebbeket fújtok ki,¹⁰ és méltatlanul ócsároljátok varjak módjára Gábrielt, Magyarország és Erdély felséges fejedelmét, akit az irigység mérges tollával, gúnyosan csak Gábornak neveztek. Mert hogyan is vádolható egy másik nép hatalmának a megsértésével az, aki a Magyar Királyság koronáját, amelyet a saját vérei ajánlottak fel neki, számtalan érvvel próbálva őt meggyőzni, határozott ellenállást tanúsítva érintetlenül otthagytat?¹¹ Talán becsapta Frigyeset? Majd ha Dávid képes volt becsapni Jonatánt,¹² akkor kételkedhet valaki a felséges Gábor fejedelem Frigyes és a szövetségesek iránti őszinteségében. Azt mondják, hogy az ő szemükben istentelenség az adott szót megszegni, nekünk viszont – ahogy immár negyedjére is elhangzott – sajátlagos tulajdonságunk, hogy ilyesmit művelünk.

13.

A török lehet, hogy most támogatja, de csak azért, hogy Frigyes kiszolgáltatott és alárendelt helyzetbe kerüljön vele szemben – ami-lyenbe Bethlen Gábor is került, akinek át kellett adnia Lippát és saját seregeivel kellett segítenie a Lengyelország elleni oszmán hadjáratot.

Azt mondják, hogy itt kibúvót¹³ kerestek, mert ti vagytok azok, akik az egész birodalomban gerjesztitek a tűzvészt és a háborúk lángját. Elsőként ti bujtogattátok az oszmán Portát, és bujtogattátok most is, méltatlan és a szerencsétlen, meggyötört

10 Az *emungere* igét használja a szerző, ami kifejezetten az orrfújást jelenti.

11 Bethlen Gábornak a pozsonyi országgyűlés 1620 fordulóján felajánlotta, hogy magyar királlyá választja, ám ő ezt visszautasította, és ezúttal még csak a Magyarország fejedelme címet fogadta el.

12 Jonathán Dávid tűzön-vízen keresztül kitartó szövetségese a Bibliában. Lásd 1Sám 18 – 2Sám 1.

13 Szó szerint „farkasnak való menedéket.”

Magyarországra veszedelmet zúdító ígéretekkel, a követeitek révén.¹⁴ Ha a török a felséges Gábiel és Magyarország pártját fogja, az Isten csodálatos mindenhatósága folytán történik, aki a zsarnok vad és kegyetlen indulatát, akinek a sok véres háborúban kifáradt magyarok aligha tudnának ellenállni, lecsillapította és kedvezésbe fordította.

Lippát vetitek a szemükre, hízlegésként próbálva ráerőltetni a dolgot az együgyűbbekre, és hazug tollal a sáfárkodásuk jutalmának írókatok le.¹⁵ Ha tisztességes emberrel lenne dolguk – mondják erre – akkor a történelem csalhatatlan híradása alapján bebizonyítanák, hogy a felséges Gábielt méltatlanul szúrják ezzel a tuskével. Vissza kellene menni nagyjából huszonhat évvel ezelőtre, mert ezidőtájt Őfelsége elődei, akiket aranyhegyek odaígéréseivel rávettek az oszmán Portától való elpártolásra, nyílt harcban visszafoglalták Lippát és a környező erősségeket, továbbá megtagadták az adófizetést, amiben azelőtt megegyeztek. Ezt a sérelmet olyan dühvel jött megtorolni a török, hogy azt láthatólag még ma is sok város, falu és tanya romjai gyászolják. A tapasztalat viszont meggyőzte az erdélyieket arról, hogy a császár segítségével reménykedni olyan, mint nádpálcára támaszkodni, így egyhangú elhatározással ismét azokhoz az eszközökhöz folyamodtak, amelyek révén, még az elpártolás előtt, békés és nyugodt életet élhettek. De ez volt csak a feladat, ez az igazi küzdelem!¹⁶ [A törökök] kemény feltételeket diktáltak, Lippát – mint ami a tulajdonuk – visszakövetelték. Mit tehettek volna [az erdélyiek]? Lippát, vagy vele együtt az egész országot kellett volna veszélybe sodorniuk? A kisebbik rosszat választották, és Báthory Zsigmond¹⁷ az országlakosok általános jóváhagyása mellett odaígérte Lippát. Ám ennek az ígretnek a teljesítését súlyos összegek kifizetésével sikerült olyan sokáig elhúzni, hogy ha a császár jóváhagyásával Homonnai György¹⁸ Klesl¹⁹ irányítása mellett, Radu Serbánnal²⁰ együtt nem próbálta volna megtámadni Erdélyt, és nem

14 Több forrásból is ismert, hogy 1619–1620-ban a II. Ferdinánd ellen forduló magyar rendek komoly kockázatot láttak abban, hogy a Fényes Portán tartózkodó Habsburg követek az erdélyi fejedelem ellen fordítják majd a szultánt.

15 Az 1552 óta a Hódoltság részét képező Lippát 1595-ben foglalták vissza Báthory Zsigmond csapatai. A következő évtizedekben minden oszmán–erdélyi tárgyalás sarkalatos pontja volt, hogy a szultán visszakövetelte a várat. Átadására végül 1616-ban került sor, amikor a kényszerhelyzetben lévő, több oldalról szorongatott Bethlen Gábor csak ennek révén tudta biztosítani további erdélyi uralmát.

16 Vergilius, *Aeneis*, VI, 129.

17 Báthory Zsigmond (1572–1613) 1581–1597, 1598–1599, majd 1601–1602 között Erdély fejedelme.

18 Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1610 óta főkamárás, 1616-ban megpróbálta Bethlen Gáborral szemben megszerezni az erdélyi fejedelmi címet.

19 Melchior Klesl (1552–1630) 1598-tól Bécs püspöke (felszentelve 1614-ben), 1616-tól kardinális, 1611-től II. Mátyás titkos tanácsosa.

20 Radu Șerban († 1620) 1601–1602, majd 1610–1611-ben Havasalföld vajdája, második letétele után Bécsben talál menedéket.

kecsegtette volna az Oszmán Portát még bőkezűbb ígérekkel (tudniillik az adó megkészszerzésével, és nem csupán Lippa, hanem Jenő, Lugos, Karánsebes, Zsáka és Sarkad átadásával is, a szolgálatában álló Brankovics Jánossal küldve mindezekről biztosító levelet a budai vezírnek, amit a pasa színről színre megmutatott az erdélyi követnek);²¹ tehát ha nem műveltek volna gonoszul ilyeneket, a római császár által a felséges Gábrielnek adott becsületszó ellenére, akkor – ezt tiszta lelkiismerettel ki merik jelenteni – Lippát még most is a keresztények tarthatnák hatalmukban. De az említett Homonnai-féle ígérekkel felbiztatott török elküldte Szkender pasát²² egy nagy létszámú és pusztításra kész sereggel, hogy dúlja fel és foglalja el Erdélyt. A másik részről Homonnai és Serbán magyarokat és lengyeleket fogadtak fel, és szintén táborba szálltak ellenük. A szorongatott helyzetbe került erdélyiek így kénytelenek voltak megtenni, amit korábban ígértek. Értsétek meg mindezekből, érsek uram, hogy milyen méltatlanul állítjátok, hogy a felséges Gábriel üzérkedett volna. Talán ők igyekeztek megnyerni a hatalmas török császár kegyeit? Kikerülhetetlen szükséghelyzettől kényszerítve cselekszenek, és inkább hajlandóak időleges engedménnyel kiérdemelni a háláját, mint elkeseredettséggel veszélybe sodorni magukat. De mindezeket hagyjátok figyelmen kívül; vizsgáljátok meg magatokat, akik kizárólag az uralomvágytól hajtva okot szolgáltatottok egy ekkora katasztrófához. Tehát fordítva, inkább magatokat vegyétek célba a vádaskodásokkal.

14.

Igazának bizonyítására Bethlen Gábor két levelét közli fordításban, a Lippa átadása után Nakkás Haszan budai pasának írtat, illetve egy Iszkender pasának szólót Pozsonyból, 1619 novemberéből, amelyben a fejedelem beszámol arról, hogy a magyar nemzetet is a szultán lábaihoz hozta.

Szinónhoz²³ méltó mesterkedéssel, az igazság látszatával leplezitek a hazugságot, hogy a hiszékeny embereknél valamit elérjete, és a felséges Gábriel két levelére

21 Buda beglerbége ekkoriban a Bethlen Gáborral kifejezetten rossz viszonyban lévő Kádizáde Ali pasa volt; a Homonnaival kapcsolatos diplomáciai játszma ezen részleteit nem ismerjük.

22 Iszkender pasa († 1621) kanizsai beglerbégeként azon oszmán csapatok vezetője volt, akit a szultán Bethlen Gábornak Erdélybe való bevitelére rendelt.

23 Görög katona, aki színlelt árulásával elaltatta a trójaiak gyanakvását a falóval kapcsolatban (vö. Vergilius, *Aeneis*, II, 57–145).

hivatkozottok, amelyeket a vezíreknek címzett, egyiket Nakkásnak,²⁴ a másikat Szkendernek. Az elsőre azt mondják, hogy Plútó, a ti pokoli mesteretek találta ki, mert Őfelsége semmiképpen sem írhatta neki; a másikat pedig a rágalmazás isten-nőjének valamelyik fattya költötte át, mert egészen más értelemben íródott, mint amit az eredeti tartalmaz.²⁵ De tegyük fel – mondják ők –, hogy ilyen formában íródott; talán nem szabad a bölcsnek, ha a helyzet úgy hozza, krétaiként viselkedni a krétaikkal szemben?²⁶ Egy épelméjű ember sem tartaná méltatlannak az ilyesmit.

15.

Felhívja Frigyes figyelmét, hogy Velencében is csak addig bizhat, amíg ausztriai közös ellenségeik gyengülését látják; amennyiben érdekeik összeütköznek, ők is ellene fordulhatnak – különösen, mivel köztársaságként nem rokonszenveznek a királyokkal.

Támadjátok a velenceieket, és felhúzott orral azt írájátok, hogy rossz szomszédok; talán azért, mert a közelmúltban keresztbe tettetek nekik. Ők azt mondják, hogy azért csaholtok a Felséges Velencei Köztársaság ellen, mert leszámolt a loyolaiakkal,²⁷ a mi körpánknak ezekkel a rémeivel. De a velenceiek nem törődnek mindezzel.

16.

A birodalmi városok és fejedelmek (ti. a Protestáns Unió) is csak addig fogják támogatni, amíg a zsákmány osztogatásánál konfliktusok nem alakulnak ki; ha hatalma túl nagyra nő, ők is gyűlölni fogják és ellene fordulnak.

24 Nakkás Haszan pasa igen tapasztalt, korábban a fővezír helyettesének (a *kajmakámnak*) posztját is betöltött oszmán tisztviselőként került a budai tartomány élére 1617 júniusában, a tisztséget 1618 májusáig töltötte be, ahonnan újra a szultáni tanácsba távozott.

25 A mai kutatás szerint mindkét levél csaknem biztosan valódi: a Nakkás Haszannak szóló levél hitelessége mellett szól egy Lippa átadásakor írt, Bethlen sajtátkező aláírásával, más oszmán címzettnek szóló levél; míg az Iszkendernek szóló levéllel kapcsolatban fennmaradtak a fejedelem annak elfogására reflektáló bosszús sorai.

26 Vö. Erasmus, *Adagia*, 1, 2, 29: *Cretiza cum Cretensi*. Az ókori görögöknél elterjedt volt az a nézet, hogy a krétaiak megrögzött hazudozók.

27 Vagyis a jezsuitákkal, akiket Velence 1606-ban valóban kitiltott a területéről, válaszul arra, hogy V. Pál pápa kiátkozta a Köztársaságot a katolikus egyházból.

Ezután – mondják – a birodalmi városok és fejedelmek ellen fordultok, és az igazságtalanság mérlegével méritek őket. A bizalmatlanságért azonban magatokat hibáztassátok, mert egyébként ezek a jó emberek sohasem szöveterkeztek volna a gonoszok ellen, sohasem kerekedtek volna felül rajtuk. A ti Uniótok ingadozik ennyire, ilyen a bizalom irántatok. Ítéljetek ezekről máshogyan.

17.

A hollandokkal kapcsolatban jelzi, hogy csak addig támogatnák, amíg a spanyolokkal szembenáll; ráadásul céljuk az Európa feletti uralom, ami összeütközésbe fog kerülni az angol király, Frigyes apósa érdekeivel.

A ragyogó elmétek, minden vérebnél élesebb szimattal, Hollandiáig jutott; és itt ők dicsérik az őszinteségeket, amiért néha bevalljátok az igazat, bár a legkeresztényibb angol királlyal²⁸ és Móriccal kapcsolatban (akit nem győztök eléggé dicsérni) hiányolják ezt a jámborságot. A hollandok a kutyánál és a kígyónál is jobban gyűlölik a spanyolokat, és remélik, hogy Frigyes az idő múltával kölcsönösen segítséget nyújt nekik. Helyesen teszik, mert aligha fognak csalatkozni, és ez súlyos csapás a számotokra.

18.

A rövid intés lényege, hogy a királyi rangot viszonylag kevés ideje viselő Frigyes számos király ellenszenvére számíthat és barátok szerzéséhez immorális dolgokat is cselekednie kell majd.

Magasröptű tervet vesztek elő szívetek mélyének raktárából, amikor sokrétűnek állítjátok be a királyi méltósággal járó nehézségeket, bár ti tűzön-vízen át törekedtek rá. Jól van így: ki ne tudná, hogy a királyi korona inkább nemes, mint dicsőséges? Ellenben Ő, aki által a királyok uralkodnak – mondják ők – vigyázza a fölkenntjei érkezését és távozását, és jóakaratóan gondot visel rájuk.

28 I. Jakab (1566–1625) 1567-től skót (VI. Jakab néven), 1603-tól haláláig angol király; lánya, Stuart Erzsébet 1613-ban lett Frigyes felesége.

19.

Rövid megjegyzés arról, hogy Frigyesnek sok fortélyos tanácsadója van, de az elkövetkezendőket is meg kellene fontolnia.

Itt a tanácsotokat akarjátok lenyomni [Frigyes] torkán, de [ellenfeleink] azt mondják, hogy a vesztetekre fog szolgálni: akik a ti szemetekben ravasz és okos tanácsadóknak látszanak, Ahítófel²⁹ terveinek a romba döntésére is alkalmasak lennének.

20.

Javasolja Frigyesnek, hogy ne színlelje többé, hogy a törököt ellenségnek tartja (hiszen – mint arra példákat hoz – cselekedeteiből más derül ki), hanem inkább vállalja nyíltan, hogy a török szövetségese és fenyegetse a behozatalukkal.

Ebben a fejezetben a mellékes dolgokról a lényegre tértek, és miután ügyes fondorlattal átverték titeket, utólag siránkoztok. Nagyszerűen bemutatjátok, hogy a pápisták hitszegők, hűtlenek és színlelők. Ez nekünk – bár nem akarlak megsérteni benneteket – a lelkünk mélyéig fájdalmat okozott, mert ami kedvezést megtévesztő képmutatásunkkal sikerült elérnünk az ellenfeleinknél, azt ezzel teljesen elvesztettük. Ugyan ki szégyellné, hogy szövetséget kötött a törökkel? Hát a leghíresebb keresztény országok talán nem ápolnak szövetségkötés révén megkötött békét a Fényes Portával?³⁰ Min ügködik most a ti Ferdinándotok?³¹ Így fogtok elesni – mondják – a saját kardotok által levágva.

29 Az Ószövetségben Dávid király, majd ellene lázadó fia, Absolon ravasz tanácsadója. Okos javaslatának megvalósítását egy másik, áruló tanácsadó megghiúsította, a lázadás vesztét okozva ezzel (vö. 2Sám 17,1–23).

30 Alvinczi kihasználja, hogy a *confederatio* kifejezést a korszak nemcsak szövetségkötésekre, de két állam bármilyen, szövetséget nem létesítő szerződésére is alkalmazta.

31 A császárellenes oldalon a harmincéves háború ezen korai szakaszában újra és újra előkerült az aggodalom, hogy II. Ferdinánd összefog ellenük a szultánnal.

21–22.

Tanácsolja, hogy azt is vallja be őszintén: idegen országok megszállása jogos, hiszen a bennük lévő széthúzás csábítja a fejedelmet. Gyors cselekvést javasol, folyamatos előrenyomulást a Német-római Birodalomban, a tized katonai célokra való lefoglalását és egyéb jogtiprásokat.

Azt mondják, hogy a nektek oly kedves ironizálás itt a valóságot mutatja meg, de fel-fuvalkodott dicsekvés nélkül. Egyébként többet remélnék, mint hiszitek: azt mondják, a jó kezdet fél siker.

23.

A 23. fejezet azt ajánlja Frigyesnek, hogy ha valaminek a megszerzésébe belekezd, azt foglalja el teljesen, különben hosszabb távon gondjai lehetnek, amikor a maradék területek urai megpróbálják visszaszerezni elveszített részüket. Alvinczi valójában a 24. pontra reagál (és innentől kezdve a számozás elcsúszzik), amely szerint Frigyesnek be kell hízelegnie magát a császár kegyeibe, hogy az utódjának jelölje; és nem szabad az Ausztriai Házat végső kétségbeesésbe kergetnie, mert akkor olyan segítségekhez juthat, amelyekkel már sikerülhet ellenszegülniük.

Álnok kígyó kúszik itt elő az öletekből – mondják –, és komoly dolgokat hiábavalóságokkal vegyítve véres győzelmet ígértek Frigyesnek, miközben fenyegetéseket köpködtök. Csak buborék: az erény számára egy út sem járhatatlan, megveti a nehézségeket, földre sújtva is újra felkel, és végül dicsőséges győzelmet arat.

Ezután a kígyó hurokba tekeredik. Így néz ki ez a comó: „a törökkel szövetségre léptél és megnyitottad előtte Germániát.”³² Azt mondják, tüsszentenetek kell. Egészségetekre. Gondoljátok át magatokban, hogy ezzel a szénnel (ha szegyenbélyegnek számít) sok keresztény, jó emlékezetű császárt, királyt és fejedelmet szennyeztek be,

32 Almási Gábor fordítása. A szövegrész azt hivatott érzékeltetni, hogy Frigyes nem neheztelhet a császárra, ha az bármilyen elítélendő segítséget igénybe vesz („inkább bárkinek odaadják [javaikat], minthogy az ellenség kezére juttassák”), hiszen maga is így cselekedett. Reakciójában Alvinczi újra a *confederatio* kettős jelentésével játszik.

akiknek a listáját hosszú lenne itt felsorolni. Nézzétek csak meg a királyok évkönyveit, akik egészen a magyaroknak oly kedves Mátyás császárig³³ szent módon betartották a törökkel kötött szövetséget. Az ő következtetésük máshogyan végződik: „a törökkel szövetségre lépett és lezárta előtte Germániát.” Ehhez csak az ostobáknak van szükségük magyarázatra.

24.

[25.] Tanácsolja, hogy a katolikus klérustól már ne vegyen el újabb dolgokat (bár amit már elvett, tartsa meg), hagyja őket javaik élvezetében és akkor nem fogják bántani – míg ha szorongatja őket, veszélyes segítséget hívhatnak maguknak.

Ebben a fejezetben – mondják – a loyolánusok és a többiek zsíros, alaposan felhizlalt bendőjét próbáljátok kerülő úton megvédeni, de hiába, mert végre annak van itt az ideje, hogy érvénybe lépjen az apostoli parancs: *aki nem dolgozik, ne is egyék.*³⁴ A többit illetően egészen hazugok vagytok.

25.

[26.] Javasolja Frigyesnek, hogy a törökkel barátságos viszonyt tartson fenn; amíg nem lesz császár, addig nincs mit tartania tőlük, utána pedig már több eséllyel szállhat majd szembe velük, különösen, ha Bethlen is segíti – aki egyelőre inkább a török területének növelésén dolgozik. A lutheránusok megsemmisítését addig is halassza el.

Mivel óvatóság, észreveszik azt a háromfejű, görbe horgot, amivel ebben a fejezetben halásztok. A lutheránusokba gyanút plántáltok a jövővel kapcsolatban, de ők semmibe sem veszik ezeket az ostobaságokat, mert – mint mondják – sohasem fogadták el az istentelen társaság szerzeteseinek a mondását: „ha a pápisták attól félnek, hogy a próbálkozásuk sikertelennek bizonyul és a római katolikus vallásnak valami

33 Habsburg Mátyás főherceg (1557–1619), 1608-tól magyar, 1611-től cseh király (II. Mátyás néven), 1612-től német-római császár (I. Mátyás néven).

34 Vö. 2Thessz 3,10.

kára származik belőle, akkor ebben az esetben valamennyit engedni kell, és kivárni a kedvezőbb alkalmat”.³⁵ Ehelyett mindent nyíltan és őszintén, egyenes szóval intéztek egymás között, a reformáció kezdetétől fogva. Továbbá a felséges Gábrriel megteszitek közvetítőnek a keresztény világ és a mohamedánok között, és mérgezett fullánkkal támadtok rá, mintha egyedül az ő döntésén múlna az egész kereszténység diadala (ezzel próbáltatok elcsábítani Zsigmond és Gábrriel fejedelmeket),³⁶ és inkább a törökök ügyét szeretné előmozdítani. Ez ellen Isten, a szent angyalok, végül pedig az egész keresztény világ előtt tiltakoznak, és azt mondják, hogy teli szájjal, mértéktelenül hazudtok. Mert bár a felséges Gábrriel – kénytelenségből – egészen a törökkel kötött szövetség szerint jár el, azonban minden erővel, ami csak Ófelségében van, és teljes hitével készen áll rá, hogy akár az életét is odaadja a Krisztus vére által megváltott hívekért, bármely nemzethez tartozzanak is, és arra vágyik, hogy mindenki megtérjen az igaz, egy–hármás Isten felismerésére, akinek az oltalmában az igaz vallás, amiként Erdélyben virágzásnak indult, úgy Magyarországon is kezdett lélegzethez jutni. Vakondnál is vakabb, aki ezt nem látja. Tehát azt állítják, hogy a lelkiismeretek ellenében hazudtatok, és vétkeztetek a Szentlélek ellen, s ha ezzel nem szálltok szembe idejében, akkor befellegzett nektek.

27.

[27–34.] A maradék pontokban erősen machiavellista indíttatású tanácsokat ad Frigyesnek, hogyan bánjon saját alattvalóival, hogyan távolítsa el potenciális vetélytársait és mindenkit, aki veszélyes lehetne hatalmára.

Ebből a fejezetből az összes utána következőt levezetik egészen a végéig, mivel nyilvánvalóan ugyanazt hajtogatjátok. Ujjal mutogatnak az Ausztriai Ház kormányzási módszerére, amely az érdeke szerint színlel, közeledik vagy távolodik, és ezzel még dicsekszik is mind ő, mind a jezsuita tanácsnokai. „Lám csak – mondják az ellenfelek – a társaitok kiböfögték, hogy milyen ravaszkodással csapják be a királyokat,

35 *Aphorismi doctrinae Iesuitarum* cap. II. aphorismus IV. Ez a név nélkül, 1608-ban megjelent mondanégyűjtemény katolikus, elsősorban jezsuita szerzők műveiből válogatott ki olyan részeket, amely a szerzetesek és a papság machiavellista szándékaira, álnok és kétszínű természetére világítottak rá.

36 Közismert, hogy Báthory Zsigmond politikai döntéseiben milyen fontos szerepet játszott jezsuita gyóntatója, Alfonso Carillo, de a Gábrrielre való utalás kétséges. Feltehetően Báthory Gáborra vonatkozik, ám ő kálvinista volt, sőt, uralkodása alatt a jezsuitákhoz kötődő legfontosabb esemény a fejedelem elleni széki merénylet, amelynek szervezésében állítólag fontos szerepet játszottak.

fejedelmeket és a többieket. Külön gondot fordítotok rá (jobban szerettük volna, ha ez rejtve marad), hogy minden jó embert eltávolítsanak a királyi tanácsból, és csak a titkos tanácsban folyjanak nyíltan a tárgyalások, egyébként mindenütt színleljenek, az erősebbeket tönkretégyék, az országlakosokat (vagyis a rendeket) kölcsönösen egymás ellen fordítsák, a hatalmasokat pedig méreggel vagy bármilyen ármánnyal félreállítsák.” Azzal fejezik be, hogy amíg ennek az istentelen társaságnak a szerzetei, ez a legdögvésesebb emberfajta a királyok és a hatalmasok palotáiban rejtőzik, és amíg a királyok eltűrik, hogy hízog szavakkal kedveskedjenek nekik, addig ők semmiképpen sem lesznek hajlandóak megegyezni, mert sohasem lesznek biztonságban az országaik és a tartományaik. Ebből meríti az erejét a minap hozott pozsonyi határozat a jezsuiták elűzéséről.³⁷

Ezt szülte, érsek uram, a legutóbbi vajúadásotok. És ha szemtelenül, arcátlan módon (ahogy szoktuk) bármit is letagadunk ezekből, részletes bizonyítékokkal cáfolnak ránk. Lám, lám – mondják – itt van a szemünk és az orrunk előtt, hogy mit műveltek a szakértőitek:³⁸ Jacobus Simancha³⁹ Conradus Brunus,⁴⁰ Petrus Ribadineira⁴¹ és Martinus Becanus⁴² a szerződések és megállapodások megszegéséről beszélnek; Paulus Vindeck⁴³ és Andreas Erstenberger⁴⁴ az evangéliumi béke megszüntetéséről; Paulus Ghirlandus⁴⁵ és Henricus Garnetus⁴⁶ az eretnekek üldözéséről; Ioannes Mariana,⁴⁷ Pelvaeus bíboros⁴⁸ és a jezsuiták 1591-ben megjelent, III. Henrik eltávolításáról szóló könyve⁴⁹ az evangélikus fejedelmek késsel, méreggel és puskaporral

37 Az 1619–1620-as pozsonyi országgyűlés által hozott 6. articulus kiltlja a jezsuitákat az ország területéről és az őket befogadókat is száműzetéssel sújtja.

38 Bár lehetséges, hogy Alvinczi a könyveket, amelyekre alább utalást tesz (legalábbis azok részét) valóban olvasta, inkább az a valószínű, hogy elsősorban a már idézett, *Aphorismi doctrinae Iesuitarum* című munkára támaszkodott, amely ugyanezekre a művekre hivatkozik.

39 Jacobus Simancha, *De Catholica institutione*.

40 Konrad Braun, *De haereticis (et schismaticis) in genere, libri sex*.

41 Pedro de Ribadeneira, *Tratado de la Religion y Virtudes que debe tener el Principe Cristiano para gobernar y conservar sus estados contra lo que Nicolas Maquiavelo y los politicos de este tiempo ensenan*.

42 Martinus Becanus, *Disputatio theologica de fide haereticis servanda*.

43 Johann Paul Vindeck, *Prognosticon futuri status Ecclesiae*.

44 Andreas Erstenberger, *Tractat de autonomia, das ist von Freystellung mehrerlay Religion und Glauben*.

45 Paolo Grillandi, *Tractatus de hereticis et sortilegiis*.

46 Henry Garnet, *An apology against the defence of schisme*.

47 Juan de Mariana, *De rege et regis institutione*.

48 Nicolas de Pellevé bíboros (1518–1594), aki állítólag kijelentette, hogy Henrik királyt el kell távolítani a trónról (vö. *Aphorismi doctrinae Iesuitarum*, cap. III. aphorismus I).

49 *De iusta Henrici Tertii abdicatione e Francorum Regno*.

történő elpusztításáról; végül a toledói Martinus Azpilcueta,⁵⁰ Iacobus Sylvanus⁵¹ és mások a sokféle magyarázható szavakról, illetve a szavakkal történő félrevezetésről. Gondoljatok csak bele, mondják, hogy mire jó ez az álnok tanítás azon kívül, hogy összekeveri az eget és a földet.⁵² Erre mi csak hallgatunk, mint a sült hal.

Szeretnénk, ha bevonnátok a gyalázkodás vitorláit, és alávetnétek magatokat Isten igazságos ítéletének, aki ugyan igazságosan büntet minket, de közben türelmesen várja a bűnbánatunkat. Olyan szelídnek bizonyulnak ugyanis azok, akiket mi eretnekeknek nevezünk, hogy csodálkoznátok. Mi egyre csak átkokat köpködünk, míg ők alázatosan diadalmaskodnak, és az egész ügyet Istenre bízzák, akiről látják, hogy az atyáik idejétől fogva mellettük áll.

Ez a veleje a dolognak, amit még idejében szerettem volna a tudomásotokra hozni, nehogy efféle szemfényvesztéssel még tovább nehezítsétek a helyzeteteket.

50 Martin de Azpilcueta, *Commentarius in cap. humanae aures XXII. q. v. de veritate responsi partim verbo, partim mente concepti, et de arte bona et mala simulandi*.

51 Arra utal, hogy Jacob Keller (1568–1631) jezsuita szerzetes ezen az álnéven írt vitairatot (vö. *Aphorismi doctrinae Iesuitarum*, cap. IV. aphorismus I).

52 Ugyanezt a fordulatot már a *Querela Hungariae* is használja annak a régi protestáns vádnak a felelővételére, hogy a katolikusok a világi hatalomra törnek.

CASTIGATIO
LIBELLI CALVINISTICI,
cui Titulus est:

MACHIAVEL-
LIZATIO, QVEM CALVINI-
STA QUIDAM PRÆDICANS, RE-
sponsi nomine ad SECRETISSIMAM INSTRVCTIO-
NEM GALLO-BRITANNO BATAVAM, Fridc-
rico V. Comiti Palatino Electori datam, Vien-
nam Austriæ misit, & vul-
gavit.

CASTIGATVS

A
THOMABALASFI, ELECTO
Episcopo Bosznense, Præposito
Pozsoniense.

AVGVSTAE VINDELICORVM,
apud Saram Mangiam Viduam.

M. DCXX.

BALÁSFÍ TAMÁS

Castigatio libelli Calvinistici, cui titulus est *Machiavellizatio*, quem Calvinista quidam praedicans, responsi nomine ad Secretissimam Instructionem Gallo-Britanno-Batavam, Friderico V. Comiti Palatino Electori datam, Viennam Austriae misit, et vulgavit

Castigatus a Thoma Balasfi, Electo Episcopo Bosznense, Praeposito Poseniense

Egy kálvinista könyvecske megfeddése, amelynek a címe: *Machiavellizatio*, amit egy kálvinista prédikátor az V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek adott francia-brit-holland *Legtitkosabb Tanítás*ra válaszul Bécsbe küldött és kiadott

Megfeddte Balásfi Tamás választott boszniai püspök és pozsonyi prépost

Bécs: Gelbhaar, 1620

Az eredeti 15 számozott oldalt betöltő quarto kötet (RMK III. 1280). Létezik a bécsin kívül egy augsburgi kiadása is, szintén 1620-ból.

Szabó Ádám fordítása

A címlap az Országos Széchényi Könyvtár példányáról származik.

A Tekintetes és Nagyságos Galántai Esterházy Miklós Úrnak, Bereg és Zólyom vármegyék főispánjának, a Magyar Királyság udvarmesterének, a Szent Császári és Királyi Felség tanácsosának

Balásfi Tamás, választott boszniai püspök, pozsonyi prépost

üdvösséget kíván attól, aki mindenkinek üdvössége

Legkiválóbb Esterházy, neked ajánlom a kassai kálvinista „prédikántálós” hívságokra írt komoly könyvecskémet. Kérddheted, hogy miért keverem a komoly dolgokat hívságokkal, vagy hogy mi köze egyiknek a másikhoz. Szeretnék erre megfelelni neked, röviden, hiszen a legnagyobb nyugalomban is igen elfoglalt vagy. Talán a hívságok nem szednek rá sokakat, nem vezetik őket félre a hazugságok, hogy az előbbieket komoly dolgoknak, az utóbbiakat történelmi tényeknek tartsák? Nem tagadhatod, amit tapasztalatból tudsz. Csak arra törekszem, amikor a kálvinista prédikátorokkal foglalkozom, hogy ne legyenek többé a hívságokat beszélő hazudozók mintapéldányai, különösen ha Isten, a lelkek vagy az állam ügyéről van szó. Mindedig semmit sem értem el, mert egyre csak az általuk hinni akart hívságokat és a hazugságokat szeretik, azokat veszik figyelembe, éppen csak Evangéliumnak nem tartják őket. A legújabb példa erre, sok egyéb után, az a kálvinista könyvecske, amelynek *Machiavellizatio* a címe, és ha a benne lévő összes koholmányt, rágalmat, gyalázkodást, hízelgést, arcátlanságot, meggondolatlanságot, szégyentelenséget és hazugságot láttad, akkor az egészet láttad, mert annyira tele van velük, hogy valójában csak belőlük áll, azaz merő hívság. Hogy a szerző kicsoda, azt nem vizsgálom; úgy tudom, hogy egy kassai kálvinista prédikátor adta közre, ami által magát állítja be szerzőként, továbbá azt is tudom, hogy más prédikátorok támogatták, amiből következően nyilván nem ők a szerzők. És nézd (úgy hiszem, olvasás közben alig bírtad

visszafojtani a nevetést): a *Francia-brit-holland legtitkosabb tanítással* szegültek szembe,¹ ráadásul válasz címén, amivel nyilvánvalóvá tették, hogy kik ők ehhez a lanthoz képest.² Én az igazság pártján állva szegültem szembe az olcsó hazudozásukkal, és megfeddtem a könyvecskét. Bárcsak javító szándéknak vennék a szerzők! De ha máshogyan veszik is, azoknál talán nem vész kárba az erőfeszitésem, akik gyűlölettől és előítéllettől mentes lélekkel látnak neki az olvasásnak. Ugyanis amiként a hallgatóknál, úgy az olvasóknál is az elfogulatlan hozzáállás már fele része az igazságról való meggyőzésnek. Ha te elismered a munkámat, már el is nyertem a jutalmamat; és nem kétlem, hogy el fogod ismerni. Nem a stílusról beszélek, mert nem ügyeltem rá, hogy különösebben kimunkált legyen, hanem az irántad való odaadásomról és az általam leírt dolgokról, mert mind az előbbi, mind az utóbbiak teljesen mentesek a csalárdságtól és a hamisságtól.

Sok múlik az erényeiden, a lelki nagyságodon, a bölcsességeden, a hiteden, az állhatatosságodon, az Isten, a király, a törvények és a haza iránti buzgóságodon, amelyek révén, bármilyen csapás is érjen (és senki sem tagadná, hogy ezek igen súlyosak),³ azokat mind a halhatatlan nyereség, az örökké tartó gazdagság iskolájának kell tekintened. Figyelembe veszi őket Isten és a császár is, te pedig valamennyi évszázadon át, amíg ez a halandó világ tart, a hűség példaképei közé fogsz számítani. Előre bátor lélekkel, az őseid és a jellemed nagyságára nézve is valóban nagyságos férfiú, így jutsz a csillagokig! Közben vedd jó néven a háládatosságom eme jó szándékból fakadó jelét. Isten áldjon!

- 1 A *Castigatio a Secretissima instructio* című pamflet által kiváltott vita része, válasz Alvinczi Péter *Machiavellizatiójára*. A vitáról lásd a kötet bevezetését.
- 2 Utalás az *asinus ad lyram* (mint számár a lanthoz) mondásra, aminek magyar megfelelője nagyjából: „mint tyúk az ábécéhez” (vö. Erasmus, *Adagia* 1, 4, 35).
- 3 Valószínűleg Esterházy felesége, Dersffy Orsolya 1619-ben bekövetkező halálára utal.

A kálvinista *Machiavellizatio* megfeddése

1. Egy vezető⁴ kassai kálvinista prédikátor néhány napja Magyarországról Bécsbe küldött egy könyvecskét, két fólió terjedelemben, amit általam ismeretlen beszédmóddal árkusnak is neveznek. Úgy tűnik, ez a könyvecske erős fogadkozással⁵ választ ígér az V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek küldött francia-brit-holland *Legtitkosabb Tanításra*. Vizsgálj meg azonban a szavait, és látni fogod, hogy nem tartalmasabbak és nem kevésbé üresek, mint holmi hígvelejű ostobaságok. A könyvecske címe *Machiavellizmus*, ami a tartalomhoz méltó megjelölés. Egy kálvinista prédikátor adta ki, mégpedig II. Ferdinánd császár ellen; bizonyára a szerencse ösztökélte erre a vakmerőségre, a mostani csendes nyugalom felszította a biztos révben lévő kálvinisták ostoba szabadszájúságát. Jogosan mondom ki, mert megérdemli az író, megérdemli eme közönséges iromány közzétéveje: semmit sem válaszoltatok a *Tanításra*, az fölötté maradt a prédikátoraitok lármás lábbelijének,⁶ az indulatból hiányzott a lendület, a próbálkozásból az erő. KérjeteK új vizsgát és ismételjéteK meg a feleletet, mert amíg az érvelésben a bordélyházi kerítőket, a magasztalásban pedig a siratóasszonyokat utánozzátok dagályos színészkedéssel, addig csak megvetésre, szájalomra vagy nevetésre vagytok méltók, nem arra, hogy törődjenek veletek, vagy cáfolatra érdemesítsenek.

2. Helyesen mondja a *Tanítás*, hogy nagy a különbség a tanácsadás és a hízélgés között; de még nagyobb az igazság és a hazugság között. Ha a *Machiavellizmus* szerzője csak az igazságot akarta volna leírni, és senkinek sem hízélegni, akkor bele sem kezdett volna az irományba, mert azt két címszóval össze lehet foglalni: hízélgés és hazugság. A hízélgéshez tartozik, és köze sincs az iromány témájához a különféle királyságok, tartományok, államok és fejedelmek, vagyis az összes hatalmasság magasztalásának, míg a hazugságot a felséges Rudolf,⁷ Mátyás⁸ és II. Ferdinánd⁹ császár

4 A szerző a becsmérő „atriensis” kifejezést használja, ami az ókori Rómában a felügyelőként a többiek fölél helyezett rabszolgákat jelentette.

5 A (külön szentenciaként nem létező) *Attica fronte* kifejezés helyett talán az *Attica fide* volt ide szánva, ami valóban létező szófordulat, Erasmus *Adagiájában* is szerepel, kb. „szilárdan megbízható” jelentésben.

6 Utalás a *ne sutor ultra crepidam* (varga, ne tovább a sarunál, vagyis a suszter maradjon a kaptafánál) mondásra; a szerző szerint tehát a prédikátoroknak nem lett volna szabad a tőlük megszokott lármázáson túllépve az irodalom területére merészkedniük.

7 Habsburg Rudolf főherceg (1552–1612), 1572–1608 magyar, 1572–1611 cseh király, 1576-tól haláláig német-római császár.

8 Habsburg Mátyás főherceg (1557–1619), 1608-tól magyar, 1611-től cseh király (II. Mátyás néven), 1612-től német-római császár (I. Mátyás néven).

9 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.

rok, továbbá az egész Ausztriai ház, Homonnai Drugeth György gróf úr,¹⁰ a jezsuita atyák és néhány más katolikus író ellen felhozott gyalázkodás és rágalmak jelentik.

3. Én nem igyekszem, nem kívánom, nem akarom és nem is szándékozom bárkinak a jó híret csorbítani vagy bárkiről is rágalmakat terjeszteni; a részemről érintetlenül maradhat mindenkinek a megítélése, tekintélye, hírneve és szerencséje. Csak azt utasítom el, mivel elviselni nem tudom, ha az óvatlanok tévedésbe esnek, illetve ha a prédikátorok úgy intézik, hogy tévedésbe essenek, mikor szóban, írásban és a szószékről gyalázkodásokat terjesztenek; különösen, hogy a hazudozásnak nem annyira a módszerei, mint inkább a célja méltó rá, hogy bírói ítélet alá essék, hiszen ez az emberek cselekedeit is meghatározza.

4. Istentelenül cselekszenek, akik hazugságokkal akarnak és próbálnak terjeszteni valamit, még ha magát az istenességet is. Akkor hát akik a hazugságot és az istentelenséget igyekeznek előmozdítani, támogatni és ösztönözni az igazság és a jámborság lerontásával, valótlan koholmányokkal, szentségtörő érveléssel, a törvények kiforgatásával, az uralkodók semmibe vételével, az alattvalók lelkében a háború és a bármit megtenni merészülő szabadosság húrjait pengető engedetlenségnek az ösztökélésével: milyen hálóba gabalyodnak az ilyenek, a bűnök milyen hatalmas útvesztőjébe keverednek? Nem is beszélve a többi dologról, amivel a kálvinizmust próbáljátok elterjeszteni, kioltva a katolikus igazság fényét, ha rajtatok, prédikátorokon állna. Hiszen nem mást céloznak azok az érvek, amelyeket összezagyváltok a könyvecskétekben, amit ebben a rövid írásomban megfeddni szándékozom.

5. A jezsuitákat megvédi az ártatlanságuk, sőt a ti vádaskodásotok is. Hiszen az olvasók szemének sem tűnik fel jobban a sötét tinta, mint az értő elmének a ti sötét mérgetek¹¹ és a rosszindulatotok, amely szerint ők a királyok gonosz tanácsadói lennének, akik hízelegnek és ármánykodnak. Az efféle erőtlen és vénasszonyos frázisokat semmilyen írásos bizonyítékkal nem tudjátok alátámasztani, ellenben a jezsuiták sokszor, sokféleképpen cáfolták már őket. Ugyanez a helyzet a többi dologgal is, amelyek nem azokra az írókra jellemzőek, akiknek ti felrójátok őket, hanem rátok, akik kitaláljátok: az egyezmények és a szerződések megszegése, az evangélium békéjének megtörése, az eretnekek üldözése, a keresztény fejedelmek törrel, méreggel és puskaporral való gyilkolása, a hazudozás és félrevezető beszéd.

6. Az eretnekeket, ha engedély nélkül terjesztik a tévtanaikat, nem bűn a jog erejével megfékezni, akár büntetések alkalmazásával is. Ahol viszont engedélyt kaptak rá az úgynevezett vallásszabadsági egyezmény értelmében, ott, ha megmaradnak a

10 Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1610 óta főkamrás, 1616-ban megpróbálta Bethlen Gáborral szemben megszerezni az erdélyi fejedelmi címet.

11 Szójáték az eredetiben: *atramentum* (tinta) és *atrum virus vestrum* (a ti sötét mérgetek).

határaik között, egyikünk sem akarja az egyezményt megszegve üldözni őket, de még háborgatni sem.¹²

7. Ti viszont azt írtátok, hogy az egyezményeket és megállapodásokat meg kell szegni, az evangélium békéjét megtörni, a katolikusokat üldözni, a fejedelmeket törrel, méreggel és puskaporral elveszejteni, hazug és félrevezető szavakkal élni a kálvinizmus ügyéért – tollal, vassal és az ártatlanok véreinek kiontása árán is.

8. Talán nem mocskoltátok be, nem szegtétek meg akár csak a Bocskai-felkelés alatt azokat a katolikus hitnek, a főpapoknak, káptalanoknak és (az általatok most is vásári portékaként kezelt) javadalmaknak a védelméről szóló egyezményeket és megállapodásokat, amelyeket Szent Istvántól, az első magyar királytól kezdve oly hosszú időn keresztül, a királyok, országgyűlések, törvények, szokások, szabályok egész során át, mindmostanáig megőriztünk?¹³ Talán akkor nem szegtétek meg az evangéliumi békét? Talán akkor nem folyamodtatok börtönhöz, bilincshez, kardhoz, tűzhöz, kénhez, szurokhoz, fáklyához, kínzásokhoz, jogfosztáshoz, száműzéshez, rabláshoz és fosztogatáshoz a püspökök, papok, javadalmak és a nép ellen, valamint javaik kiárusításához? Talán nem kaptatok fegyverre? Talán nem nyúltatok puskaporhoz Rudolf császár, a királyotok ellen? A célotok pedig nem más volt, mint hogy őt, akit elárultatok, lehetőleg el is veszejtétek törrel vagy méreggel (mely utóbbit nagy előszeretettel kezdtétek használni ott, ahol vassal kudarcot vallottatok) vagy bármilyen más módon. Már az sincs messze, hogy teljesen olyanak tűnjék a helyzet, mintha visszahoznátok András király trónra lépésének idejét, amikor mártírok, leginkább püspökök véreben ázott Magyarország.¹⁴ Akkor sem más vallást üldöztek a pogány magyarok, és nem másféle embereket gyilkoltak, mint most a kálvinisták: a katolikus vallást és a katolikusokat; amazok, hogy az elnyert evangéliumi fény helyett visszaállítsák a pogányságot, emezek, hogy bevezessék a kálvinizmust.

9. Talán nem számít a szavak kiforgatásának, nem számít félremagyarázásnak, hogy a királyt királynak, a törvényt törvénynek, a szabadságot szabadságnak, a hűségsküt hűségskünek, a hűséget hűségnek nevezitek, de nem ismeritek el, nem nyilvánítjátok és nem tekintitek a királyt királynak, a szabadságot szabadságnak,

12 Amennyiben a latin „terminus” itt térbeli határokat jelent és nem a törvény adta lehetőségek határait, akkor Balásfi az 1555-ös augsburgi vallásbékére utalhat, hiszen abban szerepel a protestáns vallásgyakorlat lehetőségének területi behatárolása, az 1606-ös bécsi békében, illetve az arra épülő 1608. évi törvényekben nincs hasonló kitétel.

13 A Szent István-i és későbbi törvények egyházat védő rendelkezéseinek a reformáció utáni katolikus egyházra való vonatkoztatása a korszak katolikus írói körében megszokott érvelési stratégia, a joganyag részletes felsorolását lásd kötetünkben, Pázmány Péter *Vindiciae ecclesiasticae*-jében.

14 Az ún. Vata-féle 1045–1046-os pogánylázadásra utal, amelyben többek között a később szentté avatott Gellért csanádi püspök is vértanúhalált halt.

sem pedig a hűségesküt és a hűséget hűségeskünek és hűségnek? Sőt, éppen hogy nem tartjátok a királyt királynak és a többi dolgot sem annak, aminek nevezitek, hanem az ellentétüknek: megvetitek, szidalmaztatok és gyalázzátok őket.

10. A nyelvnek nemcsak a torokban van gyökere, hanem a szívben is. Az előbbi tekintések testinek, az utóbbit erkölcsinek; amaz a bűn eszköze, emez a forrása. A szavak kiforgatása (és nem a szívben forgatása) az, amikor a szándék nem egyezik a nyelvvel, vagyis ha olyasmit ígértek, amit nem akartok betartani, például ha megválasztotok és megkoronáztok egy királyt, akit aztán kevéssel utóbb ok nélkül meg akartok fosztani az országától és a koronájától.¹⁵ Ez utóbbit korábban nem is sejtettem, de most már tudom, mégpedig abból a *Machiavellizmus* című prédikatori irományból.

11. Teljes szívemből sajnálom ezeket a magyarokat, még ha kálvinisták is (mert nem hiszem, hogy katolikusoknak ilyesmi egyáltalán az eszébe jutna, vagy ha eszükbe jut is, inkább meghaltak volna és most is meghalnának, mintsem beleegyezzenek), amiért meggondolatlan és hebehurgya tollal nyomdai úton közhírré teszitek róluk, hogy oly hirtelen hattyúból hollóvá váltak, tisztából és becsületesből tisztátalanná és becstelenné. Hiszen Ferdinánd császár magyar királlyá választása óta tizen-nyolc, a koronázása óta tizenöt, az uralkodásának megkezdése óta nyolc, a legutóbb tartott pozsonyi országgyűlés óta pedig mintegy három hónap telt el, amikor is ünnepeles küldöttséget menesztettek Bécsbe, törvényben hirdetve a király dicsőségét, írásban nyilvánítva ki valamennyi cselekedetének helyességét, és hogy semminek nincs híjával, aminek meg kell benne lennie.¹⁶ Ilyen rövid időköz telt hát csak el, és a magyarok mégis annyira elidegenedtek a magyaroktól, illetve önmaguktól és a királytól, hogy másra akarták átruházni választó szavazatukat, a koronaékszereket, a hűségeskü és a hűség szentségét, valamint az ország feletti jogot és hatalmat. Ezt a szándékukat a következő szavakkal nyilvánítjátok ki a *Machiavellizmus*-ban: „Mert hogyan is vádolható egy másik nép hatalmának a megsértésével az, aki a Magyar Királyság koronáját, amelyet a saját vérei ajánlottak fel neki, számtalan érvvel próbálva

15 Értelemszerűen II. Ferdinándról van szó, akit 1618 májusában magyar királlyá koronáztak, de 1619–1620 fordulóján a pozsonyi országgyűlés felajánlotta Bethlen Gábornak, hogy királlyá választják (amit ő ekkor még nem fogadott el).

16 Az 1619-es nyári országgyűlés anélkül zárult le, hogy a rendek protestáns része beadhatta volna panasziratát, ami nagy elégedetlenséget szült; azonban az elfogadott törvények elé írott preambulum a rendek nevében köszönetet mond II. Ferdinándnak igazságos uralkodásáért és a koronázási hitlével maradéktalan betartásáért. Ugyanezzel kapcsolatban az 1619 novemberében összeülő, a nádor által királyi engedély nélkül összehívott pozsonyi országgyűlésen a rendek irata, a nyomtatásban is megjelent *Ordinum responsum* elmagyarázza, hogy a hitlével legtöbb pontját a király megszegte.

öt meggyőzni, határozott ellenállást tanúsítva érintetlenül otthagya?”¹⁷ Te jó Isten, hát ki érvelhetett így, ki győzködhette őt, ki ajánlhatta fel bárkinek is a koronát, amelyet alig néhány hónappal azelőtt a szeretetük és az odaadásuk erős bizonygatása mellett, hűséget ígérve és örök állhatatosságot fogadva, a szertartás pontos betartására gondosan ügyelve ugyanez a magyar nép Ferdinándnak ajánlott fel, őt akarta a koronával felékesíteni, aztán amikor felékesítve látta, boldog örömmel tapsolt és éljenzett?

12. Nem tudom, miféle örület szállt meg benneteket, prédikátorok, hogy ezt a nemes népet, amelyhez veletek együtt én is tartozom (bár a katolikusokhoz az ilyen megbízhatatlanságnak még a gyanúja sem férhet), az írásotok közreadása által ilyen nagy és hirtelen köpönyegforgatás vádjával illetitek, fennen hirdetvén, hogy bár mindig kész volt a királyaiért bármiféle viszontagságot, akár a halált is elviselni és eltűrni, s nemcsak életükben szolgálta híven a hatalmukat, hanem holtukban is a legkegyesebb szívvel őrizte az emléküket, most ez a nép anélkül, hogy a király okot adott volna rá (mert maga ismeri el, hogy Ferdinánd nem csinált semmit), egyszerre mégis elszakad tőle, és egy másik királyt akar választani. Okosabb, helyesebb és tisztességesebb lett volna egy ilyen szörnyű vétket, ha már elkövették, csendes bűnbánattal kijavítani és örök hallgatással eltemetni, nem pedig ország-világ elé tárni, és a szomszédos népeknek a magyarokról formált elítélő véleményéhez anyagot szolgáltatva, a sajtó útján sokszorosított könyvekkel hirdetni.

13. Ha nem a saját ízlésetek, hanem a saját íze szerint vizsgáljátok meg a dolgot, akkor (mint mondani szokás) rájöhetnek a lényegre: miközben a magyarokról, mégpedig a magyar kálvinistákról prédikáltatok, a lehető legrosszabbul szerepeltetek a kálvinista hallgatók előtt, mert ahogyan Kám az atya szemérmét, úgy tettétek ti is közzemlére a tieitek vétkeit.¹⁸ Rossz példát kezdtetek követni, hiszen mindez annak a mesterkedése és ravaszkodása, aki az első embert becsapta: sokszor a jó álcájában feltűnő, tetszetős cicomával ékesített bűnökre beszélt rá a csalétekkel és léppel félrevezetett embereket, majd a vétkesek legnagyobb zavarára elhíresztelte azokat. Ha a tieitek műve volt, amit azok [ti. a magyarok] állításotok szerint megtettek, vagyis hogy az érvényes és törvényes módon megkoronázott Ferdinánd király életében másvalakinek ajánlották fel a koronát, „számtalan érvel próbálva őt meggyőzni,” még az ellenkezésével is dacolva, ha ti győzködtétek, ti győztétek meg a felajánlókat, akkor ez a ti szüleményetek, a kálvinizmus kreálmánya. Bizony nagyobb dicsőségére

17 Lásd *Machiavellizatio* 12. pont.

18 Noé, a földműves, szőlőt kezdett telepíteni. Amikor bort ivott, megrészegült és meztelenül feködött sátrában. Kám, Kánaán atyja látta apja meztelenségét és elmondta két testvérének. Vö. Ter 9,20–22.

és jobb szerencséjére vált az illetőnek, hogy nem fogadta el a koronát, mint amazoknak, hogy felajánlották; bár ti talán még azt sem mulasztottátok el, hogy amiként nekik a felajánlásra, úgy neki is okot és alkalmat szolgáltatassatok az elfogadásra. Aztán pedig ezt az ügyet, amit házon belül kellett volna tartani, kitegegettétek, mintha nem lenne elég, hogy ők a ti mesterkedéseiteknek köszönhetően tévedésbe estek, hanem az idegen népeknek is feltétlenül tudtára kellene ezt adni.

14. Nem hiszem, hogy a veletek tartó magyarok körében, ha van eszük, tetszést aratnátok ezzel a hírveréssel, mikor láthatják, hogy nem az irodalomra születtetek és nem abban nevelkedtetek, vagy ha mégis, akkor a rá fordított idő és tanulás nem hozott annyi gyümölcsöt a számotokra, hogy a komoly dolgokat a súlyuknak megfelelően tudjátok kezelni az írás során, és több dicsőséget, mint szégyent hozzatok a hallgatóitok nevére, méltóságára és hírére. Úgyhogy figyelmeztetéssel, paranccsal vagy tilalommal kieszközlik majd, hogy a későbbiekben ezt az általatok okozott nagy felfordulást az írástól tartózkodva, óvatos rejtőzködéssel és hallgatással, a fedés hatására jóvátegyétek. Észrevehetitek ugyanis, hogy ha írtok, akkor a leginkább csak ártotok mind magatoknak, mind nekik, és még azok előtt is világossá teszitek, hogy mennyire tehetség, ítélőképesség és műveltség nélkül írtok, akik addig nem tudták.

15. Azt talán tulliusi¹⁹ választékosságnak tartjátok, ami nálunk nyelvhelyességi hibának számít, és még a gyerekeknél is vesszőzéssel vagy más büntetéssel sújtjuk, tudniillik hogy *nobiliorem diadema regium*-ot írtatok.²⁰ Bizonyára hosszabbnak, betűkben és szótagokban is gazdagabbnak, inkább másfél lábnyinak tűnt,²¹ ha *nobiliorem*-et írtok, mint ha *nobilius*-t. De a grammatikusok és Priscianus²² nem engedik meg az efféle sallangokat, amíg csak a nyelvtan a helyes beszéd és írás művészetének számít.

16. Más szavak pedig, amelyek oly sokszor ismétlődnek, a szavakra vonatkozó szavak, és nem annyira egy szónoklathoz, mint az érvek kiegészítéséhez tartoznak, úgymint „mondogatják,” „bizonyítják,” „mondják,” „állítják,” „vélik,” „nevezik,” „hírlík,” „közlik,” „szólnak,” „következtetnek” – de csak rágalmakat kapcsolnak rágalmakhoz, hazugságokat hazugságokhoz, amelyeket most nem részletezek, csupán visszahárítom őket a szerzőkre. Könnyű így bűnökkel megtölteni a lelkiismeretet és gáncsoskodással a lapokat, de igen súlyos büntetést von maga után.

19 Marcus Tullius Ciceróra utal.

20 A szerző itt egy latin nyelvtani hibát tesz szóvá: a semlegesnemű *diadema* főnév mellett a jelző helyes alakja valóban nem a *nobiliorem*, hanem a *nobilius*.

21 Utalás a latin időmértékes verslábakra.

22 A 6. század elején élt nyelvtudós, grammatikai munkái a középkori és kora újkori latinoktatásban a legalapvetőbb tananyagának számítottak.

17. Gyakori, hogy ha valaki nem ért egy dolgot, akkor – hogy ne tűnjön tudatlannak – úgy tesz, mintha megvetné azt, s ennek következtében teljes mértékben elítél olyasmit, aminek épp csak egy kis részét fogja fel. Így cselekedtetek ti is a *Legtitkosabb Tanítás*sal. Az efféle színlelés nem nélkülöz egészen minden tehetséget, de ahhoz, hogy valaki eljusson a külsőségektől a lényeghez, az álarctól az archoz, a tudomány és a tapasztalat erejére lenne szükség.

18. Ami a *Tanítás*ban van, polírozott latinsággal írt politika, de hozzátok semmi nem ért el belőle, mert az erőtök nem ért fel vele, ezért általában az egészet akarjátok megsérteni, mert az egyes részeit nem tudjátok megérteni. Ha rágalmakról van szó, senki sem lehet nálatok jobb vitázó, ám a lelki nagyságot a tudós és kiegyensúlyozott szónoklás tárja fel, míg a tudatlan, szerénytelen és szemérmetlen beszéd a szív mélyén fortyogó mérget és epét mutatja meg. Ezt a betegséget nehezebb gyógyítani, mint az elmeháborodásnak nevezett agylázat, noha mindkét kór a test és a lélek erejét és erényeit emészti fel. Az epe azonban, amely a lélekbe áradva az elfogult gyűlölet szülőanyja és dajkája lesz, csak a legfáradtságosabb kezeléssel űzhető ki. Bárcsak kijutna nektek ebből a kezelésből, mind a tettekből, mind az enyéből; ugyanis a betegeknek Hippokratész²³ alapján az előbbire is szükségük van, ahogyan nektek az utóbbira, már ha élni, és nem visszaélni akartok vele. Hiszen bármennyire is üdvös hatású a gyógyszer, hasztalanul alkalmazzák, ha a fertőzöttek nem hagyják a betegségükhöz és a sebeikhez férközni. A borogatást használni kell, nem csak hajtogatni, hogy mennyire jó, mennyire hatékony. A receptúráknak, amelyeket az orvostól kaptok, a gyakorlati alkalmazása gyógyít, nem pedig az elolvasása. Vessétek hát el a gyűlöletet és fogadjátok el az érveket; adjátok helyet a józan meggondolásnak, illetve adjátok át magatokat annak, amit olvastok, s nem csupán abból a megfontolásból, hogy emberek vagytok, hanem abból is, hogy emberek lévén logikusan gondolkodtok. Ha az igazság győz, akkor győztessé teszi azokat is, akiket legyőzött; és nincs dicsőbb pálma, mint azoké, akiket az igazság győz le. Ezt illetően jó reményt táplállok veletek kapcsolatban, mert még nem mondtam le teljesen a megjavulásotokról. Most pedig áttérek a nagyobb dolgokra, amelyeket írtatok, bár a tisztesség szempontjából épp ezek a kisebbek: igazságtalanok, mintegy a legnagyobb gonoszságok fészkei és keltetői, amelyekkel mind magatoknak, mind másoknak ártalmára vagytok.

19. Hogy mondhatjátok, hogy Frigyes palotagróf törvényesen uralkodik Csehországban, miközben életben van Ferdinánd császár, a törvényesen megválasztott és

23 Hippokratész (Kr. e. 460–Kr. e. 377 körül) ókori görög orvos, a nyugati orvostudomány klasszikus tekintélyeinek egyike.

megkoronázott cseh király?²⁴ Előbb azt kellett volna igazolni, hogy őt nem választották és koronázták meg törvényesen, és csak utána bizonykodni, hogy amaz nem törvényellenesen bitorolta el a királyi méltóságot. Ám azt írjátok, hogy törvényesen hívták meg királynak, valamennyi rend elfogadta, és ünnepélyesen megkoronázták. Ha mindez igaz, vonjátok le a következtetést, hogy Frigyes a törvényes cseh király; ha viszont nem igaz, mert hogy Frigyes minden isteni és emberi jog ellenében uralkodik, akkor ti minden józan megfontolás és észszerűség ellenében olyan következtetést vontok le, amely semmiképpen sem adódik. Vagyis kitaláljátok, hogy kit akartok elárulni, aztán pedig, hogy legalább ne minden észrevehető ok nélkül tűnjetek engedetlennek, nem az igazság, hanem a saját kedvetek szerint állítani kezdetek, amit akartok, hogy azt hozzassátok elő, arra juthassatok és az adódjon következtetésként, amit végső soron szeretnétek.

20. Azután, hogy Ferdinándot cseh királlyá választották és megkoronázták, milyen háborúk robbantak ki? Milyen zavargások támadtak a nép körében? Milyen viszályok osztották meg a cseh rendeket? Elvettek és elárvereztek-e olyan javakat, városokat, falvakat, birtokokat és hivatalokat, amelyek a döntéssel egyet nem értő emberekhez tartoztak? Kik menekültek el a hazájukból, hogy ne kelljen elismerniük őt királynak? Kit kényszerítettek száműzetésbe? Kit helyeztek törvényen kívül? Milyen gyilkosságok, pusztítások és dúlások történtek Csehországban? Mély a hallgatás mindezekről, mély a csend, hiszen a legteltesebb nyugalom honolt, minden békés, virágzó, boldog és örömteli volt, senkit sem ért jogtalanság vagy kár.

21. Ellenben mi előzte meg, illetve mi követte Frigyes trónra lépését? Polgárok viszálya, pártoskodás, a törvényes hatalom megtagadása, előkelők kihajítása az ablakon, zavargások, háborúk, rablás, romlás, ártatlanok véreinek ömlése, műhelyek leégése, paloták földig rombolása, Istennek szentelt szüzek megbecstelenítése, a templomi szentségek meggyalázása, papok és szerzetesek sanyargatása. Még a lutheránusok és a husziták sem menekültek meg az igazságtalanságoktól, minden rend felbolydult, sőt a rend helyett a káosz telepedett Csehországra, egy dolog sem mutatott normális állapotot, hanem szegénység, éhség, szomjúság, ruhátlanság, sóhajok, panaszok, siralmak és könnyek közepette uralkodott a zűrzavar.

22. Frigyeset egyébként sem törvényesen hívták és választották meg, nem az összes rend fogadta el és koronázta meg, amiként ti képzelitek. Ugyanis semmiféle országgyűlést nem hirdettek meg akkor, noha ehhez a dologhoz a törvényes szokás és a csehek

24 Vö. *Machiavellizatio* 3. pont. II. Ferdinándot 1617-ben valóban cseh királlyá választották, 1619. július 31-én azonban a cseh korona országainak kormányzatát új alapokra helyező *Confederatio Bohemica* a királyválasztás rendjét is megváltoztatta, ez készítette elő V. Frigyes pfalzi választófejedelem megválasztását. II. Ferdinánd és támogatói természetesen nem fogadták el ezt a közjogi aktust és továbbra is a császárt tekintették Csehország uralkodójának.

ősi hagyományai szerint mindenképpen és a leginkább ez szükségeltetett volna. Csak azért gyűltek össze (miként azt maguk az összegyűltek is kinyilvánították), hogy a törvényes királyuktól, Ferdinándtól kapott levelet az ország részét képező tartományok küldöttjeivel együtt mérlegelés alá vegyék, hogy kell-e, illetve mit kell rá válaszolni.²⁵ Ők tehát, ha hajlandóak vagytok belátni, mintegy illetéktelenül cselekedve választották meg Frigyest, mert nem küldöttökként, a tartományok megbízásából tettek így, és joguk sem volt királyválasztó szavazatot leadni, arra a csehek sohasem hatalmazták fel őket. Nem voltak továbbá jelen Csehország főméltóságai: a várgróf, a prefektus, a bíró, a kancellár, a kincstárnok, az írnok és sok más előkelő vagy nemes; nemcsak katolikusok, hanem az úgynevezett két szín alatt áldozókhoz tartozók sem.²⁶ Sőt, az erőszak és az üldözés elől menekülve inkább hajlandóak voltak minden vagyonukat kockára téve otthagyni a hazájukat és száműzetésbe vonulni, mintsem hogy az országban Frigyes legyen a király. Mindezek alapján mi más javítást eszközölhetnétek és alkalmazhatnátok magatokon és az irományotokon, mint hogy őt a törvények, a szokások, a csehek minden hagyománya ellenére hívták, választották és koronázták meg egyesek, s ezért ő nem Csehország királya, ti pedig a védelmében olyasmit írtatok, ami nem igaz?

23. Nem egy módon, és nem egy alkalommal a törökök védőügyvédjének szerepét játszottok ebben a rövid irományban. Ez a társaság azonban senkinek sem ártalmasabb, mint éppen nektek: idegen gyűlölettel, de a ti veszedelmeitekkel és vesztesétekkel terhes. Megbízhatóságának mértéke a hasznosság, mert ha nem bizonyultok a számukra hasznosnak, mindjárt nem a barátaik vagytok, hanem az ellenségeik és ellenfeleik. Annál többet kívánnak tőletek, mennél többet adtok nekik, amit pedig nem adtok oda, azt elveszik. Tapasztalatnak és példának ott van a szemetek előtt Magyarország, amit a balsors fészkévé tettetek.²⁷

24. Amikor azt állítjátok, hogy több mint huszonhat éve (ahogy ti mondjátok) egy egész hegynyi arany ígéretével rábírtuk az erdélyi vajdákat, illetve fejedelmeket az oszmán Portától való elpártolásra,²⁸ mondjátok meg, kérlek, miért a Porta elárulásáról írtok, és nem a magyar király hűségére való visszatérésről, akitől eredetileg elpártoltak? Ugyanilyen megfontolásból azt is mondhatnátok, hogy aki valamikor

25 II. Mátyás halála után (1619. március 20.) a még elődje életében megválasztott II. Ferdinánd levélben informálta a rendeket arról, hogy megkezdte tényleges uralkodását. Mivel ekkor már csaknem egy éve zajlott a cseh felkelés, erre tényleges lehetősége nem volt. A levélre a cseh rendek nem válaszoltak, majd az előző jegyzetben említett *Confoederatio Bohemica* létrehozásával kísérelték meg felszámolni az országaikat a Habsburg dinasztiához kötő kapcsolatot.

26 A cseh politikai szókincs ezzel a terminussal hivatkozott a protestánsokra, beleértve a huszita háttérű két hagyományos cseh felekezetet, a reformáció óta a lutheránizmushoz közel kerülő kelyheseket (utraquistákat), illetve a Cseh Testvériség (amely a kálvinizmussal rokonítható) követőit.

27 Vö. Plautus, *Trinummus* (Három ezüst), 4.

28 Vö. *Machiavellizatio* 13. pont.

vétkezett, de utána megtért, az elárulta a bűnt, miközben az értelmes emberek inkább úgy tartanak, hogy az ilyen letért a rossz útról, a jóra tért át és azon halad előre. S bárcsak ne vette volna rá az erdélyieket újabb átpártolásra bizonyos rossz szándékú személyek hazai, de a haza kárára való és békétlenségre ösztönző bujtogatása! Akkor sohasem szenvedték volna el azokat a hatalmas veszedelmeket és károkat, amelyeket sokak vesztére kellett átélniük.

25. A tapasztalat is arról győzte meg az erdélyieket (mondjátok), hogy a császártól segítséget remélni olyan, mint nádpálcára támaszkodni, ezért pártoltak vissza a törökökhöz.²⁹ Báthory Zsigmond az országlakosok általános jóváhagyása mellett odaígérte nekik Lippát, bár az ígéret betartását nagy pénzüsszegek révén sikerült elodáznia; és a keresztények tovább is megtarthatták volna Lippát, ha Homonnai György nem kecsgetteti az oszmán Portát még dúsabb ígéretekkel, megkettőzve az adót, és odaígérve nemcsak Lippát, hanem Jenő, Lugos, Karánsebes, Zsáka és Sarkad várait is. Az udvari familiárisa, Brankovics János révén küldött erről biztosítólevelet a budai vezírnek, amelyeket a pasa színről színre megmutatott az erdélyi követnek. Mindezekben a római császár jóváhagyásával járt el, szándékosan megszegve a római császár által tett ígéretet.

26. Nem csupán vakmerővé (mint feljebb említettem), hanem szószátyárrá is tett benneteket a váratlan szerencse által biztosított fényűző gazdagság, a kálvinista népszerűséghajhászás vitorlákát dagasztó sikere. Még az ügyeitek ilyen kedvező állásában és fényes helyzetében is udvariasabban kellett volna írnotok a jámborságban elhunyt, felséges Mátyás császárról, akit máshol a magyarok legkedvesebb királyának neveztek. Nem kellett volna hűtlenséggel vádolnotok őt, amit egyébként sem tudatok bizonyítani. A jelentős és nagy dolgokról gyakran mondtak rosszat a kisszerű emberek, akik már csak azért is kisszerűek voltak, mert így gáncsoskodtak; mivel azonban semmit sem tudtak bizonyítani, végül kinevették őket, csúfot űztek belőlük, ítéletet és büntetést szenvedtek a nyelvük miatt, és nemcsak nyelvükben, hanem az életüket illetően is halandónak bizonyultak. Ti nem vagytok méltó vádlói egy ilyen nagy császárnak, és én sem méltó bírója, de nem találhattok egyetlen bíróságot sem, ahonnan ne összezavarodva kellene távoznotok, olyannyira nélkülöz minden alapot a vádaskodásotok.

27. Amit a zsidók jelentettek Krisztusnak, az vagytok ti a felséges császároknak; amazok nádpálcával, ti a nádpálcához való hasonlítgatással követték el igazságtalanságot.³⁰ Krisztus kegyelmét azonban harag, majd megtorlás követte, és a zsidók

29 Uo.

30 Utalás Máté evangéliumára: „Tövishől koszorút fontak, fejére tették, jobb kezébe pedig nádszálát adtak.” (Mt 27, 29).

súlyosan meglakoltak a bűneikért. A császároknak követendő példaként szolgál Krisztus, nektek pedig intő példaként a zsidók.

28. A császári segítségre támaszkodva elérték az erdélyiek, hogy visszanyerték a régi szabadságukat, nem voltak többé adófizető vazallusok, az uralmuk alá hajtották Havasalföldet és Moldvát,³¹ illetve egyéb módokon is kiterjesztették a határaikat, sok magyarnak szabadulást hozva a szolgaság igájából, s ha lehet azt mondani, győzelmeikkel halhatatlan hírnevet szereztek maguknak. Azonban az országnak mintegy a gyomrából és a belsejéből a fejére, majd a fejből a tagjaira terjedt át egy rossz nedveket okozó fertőzés, amely békétlenné tette az embereket, és azok újra magukra vették a bilincseket, amelyekből Rudolf császár hatalma kiszabadította őket. A viszálykodó hajlam irigyelte ezt a nagy boldogságot, így saját magukat döntötték romlásba. Az isteni ige nyomán joggal mondhatta róluk a római császár: „Elpusztítalak, Izrael: ki segíthet rajtad?”³² Ezt nem úgy értem, mintha a segítségnyújtó egyedül lett volna, hiszen nemcsak a császár, hanem Isten is segítséget nyújtott, sőt Isten előbb és sokkal inkább segített, mint a császár. Viszont a császár kizárólag a segítségükre volt, és meg akarta óvni őket, nem pedig elveszejteti.

29. Lippát (írjátok) a sajátjukként követelték a törökök. De miért lenne inkább az ő tulajdonuk, mint a magyaroké? Csupán azért, mert a törökök erőszakkal vették el a magyaroktól, mindjárt az ő tulajdonuk lesz, és nem amazoké? Hát miért nem a magyaroké, akik az elvesztése után visszaszerezték? Jól értelek benneteket: hasznosan és eredményesen működtetek, beférkőztetek a kegyeikbe. Azt is jól mondom, hogy kiváló jogászok vagytok a tulajdonviszonyok vizsgálatakor, de ezt a jogot a száj ízleli meg és nyeli le, nem a lélek. De „Báthory Zsigmond az országlakosok általános jóváhagyása mellett odaigérte Lippát.”³³ Ezt a legkifinomultabb érveléssel sem tudjátok bebizonyítani. Ő éppen hogy visszaszerezte Lippát, és nem is csak azt, hanem más helységeket is, amelyeket a magyarok elveszítettek; ellenben soha nem ígérte oda. Az az érv viszont nem nélkülözi az alapot, hogy Báthory Gábor, Zsigmond vérrokona (akit néhány évvel ezelőtt egy kálvinista prédikátor javaslatára és buzdítására kálvinista kapitányok Váradon össze-vissza kaszaboltak és kegyetlenül kivégeztek, noha maga is kálvinista volt, ráadásul Erdély fejedelme)³⁴ állítólag, amikor visszatért

31 Báthory Zsigmond 1595-ben Gyulafehérváron „konföderációt” kötött Vitéz Mihály havasalföldi, illetve Ștefan Răzvan moldvai vajdával (május 20-án, illetve június 3-án), amely gyakorlatilag hűbéri függésbe hozta a két román uralkodót az erdélyi fejedelemmel szemben.

32 Oz 13,9.

33 Vö. *Machiavellizatio* 13. pont.

34 Balásfi Tamás már az *Apologia pro cleróban* is említi, hogy Báthory Gábor 1613. október 27-én történt meggyilkolásáért Dési István váradi lelkész tartja felelősnek. A *Castigatióra* válaszként íródott *Resultatio plagarum* vonatkozó pontja világossá teszi, hogy a vád ekkorra már közismert

hozzá a Konstantinápolyba küldött követe és jelentette, hogy a törökök lekenyerezése végett Lippát is odaígérte nekik, súlyos haragra lobbant a követ ellen, és igen durva szavakkal leszidta őt, a tettét pedig elítélte, visszautasította, megtagadta és semmissé nyilvánította, határozottan kijelentvén, hogy előbb hagyja megfosztani magát a kardjától, amivel felövezték, mintsem eltúrje, hogy a törökök kiragadják a kezéből Lippát. Eközben sűrűn kapkodott a kezével a kardjához; szépreményű ifjú volt, aki nagyszerű férfivé érett volna, ha a kálvinizmus nem rontja meg, hogy később aztán eleméssze.

30. Homonnai Drugeth Györgyöt a törökök jóváhagyásával maguk az erdélyiek hívták be a fejedelemségbe. Nagy tekintélyű férfiak tanúsítják ezt, akik igen alaposan, mondhatni aprólékosan ismerték az ügyet, aminek a megtárgyalásánál jelen voltak; Bécsben tartózkodik továbbá Brankovics János is, akit ugyanezen ügyben vádoltok. Mindenki egyformán számol be a dologról, és nem mást állítanak, mint hogy Homonnai még annyi földet sem ígért oda a törököknek, amennyit egy ember körme lefedne, és egyáltalán nem állt szándékában megkétszerezni az erdélyiek adóját; de ha sokkal kevesebbet ígért volna, mint amennyit számon kértetek rajta, akkor is teljesen az uralma alá kellett volna hajtania Erdélyt. Mindezekről sokkal jelentősebb írásos és szóbeli tanúságtételek állnak rendelkezésre, hogysesem hitelt lehessen adni nektek, akik a halott budai pasára és az általa mutatott levélre hivatkoztok.³⁵ Rosszul érveltetek tehát, mikor Homonnai soha meg nem tett ígéretéből akartátok levezetni Lippa átadását.³⁶ Minduntalan talajt vesztetek, prédikátorok, hogyha észrvekre, az igazságra vagy tollra kerül a sor.

lehetett, hiszen Alvinczi annak konkrét megnevezése nélkül is azonosítani tudta, hogy a váradi lelkészről van szó – további részleteket azonban tőle sem tudunk meg. A fejedelemgyilkosságról részletesen beszámoló, rendelkezésre álló források a tettet Kamuthy Farkas, Géczy András és Abaffy Miklós összeesküvésének tulajdonítják, az orgyilkosság kivitelezői közül Szilasi János, Ladányi Gergely, Basa János és Zámbo Balázs neve ismert. Forgách Ferenc esztergomi érsek nem egészen két héttel az események után íródott beszámolója sem említi a kálvinista prédikátort – ezek szerint Dési bűnrészessége csak a későbbiekben merült fel.

- 35 Homonnai támadása alatt, 1616-ban Kádizáde Ali pasa töltötte be a budai beglerbég hivatalát, aki annak az évnek a végén halt meg.
- 36 Lippa átadását az oszmánok arra való hivatkozással követelték, hogy az 1552 és 1595 között a szultán fennhatósága alá tartozott. Miután Báthory Zsigmond csapatai visszafoglalták, a következő évtizedekben minden oszmán–erdélyi tárgyalás sarkalatos pontja volt, hogy a szultán visszakövetelte a várat – amit különösen nehéz volt visszautasítani, hiszen az oszmán birodalmi ideológia szerint Erdély is a „hatalmas császár országa” volt, a fejedelem szultáni tisztviselőnek számított. A vár átadása mellett Bethlen Gábor végül egy olyan helyzetben döntött, amikor több oldalról szorongatták – többek között a Magyar Királyság területéről Homonnai Drugeth György. A kutatás jelenleg nem ismeri a levelet, amelyben Homonnai felajánlotta volna Lippa átadását Kádizáde Ali pasának, de a katolikus arisztokratának valamivel biztosan el kellett nyernie a budai beglerbég támogatását.

31. Jogtalanul vetitek szemére a császárpártiaknak az uralomvágyat, mint e hatalmas romlás okozóját. A császár ugyanis senkit sem támadott meg, senkinek az országát vagy tartományát nem ragadta el, csak magát és a sajátját akarta megvédeni vagy visszaszerezni; hogy mit tudott elérni, azt a végkimenetel majd megmutatja. Gondoljátok át magatokban, hogy a harag ugyan biztosít fegyvereket,³⁷ de nem csilapodik, a megfontolt haladás viszont sietteti a győzelmet. Aki azt mondta, hogy idejében való cselekvésre van szükség,³⁸ elvetette az átgondolatlan terveket, és elítélte a fejtelten kapkodást. Mindig is inkább a megfontoltság révén szeretnék dicsőséget nyerni, mintsem a túlságos sietség által, amely gyakran meghiúsítja a terveket. Hiszen nemcsak a szóközi beszédben, hanem bizony a háborúkban is jobb a dolog vége az elejénél.³⁹ Az emberi jószerecsében való túlságos bizakodás képzelődést és elhamarkodottságot jelent. A reményt nem egyszer úgy hiúsította meg a végkimenetel, hogy a remélt dolgok már nagyon közel, szinte az illető kezében, birtokában és biztos hatalmában voltak, de aztán a reményt elragadták a veszedelmek, károk és csapások. Ha azt, amit a császár tett, uralomvágnak hívjátok, mit neveztek az uralomhoz való jognak? Ha ezzel nem szabad élni, akkor senki sem tarthatná meg, ami az övé, nem védhetné meg, amit fenyegetnek, nem követelhetné és vehetné vissza, amit elragadtak tőle. A törvényesen megkoronázott királyok joggal viselnek háborút, ha megtámadják őket, joggal fenyítik meg az engedetleneket, joggal védik meg a híveiket. Ferdinánd is így uralkodik, így háborúzik, így szab ki büntetést és így nyújt segítséget.

32. A következők a ti szavaitok, amelyeket a védelmetekben írtatok, de nem tudjátok, mennyire vádolóak: „Talán nem szabad a bölcsnek, ha a helyzet úgy hozza, krétaiként viselkedni a krétaikkal szemben? Egy épelméjű ember sem tartaná méltatlannak az ilyesmit.”⁴⁰ Milyen messze esett a szándékokot a tollatoktól, mikor ezt is leírtátok! Ó bölcsesség, ó józan ész! Könyörgöm, kire akartatok utalni? Legfeljebb arra, amit Epaimenidészről idézett az apostol: „A krétaiak örök hazugok.”⁴¹ Tehát nálatok lehet hazudni a hazugoknak, és egyikőtök sem fogja ezt soha méltatlan dolognak találni? Mondhatom, nagyszerű dicsőség, de aligha fogja bárki is irigyelni

37 Vö. Vergilius, *Aeneis*, I, 150.

38 Sallustius, *Bellum Catilinae*, 1.

39 Préd 7,8.

40 Vö. *Machiavellizatio* 14. pont. Az ókorban általánosan elterjedt sztereotípa volt, hogy a krétaiak hazug és álnok emberek, ami több közmondásban is megjelent. Tit 1,12. Knósszoszi Epimenidész (Kr. e. 6. vagy 7. sz.) mitikus filozófus egy verssora ugyanis fennmaradt Pál apostolnak a Krétán tartózkodó Tituszhoz írt levelében: „A krétai örök hazudozó, gonosz fenevad és falánk naplopó.” Lásd még Erasmus, *Adagia*, 1, 2, 29.: Cretiza cum Cretensi.

41 Tit 1,12.

töledek. Hányszor rángatjátok elő a készletből és vetitek a szemünkre azt a kitalációt, hogy a katolikusok szerint a nektek tett ígéretet nem kell betartani? Ez hazugság, hiszen mindig is azt hirdettük és most is hirdetjük, hogy szent módon be kell őket tartani. Ti viszont itt világosan bevalljátok, hogy nem szabad megbízni bennetek, legalábbis nem egykönnyen. Hiszen ha közülük soha senki nem tartja méltatlan dolognak, hogy a krétaiakkal szemben krétaiként lehet viselkedni, azaz hazudni, akkor ugyan ki bízna meg bármelyikükben is? Ó, bárcsak mindjárt akkor, amikor a kálvinizmus gyomnövényeit beültettétek a Mennyei Atya földjébe és veteményébe, nyílt szavakkal hirdettétek vagy kiírtátok volna magatokról, hogy soha egyikőtök sem tartja méltatlan dolognak, hogy a krétaiakkal szemben szabad krétaiként viselkedni! Úgy kiderült és megfedésre került volna a bennetek rejő álnokság, az általatok félrevezetett emberekben megmaradt volna a becsület, és most nem lenne annyi kálvinista. De most sem cselekedtetek teljesen haszontalanul, ha az irományotokra nemcsak a szemükkel, hanem a lelkükkel is odafigyelnek a hallgatóitok, hiszen a ti szándékotokból, a ti szavaitokból, a ti tollatokból tudhatják meg, hogy közületek soha senki nem tartaná méltatlan dolognak, hogy a krétaiakkal szemben szabad krétaiként viselkedni. Így egyáltalán nem fognak megbízni bennetek, és nem lesznek kálvinisták. Csak egyetlen menedéket látok itt a számotokra, bár ez is csupán menekülés, nem kibúvó: senki közületek soha nem tartaná méltatlan dolognak, hogy a krétaiakkal szemben krétaiként viselkedjen, de másként kell viselkedni a többiekkel, vagyis azokkal szemben, akik nem krétaiként viselkednek. Élelmes, de nem igazán értelmes ötlet, a kálvini, és nem a keresztény hithez méltó találmány. Priscillianus bölcsességére volt jellemző az efféle ostobaság, aki szerint: „Esküdj jól, esküdj hamisan, de ne fedd fel a titkot!”⁴² Talán akkor vegyétek elő az alábbiakat is a címzetes evangéliumotok raktárából (a ti eredetetekről beszélek, így nem érdelek szemrehányást, ha az elődötökből kiindulva vonok le jogos következtetéseket, ha teret és helyet adok az érveléseteknek): közületek soha senki nem tartotta méltalan dolognak, hogy elteljen göggel, tönkremenjen a kapzsisága miatt, tobzódjon a fényűzésben, átadja magát az indulatnak, a torkosság rabjává váljon, feleméssze az irigység, Istenről és minden szentről elfeledkezve hazudozzon, lázadjon és raboljon, mindenfélét össze-vissza műveljen és cselekedjen, mindent megzavarjon és felforgasson, ahogy neki tetszik, még akkor is, ha semmiféle joga nincs hozzá, vagy éppen minden jog szerint törvénytelenéget követ el; csupán mindezt a társaival kell tennie,

42 Vö. Augustinus, *Epistolae*, 237, 3. A priscillianizmus, amely nevét vezetőjéről, egy hispániai presbiterről kapta, a 4–5. századi Hispaniában és Galliában elterjedt eretnekmozgalom volt, aminek követői ellen többek között Szent Ágoston is küzdött. Az itt szereplő mondatot a priscillianisták egyik fő parancsaként idézi, akiket – állítása szerint – így köteleztek arra, hogy a valódi hitük elleplezése érdekében a nyilvánosság előtt mindig katolikusnak hazudják magukat.

vagyis azokkal, akik hasonló dolgokat művelnek. Tagadjátok talán ezeket a következtetéseket, vagy hogy az elődötök szándékosan adott alapot ennek a seregnyi következtetésnek a levonására? Indokoljátok meg akkor a tagadásotokat! Még Kálvin se tudná megindokolni, de még a krétaiként viselkedők alapító Atyja sem. Ezen a ponton biztosan fogom a tollat, és mind a győzelem során, mind pedig azt követően diadaléneket zengek felettetek, prédikátorok; hiszen az elődötökből kiindulva, aki szerint szabad krétaiként viselkedni a krétaiakkal, egyértelműen le lehet vonni ezt a következtetést. Tehát akkor lehet gonoszul bánni a gazemberekkel, és minden olyan gaztettet el szabad követni, amelyeket fentebb előszámláltam. Távoztassátok el tőlem ezt a kálvini számvetést, ti krétaiak. De ti is megfutamodtok majd ettől az ajándéktól, amit attól kaptatok, aki először viselkedett krétaiként. Váljon hasznotokra ez a rossz okból keletkező jó következmény.

33. Ami a csehek törökökkel kötött szövetségét illeti, nem fogtátok fel, hogy mit írt a *Tanítás* szerzője. Nem annyira magát a szövetséget, mint inkább a szövetség módját bírálta. Vagy talán a török segítség Magyarországra és Csehországba történő behívása nem azt jelenti, hogy kitarjátok előttük a Németországba vezető kaput? Mit láttok, ha nem ezt? Bár még az sem igaz, amit igaznak állítotok be, hogy [Frigyes] „a törökkel szövetségre lépett és lezárta előtte Germániát.”⁴³ Köztudott ugyanis, hogy a törökkel kötött szövetség – hogy mást ne említsek – Görögországba, Magyarországra és Erdélybe is utat nyitott neki, sőt, a birtokává tette azokat. Észszerűen gondolkodva tehát nem lehet tagadni, hogy ha a magyarok és a csehek egy szövetségi egyezség keretében török segédcsapatokat és fegyvereket vesznek igénybe, azzal út nyílik a törökök számára Németország felé. Milyen messze van ugyanis Magyarország Németországtól? Hol van Csehország? A török szövetségről hazai történetek és példák állnak a rendelkezésükre, illetve a magyarok szomorú példáiról szóló történetek, amelyek nemcsak a magyarokat, de külföldi olvasókat is könnyekre fakasztják: elveszített és a semmiért elvesztegetett szabadságról, aranyért vásárolt láncról, bilincsről, rabszíjról, ütlegekről és kínzatról. Ha ezt nem fogjátok fel, ostobák vagytok; ha nem fájlaljátok, akkor pedig érzéketlenek és kegyetlenek.

34. Felfuvalkodott módon sértegetitek a Felséges Ausztriai Ház kormányzatát. Azt írjátok, hogy egy ujjal le fogjátok nyomni, de vigyázzatok, nehogy az ujjatokkal együtt a kezeteket is elveszítsétek. Ezt nem lehet szavakkal elérni, Marcus,⁴⁴ sem

43 Vö. *Machiavellizatio* 23. pont. Figyelemre méltó, hogy Balásfi a török behívásával kapcsolatos reflexióiban még mindig csak a *Secretissima instructio* vonatkozó passzusának információit használja fel – miszerint Frigyes közvetítőkön keresztül keresi a kapcsolatot a Fényes Portával –, miközben a *Castigatio* írásának idején, 1620 nyarának végén már úton volt a cseh király és a rendek díszes követsége Konstantinápolyba.

44 Martialis, *Epigrammata*, VI, 11.

pedig írásban megnyilvánuló dühöngéssel; Mars emlegetésétől nem váltok Mars fiaivá, hogy elég erősek legyetek az ő legyőzésükhöz, még ha az ujjatokat, a karotokat, az öklötöket, a kezetekeket és minden idegszálatokat feszítitek is meg. Ha az ügyből hiányzik az igazság, akkor legfőképp a háborúban hiányzik, amennyiben győzelmet ígér, de elsődleges oka a romlásnak, míg az igaz ügy, ha későn is, de diadalmaskodik. Ki hinne nektek, amikor képmutató módon az igazatokat bizonygatjátok? Hiszen saját magatokat illetően éppen nem bizonyultatok képmutatóknak, hanem egy kiadott írásban hirdettétek, hogy képmutatóak vagytok, és senki közületek nem tartja méltatlan dolognak, hogy a krétaiakkal szemben krétaiként viselkedjen. Legfeljebb ahhoz van jogotok, hogy tudatlanságotokban csodáljátok, kiket emelt fel ez a Ház, kiket taszított le, mennyit gyarapodott, mivel dicsekedhet, aztán gyűlölködve acsaroghattok rá és megpukkadhattok az irigységtől; míg a Felséges Ház joggal használhatja az egyiptomi jelmondatot: ezeknek semmi közük a Holdhoz.⁴⁵ Nem szorul rá senkinek a tollára, senkinek az írására, a saját felsége oltalmazza őt.

35. Az ügyetekre, illetve rátok evangélikusokra (így nevezzük az ariánusokat is trinitáriusoknak) vonatkozik,⁴⁶ amit itt idézek az Evangéliumból: „Egyikük pedig, Kaifás, aki abban az esztendőben főpap volt, azt mondta nekik: »Ti nem tudtok semmit, s arra sem gondoltok, hogy jobb nektek, ha egy ember hal meg a népért, mint ha az egész nemzet elvész!« Ezt pedig nem magától mondta, hanem, főpap lévén abban az esztendőben, megjövendölte, hogy Jézus meg fog halni a nemzetért, és nemcsak a nemzetért, hanem hogy az Isten szétszórt gyermekeit egybegyűjtse.⁴⁷ Ezeket a szavakat tehát Kajafás mondta, a következőket pedig ti: „Aki által a királyok uralkodnak, jóakaratóan gondoskodik majd róluk, vigyázva az Ő fölkenntjeinek eljövételét és távozását.” Így van, de ennek az értelme nem mellettetek szól, hanem mellettünk. Hogyan is szólhatna mellettetek, mikor a felkenést babonáságnak tartjátok, legalábbis mások előtt, annak a szavaiból kiindulva, aki Frigyes rajnai palotagróf előtt mondott beszédet?⁴⁸

45 Egy asztronómiai „vitára” utal, amely arról szólt, hogy a Hold különféle megjelenési módjai (nemcsak a növekedése és fogyása, hanem az eltérő színárnyalatai) vajon tényleges változást jelentenek-e, vagy csak az eltérő légköri viszonyok okozzák őket, míg maga az égitest felette áll az ilyesminek, és valójában változatlan marad.

46 Az „evangelici”, ahogy a szövegből is világos, ebben az esetben nem kizárólag a lutheránus felekezethez tartozókat jelenti, de Balásfi épp azt kívánja érzékeltetni, hogy a protestánsokra a korszakban használt „evangelicus” fogalom épp oly abszurd, mintha az ariánusoknak hívott unitáriusokat trinitáriusoknak, tehát szentháromsághívőnek hívnánk. Balásfi ebben a szakaszban tulajdonképpen az *Apologia pro cleroban* megkezdett gondolatmenetéhez tér vissza.

47 Jn 11,49–52.

48 Balásfi itt Abraham Scultetusnak 1617. november 2-án, Heidelbergben, a reformáció 100. évfordulója alkalmából elmondott beszédére utal, amelyet Szenci Molnár Albert 1618-ban magyar

36. Talán azt válaszoljátok erre, hogy akiket felavattok, azokat nem olívaolajjal vagy más folyadékkal kenitek fel, hanem a lelkükben, spirituális értelemben. Hogy mondhattok ilyen kálvinista létetekre, Kálvin ellenében? Hiszen az ő szavai a következők: „Látod, hogy nem bennünk, hanem Krisztusban van az igazságunk.”⁴⁹ Másutt: „Tévedésnek tartom, hogy az igazság bármely része a bennünk székelő minőségben vagy állapotban lenne.”⁵⁰

37. Erre talán azt felelitek, hogy bennünk van, csak ez nem az igazság, hanem valami másfajta spirituális kegyelem. Döntsétek el akkor egymás között, hogy mi is ez; mert ha az igazság, akkor nem lehet benne a felkentjeitek lelkében, ha Kálvinnak hisztek; ha viszont kálvinista létetekre nem hisztek neki, nem lesztek többé kálvinisták. Miféle kreatúrák, milyen torzszülöttek vagytok akkor? Ha hidrának tartjátok magatokat, akadnak majd nálunk Herkulesek.⁵¹

38. Tehát nem a magatok hasznára, hanem magatok ellen írtatok, amit írtatok, és pontosan illik rátok Pilátus mondása: „Amit írtam, azt megírtam.”⁵² Kajafást is jól utánoztátok a prófétálásban, úgyhogy kálvinista mellett akár Kajafásoknak is nevezhetitek magatokat, vagy éppen (mivel ő főpap volt) pápistáknak.⁵³

39. De vizsgáljuk meg itt közelebbről az irományotokat, a próféciátokat: „Aki által a királyok uralkodnak, jóakaratóan gondoskodik majd róluk, vigyázva az Ő fölkenntjeinek eljövételét és távozását.” Ő általa uralkodik Ferdinánd, nem a polgárok lázadásának, zavargásoknak, háborúknak, gyilkolásnak, vérengzésnek, a törvények és az államok felforgatásának köszönhetően. Hiszen egy békés Csehországban választották és koronázták cseh királlyá, egy békés Magyarországon magyar királlyá, egy békés birodalomban római királlyá és felséges császárrá. Régi keresztény szertartás során kenték fel testben (amit bizonyosan tudunk) és lélekben (amit biztosan remélünk). Isten vigyázta a trónra lépését, hogy ne akadályozza semmi, és vigyázza majd a távozását is, hogy diadalmas legyen. Gondoskodni fog róla, mint majd ti is meglátjátok, hogy azok a királyságok és tartományok, amelyek most zúgolódnak, lázonganak és háborognak miattatok, engedelmessé váljanak, hogy akik letértek a hűségéről, újra egybegyűljenek, és hogy békében teljenek a napjai.

fordításban is megjelentetett, és amely valóban a katolikus babonáságok között említi az olajjal való felkenést.

49 Calvin, *Institutio*, 3, 11,2.

50 Calvin, *Acta synodi Tridentinae cum Antidoto*, sess. 6. cap. 8.

51 Utalás Héraklész második próbájára, vagyis a lernai hydra elpusztítására.

52 Jn 19,22.

53 A latin *pontifex* szó jelentése „főpap”, így vonatkozhat a zsidó főpapokra (mint például Kajafás) és a pápára is, a belőle képzett *pontificius* pedig az illető főpap követőit is jelölheti, de pápistát is jelenthet.

A tiéitek is így telnének, ha akarnátok, és nem akarnátok mindig a béke akadályai, zendülések főkolomposai, háborúk harsonái lenni, vagyis felhagynátok – nem azzal, akik vagytok, hanem azzal, amilyenek vagytok.

40. Zárásként arra a kérdésekre felelek, amit hozzánk intéztetek: „Min ügyködik most a ti Ferdinándotok?”⁵⁴ A mi Ferdinándunk (és egyben a tiétek) azt, ami valóban egy királyhoz, egy császárhoz illik: ahogy a világ legfelsőbb része háborítatlan marad a szelektől, villámoktól és viharoktól,⁵⁵ úgy tesz ő is, csak adja a parancsot parancsra,⁵⁶ vár és újra vár, az alattvalói üdvét és érdekeit pedig a legfőbb, sőt az egyetlen céljának tartja.⁵⁷ A válaszómban azt a módot is követhetném, amit a szofista Libaniusnak és a hitehagyott, zsarnok Iulianusnak felelt, sőt prófétált egy keresztény, mikor azok győzelemről, zsákmányról és diadalról ábrándoztak vagy ilyenekkel hengegtek, és megkérdézték tőle, hogy „mit művel az ács fia.”⁵⁸ Ilyet inkább nem mondok, de valami mást nyíltan kijelentek, hátha megértitek: „A fejedelemnek minden cselekedetében célszerű óvatosságnak és megfontoltnak lennie,”⁵⁹ mert az ember gyakran „annál kevesebbet halad, mennél jobban siet.”⁶⁰ Másrészt viszont „a királyok olyanok, mint a villám: megtörik a keményet, de a lágyat legtöbbször érintetlenül hagyják.”⁶¹ Ezt mondom tehát nektek, prédikátorok, nem gyűlöletből, hanem a megjavulásotok iránti szeretetből és vágyból; és hogy egyes közétek tartozó magyarok, miközben olvassák, amit a katolikus hit és a felséges Ferdinánd császár, Magyarország és Csehország királya elleni gyűlöletetekben leírtatok, óvatlan együgyűségükben ne higgyék, hogy az mindjárt igaz is. Tanítva intelk titeket, hogy térjetelek észre, ez a célom ezzel az írással; ha arra indítottalak benneteket, hogy az igazságtól elfordulva haragra gyúljatok, akkor az a ti bűnötök és a kálvinizmusé. Buzgón imádkozom Istenhez, hogy abból a szegénységből, ami teljesen lecsupaszított titeket, térjetelek meg az erények viseletére, amelyek között a legfőbb, alapvető helyet a hit foglalja el, valamint a haladásba vetett remény és a beteljesülés szeretete, amikor majd Kálvint levette magatokra öltitek Krisztust, és végre békések, nyugodtak, szerények, engedelmesek és tisztelettudóak lesztek (amilyenek most nem vagytok), nem szegültök ellene a felsőbbségnek és Isten rendelésének,⁶² nem vetitek meg az Úr

54 Vö. *Machiavellizatio* 40. pont.

55 Justus Lipsius, *Monita et exempla politica*, II, 17.

56 Vö. Iz 28,10.

57 Justus Lipsius, *De una religione adversus Dialogistam liber* (Amszterdam, 1632), 19.

58 Caesar Baronius, *Annales ecclesiastici*, IV, Róma, 1600. 126. A válasz egyébként az volt, hogy az „ács fia” éppen nyughelyet (vagyis koporsót) készít a kérdezőnek.

59 Justus Lipsius, *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*, IV, 14.

60 Vö. Plautus, *Casina*, 805.

61 Justus Lipsius, *Epistolarum centuria*, I, 4.

62 Vö. Róm 13,2.

hatalmát,⁶³ tisztelitek a királyt,⁶⁴ és nem vetitek magatokat ítélet alá.⁶⁵ Ha akartok, ti is imádkozhattok ezért; ha azonban megátalkodottan csak tovább rontjátok, amit rosszul kezdtetek, akkor keserű tapasztalatok során fogjátok meglátni, hogy milyen szörnyű jövő vár Magyarországra és mindazokra, akiket félrevezettetek.

Okuljatok, lássátok be az igazságot, és ne vessétek meg Istent!⁶⁶

Isten áldjon benneteket, ha bölcsék lesztek – másként semmi áldás nem fog érni titeket.

63 Vö. Júd 8.

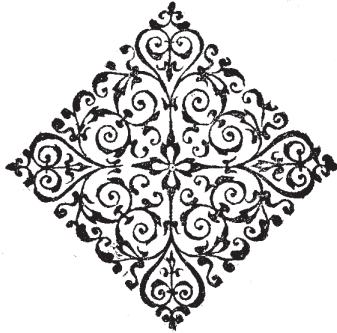
64 1Pét 2,17.

65 Vö. Róm 13,2.

66 Vö. Vergilius, *Aeneis*, VI, 620.

RESVLTATIO
PLAGARVM
CASTIGATORIS AV-
TOREM MACHIAVELLIZA-
tionis, Reverberata in Thomam Balasfia,
Ejectum Episcopum Bosnensem,
nec non Depositum Poso-
nensem.

Per
PETRVM P. ALVINCI.

CASSOVIÆ
Ex Officina Ioannis FESTI.
Anno

M. D C. XX.

ALVINCZI PÉTER

Resultatio plagarum castigatoris autorem Machiavellizationis reverberata in Thomam
Balasfia, ejectum episcopum Bosznensem, nec non depositum Posoniensem per
Petrum P. Alvinci

A *Machiavellizatio* szerzőjét megfeddő rágalmainak visszaverése, visszahárítva
Balásfi Tamás kihajított boszniai püspökre, illetve pozsonyi letettre
Alvinczi Péter atya által

Kassa: Festus, 1620

Az eredeti 16 számozatlan oldallal rendelkező quarto kötet (RMNy 1208).

Az eredeti címlap hátoldalán a következő bibliai idézet olvasható:

1. Pet. 5. v. 5. Deus superbis resistit humilibus dat gratiam.

„Isten a kevélyeknek ellene áll, az alázatosaknak pedig kegyelmet ad.”

Szabó Ádám fordítása

A címlap a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének példányáról származik.

A nyájas olvasóhoz

Aminap álneven megjelent írást, aminek címe *Az V. Frigyes palotagrófnak és választó fejedelemnek átadott legtitikosabb francia–brit–holland tanítás*¹ – elsősorban azzal a szándékkal, hogy eltérítsem a gyalázkodást, amellyel Magyarország és Erdély Felséges fejedelmét, mostanra a mindenható Isten segedelméből Magyarország választott királyát, össze akarta veszejteni a szövetségeseivel, bizalmatlanságot akart kelteni az irányában, és kitalált vádaskodásokkal hamisan be akarta őt szennyezni – lelepleztem, és hogy viszonzzam a szívességet, a művem egy példányát elküldtem Bécsbe annak az embernek, akitől a szóban forgó írás másolatát megkaptam.² Hogy ez mennyire felforralta az epét Balásfi Tamásban, azt ti is könnyen megítélhetitek, ha rendelkezésekre áll a műve.³ Miután céltáblává vált (méltó tisztség egy ilyen embernek), a *Machiavellizatio* megfeddőjévé nevezte ki magát. Ezt a nagyszerű művét a Esterházy Miklós nagyságos úrnak ajánlotta, ám ő, ha még mindig az a bölcs előrelátással megáldott hős, akinek megismertem, akkor, noha hallgat, valószínűleg nem akarta volna, hogy a támogatását emlegessék, hacsak lépre nem csalták a sok hízelkedő címzéssel.

Akárhogy is van, a megfeddő viczorog, dühöng és vádaskodik, de a válaszában nem annyira az írásom ellen harcol a rágalmaival, hanem ellenem és a többiek ellen, akikkel együtt az evangéliumi igazságot követem, s azon erőlködik, hogy gyalázkodásokkal homályosítsa el az igazságot. Ha mindezek kizárólag ellenem irányulnának, könnyedén semmibe venném őket, dicsőségnek tekintve, hogy egy olyan ember ellen szállhatok síkra, akit tavaly Magyarország hivatalos országgyűlésén, a káptalani és királyi [megbízottak] által törvényesen kikényszerített vallomások után hi-

1 Almási Gábor fordítása.

2 Nincs más forrásunk arra nézvést, kitől kapta Alvinczi a *Secretissima instructiōt*, akinek aztán választát, a *Machiavellizatiōt* megküldte Bécsbe.

3 Ti. a *Resultatio plagiarum* közvetlen előzményét jelentő *Castigatio*. A vita egyes tételeiről lásd az antológia bevezetését.

vatalosan szodomita prédikátornak nyilvánítottak.⁴ De hogy ez a tisztátalan ember ne szennyezzen be másokat is, ezért, csakis a mostani alkalommal, önként magamra veszem az üres gyalázkodásait, és miután alaposan végiggondoltam, hogy milyen felfuvalkodott és rosszindulatú lelkülettel fogalmazott (amennyiben sem a helvét hitvallást követő lelkészek egész rendjét, sem név szerint engem nem kímélt), illetve hogy milyen gőgösen és még egy bíróhoz sem illő fensőbbiséggel ítélte el önmagán kívül mindenki mást, ezeket világosan feltárom, nem más céllal, mint hogy a jó emberek ezentúl megvessék ezt a mocskos szemetet. Ha pedig visszavágás gyanánt szándékom ellenére élesebb hangnemben felelnék valamit, azt ne nekem, hanem a sértő félnek ródd fel.

Üdvözet

Kassán, 1620. szeptember 20-án.

4 Balásfi Tamásnak az 1610-es évtized végén elkövetett számos erőszakos cselekedet és a kanonokaival szembeni egynéhány rendbéli visszaélés miatt kellett 1619 januárjában egyházi bíróság előtt számot adnia. A Pázmány Péter közvetítésével kiegyezéssel végződő vizsgálat után ugyanazon év júliusában a protestáns rendek a pozsonyi országgyűlésen panaszai között felsorolták azt is, hogy az esztergomi érsek nem hajlandó kiadni a vizsgálat anyagait, holott azok köztörvényes bűnöket is érintenek. Az Alvinczi által további magyarázatot nem igénylő ténykérdésként kezelt szodómia-vádról a jelenleg rendelkezésre álló forrásanyagból több részletet nem ismerünk. Noha Alvinczi egyenesen azt sugalmazza, hogy a boszniai püspököt el is ítélték, figyelemre méltó, hogy az 1620-as besztercebányai országgyűlés Balásfit száműző törvénye (25. articulus) csak annyit közöl, hogy Pázmány Péternek az előző articulusban felsorolt bűneihez hasonlókat követett el ő is, illetve a pozsonyi templom megszenteltetését rója fel neki.

A megfeddés visszahárítása magára a megfeddőre

Mivel alaptalan göggel és kérkedéssel annyira megtöltötte lelkét a megfeddő, hogy úgy tűnik, önmagával sincs tisztában, ezért hol olvasó, hol bíró akar lenni. Hogy mennyire jogosan, azt nézzük meg abban a rendben, ahogy ezt a kínszenvedést összerakta.

1.

Az első csapást, a „kálvinista könyvecske” címmel, rossz helyre irányozza, ugyanis teológiai témába sorol egy politikai művet. Hogy valaki ágostaiaként, kálvinistaként vagy római katolikusként nyilvánul meg, annak csak a teológiai fakultáshoz van köze; a *Machiavellizatio* viszont nyilvánvalóan a *Legtitkosabb tanítás*ban szereplő politikai rágalmakat akarta számba venni. Az első ütés tehát visszacsapódik a megfeddőre, akit meggondolatlansággal, de legalábbis igazságtalansággal vádol, amennyiben szándékosan kever össze egymáshoz nem tartozó dolgokat.

2.

Másodjára ugyanott a „válaszul” is visszaüt a rágalmazóra, mert a *Machiavellizatio* nem válaszol senkinek sem, hanem egy rejtett csalást leplez le, és a leleplezés után azt közli valakivel, hogy kinek tulajdonítható. Ha a hazugság, ami sátáni tevékenység végzését jelenti, gonosz dolog, és súlyos büntetést érdemel, akkor bizony a rágalmazó itt is ki fog kapni.

3.

Azzal folytatom, hogy hamisan használja a „választott boszniai püspök és pozsonyi prépost” büszke címet. Lássátok, hogy nem létező dologgal dicsekszik, aminél – Menandrosz szerint – semmi sem szárnalmasabb.⁵ Nézzétek a vonatkoztatott nélküli vonatkozót, a szolgál nélküli urat, a nyáj nélküli pásztort! Nemde – kérdem – helyesebb

5 Gör.: κενῆς δὲ δόξης οὐδὲν ἀθλιώτερον. A (szerző különféle műveiből, illetve azok fennmaradt töredékeiből összeállított) menandroszi mondások gyűjteménye régóta az irodalom és az iskolai tananyag részét képezte, a nyomtatás megindulásától kezdve Aldus Manutius és utána számos más kiadó megjelentette őket, közkinccsé váltak a latin nyelvű irodalomban.

lett volna, ha lemondott boszniai püspökként és letett pozsonyi prépostként énekelte volna meg magát a kürtjén?⁶ Éppen ezzel ellentétes a dolgai állása, mindazonáltal a dicsőség hamis hízelgésével ámitja magát, noha végül a gyász fogja őt betölteni.

Az ajánlólevélhez

Ha a céltáblánk küszködése elé illesztett ajánlólevelet veszed szemügyre, nyájas olvasó, semmiségeken, prédikátorkodáson, koholmányokon, hazugságokon és hasonló gyalázkodásokon kívül semmit sem fogsz találni. Mindezzel azonban csak magának árt, mert nem az a szájalmas, aki a rágalmazást hallgatja, hanem aki műveli. Valamelyest említésre érdemes résznek tűnik, hogy a *Machiavellizatio* címlapján nem tüntettem fel a nevemet; azonban nem abból a szándékból cselekedtem így, hogy letagadjam a szerzőségemet; a munkámat ugyanis nem szégyelltem és most sem szégyellem, még ha túl hitvány is lett.⁷ De lépünk tovább a *Megfeddés* fejezeteire.

A *Megfeddés* (inkább rágódás) fejezetei

1.

A céltáblánk beképzelt módon a könyvecske címét csúfolja, és az emberség minden törvényét semmibe véve, az első oldalt gyalázkodó gúnnal tölti meg. A *Machiavellizatio* címet így utasítja vissza: „a tartalomhoz méltó megjelölés. Egy kálvinista prédikátor adta ki, mégpedig a császár ellen ... semmit nem válaszoltatok a *Tanításra*, az fölötté maradt a prédikátoraitok lármás lábbelijének ... csak megvetésre, szájalomra vagy nevetésre vagytok méltók, nem arra, hogy ... cáfolatra érdeme-sítsenek.” Így ír ez a második Anütosz vagy Meletosz, aki tetszése szerint kész bárkit méreg általi halálra ítélni.⁸ Hallja a céltáblánk: ebben a semmiségekről való érteke-

- 6 A beszercebányai országgyűlés által elfogadott törvények 5. és 6. articulusa újraszabta a római katolikus egyház magyarországi szervezetét, mindössze három püspökséget hagyva meg. Az ott felvázolt rend szerint sem a boszniai (címzetes) püspöki, sem a pozsonyi préposti cím nem létezett a továbbiakban. Alvinczi már a könyv címében élcelődik az új helyzeten, *electus* (választott) helyett *ejectus* (kihajított) boszniai püspöknek, és *praepositus* (prépost) helyett *depositusnak* (letettnek) címezve vitapartnerét.
- 7 A *Machiavellizatio*ban Alvinczi egy jezsuita szerzetes szerepét játssza, és a kiadvány sehol sem említi a nevét, ami legalább is kétséges teszi, honnan kellett volna olvasóinak tudnia, hogy az ő művéről van szó.
- 8 Anütosz és Meletosz Szókratész vádlói voltak, és végül tényleg sikerült elérniük, hogy méreg általi halálra ítéljék a filozófust.

zésében azt kellett volna bizonyítania, hogy ők a *Tanításban* nem akarták azoknak az esztét összezavarni, akiket esküdt ellenségeiknek tartanak, és hogy azt tenni, amit tettek, nem machiavellizmus. Mi irányul Ferdinánd ellen, akiről egy szótag sem hangzik el az írásban? Semmit sem válaszoltam volna a *Tanításra*? Annak eldöntése pedig, hogy elértem-e, amit akartam, egy nála pártatlanabb bírót igényelne. Ő megvet bennünket, szánakozik rajtunk és kinevet, de ugyanolyan súlytalanak számít a szememben, ahogyan pederasztíával megbélyegzett ember undorít.

2.

Hízlegéssel és hamissággal vádolja a *Machiavellizatio* szerzőjét. Hízlegéssel, amiért megvédi Britannia, Hollandia, Franciaország stb. érdemeit. Hamissággal, mert gyalázkodásokat és rágalmakat hoz fel a császárok, Homonnai György és a jezsuita atyák ellen. Azt hiszi ez a fecsegő, hogy megérti a szándékaimat. Mi a hízlegés? Ágoston tanúsága szerint színlelve szeretni.⁹ Bizonyítsa hát be, hogy színlelem az igaz hit családjába tartozók iránti szeretetet, és akkor majd diadalt ülhet. De ez a csaló közvetve mást akar elérni, mégpedig azt, hogy az erényüket kiénekelve lecsupaszítsa a fent említett országokat és tartományokat. A hízlegők ugyanis az ördög szikrái, azaz hazugok; mintha hamisan írtam volna, hogy a szóban forgó országok az erénynek köszönhetően jöttek létre, gyarapodtak és maradtak épen. De így az elhárított csapás visszaüt a támadóra, mert ezeknek az országoknak az évkönyvei és krónikái megvédik a *Machiavellizatio* igazát.

Ugyanebben a fejezetben koholmánynak minősíti ez a hazug, hogy ellenünk akarták volna biztatni az Oszmán Portát, hogy Homonnai a császári diploma ellenére el akarta volna foglalni Erdélyt, és hogy a jezsuiták vérszomjasak lennének. Ha ezek koholmányok, annak is koholmányoknak kell lennie, hogy Balásfi Tamás kétlábú. Hát mit csinált Konstantinápolyban Starzer? Mit csinált a francia uralkodó? Talán nem ázik a föld Konyárnál Homonnai követőinek a vérében?¹⁰ Talán nem írja egyértelműen a *Tanítás*, hogy aki a saját életét megveti, az Frigyes életének az ura lesz stb.¹¹ Amikor tehát

9 Talán a *Sermo XVI*-ra utal: „quid enim aliud est loqui dolum nisi aliud labiis promere, cum aliud claudatur in pectore? Ad haec maxime adulatorum exarsit negotium.”

10 Amikor Homonnai Drugeth György megpróbálta átvenni az Erdély feletti hatalmat, csapatait 1616. június 10-én Konyárnál állították meg. Michael Starzer 1610 és 1622 között volt császári rezidens a Fényes Portán, és bár nem tudunk róla, hogy feltűnően támogatta volna Homonnai törekvéseit, könnyen elképzelhető, hogy Bethlen hívei körében ez a meggyőződés élt. Még ennyire sem világos, mire utal Alvinczi XIII. Lajossal kapcsolatban.

11 A *Secretissima instructio* III. pontjában arról elmélkedik, hogy mivel Frigyes jogtalanul, sőt, véletlenül lett király, bárki, aki fellép ellene, fogja tudni bizonyítani cselekedetének jogosságát. Ennek kapcsán hangzik el a mondat: „Bárki az életed ura lehet, aki a sajátját megveti [ti. annyira, hogy

azokat a dolgokat, amelyek a napnál világosabbak, hamisnak és valótlannak állítja be, elborítják őt a hazugságok.

3.

Nem tudom, akad-e egyetlen sor is ebben a fejezetben, amely ne lenne hiábavaló. Nézd csak, nyájas olvasó, mit dalol ez a bécsi szirén: „Én nem igyekszem, nem kívánom, nem akarom és nem is szándékozom bárkinek a jó hírét csorbítani vagy bárkiről is rágalmakat terjeszteni; a részemről érintetlenül maradhat mindenkinek a megítélése, tekintélye, hírneve és szerencséje.” Íme, a mézzel bekent mérge (hogy Ambrus szavaival éljek):¹² ki alázza meg magát semmirekellő módon, és kinek a bensője van tele álnoksággal, ha nem az övé? Magát enmaga árulta el.¹³

A fentiek után közvetlenül ez jön: „Csak azt utasítom el, mivel elviselni nem tudom, ha az óvatlanok tévedésbe esnek, illetve ha a prédikátorok úgy intézik, hogy tévedésbe essenek, mikor szóban, írásban és a szószekről gyalázkodásokat terjesztenek.” Ezt jelenti hát, hogy a mi ripacsunk¹⁴ nem akarja senkinek a jó hírét csorbítani vagy bárkiről is rágalmakat terjeszteni stb. Figyeljétek meg a következő fejezetet, amelyet, mivel ritka nyomtatványról van szó, egészben idézek.

4.

Miután néhány dolgot idéz Jóbtól és Ágostontól, végre így tereli ránk a szót: „Istentelenül cselekszenek, akik hazugságokkal akarnak és próbálnak terjeszteni valamit, még ha magát az istenességet is. Akkor hát akik a hazugságot és az istentelenséget igyekeznek előmozdítani, támogatni és ösztönözni az igazság és a jámborság lerontásával, valótlan koholmányokkal, szentségtörő érveléssel, a törvények kiforgatásával, az uralkodók semmibe vételével, az alattvalók lelkében a háború és a bármit megtenni merészleő szabadosság húrjait pengető engedetlen-

fegyverrel Frigyes ellen forduljon]” (Almási Gábor fordítása). Alvinczi ezt a konkrét helyzetre tett megállapítást általánosabb érvényűnek érti, hogy Balásfival szembeni vádjai annál hatékonyabban legyenek.

12 Az itt használt kifejezés (*venenum melle circumlitum*) gyakran előfordul a latin nyelvű irodalomban, de nem Szent Ambrushoz kötődik.

13 Vö. Terentius, *Eunuchus*, 1218. (Kis Sándor ford.).

14 A *planipes* szót használja, ami az ókori Rómában a másokat harsányan parodizáló és kigúnyoló színészek elnevezése volt.

ségnek az ösztökélésével: milyen hálóba gabalyodnak az ilyenek, a bűnök milyen hatalmas útvesztőjébe keverednek? Nem is beszélve a többi dologról, amivel a kálvinizmust próbáljátok elterjeszteni, kioltva a katolikus igazság fényét, ha rajtatok, prédikátorokon állna. Hiszen nem mást céloznak azok az érvek, amelyeket összezagyváltok a könyvecskétekben, amit ebben a rövid írásomban megfeddni szándékozom.” Ítéld meg, nyájas olvasó: vajon ez a hazug nem igyekszik, nem kíván és nem szándékozik rágalmatokat terjeszteni rólunk? Vajon érintetlenül hagyja a megítélésünket, a tekintélyünket, a hírnevünket és szerencsénket? Rácáfoltunk tehát, és miután bebizonyosodott, hogy milyen álnok és jeles képmutató, elszenvedheti a büntetését.

5.

A loyolánusok¹⁵ bűnnel terhelt gonoszságát a céltáblánk az ártatlanság mázával vonja be, kijelentvén, hogy semmilyen írásos bizonyítékkal nem lehet alátámasztani, miszerint bűnösök lennének az egyezségek és megállapodások megszegésében, az evangéliumi béke eltörlésében, az evangélikus fejedelmek késsel, méreggel és puska-porral történő elveszejtésében. De ezeket is csak erőlteti. Miért nem állítja csatasorba a mi mindentudónk azokat, akiket a *Machiavellizatio* színpadra szólít és név szerint idéz? Emlékezz, nyájas olvasó, arra a könyvecskére, aminek a címe *A jezsuiták mondásai*, és ami nemrég jelent meg magyar nyelven!¹⁶ Amíg ez a könyv nem lesz megcáfolva (ami akkor fog bekövetkezni, ha majd a vakvarjú örül a fénynek), addig a loyolánusokon rajta marad a bélyeg, ami súlyos csapás a hunyorgatóknak.¹⁷

6.

Nyakatekert módon igyekszik elsimítani az evangélikusok üldözésére vonatkozó dögvészes szándékukat, mégpedig kettős, de kerek egész hazugsággal. Először is, amikor eretnekeknek nevez bennünket; másodsor, amikor tagadja, hogy háborgatná a törvényben engedélyezett vallásszabadságot. Mindkettő erősen sántít,

15 Alvinczi már korábbi munkáiban is többször alkalmazza ezt a gúnyos megnevezést a jezsuitákra, alapítójuk, Loyolai Ignác után.

16 Az *Aphorismi doctrinae Iesuitarum* című műre céloz, amely jezsuita szerzőktől származó (vagy nekik tulajdonított), a rendet negatív színben feltüntető megjegyzések, műrészetek gyűjteménye volt. Először 1608-ban jelent meg, magyar fordítása azonban nem ismert.

17 Az eredetiben „nictator”, Alvinczi saját szóképzése a „nicto” (hunyorít, szemmel ver) igéből.

mert nem igaz. Ugyanis egyrészt sohasem tagadtuk a hárm-as-egy Istenről, Isten leírt Igéjéről, a Megváltó Urunk által elrendelt szentségekről és más hitcikkelyekről szóló apostoli tanítást, amiről most nem akarok értekezni, még ha bőbeszédű szűkszavúsággal vádolna is meg. Miért lennénk hát eretnekek? Talán azért, mert a római katolikus ígát levette az egyszerű, evangéliumi igazságot követjük? De ez nem eretnokség, mert Ágoston szerint az eretnokség a Szentírás igaz értelmétől és az igaz hitszabálytól való elhajlás. Másrészt, olyannyira nem tanítják, hogy üldözni kell a megállapodás szerint engedélyezett evangéliumot, hogy Pozsonyban nyilvános tiltakozással igyekeztek alapjaiban megdőnteni a bécsi béke vallásszabadságra vonatkozó pontjait. Mi másra vonatkozna Pázmány Péter szentori szózata: „Inkább hagyjuk egész Magyarországot tűzbe borulni, hogysen szabadon megmaradjon az eretnokség”¹⁸ Mi mást jelentett volna a templomok és a plébániák elfoglalása? Az evangélikus lelkészek zaklatása? A szerencsétlen, egyszerű nép kényszerítése, hogy a lelkiismerete ellenére, súlyos büntetés terhe alatt pápista misére járjon? Mindezek a napnál világosabbak a számodra, nyájas olvasó, és kitűnik belőlük, hogy a vádlónk mentegetőzése füstbe ment.

7–8.

Ez a két fejezet egyformán sántít. A 7. ugyanis arcátlan vakmerőséggel nekünk hányja a szemünkre, hogy az egyezségek és megállapodások megszegéséről, az evangéliumi béke eltörléséről, a katolikus fejedelmek késsel, méreggel és puskaporral történő elveszejtéséről írának. A 8. fejezet pedig visszahárítással a következő módon próbálja ránk sütni ugyanezt a bélyeget: „A Szent István magyar király által a katolikus hit, a főpapok, a káptalanok és a beneficiumok érinthetetlenségéről kötött egyezményeket kettős felkeléssel szegtétek meg, szétzúztátok az evangéliumi békét, börtönhöz, bilincshez, kardhoz, tűzhöz, kénhez, szurokhoz, fáklyához, kínzáshoz, elítéléshez, száműzéshez, rabláshoz, fosztogatáshoz, a javak kiárusításához folyamodtatok a pa-

18 A protestáns politikai írásközül több is szóvá tette, hogy Pázmány Péter állítólag az 1618-as pozsonyi országgyűlésen kinyilvánította volna, hogy inkább az ország vesztét, mint az „eretnokség” fennmaradását kívánja. Ennek pontos formája a különböző írásközben eltér: itt Alvinczi tűzbe borulást emleget, az *Ordinum responsum* szerint az érsek egy kizárólag vadállatok által lakott vidék képét idézte fel, mint a protestánsok által lakott országhoz képest kívánatosabb lehetőséget. A *Falsae originis ... refutatio*ban Pázmány jelzi, hogy ő csak arról beszélt (a vallásszabadság és a patrónusi jog közötti ellentmondás érzékeltetésére), hogy inkább szeretné, ha protestáns jobbágysai elköltöznenek és a falut pusztán hagynák, mintsem hogy az ő akaratára ellenére a birtokán álló templomot protestánsá tégék.

pok, a beneficiumok és a nép ellen.” Ez az egyik. A másik: „Vajon nem nyúlatok fegyverhez és puskaporhoz Rudolf, a királyotok ellen? ... Amennyiben rajtatok állna, akár pengével, akár méreggel, akár bármi más módon, de elveszejtnétek stb.”

Feltárom előtted, nyájás olvasó, hogy méltatlanul illet-e bennünket, egyházi embereket ilyen szavakkal ez a korhely. István király semmit sem zsarnok módján, hanem a bárók és a többi rend tanácsát kikérve cselekedett: egyházi beneficiumokat alapított, ahogy az akkori idők megkívánták, és az ország – vagyis a korona – javait osztotta szét, az országlakosokkal egyetértésben. Amit akkor a király és az országlakosok meg tudtak tenni, azt nem tudnák most is megtenni? Ha tehát a körülmények megváltoztával, az idő szavának engedve ugyanez a felsőbb hatalom¹⁹ visszavonta azokat a korábbi adományokat (mint ahogy biztos és súlyos megfontolásból a törvények számos cikkelyét meg szokta szüntetni), akkor menjen egy ellenőr, és ettől a felsőbb hatalomtól tudakozódjon az ügyről, ne tőlünk, akiket prédikátoroknak nevez, mintha az valami gyalázkodás lenne. Vagy feszítse meg minden idegszálát ez a besúgó, és nevezzen meg egyvalakit az evangélikus püspökök vagy világi tisztviselők közül,²⁰ aki a zavargások idején politikai hatalommal rendelkezett. Az egyéni nevével jelöljön meg közülünk valakit mint gyilkost, ahogyan mi többekkel így tettünk közülük. Mert amit a váradi parókusról csahol, azt a váradiak tagadják.²¹ Azt írja, hogy mi zúztuk szét az evangéliumi békét, noha érte adnak halálra és átkoznak minket nap mint nap; ennyire népszerű nála a kifinomult rágalmazás és hazudozás.

9–10.

Az általuk olyannyira kedvelt szómagyarázást is ránk akarja erőltetni, mint valami tarajos sisakot, mivel azt írja, hogy a királyt királynak, a törvényt törvénynek, a szabadságot szabadságnak, a hűségesküt hűségeskünek, a hűséget hűségnek nevezük, de nem akarjuk sem a királyt királynak, sem a törvényt törvénynek tekinteni és akként elismerni. És mindezt azért, mert Ferdinánd helyett másik királyt választottunk és koronáztunk meg. És kevéssel később azt írja, hogy ok nélkül meg akarjuk fosztani őt az országától és a koronájától. De nekünk, egyháziaknak semmi

19 Ugyanez a *magistratus*, ti. a király és az országlakosok.

20 Az „*Evangelicus*” jelző jelen esetben sem kizárólag a lutheránusokra, hanem szélesebb értelemben az összes protestánsra értendő.

21 Ti. azt, hogy Dési István váradi lelkésznek Báthory Gábor 1613-as meggyilkolásában része lett volna.

közünk nincs ezekhez. Vitassa ez a nyolcadik bölc,²² ha neki úgy tetszik, Ferdinánd letételének az okait, amelyeket tavaly, a pozsonyi országgyűlésen foglaltak írásba.²³ Új és szokatlan dolognak tartja ez a harmadik Cato,²⁴ hogy meghatározott okokból elmarasztalnak egy királyt, pedig ezt még a történelemmel éppen csak ismerkedő embereknek is méltán lehetne hibaként felróni, akár egyháziak, akár világiak.

11–14.

Itt olyan dolgokat boncolgat, amelyek egyetlen fejezetben is elfértek volna, kétségkívül azért, hogy a teleírt lapok számát a többszörösére növelje, mert ezt dicsőségnek tartja. Azon erőlködik ez a bunkó,²⁵ hogy ha másként nem tud ártani, legalább a sajátjaim gyűlöletét kihívja ellenem. Szerinte szörnyűséges bűn, hogy ország-világ elé tárva nyomtatásban közöltem, miszerint tavaly, a Pozsonyban tartott országgyűlésen az országglakosok a magyar koronát felajánlották a felséges Gábornak stb.²⁶ Jaj, szegény magányos bécsi zarándok! Talán vádoltam ezáltal a magyar népet? Egy tévedését tettem közhírré? A szemérmét csupasztítottam le? Hadd tetézzem akkor a kedvéért az örületemet: Magyarország és Erdély egykori fejedelmét a múlt hónapban ünnepélyesen Magyarország királyává választották és nyilvánították.²⁷ Mesélje el ezt Balásfi uram az övéinek, tudniillik, hogy „titokban” történt a dolog. Ezeket én nagy tehetség, ítélőképesség és műveltség nélkül írom neki. Neki, mondom, egyedül neki, mert ahogy az előbbi nem volt titok egyetlen jó ember számára sem (őt kivéve), úgy az utóbbi is köztudomású.

22 Az antik tradíció a Kr. e. 7–6. századi görög gondolkodók közül emel ki hét bölcset, bár a konkrét lista a különböző szerzőknél eltér.

23 Alvinczi minden bizonnyal az *Ordinum Regni Hungariae... responsum* című írásra utal, amely az 1619–1620-as pozsonyi országgyűlésen a nádori előterjesztésre adott válaszként íródott (és nyomtatásban is megjelent), hosszasan és részletesen érvelve Ferdinánd uralkodásának törvénytelen volta mellett, bár trónról való letételét nem jelenti ki.

24 A „nyolcadik bölc”-höz hasonlóan Alvinczi itt is azon ironizál, mintha ellenfele a klasszikus antikvitás ismert alakjai mellé sorakozna: mind az idősebb Cato (Kr. e. 243–149), mind az ifjabb (Kr. e. 95–46) bölcsességéről, erkölcsi tartásáról és szónoki képességeiről volt ismert.

25 *Fustigator*, szó szerint „bunkósbottal ütő”.

26 Ezt a *Machiavellizatio* 12. pontja közli.

27 Bethlen Gábert 1620. augusztus 25-én választotta a beszercebányai országgyűlés Magyarország királyává.

15.

Ebben a fejezetben valami nagyot fedez fel a gyerekeivel,²⁸ és erre való tekintettel adja elő a tanítómestert, de túlságosan vastag szemüveglencsét, illetve meglehetősen félresikerült cenzúrárt alkalmaz. A nyelvtan törvényszéke elé idéz engem. Ha az ékesszólás egész lényege csupán a beszéd nyelvtanában rejlik, akkor diadalt ülhet a cenzorunk. A mieink iskolájában azonban azt tanítják, hogy az ékesszólás két dologból áll, a nyelvtan tudományából és a szónoki eszközökből. Azonban a nyelvtani tudomány sem érdemel itt feddést, mert egy szónoki eszköz miatt a beszéd egy része nincs leírva. Így kell érteni a dolgot: „Antigonosz a neki átnyújtott királyi koronát egy ideig a kezében tartotta (amint Lonicerus beszámol róla), majd így szólt: »Inkább nemes, mint szerencsét hozó ruhadarab!«²⁹ A *Machiavellizatio* 18. fejezete erre a mondásra utal: Inkább nemes, mint dicsőséges (tudniillik ruhadarab) a királyi korona.³⁰ Isten kiválasztott edénye, Pál apostol hasonló szónoki eszközzel élt, mikor ezt írta: „Testvérek, a meghívásotok szabadságra szól, csak ne (ti. éljetez vissza) a szabadsággal a test javára.”³¹

Ha már a nyelvtanról van szó, akkor ez a tanár inkább a saját címét rakja össze rendesen:

Castigatio libelli Calvinistici, cui titulus est Machiavellizatio, quem Calvinista quidam praedicans responsi nomine ad Secretissimam Instructionem Gallo-Britanno-Batavam Friderico s. Comiti Palatino Electori datam, Viennam Austriae misit et vulgavit. Castigatus ...

Castigatio ... castigatus? Vagy *libelli Calvinistici ... castigatus?* Vagy *Machiavellizatio ... castigatus?* Legfeljebb azt mondhatná, hogy *titulus ... castigatus*,³² de az hazugság lenne, mert nem a címet, hanem az egész művet nekiállt szétcincálni. Így tehát, míg a másé után kapkodott, szükségképpen ő maga lett elkapva.

28 Paedotriba (gör. παιδοτριβης): iskolai tanító; a kifejezéssel Alvinczi a probléma jelentéktelen, gyerekes voltát hangsúlyozza.

29 Vö. Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri*, VII, 2. A történet nemcsak a Johann Lonitzer (1497 k.–1568) filológus-teológusnál, hanem más humanistáknál és sok mondagyűjteményben is szerepel, de az eredeti változatban nem Antigonosz hellén uralkodóról szól.

30 Latinul: a *Machiavellizatio*ban szereplő és a *Castigatio*ban kritizált *nobiliorem diadema* szókapcsolat nyelvtanilag helytelen, az itt hivatkozott *nobiliorem pannum* viszont helyes.

31 Gal 5,13. Az eredeti görög szövegben (μη την ελευθεριαν εις αφορμην τη σαρκι) tényleg hiányzik az a rész, aminek magyar megfelelője a fenti szövegben zárójelbe van téve; a latin fordítás a kiegészített változatot tartalmazza (tantum ne libertatem in occasione detis carnis).

32 A felhozott szókapcsolatok az utolsó kivételével nyelvtanilag helytelenek. Valójában Balásfi a címadásnál ugyanolyan szokihagyással élt, mint itt a korábban hozott példánál láttuk.

16.

Ugyanilyen jogon lehet ebben a fejezetben is visszaverni ennek az acsarkodónak a rágalját, ugyanis a hasonló értelmű szavak ismétlése nem rontja egy szónoklat minőségét.

17.

Hogy ez a bölcsekedő megannyiszor műveletlenséggel és tudatlan együgyűséggel vádol engem, nyájas olvasó, azt most mindet egyszerre megköszönöm. Ugyanezt állítom magamról én is, de úgy, hogy az igazság ellenségeit, mint amilyen Balásfi, azért meg tudom cáfolni.

18.

Itt háromágú korbácsot ráz a megfeddők: 1. Dicséri a sajátját és elítéli a másét. 2. Úgy tűnik, egy egész gyógyszerézműhelyt állít fel. 3. A jóindulat alságos színében tetszeleg. De mindegyikkel csak magának árt. Először is, saját magunk dicsérete a saját szánkából semmit sem ér, és aki ítél, maga fog megtéltetni. Másodszor: mivel az ő receptúrája a szememben Déianeira gyógyszerének³³ számít, amiben több a mérég, ezért az egészet elutasítom. Végül, bár azt állítja, hogy jó reménnyel van felőlem, később mégis gonosznak állít be, ez pedig nem más, mint a hazugság ötödik nemével hazudni.³⁴

19–22.

A kínzóknak ebben a négy fejezetben súlyos csapással fenyegetőzik, tudniillik azzal, hogy a *Machiavellizatio* minden levezetés nélkül jut arra a következtetésre, hogy Frigyes a csehek törvényes királya; szerinte ezt minden józan megfontolás és észsze-

33 Déianeira a görög mitológiában Héraklész felesége volt, aki úgy próbálta férje hűségét megtartani, hogy egy ellenségének, Nesszosznak a vérében mosta meg az ingét (annak tanácsára hallgatva), de a „gyógyszer” valójában átkozott volt, és Héraklész halálát okozta.

34 Valószínűleg Jean Gerson (1363–1429) francia teológus szavaira utal, aki *De decem praeceptis* című művében több fajtára osztotta a hazugságokat: „quintum genus mendacii, quod vocatur mendacium iocosum ...” (*Expositio septimi praecepti*).

rűség ellenében, a saját tetszésem szerint jelentettem ki és rángattam elő. Így aztán előadja a szószátyárt, hogy bebizonyítsa, miszerint Ferdinánd, és nem Frigyes a cseh törvényes királya. De itt is teljességgel a támadóra hullik vissza a csapás, ugyanis a cseh *Apológiája*, amelyet megannyiszor napvilágra hoztak, kinyilvánítottak és (néhány szökevény kivételével, akiknek az említése untatná az olvasót) jóváhagytak, pajzzsal védi a *Machiavellizatiót*, úgyhogy az nem csupán a helyreigazítást nem tűri, hanem a hiábavaló ütést is erősen visszaveri.³⁵

23.

Itt az Íliászt idézi meg ez a minden tudhatót a legjobban tudó akasztófavirág, és az eddigiekhez hasonlóan összerakott lándzsáját a 32. fejezetre irányozza. Ebben a fejezetben a törökök védőügyvédjének és barátjának nyilvánít engem. A lapszéli jegyzete a *Machiavellizatio* 13, 14, 20, 23 és 25. fejezeteire hivatkozik. Kérlek, nyájas olvasó, hogy ha a szóban forgó oldalak a kezed ügyében vannak, fúsd át őket, és köpd le ezt az igazságtalan bírálót. A *Machiavellizatio* 13. fejezetében ez szerepel: „Ha a török a felséges Gábel és Magyarország pártját fogja, az Isten csodálatos mindenhatósága folytán történik, aki a zsarnok vad és kegyetlen indulatát, akinek a sok véres háborúban kifáradt magyarok aligha tudnának ellenállni, lecsillapította és kedvezésbe fordította.” Igen, ilyen szavak révén szoktak barátságok szövődni, hogy vad és kegyetlen zsarnoknak nevezem a törököt. A 14. fejezet azzal a két levéllel kapcsolatban cáfolja meg a tanácsnokot,³⁶ amelyeket tévesen a felséges Gábor fejedelemnek tulajdonítanak. Ezekben nyilvánvaló módon semmi említés nincs a törökökről, leszámítva, hogy szerepel annak a két vezírnek a neve, akiket a tanácsnok színpadra állít. A 20. fejezet így beszél a törökökről: „Ugyan ki szégyellné, hogy szövetséget kötött a törökkel? stb.” A 23. fejezet azt bizonyítja, hogy szövetségkötéssel kell elébe menni a töröknek, nehogy megtámadja valamelyik országot. A 25. fejezet szavai ezek: „bár Őfelsége – kénytelenségből – egészen a törökkel kötött szövetség szerint jár el.” Ezekon kívül semmi. Könyörgöm, ezek lennének egy védőügyvéd szavai? Így kellene baráti szeretetet kelteni? De úgy nyúl a csaló a kínzóeszközhöz, hogy aztán méltán és joggal ő maga kap ki vele.

35 A cseh rendek 1618-ban, a prágai defenestráció után megjelentetett első apológiája magyar fordításban is napvilágot látott nyomtatásban ugyanabban az évben *Apológia, azaz mentségre való írás* címmel. Ezt követte ugyanannak az évnek a decemberében a jóval terjedelmesebb ún. *Második Apológia*.

36 Ti. a *Legtitkosabb tanítás szerzőjét*.

24.

Ebben a fejezetben a nyelvtant boncolgatja az ellenfelünk, és megkérdezi, hogy miért a Porta elárulásáról írunk, és nem a magyar király hűségére való visszatérésről, akitől eredetileg elpártoltunk. Kereken kimondom, hogy azért ezt a kifejezést használtam, mert az öreg Calepinustól³⁷ kezdve úgy tanítják az irodalmi iskola alapfokú tanárai a növendékeknek, hogy az „elpártolás” szó olykor ugyanazt jelent, mint az ellenkezés, a lázadás, az elszakadás vagy az elhagyás. Ha neki ezek a rokon értelmű szavak túl bárdolatlanok tűnnek, farigcsálja vagy simítgassa őket, amíg bele nem izzad.

Hasonlóképpen csinál magából bohócot ezután is: Erdély ugyanis sohasem önként szakadt el Magyarországtól királyától, hanem kényszer hatására hajtott végre elszakadást. Úgyhogy addig támadja kígyóméreggel az erdélyieket, míg egyeseket be nem szór a háborodott és gonosz elme mocsokfoltjával. Szóval az ellenem emelt lándzsa az emelőjét sebzi meg.

25.

Hogy több oldalt beszennyezhesen, megtöbbszörözi, amit egy fejezetben kellett volna összefoglalnia. Az első ugyanis csupán a *Machiavellizatio* 13. fejezetének idézése, a másik kettő pedig arra ösztönzi a kínzónk epéjét, hogy rosszindulatúan viselkedjen. Azt kellett volna bizonyítania, hogy nem ők szolgáltattak gyújtóanyagot a háborúkhhoz szerte a birodalomban; hogy nem ők biztatták fel veszedelmes izgatással az Oszmán Portát a tulajdon követük révén; hogy nem ők írták hazug módon a felséges fejedelemről, hogy szatócskodna stb. Ezekről azonban hallgat, mint a sült hal. Mit csinál hát? Acsarog rám, hogy vakmerő, szószátyár és a szerencse kegyében tobzódó vagyok, kiabál, hogy rágalmazom a néhai Mátyás császárt. És, noha tagadja, hogy megfelelő bíró lenne, ez az akasztófáraló mégis ítéletet hirdet a nyelvemre és a fejemre. Bizonyítsa be, nyájas olvasó, mondok, bizonyítsa be ez az előadó, hogy az erdélyieknek nem volt szerződésük a császárral, amikor Homonnai erővel készült rátörni Erdélyre, és azután nyilvánítson engem bűnösnek! De ezt reményeim szerint akkor fogja bizonyítani, amikor a pozsonyi országgyűlésre tavaly összehívott magyarokat meggyőzi róla, hogy nem gyalázatos szodomita.

37 Ambrosius Calepinus (1435–1511), a *Cornucopia* című, számos kiadást megélt lexikon szerzője.

26.

Egy újabb kígyósziszegést ereszt itt meg ez a hízelgő az erdélyiek ellen, és míg a császári segítséget az egekig magasztalja, a hazája lakosait mértéktelenül lekicsinyli, hogy legalább hízelgéssel tetszésére szolgáljon az idegeneknek. De a reménye elolvad, mint a téli jég, és elnyelődik, mint az utána visszamaradt víz.

27.

Az ellenfelünk ebben a fejezetben is háromszor üti meg saját magát. 1. Súlyos hibának tartja, hogy azt írtam, Lippát a török a sajátjaként követeli vissza. És megkérdezi: miért lenne inkább az ő tulajdonuk, mint a magyaroké? Azt hiszi, ez egy gordiuszi csomó. Azt felelem, hogy a háború jogán. Isten ugyanis a bűnök igazságos megtorlója, és az ígéje iránti háládatlanságért cserébe hatalmat ad a zsarnoknak, miként egykor a szíreknek és az asszíroknak Izrael felett. Viszonzásként, ha úgy tetszik, megkérdem: Bosznia miért számít inkább a török, mint a saját püspöke tulajdonának? Kétségkívül azért, mert névlegesen az utóbbi, ténylegesen az előbbi.

2. Rosszallja, hogy nem magyaráztam el hosszú történelmi fejtegetéssel, miszerint Báthory Zsigmond idején lett odaígérve Lippa a töröknek. Azt felelem, hogy nem volt a feladatom, és most sem az. Ha az ellenőrünk a történelemre kíváncsi, forduljon az országok évkönyveire.

3. Krokodilkönnnyeket hullat, és elsiratja a szépreményű ifjú, Báthory Gábor vesztét, akit egy kálvinista prédikátor javaslatára és buzdítására kálvinista kapitányok (ezek az ő szavai) össze-vissza kaszaboltak és kegyetlenül kivégeztek. Ó, te képmutató! Ha nem tartanám úgy, hogy minden egyes halottról vagy jót, vagy semmit, akkor kitergetném, hogy milyen forrásból indulva, milyen csatornákon keresztül és hogyan zajlott le ez a gonoszság, hogy világosan kiderüljön, a kopaszt vagy a hajasat kell-e a gaztett miatt kárhozatni.³⁸ Váradon valóban hazaárulók rántottak kardot, de a szálakat távolról mozgatták, és ebben ti, Kálvin-üldözők, nem kis szerepet játszottatok.

38 Az Alvinczi közreműködésével íródott *Querela Hungariae* röplap hosszasan értekezik a „nyírt papok” bűneiről – ennek értelmében itteni utalása is úgy értendő, megvan a véleménye arról, vajon a (hajas) kálvinista prédikátor felelős-e Báthory Gábor haláláért, vagy inkább a „kopasz”, ebben az esetben a fejedelem elleni összeesküvéssel már korábban is megvádolt jezsuiták.

30.

Homonnai Györggyel, mivel elhunyt,³⁹ kíméletesebben bánok. Bárcsak ne ejtett volna magán letörölhetetlen mocsokfoltot a jezsuiták mesterkedései által félrevezetve! Bármit is szokott ő kedve szerint állítani vagy tagadni, igen jó és megbízható tanúja van, ha Istennek úgy tetszik, Brankovics személyében: farkas a farkassal üvölt. Nézd csak, olvasó, hogyan vet véget a pernek a vádló tanúságtétele! Meghalt a budai pasa? Nem halt meg azonban a neki küldött levél, a gaztett örök tanúja. Fonák módon próbál tehát meghazudtolni egy megfelelően végrehajtott dolgot. Lépten-nyomon kiderül, hogy az igazság mezében a hazugság akar beosonni, és ahol fájdalom van, azt hiszik, hogy az az egészség.

31.

Alaposan figyeld meg ezt a részt, nyájas olvasó! Ha ez a szemfényvesztő becsületesen intézné velem a dolgot, akkor nem kellene hízelkedésbe és mérgezett szavakba göngyölnie a vitát, vagy másfelé terelnie, amit ellene irányoztak. Egyáltalán semmi dolgom nem volt Ferdinánd császárral; siessen vagy késlekedjen, nekem ugyan mindegy. Az álnok tanácsnokkal foglalkoztam, aki tekervényes úton egyedül arra törekszik, hogy a római pápa hatalma fölébe emelkedjen az egész világnak. Azt az egyet helyesen teszi szóvá ez a gáncsoskodó, hogy a császárpártiakat, és nem a császárt emlegetem. A szavaim a következők: „De mindezeket hagyjátok figyelmen kívül; vizsgáljátok meg magatokat, akik kizárólag az uralomvágytól hajtva okot szolgáltatottak egy ekkora katasztrófához!” Állítsanak közém és közé egy pártatlan bírót: nemde más az, aki okot szolgáltat és az, akinek okot szolgáltatnak? Ki az, aki okot szolgáltat? A tanácsnok. Kinek szolgáltat okot? A császárnak. Nem a császárnak rója fel tehát a bűnt a *Machiavellizatio*, hanem a császár tanácsnokának. Kifacsart módon összezavarja tehát a dolgokat, és amit róluk írtam, a császárra vonatkoztatja, ami már nem is vesszőt, hanem botot érdemel.

39 Homonnai Drugeth György 1620 júniusában, lengyelországi száműzetésben halt meg.

32.

Itt az attikai ellenség,⁴⁰ bupaloszi⁴¹ gyűlölettől lángolva, diadaléneket kezd zengeni; mint valami bölcselkedő, gyönyörűen előadja a gúnyiratát. Célba veszi és csodálatos alaposággal szécincálja, amit írtam: „Talán nem szabad a bölcsnek, ha a helyzet úgy hozza, krétaiként viselkedni a krétaiakkal szemben? Egy épelméjű ember sem tartaná méltatlannak az ilyesmit.” Azt hiszi, hogy szemirámiszi védőfalakra tett szert, ezért serényen hadakozik, és a kálvinistákat (ha valaki kálvinistának tart engem)⁴² kegyetlen ádáztsággal álnoknak és hazugnak állítja be, akiknek soha egy szavát sem szabad elhinni. Majd pedig: „Ezen a ponton biztosan fogom a tollat, és mind a győzelem során, mind pedig azt követően diadaléneket zengek felettetek, prédikátorok.” Ó, te Phüszkónnál⁴³ mocskosabb alak! Hát egy óriásra állított törpét mutatsz nekünk? A babérleveles kalácson keresel babérkoszorút? Állj meg egy kissé, még nem nyugodott le az utolsó nap. Észrevetted a *Machiavellizatióban* a megszorító feltételt: „ha a helyzet úgy hozza”? Dávid talán, amikor a helyzet úgy hozta, nem viselkedett krétaiként Achis királlyal szemben?⁴⁴ Az egyiptomi dajkák talán nem csapták be a fáraót, amikor a helyzet úgy hozta?⁴⁵ Michal nem viselkedett krétaiként Saullal?⁴⁶ Jöjjön elő Aiszóposz kútjából ez az Alasztór,⁴⁷ és vagy jelentse ki, hogy ők mind helytelenül viselkedtek, vagy engem mentsen fel, és hogyha van benne legalább némi tisztességérzet, engedje le felmeredő taréját. Egyszóval, más dolog óvatosan eljárni a

40 Martialis egyik epigrammájára utalhat (VII, 69), ahol az „Atticus hortus” (attikai kert, azaz valamelyik athéni filozófiai iskola) helyett sok szövegváltozatban az „Atticus hostis” (attikai ellenség) olvasat szerepel (de így is egyértelműen egy filozófiai iskolára vonatkozik). Mivel az egyes ókori bölcselek sokszor keveredtek éles vitába egymással, Alvinczi valószínűleg ezt a gyűlölködő indulatot akarja érzékeltetni a kifejezéssel.

41 Kr. e. 6. században élt, khioszi származású szobrász. A hagyomány szerint súlyosan összekülönbözött Hippónax költővel, aki végül öngyilkosságba kergette őt a gúnyverseivel.

42 A szerző részéről alighanem azért volt szükség erre a kitételre, mert a kassai gyülekezet prédikátora volt, amely sokáig féltékenyen őrizte lutheránus jellegét és csak Bocskai István nyomására volt hajlandó a kálvinista műveltségű (bár a két felekezet egyesítését célzó irénikus irányzat legfontosabb képviselőjeként számon tartott) Alvinczit elfogadni lelkészének.

43 Gör. Φύσκων (kövér). VIII. Ptolemaiosz Euergetész (Kr. e. 182–116) egyiptomi király gúnyneve, amit kövérsége miatt kapott. Az élete az uralomért folyó versengésről szólt, amelyet cselszövések, gyilkosságok és piatárháborúk fémjeleztek, legtöbbször a rokonai ellen.

44 A Saul elől menekülő Dávid király félkegyelműnek tette magát Achis, Gát királyának udvarában (1Sám 21,11–15).

45 A kosárban a Nílus gondjaira bízott Mózes anyja és nagynénje nem árulja el a fáraó lányának, hogy ismerik a gyereket, amikor rájuk bízta a felnevelését (Kiv. 2,1–9).

46 Michal, Dávid felesége úgy menekíti meg Saul király haragja elől a férjét, hogy helyette a házibálványt teszi az ágyba és azt mondja az őt keresőknek, hogy beteg. (1Sám 19,11–17).

47 Görög mitológiai szereplő, bosszúálló szellem.

kereszténység esküdt ellenségével szemben, és más dolog bárkit legyőzni álnokságban. Ahogy az előbbit soha nem helytelenítette egyetlen józan eszű ember sem, úgy az utóbbit, mint afféle jezsuita füstöt, egy jó ember sem volt hajlandó elviselni.

33.

Hogy – afféle második Herkulesként – vitázhasson a Nappal,⁴⁸ bőbeszédű magyarázatba kezd. A *Tanítás* így ír: „a törökkel szövetségre léptél és megnyitottad előtte Germániát.” A fejezet bevezetése a következő értelemben fejtegeti ezt: „szövetségre lépni annyit tesz, mint behívni a törököt Magyarországra és Csehországba.” Nézd csak meg, nyájas olvasó, milyen ködösítő tolmácsunk van! Mint mondani szokás, mennyire letévedt az útról ez a szphettoszi!⁴⁹ Vagy talán, mint gyanítom, saját magából indul ki: ők akartak azzal a céllal szövetségre lépni, hogy rávegyék a törököt Krisztus evangéliumának az elpusztítására. Tehát az ő szándéka került tollvégre. A mieink nem így kötöttek szövetséget a törökkel, hanem azért, hogy az erejét elfordítsák rólunk, és a ti vagy mások felbujtására ne zúdítsion ránk háborút. A *Machiavellizáció*ban szereplő eszmefuttatás tehát szilárdan érvényes, ugyanis amíg a Görögországgal, Magyarországgal, Erdéllyel és más országokkal és tartományokkal kötött szövetsége sértetlenül megmarad, addig a török el lesz zárva tőlük. Ám ha ismételten megszegik a megállapodást, akkor egészen idáig előre fog törni. Bár ezt nyomdai úton nem tudom bemutatni, értsd meg, hogy felfogtam ezt, és hogy nálad sokkal jobban fájlalom a hazánk szenvedését, még ha eléggé arcátlanul zengeted is a dodónai ércet.⁵⁰

34.

Ármányos horgonyaira támaszkodva továbbvez, és mivel nincs más, amit feleljen, lángot köp és fenyegetőzik, a megtorlásra próbálja felhergelni a császárt. De ki törődik ezekkel a semmiségekkel? Miért nem inkább a szentet törölték le, amivel be lettetek

48 A monda szerint egyszer Héraklész a napistent is megfenyegette, így csikarva ki tőle vízilium alakú aranyserlegét, amiben át tudott kelni Erütheiába, hogy elvégezze a tizedik feladatát.

49 Szphettosz egy attikai vidék volt az ókori Hellaszban, ahol (Erasmus *Adagiájának* tanúsága szerint) közmondásosan rosszindulatú és vitatkozó hajlamú emberek éltek. A céltól való eltévelyedésre itt használt kifejezés (*a lineis excidere*) szintén az *Adagiában* szerepel mint Tertullianus mondása, közvetlenül a *Sphettius* (szphettoszi) címszó után, így Alvinczi valószínűleg összekapcsolta a kettőt.

50 A hagyomány szerint a dodónai templom előtt olyan ércszobor állt, amely erősebb szélben magától hangot adott ki; emiatt a „dodónai érc” kifejezést az értelmetlenül fecsegő emberekre is használták (vö. Erasmus, *Adagia*, 1, 1, 7).

mocskolva? A *Machiavellizatio* rájött, hogy a ti szándékotok a következő: „hogy minden jó embert eltávolítsanak a királyi tanácsból, a nyilvánosság előtt mindent színlelve intézzenek, az erősebbeket tönkretégyék, a hatalmasokat pedig méreggel vagy bármilyen ármánnyal félreállítsák.” Erre ti mit feleltek? „Felfuvalkodott módon sértegetitek a Felső Ausztriai Ház kormányzatát. Azt írjátok, hogy egy ujjal le fogjátok nyomni, de vigyázzatok, nehogy az ujjatokkal együtt a kezetekeket is elveszítsétek.” Ennek semmi köze a dologhoz. Jól tudom, hogy ha a szikra, amit igyekeztetek felszítani, képes lett volna lángra kapni (amitől Isten őrizzen!), akkor nem az öklömet, hanem az életemet vesztettem volna el, mégpedig a ti szándékotoknak megfelelően. De a semmirekellő embereknek a szándéka is hiábavaló, és a legtöbbször nem az a terv eredménye, amit a tervező szeretne, hanem Ámán lóghat a kereszten, amit Mardokeusnak emeltetett.⁵¹

35–36.

Azt hiszi, hogy arkhilokhoszi csúcspontot döntöget ebben a fejezetben, amikor bemutatja a királyok felkenéséről szóló határozatot. De még mielőtt rátérne, lükambészi⁵² szájjal, hevesen egyenlőségjelet tesz az evangélikusok és az ariánusok közé, és azzal végzi, hogy evangéliumi helyett trinitáriusoknak nevezik őket. A szavai a következők: „Az ügyetekre, illetve rátok evangélikusokra (így nevezzük az ariánusokat is trinitáriusoknak) vonatkozik, amit itt idézek az Evangéliumból.” Így ő. Theóni⁵³ foggal marja tehát az evangélikusokat, ahogyan az ariánusok érdemelnek, az ariánusokat pedig trinitáriusoknak hívja az evangélium szellemében,⁵⁴ amivel súlyos sérelmet okoz az üdvhozó Evangéliumnak és nekünk is. Az ariánusok ugyanis az Evangélium tiszta fényének ellenében káromolják a Szentháromságot. De az ő számára ugyanaz sötét, mint homokot nyalogatni.

51 Eszter könyve szerint Achásvéros király végül gonosz tanácsadóját, Ámánt kötteti fel arra a faépítményre, amelyet annak tanácsa szerint a hűséges zsidó Mardokeus számára csináltatott.

52 Lükambész egy görög polgár volt, aki a Kr. e. 7. században élt Párosz szigetén. A híres költő, Arkhilokhosz megkérte a lánya kezét, de kikoszarzták, ezért haragjában a gúnyverseivel halálba kergette az apát a lányával együtt.

53 Theón szintén egy híresen rosszindulatú görög költő volt (vö. Erasmus, *Adagia*, 2, 2, 54).

54 Alvinczi a *Castigatio*ban szereplő mondat értelmével játszik, az *ex Evangelio* kifejezés ugyanis kétféle dolgot jelenthet attól függően, mire vonatkoztatjuk. Alvinczi úgy akarja értelmezni a mondatot, hogy Balásfi az *Evangélium szellemében* (tehát az Evangéliumból kiindulva) nevezte volna el a szentháromságtagadókat trinitáriusnak; míg a *Castigatio* szerzője valójában azt akarja mondani, hogy az *Evangéliumból* vett idézet vonatkozik az evangélikusokra, akiket így nevezni olyan, mintha az ariánusnak nevezett unitáriusokat trinitáriusnak hívnának.

A *Machiavellizatio* 18. fejezete kimondja: „Ő, aki által a királyok uralkodnak, vigyázza a fölkenetjéi érkezését és távozását, és jóakaratóan gondot visel rájuk.” Ezt ő Kajafás mondásaként idézi, de nagyon hozzá nem értő módon, legfeljebb ha az általunk vett értelmezést szótagról szótagra kínzásnak veti alá, vagyis vesébe látót⁵⁵ játszik. „Így van – mondja – de nem a ti értelmezésetek, hanem a miénk szerint.” Talán ismeri az értelmet ez a megaroszi?⁵⁶ Lucifer követőjeként a Magasságos trónjára akar emelkedni, akinek egyedül van hatalma az értelem felett. Ó, micsoda mész nélküli homok!⁵⁷ Kapja meg hát a mi értelmezésünket a mondott felkenésről, amit az ő kedvéért most kifejték: az „Úr fölkenetje” mint szentírási kifejezés egy, a nép köréből való személyt jelent, aki ki lett választva a bosszúra azzal szemben, akit az Úr le akar taszítani, még ha törvényesen is kapott elhívást. Lehet, hogy részesült külső fölkenésben, lehet, hogy nem. Dávid mindkét módon az Úr fölkenetje volt Saullal, a törvényes királlyal szemben.⁵⁸ Rechabeám ellen Jerobeám csak a kiválasztás által: őt az Úr Achija révén buzdította fel a törvényes király ellen, ahogy a történelem tanítja.⁵⁹ Kijelentjük tehát (Codrus pukkadjon a dühtől⁶⁰), hogy az Úr fölkenetjének számít V. Frigyes, Csehország királya és Gábor, Magyarország választott királya; az első mindkét módon, a második elhívás és választás által.

Ami a gúnyolódását illeti, az a füst árnyékánál is súlytalanabb. Összekeveri ugyanis Isten ajándékait: más dolog ugyanis a megigazító Isten színe előtti megigazulásról beszélni (amivel kapcsolatban Kálvint idézi), és más dolog azokról az erényekről szólni, amelyekkel bizonyos kiválasztott személyek vannak felruházva egy feladat elvégzésére. Láthatod ebből, nyájas olvasó, hogy milyen szánalmasan próbálja eladni ez a nagyszájú Thraso⁶¹ a dajkameséit: Kajafásról kajafistáknak és (hogy sorstársai legyünk az ő bandájának) pápistáknak⁶² nevez minket. Ezeket és az ehhez hasonlókat alkinooszi beszédnek,⁶³ vagy ha úgy jobban tetszik neki, kutyaretorikának⁶⁴ tudom be.

55 Vö. Bölc 1,6.

56 Talán a *risus Megaricus* (megaroszi kacaj) kifejezésre utal, amit az oda nem illő, idejétmúlt és ezért teljesen hatástalan poénokra, szónoki fogásokra vagy egyéb megnyilvánulásokra használtak (vö. Erasmus, *Adagia*, 1, 5, 70).

57 Vö. Suetonius, *Caligula*, 53.

58 Lásd 1Sám.

59 Jerobeámnak Achija próféta jövendölte meg, hogy az Úr Salamon bűnei miatt fiától, Rechabeámtól elveszi majd az Izrael fölötti uralmat, csak egyetlen törzset hagyva meg hatamában (1Kir 11,29–31).

60 Vergilius, *Ecloge*, VII. 25. (ford. Lakatos István).

61 Egy kérkedő katona neve Terentius *Eunuchus* című vígjátékában.

62 A latin *pontifex* szó jelentése „főpap”, így vonatkozhat a zsidó főpapokra (mint például Kajafás) és a pápára is, a belőle képzett *pontificius* pedig az illető főpap követőit is jelölheti, de pápistát is jelenthet.

63 *Apologus Alcinoi*: az Odüsszeia alapján, ahol Odüsszeusz Alkinoosz királynak meséli el bolyongásait és hihetetlen kalandjait. A kifejezést a hosszú és hazugsággal teli beszédekre használták (vö. Erasmus, *Adagia*, 2, 4, 32).

64 *Canina facundia*: azokra használták, akik csak azért tanultak szónoklattant, hogy gúnyolódásra és gáncsoskodásra használják, mintegy kutyaként harapva másokba (vö. Erasmus, *Adagia*, 2, 4, 34).

39.

Vakmerő ez a Cidkija-fiú,⁶⁵ és Ferdinánd eljövendő diadaláról jósolgat, úgy szórva a fenyegetéseket mint valami minervai ítéletet⁶⁶. Ám a Hazugság Lelke is tud hazugságot sugallni a háborúk végkimeneteléről. Mi ezt Istenre bízunk, aki mindeddig csodás módon harcolt az Evangélium fényének védelmében, miként egykor Izrael körében is csodálatosan küzdött. Ő majd gondot visel: legyen úgy, ahogyan Neki tetszésére szolgál.

40.

Ha érvényes az a mondás, nyájas olvasó, hogy minden jó, ha a vége jó, akkor az el-lentéte is igaz lesz: minden rossz, ha a vége rossz. Így határozottan igaz lesz, hogy Balásfi Tamás mindent hazug módon írt az előzőekben, mert betetőzőként ez a kürtös szintiszta hazugságot zeng. A *Machiavellizatio* a törökkel kötött szövetségről beszél, és kérdés formájában kijelenti, miszerint Ferdinánd azon fáradozik, hogy szövetség leple alatt a maga pártjára állítsa a törököt. Ez az ember azonban az írás egyszerű és világos értelme dacára, szentet és szentségtelent keverve az istentelen Iulianus Apostata és Krisztus Urunk közötti vitát idézi,⁶⁷ össze-vissza beszélve mindenfélét, hogy legalább fecseghessen, ha mástól idézve és oda nem illően is. Ferdinándról Kálvinra tér át, a morálisról a spirituálisra, és miután így fel-alá őrjöngött, a figyelmünkbe ajánlja a maga tanítását: „Tanítva intelk titeket, hogy térjetek észre”. Majd: „Kálvint levette öltésétek magatokra Krisztust”. Így az egyik szavával papagájt, a másikkal varjút játszik. Messzire tévedt a céljától: az előzőek során hol bizonyította be akár csak a legkisebb mértékben, hogy elvetettük volna Krisztust, és Kálvint öltöttük magunkra? Érti-e, mi réz, mi fapénz?⁶⁸ Nem más ez, mint eget-földet összekeverni,⁶⁹ féktelenül és arcátlanul zagyválni. De ez nem csoda, mert a penészes hordóból csak ízét vesztett ital folyik.

65 Cidkija izraeli király volt, aki harcba mert szállni Babilonnal, de legyőzték, és a fiait a szeme láttára ölték meg, őt magát pedig megvakították és rabként hurcolták el (2Kir 25,1–7). Ez volt a babiloni fogság kezdete.

66 *Suffragium Minervae*: pontos és tévedhetetlen ítélet (vö. Erasmus, *Adagia*, 3, 4, 53).

67 Flavius Claudius Iulianus (Kr. u. 331–363), a Római Birodalom császára 361-től haláláig. Keresztény hitét elhagyva (innen az „apostata” (hitehagyott) jelző) megszüntette a Birodalmon belül a kereszténység kiváltságos helyzetét és *Contra Galilaeos* (A galileaiak ellen) című munkájában a vallás alapjainak teológiai jellegű cáfolatával is megpróbálkozott.

68 Vö. Horatius, *Epistulae*, I, 7, 23 (ford. Virág Benedek).

69 Ugyanezt a fordulatot már a *Querela Hungariae* is használja annak a régi protestáns vádnak a felelevenítésére, hogy a katolikusok a világi hatalomra törnek.

Miután tehát a saját színeivel ilyen remekül lefestette magát ez a semmirekellő, miután bebizonyította, hogy tele van hazugságokkal, és fenékgig ürítette a romlottság poharát, illő, hogy minden jó ember megvesse és elkerülje őt, mint a ragadós szurkot.

Éljen boldogul, térjen észre és járjon egyenes úton, különben az én és bármely jó ember szemében két tojást is alig ér majd, mint egy boszniai ökörhajcsár.⁷⁰

70 Ismert mondás a korabeli Magyarországon.

VINDICIÆ ECCLESIASTICÆ:

Quibus,

EDITA A PRINCIPES
BETHLENI CLERUM HUNGARICÆ
Decreta, Divinis humanisque
Legibus contraria, ipso jure nulla esse,
demonstrantur.

AUTHORE

PETRO PAZMANT Archiepiscopo
Strigoniense.

Psalm: 108. v. 28.

*Domine, maledicet illi, & tu benedicis;
qui insurgunt in me, confundentur: servus
autem tuus latibitur. Induantur, qui de-
trahunt mihi, pudore.*

VIENNÆ AUSTRIÆ, .

Ex Officina Typographica Wolfgangi Schump,
Typographi Aulici. Anno 1620.

PÁZMÁNY PÉTER

Vindiciae Ecclesiasticae quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae
Decreta Divinis humanisque legibus contraria, ipso jure nulla esse demonstrantur

Az egyház jogainak védelme, amellyel bebizonyítjuk, hogy a Bethlen fejedelem által
Magyarország klérusa ellen kiadott, az emberi és isteni joggal ellentétes határozatok
jogilag semmisek

Bécs: Wolfgang Schump, 1620

Az eredeti hétíves (A–G) quarto méretű kötet, két változatban jelent meg, azonos impresszummal (RMK III. 1287, RMK III. 6087).

Az eredeti címlapon olvasható bibliai idézet:

Domine, maledice[n]t illi, et tu benedices; qui insurgunt in me, confundetur: servus autem tuus laetabitur, induatur, qui detrahunt mihi, pudore. (Psalm. 108, v. 28)
Hadd átkozzanak, csak te áldj meg. Valljanak szégyent, akik fölkelnek ellenem, csak a te szolgád vigadozzon. Vádlóim öltözzenek gyalázatba. (Zsolt 109, 28–29)

Báthory Orsolya fordítása

A címlap az Országos Széchényi Könyvtár példányáról származik.

II. Ferdinándnak, felséges római császárnak, Németország, Magyarország és Csehország stb. királyának stb. élet, győzelem, boldogság adassék

Az általad elfoglalt magas méltóságban, nem cselekedhetsz méltóbb módon, Felséges Császár, mint hogy a süllyedő és a honi szerencsétlenségek örvényei közepette hánykolódó kereszténységet a felkelésekkel együtt járó szörnyűségektől megtisztítva a hón áhított nyugalom kikötőjébe, mintegy a régi állapotába visszavezeted, és ily módon a jó Istentől átengedett győzelmi díjat az ő dicsőségének növelésére használod. Hogy Felségetek fáradozásai és gondolatai buzgón összpontosulnak mindkét célra, ismertebb tény annál, mintsem hogy azt általam keresett bizonyítékokkal kellene alátámasztani. Ki ne tudná ugyanis, hogy a minden útjukba kerülő eltaposó viszályok viharában Felségetek fáradhatatlanul irányított valamennyi politikai tevékenységet a köznyugalom, mintegy a Sarkcsillag menedékébe.¹ A mindenható Isten iránti vallásos tiszteletet pedig országaid kivételes Palladiónjaként,² mindig oly nagy buzgalommal segítetted, hogy mindenki előtt nyilvánvaló: ennek oltalmazása révén még a súlyos sorscsapások közepette is minden szilárd és biztonságban van, elhanyagolása esetén viszont a győzelem érett gyümölcsei is megrothadnak, és a győzedelmes szerencse lendülete megtörik.

Kétségen felül áll, hogy a köznyugalmat csak úgy lehet visszaállítani, ha a kifiamodott és helyükről elmozdult tagokat visszaigazítják, vagyis ha a jó híruktól és méltóságuktól erőszakkal megfosztottakat is visszahelyezik javaik és templomaik jogaiba; ha az erény értékét visszaadják; ha az eddig kigúnyolt Hűségnek és Állha-

- 1 Sarkcsillag a Kis Medve csillagkép legfényesebb csillaga. A Sarkcsillag Magyarországról nézve circumpolaris, azaz sosem nyugszik le, így megbízható tájékozódási pont a navigációban.
- 2 Palladión (latinul: Palladium) Pallasz Athénének szobra eredetileg Trójában, majd Rómában, amely az istenség városvédő szerepkörét testesítette meg. A neolatinban bármi olyasmit jelent, amely védelmet vagy biztonságot nyújt.

tatosságnak ismét becsülete lesz, gátat szabnak a rablásvágynak, illetve, ha azokat, akik leginkább Magyarország nyugalmát készülnek megzavarni akár aknamunka, akár mesterkedés révén, visszakényszerítik a hóval fedett alpesek³ ketrecébe, vagyis oda, ahonnan kitörtek. Az Istent megillető hódolat és nyilvános tisztelet megkívánja, hogy a vallás és az egyházi személyek védve legyenek bármiféle aljasságtól és jogsértéstől. Az, hogy Felségetek minderre igen nagy igyekezettel és rendkívüli önmérséklettel visel gondot, közülünk senki előtt nem marad rejtve. Egyrészt mert a vétkesek hibás lépéseit atyai érzéstől hajtva kívántad megbüntetni, másrészt mert – amint azt határozottan kijelentetted – törvényes uralkodóként valamennyi hadműveletben nem mint valami ellenségnek a legyőzésére szántad a katonaságot, hanem arra, hogy az alattvalókat rábírd a kötelességük ellátására, hogy megvédjék minden jogsértéstől az Istennek felszentelt épületeket, az egyházi rendet, az erőszaktól az asszonyok szemérmét, azért, hogy az ártatlan népet sújtó vérontás és elnyomás mérséklődjön. Mivel pedig kivételes bölcseségednél fogva könnyen beláttad, hogy az elpártolt lelkek jótétemény hatására szívesebben engedelmeskednek, mint félelemtől hajtva, és hogy a haragtól minap megtévedt, de az idő múlásával lecsendesült népek, hajlandók lesznek ellátni kötelességüket, ezért a hatalmat szelídséggel és kegyességgel enyhítetted, és akkora bizalmat ébresztettél magad iránt a még korábban igen ellenséges emberekben is, hogy jobban bíznak Felségetek kegyességében, mint saját haderejükben. Légy bátor, Felséges Császár, kövesd ezt a nemes elhatározást, fogadd el az új dicsőség eme glóriáját, és az esdeklőkkel kegyet gyakorolva érd el náluk az afeletti megbánást, hogy nem hozták helyre gyorsabban a tévedésüket, és hogy már azért boldognak vallják magukat, mert nem a háború kiszámíthatatlan veszélyei miatt pusztultak el, vagy fognak elpusztulni.

Mínthogy mindaz, amit az egyházi rend törvényes követeléseiként írok meg, láthatóan a köznyugalom és a vallás témáját is érintik, Felségetekre mint bíróra, sőt ügyvédre kell tekinteni ebben a kérdésben. Miután ugyanis a jogsértést sugalmazó tanácsokkal rávették Bethlen Gábort, hogy magára vállalja a magyarországi egyházi rend teljes méltóságának tönkretételét és koholt vádakkal való megsemmisítését, és olyan rendeleteket hozott a papság ellen, hogy nincs kétségem, saját maga is megbánást fog érezni ezek miatt, amikor megpillantja az addig a pártütők gyűlésében elmerült igazságot újra felbukkanni. Bethlen rendelkezéseit tehát, már amennyire a helyzet súlyossága ezt megengedi, mérsékelt modorban kellett elítélnem. Emiatt, mivel jól tudom, hogy innen is, onnan is kritizálni fogják, amire vállalkozom, a rosszindulatú rágalomokkal szemben egy igen befolyásos pártfogóra volt szükségem. Ez maga az ok, amiért most Felségetek elé kell járulnom, és a művecskét Felsége-

3 „Ningidarum alpium” jelen esetben az Erdélyi Alpokat, vagyis a Déli-Kárpátokat jelöli.

teknek kell címezni. Elhatároztam ugyanakkor, hogy az általam előadottak mérlegelésében Felsegetek szigorú éleslátásán alapuló ítéletére, illetve rendkívül alapos vizsgálatára hagyatkozom majd.

Azt pedig alkalmasint Felsegetek emlékezetébe idézem, hogy nincs mit csodálkoznunk azon, ha Kálvin követői rosszul ítélik meg és rágalazzák a papokat, a katolikus klérust, amikor vezérük és előharcosuk a pátriárkákról és az apostolokról, a Szent Szűzről és magáról Istenről is rendkívül kártékony gondolatokat ír le. „Ábrahám rútul elárulta felesége erkölcsösségét, amikor házastársát áruba bocsátotta, tiltott együttalással beszennyezte” – írja Kálvin.⁴ Sáráról, akit Péter apostol a keresztény nők számára példaképként állított, Kálvin azt mondja, hogy „a házasság törvényét megszegte, a hitvesi ágyat bemocskolta.”⁵ „Azt sem hihető, hogy amikor a kéjsóvár férfinél volt, az megkímélte volna az ő szemérmét.”⁶ Kijelenti, hogy Izsák hasonló módon „prostituálta saját feleségét”.⁷ Kálvin ítélete szerint tehát az ősatyák kerítők és leánykereskedők voltak, az ősanák prostituáltak. Ugyanez a Kálvin bátran leírja, hogy János evangélista az angyalok előtt megilletődéssel leborulva rájuk ruházta mindazt, ami kizárólag Istent illeti meg.⁸ Pál apostol a „vakmerő kevélység” és meggondolatlanság hibájába esett, az erőszakos versengés lendülete ragadta el.⁹ Márk megszőkött az elhívása előtt, hitszegő volt.¹⁰ Az Istenszülő Szent Szűz „szűk határok közé szorítja Isten hatalmát, de nem kell nagyon erőlködnünk, hogy megtisztítsuk őt minden bűntől.”¹¹ „Az Úr Krisztus a nemtudásnak volt alávetve, a kísértések erőszakos háborgásai közt ingadozott, emiatt igazította helyre és vonta vissza a hirtelenjében kimondott kívánságát.”¹² Végezetül, nehogy valami hiányérzetünk támadjon a veszélyes esztelenség betetőzését illetően, Kálvin nyíltan kijelenti, hogy az undok vágyak, valamint a Sátán és a bűnös latrok által elkövetett gonoszság szerzője Isten volt.¹³

Értelmes ember nem csodálkozik azon, hogy aki mindkét törvény szentjeit, az Istenszülőt és magát Istent is ennyire megtépzazza, annak az ivadéka is megmarcangolják a klérus jóhírét és becsületét. Én bizony ilyenkor ezt a Tertullianus-idézetet szoktam emlegetni magamban: „Mi még dicsekszünk is azzal, hogy ilyen emberek

4 Kálvin *Mózes első könyvéhez* írt magyarázata. Az itt idézett szöveghelyek: 1Móz 11,12; 16,3.

5 1Móz 16,1.

6 1Móz 12,15.

7 1Móz 20,7.

8 Kálvin, *Institutio*, 1,14,10. Buzogány Dezső fordítása.

9 Kálvin *Korinthusiakhoz írt második levélhez* írt kommentárja. A szöveghely: 2Kor 1,9.

10 Kálvin az *Apostolok Cselekedeteihez* írt magyarázata: Csel 15,38.

11 Rábald Gusztáv fordítása nyomán. A szöveghely: Luk 1,34.

12 Rábald Gusztáv fordítása nyomán. A szöveghelyek: Máté 24,36; 26,39.

13 Vö. Kálvin, *Institutio*, 1,18,1–2.

kárhoztatnak minket, aki ugyanis ismer titeket, megértheti, hogy csakis valami igazán nagy jó lehet az, ami miatt ti kárhoztattok minket. Így ütköznek íme az isteni és emberi dolgok: midőn ti halálra ítélték, föloldoz bennünket az Isten.”¹⁴ Ezzel a jövendöléssel fejezem be, jámborul esedezve Istenhez, hogy Felségeket tartsa meg sokáig e világon szerencsés uralkodóként, később pedig rendkívüli érdemekkel elhalmozva emelje a mennybe. Az ausztriai Bécsben, 1620. esztendő december 26-án.

Legszentebb Felségek alázatos és hű káplánja,
az esztergomi érsek.

14 Tertullianus, *Apologeticum*, 5. Városi István fordítása.

Az egyház jogainak védelme,¹⁵ amellyel bebizonyítjuk, hogy a Bethlen fejedelem által Magyarország klérusa ellen kiadott, az emberi és isteni joggal ellentétes határozatok jogilag semmisek

ELSŐ FEJEZET

Elhatározásom okai ezen művet illetően

Bethlen fejedelem beszercebányai, a papi rendet, mondhatni, kíméletlen pusztítással eltörölni kívánó végzéseit nem sokkal születésük után olvastam akár a gyűlölet, akár a szeretet bármiféle érzése nélkül.¹⁶ Néhány erősen mételyes és a proskripciótól fertőzött lapot találtam, amelyeket méltán büntetést érdemlő összeesküvéssel fűztek össze az egyházi rend tekintélyének, méltóságának és szabadságának megingatására. Ezek ugyanis alapjaiban teszik tönkre Magyarország egész egyházi rendjének a rangját. A püspökségeket felszámolják, sérülnek az Egyház jogai, megszűnnek a kiváltságok, a papokat megfosztják vagyonuktól és a kincstárra ruházzák át, végül mindazt a méltóságot, illetve felhatalmazást, amivel az igaz hiten lévőek jámborsága egykor felruházta az Egyházat, a ragadozó és istentelen Újítás az isteni és emberi joggal mit sem törődve elrabolta és saját hasznára fordította. És hogy a gaztett még inkább szembeütő legyen, szintiszta rágalmazástól terhes indokokat terjesztettek arra nézvést, hogy mi miatt forgatják ki birtokaikból és száműzik hazájukból a papokat. Sőt, érthetetlen módon úgy gondolták, hogy azok, akiket a másét megkívánó kapzsóság kiforgatott vagyonukból, a jóhírük és becsületük elvesztését is el fogják túrni. Tényleg egy görbe tők van annak a feje helyén, aki képes azt gondolni, hogy hinnünk kellene a klérust vádoló, az egyházi vagyont bármi áron fölemészítő nem-katolikusoknak, vagy bízunk kellene azokban, akik megtagadják a megkoronázott király iránti kötelező hűséget.

Bizony elég sokáig haboztam, válaszoljak-e bármit is annak érdekében, hogy az igazság becsülete megmaradjon, vagy Dávid zsoltárának egy sorát követve „»Csukva

15 A címben Pázmány saját munkáját „vindiciae”-nek minősíti, ami egy jogi kategória, olyan írásra használják, amelyben valaki mások által veszélyeztetett jogai mellett részletesen érvel, azok megvédésének érdekében. Legkésőbb az 1579-ben megjelent *Vindiciae contra Tyrannos* című hugenotta írással a szó helyet nyert a politikai viták fogalomtárában is. Feltételezhetően Pázmányt ez is motiválhatta a címválasztásra, hiszen bár a szöveg jogi anyaggal, törvényi szabályozásokra hivatkozva érvel, szókincsében nem ragaszkodik a jogi terminológiához, a „vindiciae” igei alakja, a „vindicare” egyetlen egyszer fordul elő a szövegben.

16 Az 1620. június 1. és augusztus 24. között Beszercebányán tartott országgyűlésen a rendek királlyá választották Bethlen Gábort, melyet követően 52 törvénycikket fogadtattak el vele, köztük több vallásügyi rendelkezést is.

tartom számat, amíg előttem áll az istentelen.« Csendes lettem, néma és hallgatom.¹⁷ Mert noha megvolt az elhatározás, hogy csendben maradok, és nem hanytorgatom a sérelmeket, mégis felmerült bennem a kétség, hogy vajon a javunkra írható dolgokat se említsem-e meg (nehogy a gyalázkodó ellenfeleket éppen ez ragadja rágalmazásra és gyűlölködésre). Úgy vettem észre, hogy már elmúltak azok az idők, amikor az igazságnak megfelelő ítélet született, és a végén még a szerénység lesz a főben járó bűn. Tisztában voltam azzal is, hogy az erény számára a lelkiismeret elég széles színpad és kellően ékesszóló ügyvéd.

Az elmémben forgott ugyanakkor az is, hogy „az igaznak pedig az a kötelessége, hogy eltitkolja érzelmeit, tartsa meg jó lelkiismeretének gyümölcsét, többet adjon a jó emberek véleményére, mint a kevélykedő szemrehányóéra. Ennyit jelent a jók hallgatása, mert a tiszta lelkiismeretnek nem kell hamis vádaskodások miatt felindulnia, és nem szabad többre tartania mások mocskolódását, mint saját lelkiismeretének szavát.”¹⁸ Aztán eszembe jutott a dolgok nagy Irányítójának szava: „Enyém a bosszú, én majd megfizetek.”¹⁹ Isten a te bosszúállód, akinek kardja nem tud kicsorbulni, akinek csapását nem lehet elhárítani. „Dermedjenek kővé szegyenükben, akik gúnyolnak: »Jól van így!«”²⁰ Tarts ki! Viseld rendületlenül a mérges dűhtől fertőzött hazug vádaskodást! „Az elnyomottaknak igazságot szolgáltat”²¹; „az erőszakost azonban megtöri.”²² A rendkívüli férfiak gyakran egyetlen védelmezővel és pártfogóval, tudniillik a kitartó hallgatással vívják ki rágalmozó ellenfeleiktől a maguk iránti tiszteletet. Az irigyek olykor majd szétpukkadnak a velük szemben alkalmas időben gyakorolt és kellően súlyos hallgatástól, a túl sok szó viszont ürügyül szolgál a rosszakarók számára az újabb gáncsra és a még dühödtebb rágalmazásra. Így születik sérelem a sérelemből, így sebződnek tovább a lelkek, akiket a hallgatás és az idő múlása egyébként meggyógyított volna. „Így szorítja meg a hurkot a vad, miközben szabadulni akar, így kenik össze a madarak a lép enyvével az összes tollukat, miközben csapdosva le akarják rázni magukról. Nincs olyan szoros járom, amely ne okozna kevesebb fájdalmat annak, amelyik hajlandó húzni, mint annak, amelyik dacol vele; egyetlen könnyítés van a nagy bajokkal szemben: túrni és a kényszernek engedni.”²³ A meggyőzés nemes fajtája a türelem: nincs az az erős ütés, amely úgy zúzná szét a gyűlölködők rosszindulatát, mint a nyugalom. „Azzal a szándékkal sért

17 Zsolt 38,2–3.

18 Ambrosius, *De officiis*, I, 5. Meggyes Ede és Tóth Vencel fordítása.

19 Róm 12,19.

20 Zsolt 40,16.

21 Zsolt 146,7.

22 Zsolt 72,4.

23 Seneca, *De ira*, III, 16, 1. Kovács Mihály fordítása.

meg valaki, hogy fájdalmat okozzon neked, mert hiszen a sértő a sértett fájdalmát szüreteli. Ha tehát megsemmisítetted szüretét, mert fájdalmad nincsen, szükségszerűen ő bánkódik majd füstbe ment szürete okán. Ilyenkor te nemcsak kár nélkül úszod meg a dolgot, ami már magában is elégséges neked, de még örülsz is ellenséged hoppon maradásán, sőt, a fájdalma oltalmaz téged.”²⁴ Szókratész úgy vélte, hogy akkor lett becsülete az embereknél, amikor mások rosszindulata utolérte. Seneca pedig azt mondta, hogy az erény rejtve marad, ha nem éri jogtalanság, és akkor ragyog fel, amikor sérelem éri.²⁵ Hogy is van ez? Nemde azt mondták az üdvösségünket védelmező és oltalmazó Krisztusról is, hogy ő az, aki fellázítja a zsidókat²⁶ és zavargást kelt a nép körében,²⁷ iszákos,²⁸ csaló,²⁹ szamaritánus,³⁰ azaz bálványimádó, ördögtől megszállott? Nemde a rengeteg hamis tanú vádaskodásától elborítva még halálának pillanatában is megannyi káromlást és gyalázkodást viselve el, „amint a bárány elnémul nyírója előtt, ő sem nyitotta ki a száját”³¹ Azzal a kikötéssel csatlakozunk Krisztus katonáihoz, hogy akkor is boldognak tartjuk magunkat, amikor gyaláznak és üldöznek bennünket, és hazudozva minden rosszat ránk fognak.³² Vajon nem ez az az út, amelyet a kereszténység nagy előharcosai tapostak ki nekünk? Mint világfelforgatókat,³³ mint a városok lázítóit³⁴ hányszor hurcolták meg, kergették el és tizedelték meg őket, és nem ám a zavaros sokaság tette ezt velük, hanem furcsamód az istenfélő, erkölcsös és tekintélyes polgárok.³⁵ „Boldogan távoztak, mert méltók lettek rá, hogy Jézus nevéért gyalázatot szenvedjenek.”³⁶

Nekem, amint ezen rágódtam, egyáltalán nem tűnt méltatlannak, hogy a mérhetetlen szitkozódások és a besztercebányai proskripciók kegyetlen robaja, valamint vakon lecsapó villámjai mellett befogott füllel kell elmennem, és hogy fenytő eszközöm a hallgatás legyen. Kiváltképp akkor lennék igazán ostoba, ha nem látnám be, hogy akkor, amikor „számúzik a közéletből a bölcsességet, erőszakkal intézik az ügyeket”,³⁷ a tollal és a kérlelhetetlen igazsággal semmire sem megyünk. Ráadásul

24 Tertullianus, *De patientia*, VIII. Városi István fordítása.

25 Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, LXXIX.

26 Lk 23,2.

27 Lk 23,5.

28 Mt 11,19.

29 Mt 27,63.

30 Jn 8,48.

31 Iz 53,7.

32 Vö. Mt 5,11.

33 ApCsel 17,6.

34 ApCsel 16,20.

35 ApCsel 13,50.

36 ApCsel 5,41.

37 Ennius, *Annales* 248. (Idézi Lactantius, *Divinarum Institutionum libri VIII.*) Dér Katalin fordítása.

úgy tűnt, hogy nem is érdemes beszédem húrját ezen ügy szétszaggatására megfeszítenem, mivel az már a nagy császárnak és Magyarország megkoronázott királyának erős jobbjától kiirtva, tövestül kitépve megsemmisült, midőn egy királyi rendelettel érvénytelenített minden, Pozsonyban és Besztercebányán tárgyalt és elfogadott intézkedést.³⁸ Nevezetesen mindazt, „amit Isten egyháza és az egyházi rend ellen, valamint Őfelsége egyházi és világi híveivel szemben bármi módon elhatároztak, elrendeltek és megszabtak, azt teljes egészében hatálytalanította, törvénytelennek, jogtalanoknak, érvénytelennek nyilvánította, és nem akarta, hogy az valaha is bármi-féle jogerővel bírjon.”³⁹

A fületem ugyanakkor valósággal csipkedi a nagy hippói püspök.⁴⁰ „Nem kell azokra hallgatni – mondja –, legyenek bár szent életű férfiak vagy nők, akik hibázatásuk esetén, illetve, amikor olyasmivel gyanúsítják őket, amely messze távol áll az életvitelüktől, azt mondják, Isten színe előtt önmagában elég a lelkiismeretük. Az emberek véleményét vetik meg ezzel nemcsak ostoba és durva módon.” A szent Tanító végezetül így szól: „Ezért bárki, aki az életét óvja a szégyentelen és gyalázatos tettektől, az magának tesz jót, aki viszont a jó hírért is megőrzi, az másokkal szemben könyörületes. Mert amíg magunk számára az életünk a fontos, mások számára a hírnevünk.”⁴¹ Ezért van, hogy a keresztény vallás régi, rendkívül bátor bajnokai, Jusztinosz, Melitón, Athénagórasz, Theophilosz, Tertullianus, Minutius Felix, Órigenész, Arnobius⁴² és mások, egymás után csaknem megszámlálhatatlanul tudós védíratokkal verték vissza a rágalmozók arcátlanságát. A pogányok nagy Tanítója és Apostola,⁴³ midőn jogtalanul megütötték, nyíltan és bátran szólt a bíróhoz: „Megver még az Isten, te fehérre meszelt fal! Ott ülsz, hogy a törvény szerint ítélezzél, aztán a törvényt semmibe véve megveretsz.”⁴⁴ Máskor is határozottan és állhatatos módon védekezett, de mikor a bírakkal való vitájában ártatlansága forgott veszélyben, a

38 II. Ferdinánd a cseh felkelés bukását jelentő fehérhegyi ütközet (1620. november 8.) után kiadott *Edictalis cassatióval* valamennyi Pozsonyban és Besztercebányán hozott végzést semmisnek nyilvánított.

39 *Sacratissimae Caesareae ac Germaniae, Hungariae [...] Edictalis Cassatio [...]*, Bécs, 1620, B2v.

40 Szent Ágoston (354–430) hippói püspök, egyházatya, filozófus.

41 Augustinus, *De bono viduitatis*, 22.

42 Szent Jusztinosz mártír (103–166) keresztény filozófus, vértanú; Szardeszi Szent Melitón († kb. 180/190) Szárdesz püspöke, egyházatya; Athéni Szent Athénagórasz (133 k.–190 k.) athéni keresztény filozófus, apologéta; Antiochiai Szent Theophilosz († 183) Antiochia pátriárkája 169-től haláláig, ókeresztény író, apologéta; Quintus Septimius Florens Tertullianus (160 k.–225 k.) latin patrisztikus gondolkodó, az apologéták egyike; Minucius Felix (3. század) római apologéta, latin egyházatya; Órigenész (184 k.–254) görög nyelven alkotó egyiptomi ókeresztény teológiai író, exegéta; Arnobius († 330 k.) filozófus, ókeresztény író.

43 Szent Pál.

44 ApCsel 23,3.

császárhoz fellebbezett. Mit mondjak a megváltó Krisztusról? Miután olyannyira szabadon beszélt, hogy azt állították róla, megszállta az ördög, nemde nyíltan és határozottan elutasította a vádat?⁴⁵ A főpap emelvényénél, mikor ártatlanul megütötték, nemde joggal megfedte az őt megütő kárhözatra méltó kegyetlenségét?⁴⁶ Egyetértek azzal, amit Seneca ír, és mindenképpen követem azt: „A bölcs ember az idők minden nehézségét elszántan legyőzi majd. Ott lesz a lelkében a régi parancs: kövesd az istenséget. Aki pedig jajgat, siránkozik, nyöszörög, azt erőszak kényszeríti végrehajtani ugyanúgy a parancsot, és akarata ellenére teljesíti, amit követelnek tőle. Mennyivel örültebb kényszerülni, mint önként követni. Amit az egyetemes lét törvénye alapján tűrni kell, fogadjuk bátor lélekkel, erre eskettek föl minket: viseljük el a halandóságot, és ne háborogjunk amiatt, aminek elkerülése nem áll hatalmunkban.”⁴⁷ Mindazonáltal a természetjog és a népek törvényei senkinek sem tiltják a jogos önvédelmet: az erőszakoskodás visszaverését, a szándékos sértés visszautasítását, a jó hírnév és a becsület védelmét és megőrzését, nemcsak hogy hagyják, de tanácsolják, sőt parancsolják. Köztudomású és igaz, hogy „a hírnév megvetése, az erény megvetése.”⁴⁸ Szokás úgy gondolni, hogy a vádaskodók gyanúsításai felett csöndben szemet hunyni az maga a bűn elismerése, önmagunk bűnösnek nyilvánítása.

Ezek és sok más egyéb dolog miatt jutottam arra a gondolatra, hogy csak akkor teszek eleget a kötelességemnek és a lelkiismeretemnek, ha felettébb nyomós és jogos érvek alapján megvédem a klérus súlyos vádak nyomásától kimerült ártatlanságát, és a rágalmakat kemény szókimondással átkozom meg és fojtom el, miután bemutattam a besztercebányai határozat körüli mesterkedésnek helyet adó műhelyeket.

Nem akarom azonban, hogy miközben én ezzel foglalkozom, Magyarország valamennyi rendje a besztercebányai rendelkezés gyűlöletétől szenvedjen. És azt sem szeretném, hogy úgy fogadják, amiket leírok, hogy aztán az egész magyar nemzet viselje a rendkívül igazságtalan határozat gyalázatát. Mert noha Bethlen, a Magyar Királyság rendjeinek nevét, mint valami cicomát biggyeszti saját határozataira, mégis tudja mindenki, hogy Bethlen és ifjonc tányérnyalói⁴⁹ mint a kirobbant felkelés okozói az ország nagyobb és józanabb részének tiltakozása ellenére döntött az egyházi rendre mért jogtalan csapásról. A katolikusok közül senki sem helyeselte az egyházi rend tönkretételét. Sőt, mivel látják, hogy ez úgy megy, mint amikor a kegyetlen farkasok elkergetik az

45 Jn 8,49.

46 Jn 18,23.

47 Seneca, *De vita beata*, XV, 5–6. Bollók János, Takács László fordítása.

48 Tacitus, *Annales*, 4, 38.

49 Pázmány talán a húszas éveikben járó Illésházy Gáspárra, Rákóczi Györgyre és Thurzó Imrére gondolt, akik Széchy Györggyel együtt 1620-ban titkos szövetségre léptek Bethlen Gábor támogatására.

örökdő kutyákat a juhakloktól, már most sejtik, a papok eltávolítása miatt lassanként tönkremegy majd a katolikus vallás, és a szeretett utókort – amelynek üdvösségéről az isteni és a természeti jog alapján épp úgy gondoskodnia kell, mint a sajátjáról – az örök boldogság elkerülhetetlen elvesztésével szükségképpen az újító tévelygés úttalan mélységei fogják elragadni. Ezért keseregnek nyilvánosan és sóhajtanak csendesen, miközben minden óhajtásukkal azt kívánják, hogy a katolikus vallás visszahelyeztessék ősi szabadságába. Igaz a régi mondás: „Aki jóhiszeműen tiszteli Istent, szereti papjait is.”⁵⁰ Azt is tudják a katolikusok, hogy az egyházi javak elvétele, a papok kiváltságainak megsértése szentségtörést von maga után és a kiközösítés halálos csapását jelenti. Ilyen súlyos bűn vádja alól csak az okozott károk megtérítése után lehetséges a felmentés, éppen ezért aki valóban katolikus, és nem csak névleg az, nem hagyhatja jóvá beleegyezőleg Bethlen rendeleteit. Nagyon sok, a vallásunktól idegenkedő, de érett gondolkodású, tekintélyes és tudás tekintetében messze kimagasló ember nyilvánosan utasítja el ezeket az olyannyira barbár és embertelen, olyannyira éles, ifjonti forrongást és dühöt lehelő határozatokat, és nyíltan felpanaszolja Magyarország törvényeinek és szabadságjogainak teljes semmibe vételét.

Amiért is, ha majd úgy tűnik, hogy az igazság érdekében valamit keresetlenebb módon fogalmazok meg, Bethlen fejedelem minden további nélkül meg fogja azt bocsátani, ha majd már belátta, hogy ő volt az, aki előbb támadt mind szóban, mind tettben. Én mindenesetre papi szabadsággal élve követem az örök bölcsesség ama tételét, miszerint „a bölcsesség a szóban nyilvánul meg, az okosság pedig a nyelv válaszában.”⁵¹

MÁSODIK FEJEZET

Az egyház mely jogait ásta alá Bethlen rendelkezése?

Amikor a magyaroknál lefektették a katolikus vallás alapjait, vagyis onnantól kezdve, hogy népünknek, megszabadulva a szkítiai vadságtól királyai és törvényei lettek, legfőbb törekvésünk arra irányult, hogy a szent katolikus vallás sértetlenül megőrződjék, és a papi rend igen széles körű kiváltságokkal ékesítve viragozzék. Mindenki úgy vélte ugyanis, hogy addig lesznek szerencsések a királyok, amíg félik Istent, és az utódok számára példát mutatva védelmezik az Egyházat és az egyházi szolgálókat.

Azt, hogy első királyunk, Szent István mekkora buzgalommal igyekezett oltalmazni a katolikus vallást, elárulják az arany értékével felérő tanácsai, amelyeket fiának

50 Vö. Statius, *Silvae*, V, Praefatio.

51 Sir 4,24.

adott. „Először is” – mondja – „előírom, tanácsolom, javaslom, mindennél drágább fiam, hogyha a vágyad tiszteletet szerezni a királyi Koronának, akkor igyekezettel és gondoskodással oltalmazd a katolikus és apostoli hitet. Akik ugyanis hamis dolgokban hisznek, vagy hitüket nem gazdagítják, vagy nem ékesítik fel jócselekedetekkel, azok sem a földön nem uralkodnak tiszteletre méltó módon, sem az örök királyságban nem lesz részük.”⁵² Nemcsak a magyar törvények szentesítették általában, hogy mindenki, aki „a kárhoztatásra méltó eretnekséghez csatlakozik”, felségsértés vádjában bűnös, és a hűtlenség szégyenbélyegétől tisztátalan, de már a lutheránus név pusztá említésére is lángra kapott a legkatolikusabb nép buzgalma, hogy a királyság törvényeinek gyakoribb megújításával mindenki részéről egyöntetű akarattal határozzanak a hazát fenyegető pestis és pusztulás minél távolabb tartásáról. Ily módon határoz a 1523. évi 4. törvénycikk:⁵³ „Méltóztassék a királyi felségnek, mint katolikus fejedelemnek, minden lutheránust és azok pártfogóit, valamint a felekezetükhöz ragaszkodókat, mint nyilvános eretnekeket és a boldogságos szűz Mária ellenségeit halállal és összes javaik elvételével büntetni.”⁵⁴ 1525-ben pedig a 4. törvénycikk ismét így rendelkezik: „A lutheránusokat is mind ki kell irtani az országból; és bárhol találhatók, nemcsak az egyházi, hanem a világi személyek is szabadon fogják el és égessék meg.”⁵⁵ Időközben a szakramentárius nyavalya is felbukkant, amely ellen az 1548. évi 11. törvénycikket hozták ily módon: „az újrakeresztelők és kálvinisták, akik az országban még fennmaradtak, mindenkinek a fekvő jószágaiból kiűzendők, és azokat, vagy közülük bárkit többé az ország határai közé befogadni nem szabad.” Ugyanezen év hatodik⁵⁶ törvénycikkelye előírja, hogy az eretnekségeket mindenütt meg kell szüntetni, és a vallást előbbi állapotába kell visszaállítani. Ahogy azonban a sok törvény által nyújtott védelem ellenére az új tanítások szennye tekergőző kígyó módjára benyomult, és mint a rák a testben, elharapódzott, az 1550. évben a 12. törvénnyel ismét megszilárdult ez az álláspont. „Minden áron arra kell törekedni, hogy az egész keresztény világtól hosszú ideje elfogadott és jóváhagyott, szent és katolikus hit, valamint vallás, és az Isten iránti tisztelet (a szent atyák régi tanítása értelmében) az országban mindenütt helyreálljon. És hogy az eretnek és istentelen tanok kiirtásával mindenki az ország összes rendjéből örök időkre a szent római és katolikus egyházhoz (amely egy és mindörökké változ-

52 Szent István, *Intelmek*. Havas László fordítása.

53 Helyesen 54. törvénycikk.

54 A Pázmány által idézett törvénycikkelyek szövegét a *Magyar Törvénytár* fordításai alapján közöljük.

55 1525. IV. tc. 4.§. Jóllehet a közismert „Lutherani omnes comburantur” cikkelyt az 1526. évi rákosi országgyűlés hatályon kívül helyezte, az mégis bekerült az 1584-ben megjelent törvénykönyvbe (*Decreta, constitutiones et articuli regum in clyti regni Ungariae*).

56 A CIH szerint az 1548. évi 5. tc.

hatatlan, nem tévedhet) ragaszkodjanak.” Végül pedig, hogy a törvények egyenkénti számba vétele ne váljon unalmassá: az 1552. évi 7., az 1553. évi 7., az 1554. évi 7. és az 1563. évi 32. cikkelyek az előbb említett határozatokat egytől egyig megújítják, és ismételten megerősítik.

És noha a katolikusok engedékenységből kifolyólag a törvények adta oltalom lomhább volt, semmint hogy elébe menjen az elharapódzó tévelygésnek, mindazonáltal törvényeink 1606 előtt semmiféle szabadságot sem engedélyeztek az újsütetű tanoknak. Abban az évben végül, június 23-án, hogy véget vessenek a felkeléssel járó erőszak okozta szenvedésnek, valamint hogy távol tartsák a török és Bocskai fegyvereit, a bécsi békével kicsikarták valamennyi vallás szabadságát az egyházi rend tiltakozása ellenére. Történt mindez azoknak a politikában résztvevő katolikusoknak a hibájából, akiket a tapasztalás utólag tanított meg arra, hogy a vallást sújtó jogi hátrány nem adja vissza az országok közbiztonságát, viszont kikövezi az utat az újabb és még súlyosabb forradalmak előtt. A mindenható Isten méltó büntetése sújtja azokat, akik saját nyugalmutat a vallás kárára akarják megvásárolni. Az engedménnyel együtt ugyanakkor fenntartották, hogy az újítók „a római vallás jogsérelme nélkül” éljenek szabadságukkal, „és hogy a katolikusok papsága és templomai sértetlen maradjanak.”⁵⁷ A címzetes püspököket érintő szokatlan korlátozás meghozatala után⁵⁸ nemcsak arról határoztak, hogy a többi előjáró is a méltóságában maradjon, hanem hogy „a prépostságok és az apátságok is mostani állapotukban és alapítványaikban megmaradjanak.”⁵⁹ És hogy nagyobb legyen ennek a határozatnak az ereje, Csehország, Morvaország, Szilézia, Felső- és Alsó-Ausztria szintén 1606. részint szeptember 25-én, részint 26-án kiadott közhitelességű oklevelekben kezeskedtek a bécsi döntés megtartásáról. A magyar rendek is ugyanakkor – mind azok, akik kitarítottak a Rudolf császár iránti hűségükben, mind a Bocskaihoz átpártoltak – az egész magyar nép nevében, szeptember 23-án igen szigorú nyilatkozatokkal kötelezték magukat, hogy a bécsi békeszerződést, mind maguk, mind pedig utódaik sértetlenül megtartják. Nem érve be azonban ezzel a sok biztosítékkal, a magyarok 1608-ban Ausztria főhercegével Pozsonyban,⁶⁰ a morvákkal pedig február elsején, Eibenschützben⁶¹ léptek szoros szövetségre, amellyel azt az egyet

57 A bécsi béke 1. tc. 2. § katolikusokat érintő kitételeit kihagyták az 1608. évi koronázás előtti 1. tc. szövegéből.

58 A bécsi béke 5. tc. 3. § kimondja, hogy csak azok a püspökök vehetnek részt a tanácsban, akiknek van saját püspöki egyházuk, avagy más püspöki birtokjogokkal rendelkeznek.

59 A bécsi béke 1. tc. 5. §.

60 Mátyás főherceg (a későbbi II. Mátyás) vezetésével a magyar és osztrák rendek Pozsonyban szövetségre léptek, hogy megvédjék a bécsi és a zsitvatoroki békéket.

61 A mai Csehország területén lévő Ivančice német elnevezése. Itt csatlakoztak a morva rendek a pozsonyi szövetséghez.

kívánták elérni, hogy az említett bécsi békét minden erővel megvédjék. Végül pedig a bécsi béke döntései után az uralkodásra törvényes módon kijelölt magyar királyokat addig nem koronázták meg, amíg egy rendkívüli oklevéllel⁶² nem kötelezték magukat a bécsi béke pontjainak betartására.

Most már pedig ott tartunk, hogy az egyházi rend törvényeinkbe foglalt és hosszú ideje tartó gyakorlattal, s szabályozással megerősített címei, jogai, kiváltságai mindössze egy rövid szöveg alapján felülvizsgálhatók lettek. Azért, hogy a mindenki előtt nyilvánvalóvá váljon, az elfajzott utókor mennyire eltávolodott az elődöktől örökölt jámborságtól, összeszedem e folyamat legfontosabb pontjait.

Kezdetben tehát az egyházi személyekről, így szólnak a törvények: „És ámbár az egyházi személyek, a világi személyeknél nagyobb méltóságúaknak tekintendők: mindazonáltal az ország összes főpapjai, egyházkormányzói, zászlós urai s egyéb nagyjai, nemesei és vitézlő rendjei mind nemességük, mind földi javaik tekintetében, a szabadságnak, kiváltságnak és mentességnek egy és ugyanazon jogával bírnak.”⁶³ És csakugyan, első királyunk, Szent István, „aki kezdeményezte a nemesek és mások szabadságát”,⁶⁴ határozottan elrendelte, hogy a főpapi rend megelőzze a hercegeket, bárókat és grófokat. A nagyon sokáig töretlen gyakorlat a királyi levelekben, tanácskozásokon, szavazásokon mindig méltóbb helyet biztosított az egyháziaknak; kizárólag királyválasztás esetén van kivétel ez alól, amikor is egyedi rendelkezés köti ki, hogy, ha éppen van nádor, az első szavazat őt illeti meg.⁶⁵

Az is az egyházi rend méltóságához tartozik, hogy az esztergomi érsek az ország primása, a fő- és titkos kancellár és a királyi felség személyes jelenléte, akinek két bírója is van a királyi törvényszékben,⁶⁶ és ha ő maga (aki egyike az ország rendes bírójának)⁶⁷ nem vesz részt az ítékezésben, a helytartó,⁶⁸ akinél a királyi felség bírói pecsétje van, és akit manapság személynöknek szokás nevezni, helyettesíti őt.

62 Pázmány a koronázási (vagy királyi) hitlevélre utal, amely a koronázás alkalmával az alkotmány biztosítására kiadott és az ország törvényei közé beiktatott okmány. Eredete II. András királyig (1205–1235), esetleg korábbra nyúlik vissza. Szövegét az országgyűlés készítette, küldöttség vitte a koronázandó királynak, aki azt aláírta, lepecsételte és az országgyűlés előtt a primásnak viszsaadta. A koronázási hitlevélben a király ígéretet tett választóinak, hogy a nemzet jogait tiszteleg gyakorolja hatalmát.

63 *Hármaskönyv*, I, 2, 1.§ (A továbbiakban: HK).

64 Vö. 1222. tc. előbeszéd 2 §.

65 1485. 1. tc.

66 1557. 13. tc., amelynek tárgymegjelölése: „A királyi törvényszékhez az esztergomi érsek két emberén kívül, négy bírónak a választása.”

67 1536. 15. tc.

68 Ti. a királyi felség jelenlétének az ítéletekben helytartója, vagyis a személynök.

Az egyházi méltóság kiváltságát tartalmazzák azon rendelkezések is, miszerint személyi keresetek esetén világi bíró nem hívhatja perbe az egyházi személyt, a papok bírái ugyanis az érsekek vagy püspökök. Ha a papok tanúskodáskor valamit lelkiismeretük tisztaságára⁶⁹ tanúsítanak, az eskünek számít. Az esztergomi érsek pedig még ezt sem saját személyében végzi, hanem tisztviselői útján tartozik kezeskedni. Utoljára pedig, hogy az ország rendeletei törvényerőre emelkedjenek, szükséges az egyházi eljárók jóváhagyása.

Nem is fejezném itt be, ha egyenként kívánnám számba venni, hogy Magyarország mely törvényei rendelkeznek a főpapi hivatalról és igazságszolgáltatásról, az egyházi törvényszék előtti ügyekről, az egyház- és kolostorlátogatásokról, és más hasonló dolgokról. Ezekről mind el is tekintek, és csak azon törvényeinkről teszek említést röviden, amelyek az egyházi javakat illetően rendelkeznek igen bölcs módon.

Több törvény is szentesíti, hogy kiket lehet javadalmazni egyházakkal, és kiket lehet megajándékozni az azokhoz tartozó ingóságokkal, illetve ingatlanokkal: Szent István második törvénykönyve, 5. fejezet; Szent László első törvénykönyve, 5. és 23. fejezetek. Éppen ezért (ahogy I. Ferdinánd az 1560. évi dekrétumában bölcsen mondta) „nemcsak a magyar királyok, de más, Isten és a keresztény vallás iránt kegyes és elkötelezett személy is adományozhatnak az egyházaknak jószágokat és birtokjogokat.”⁷⁰ Ez az adakozás úgy történt, hogy az egyházak örök alamizsnaként kapták a birtokokat, ezért tiltó rendelkezést hoztak, miszerint „valaki az ő javait vagy jószágát valamely egyháznak adta, semmi okon attól elvonni és másiknak adni ne merje.”⁷¹ De még a királyunknak sem lehet „az egyháztól birtokokat elvenni vagy lefoglalni, mert minden egyházak számára rendelt birtokadománynak sértetlenül kell megmaradnia, és az egyház javai el nem veszhetnek.”⁷² Ennélfogva az egyháziaknak „nem szabad utódaik kárára az egyház birtokaiból és jogaiból senkinek semmit átengedni.”⁷³ Ha egy pap olyan bünt követ el, amely miatt a világi jószágokat a kincstárnak szokták odaítélni, a papi rendből való elbocsátása után személyében ítélik el, az egyházi birtokok ily módon nem veszhetnek el. Ezen okból rendelkeztek elődeink úgy, „hogy a királyi felség szabadítsa ki az Isten azon egyházait, amelyek világiak kezén vannak, és a jövőben azok egyikét se ruházza senkire se.”⁷⁴ A törvényekben gyakorta azt is megismétlik, hogy „világiak az egyházak javait ne bitorolják.”⁷⁵ Majd

69 Vö. HK, 2, 40, 1.§.

70 I. Ferdinánd XIX. dekrétuma (1560), § 4.

71 Szent László király dekrétumainak első könyve, 23. fejezet.

72 1514. évi 27. tc.

73 Vö. 1559. 51. tc.

74 1537. évi 19. tc.

75 1498. évi. 55. tc.

I. Ferdinánd 1560. évi rendelkezésével kinyilvánította, hogy „Magyarország királyai tartoznak minden módon arra ügyelni, hogy az egyszer Istennek és az ő tiszteletére szentelt egyházi javak ne kerüljenek világi használatba.”⁷⁶ Így zárja: „Valamennyi egyházi jószágot, amit bármilyen címen, bármilyen világra is ruháztak át vagy ajándékoztak oda (amely adományozás nem rendelkezik jogerővel) azonnal és ténylegesen foglalják le, és adják vissza az Egyháznak.”⁷⁷ Más törvény is kimondja, hogy az egyházi javakat adják vissza az egyházaknak, így Hunyadi 1446. évi 2. törvénye, a 127. oldalon.⁷⁸ Szilágyi⁷⁹ 1458-as 1. törvénye. Ferdinánd 1586. évi 6. törvénycikke stb.

Annak érdekében, hogy az egyházaknak ezen számos és jelentős kiváltsága annál szentebbül és csorbítatlan formában őrződjék meg, minél szigorúbban kötelezi magát a királyi felség a azok védelmére, megkoronázásakor előre meghatározott szavakkal, ünnepélyes formában a királyi felség esküt tesz arra, „hogy Isten egyházait, az egyházfőket jogaikban, kiváltságaikban, régi jó és jóváhagyott szokásaikban meg fogja őrizni.”⁸⁰ Az ország nádora is ezekkel a szavakkal teszi le nyilvános fogadalmi esküjét: „A Magyar Királyságnak minden rendjét, úgy az egyháziakat, mint a világiakat szabadságaikban és jogaikban, amennyire hivatalom engedi, védelmezni, oltalmazni és megővni akarom.” Nemcsak Szent István második törvénykönyvének 4. fejezete szorgalmazza, hogy a magyarok „a lelküket is a papokra tegyék”, de az ország törvényei is időről időre elrendelik a papi kiváltságok védelmét, mint például az 1559. évi 41. tc. stb.

Az egyházi jószágokra fekélyt hozó, azokat piócaként szipolyozó alakok mégis mit akarnak kezdeni a rendeletek oly hosszú sorával, amelyet annyi sok évszázad gyakorlata, a törvényesség támasza, a királyi és nádori eskü szigorú biztosítéka és az egyházjog ereje szilárdított meg? Azt teszik, amit mindig, amióta csak megvetette lábát és túlsúlyba került az új tanok minap született nyavalyája. Még hírből sem ismert mértékű rablással fosztogatják az egyházi vagyont, és az isteni, valamint emberi törvényesség által emelt korlátokat széttörve, erőszakkal és jogtalanul fosztanak meg minden egyházit birtokjogától és régi méltóságától. És hogy teljes legyen a mérhetetlen rosszindulat: amit elvetemült módon már véghezvittek, azt égbekiáltóan igazságtalan törvények oltalma alatt akarják megszilárdítani; a polgári emberieségtől teljességgel idegen, egészen méltánytalan, jogi szempontból érvénytelen és semmis

76 I. Ferdinánd XIX. dekrétuma (1560), §5.

77 Uo.

78 Pázmány itt a *Corpus Iuris Hungarici* első nyomtatott kiadására, a Mossóczy Zakariás nyitrai püspök által összeállított *Decreta, constitutiones et articuli regum inclityi regni Ungariae*-ra hivatkozik, amely 1584-ben jelent meg Nagyszombatban.

79 Szilágyi Mihály kormányzó.

80 A koronázási vagy decretális esküben.

határozatokat, illetve rendeleteket hoznak, amelyekkel az egyházi javak elrablását véglegesítik, vagyis több mint költői értelemben vett átváltozás⁸¹ révén válnak a törvények megrögzött felforgatóiból bírakká és törvényhozókká.

Bethlen, néhány meggondolatlan ifjonc tanácsától ide-oda csapódó hatalmánál fogva három ügyben is döntött méltánytalanul és önkényesen az egyházi renddel szemben.

Az első. „A bécsi béke és II. Mátyás törvényeinek minden egyes, a római katolikus papságra és annak javaira vonatkozó szabályozását, továbbá a jezuita rendet érintő cikkelyét teljes egészében semmisnek nyilvánítja, eltörli, érvényteleníti, csakúgy, mint az ország általános rendelkezéseiben elfogadott cikkelyeket.”⁸² A szemes kányák tudják, ha a jog és a méltányosság megmarad, kirívóan igazságtalan szemtelenségük a törvényektől megzabolázva hull vissza oda, ahol született, vagyis a pokolba. Éppen ezért törlik el egyetlen szivacs húzással a legősibb rendelkezéseket is. Kétség kívül abban az önkényes hitben vannak, hogy az a szent, ami nekik kedvez, így a törvényeket saját kényükre és szájuk íze szerint mérik. Ez aztán a szeretet! Az igazságos törvényekkel fenntartott evangéliumi, Istennek tetsző mértéktartás! Arra bezzeg gondosan ügyelnek, hogy az evangéliko-lutheránusok vagy epistolikokálvinisták⁸³ számára előnyös szabadságok, országos törvények sértetlenül megmaradjanak, és hogy a törvények másoknak ne kedvezzenek. „A kétféle súly és a kétféle mérték, egyaránt utálat tárgya az Úr színe előtt.”⁸⁴ Ha nem használod ugyanazt a súlyt, ugyanazon mértéket magad és mások számára, Isten előtt bizonyosan utálatos leszel, és méltán viseled majd el te magad is a törvényt, amelyet másoknak hoztál.

A második végzés. „Hogy valamennyi egyházi jövedelmet és jószágot az ország közös hasznára fordítsanak, oly módon, hogy a fontosabbak a korona különvagyonát képezzék, úgyis, mint a dézsma, amit vagy bérbe adással vagy személyesen szoktak beszedni. Minden egyéb egyházi vagyont, akármilyen is, akármilyen is, és akármilyen típusú vagy akárhol is van a Magyar Királyság területén, vegyenek lajstromba és zálogosítsák el.”⁸⁵ Ezen felül teljesen eltörlik az érsekségeket, püspökségeket, prépostságokat, apátságokat, három névleg fenntartott püspökség, az egri, a nyitrai és a győri kivételével, mindegyiknek két-kétezer forintot rendelve a kincstárból.

81 Utalás Ovidius *Metamorphoses* című művére.

82 A rendek által Bethlen számára szerkesztett és a beszercebányai gyűlésen előterjesztett koronázási hitlevél 1. cikkelye.

83 Utalás arra, hogy a két protestáns felekezet szerint kizárólag a Szentírás, azon belül is főként az Újszövetség evangéliumainak és apostoli leveleinek (*epistolae*) szövege lehet a keresztyén tanítás forrása.

84 Péld 20,10.

85 Az 1620. évi beszercebányai törvények, 8. tc.

A harmadik végzés. Hogy név szerint én, az esztergomi érsek és még többen mások, ha az 1620. év Szent Mihály ünnepe előtt nem írjuk alá a szövetséget és nem keressük Bethlen kegyét, jószágvesztés terhe mellett száműzetésre ítélnék bennünket.⁸⁶

Ezen végzéseket olvasva csakhamar észrevettem, hogy azok nem annyira szavakban, mint inkább valóságosan és ténylegesen felhánytorgatják hibánkat, és példaként állítják eléink azt, amit a katolikusoknak már régen meg kellett volna tenniük, tudniillik, hogy dühödtt harapással fejezzük ki szemrehányásunkat; sőt, ezek a végzések arra is megtanítanak minket a jövőre nézvést, hogy mi ilyenkor a teendő. „Bábel leánya, te pusztító, áldott, aki megfizeti neked, ami gonoszságot velünk tettél!”⁸⁷ Az evangélikusok sem haragudhatnak majd, ha valaki az Evangéliumot követve „amiilyen mértékkel mért másoknak, olyannal mér majd nekik is”,⁸⁸ ha „egész, tömött, megrázott és túlsorduló mértékkel mér az ölükbe.”⁸⁹ Mindenesetre az egyházi rend és a többi, rendkívül méltatlan módon meghurcolt számára mintegy próféciaként hangzik: „Meglakolnak mind, akik bántalmaztak, és örültek bukásodnak. Ahogy örült bukásodnak és ujjongott romlásodon, úgy fog bánkódni a saját pusztulásán. Nem örülhet többé tömérdek lakójának, dicsekvése szomorúságra változik.”⁹⁰

Én azonban Istenre bízom ezeket. Azt viszont nagyon is megjegyzésre méltónak tartom, hogy az egyházi jószágok elvétele, a püspökségek felforgatása és a sok ártatlan ember törvénytelen elítélése révén a fentebb említett bécsi béke határozatait, II. Mátyás törvényeit, valamint az új királyi, s császári felség⁹¹ uralkodásának feltételeit is számos, nem csekély jelentőségű ponton aláássák és megsértik. Ebből az következik, hogy egyfelől a tartományok már említett kezességvállalása teljesen semmissé vált, másfelől a Pozsonyban és Eibenschützben kötött szövetség mindenestül érvénytelen, és az uralkodás fentebb mondott feltételei is megszűntek azáltal, hogy Besztercebányán mindezekkel össze nem egyeztethető rendelkezések születtek. Nyilvánvalóan nem szorul hosszabb bizonyításra, hogy az, aki nem tartja be a megállapodásokat, hiába kéri számon másoktól az országgyűléseken elfogadottakhoz való ragaszkodást.

86 Uo., 24–27. törvénycikkek, amelyek Pázmány mellett a katolikus főpapok közül Balásfi Tamás boszniai püspököt és Telegdy János nyitrai püspököt is száműzetésre ítélték.

87 Zsolt 137,8.

88 Vö. Lk 6,38.

89 Lk 6,38.

90 Bár 4,31, 33–34.

91 II. Ferdinánd.

HARMADIK FEJEZET

Hozzáértő bíró és törvényalkotó híján a Bethlen-féle határozat érvénytelen

„Midőn a magyar nemzet még pogány módra élt, nála volt a törvényhozásnak és a rendelkezésnek minden hatalma. Miután azonban a katolikus hitre tértek, és önként királyt választottak maguknak, úgy a törvényhozásnak, mint a birtokadományozásnak és minden bíraskodásnak hatalmát és jogát az ország szent koronájának, mellyel Magyarország mindenik királyát megkoronázni szokták, joghatóságára és következésképpen a mi törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruházták át.”⁹² Mindazonáltal még a megkoronázott és törvényesen megválasztott király sem szentesíthet kizárólag a saját jóváhagyásával országos törvényeket, hanem a nép beleegyezése is szükséges ehhez, és végül csak azt tekintjük végzésnek, ami mind a király, mind a nép számára meglegedésre szolgál. „A nép neve alatt pedig egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat s a többi nemeseket kell értened.”⁹³

Ezen igen biztos, magyar törvények nyújtotta alaptól nyilvánvaló, hogy az, akit az ország koronájával nem koronáztak meg, sem rendelkezéseket nem hozhat, sem a legfőbb bírói hatalmat nem gyakorolhatja. Mert mindez, a szent korona joghatóságára ráruházott hatalom a megkoronázott királyra hárulik ezt követően. Amiért is törvényeink kimondják, hogy még a legitim uralkodóknak sem jogerősek a koronázás előtt kiadott kiváltságlevelői, végzései. Az sem elegendő, hogy valakinek csak úgy a fejére helyezzék a királyi koronát – elvárás, hogy törvényesen rendelt király legyen az illető. Éppen emiatt hiába címezték V. Istvánt Magyarország ifjabb királyának és Erdély hercegének, az ország kormányzásának törvényes átvétele előtti végzéseit érvénytelennek nyilvánították. Végül pedig, még ha Magyarország királyát törvényes úton rendelték és szabályosan koronázták is meg, ha nem nyerte el a főpapok szavazatát, nem rendelkezhet, amint azt a hazai törvényekből tudjuk.

Ezek alapján könnyen belátható, hogy a bíró és a törvényhozó illetéktelensége, mivel jogtalanul bitorolja hatalmát, súlyos terhet jelent az egyházi rendnek. Mert bár Bethlen a hiú dicsőségvágy szelétől tévútra hajtva meg gondolatlanságával megzavarta Magyarország nyugalomát, csendjét, békéjét, és leghőbb vágya volt akár csak egy színpadi mutatvány erejéig belekóstolni a királyságba, illetve a felelőtlen, magukat okosnak tartó emberektől megbabonázva szórakozásból akarta, hogy királylyá tegyék, mégis mindenki számára nyilvánvaló, hogy sem a Szent Koronával nem koronázták meg, sem a királyi címet, amit követel, nem használja törvényesen, és végezetül, nem is alkalmas a királyi trónra.

92 HK, 2, 3.

93 HK, 2, 4.

Az elsőt illetően azért, mert magától első királyunktól, Szent Istvántól hozott magyar törvények biztosították, hogy „a királyi méltóság tisztét csak a katolikus hittől áthatott emberek vállalják.”⁹⁴ Törvényeink azt a katolikus hitet követelik meg minden magyar királyban, amelyet Isten után Szent István gyökereztetett meg Magyarországon, amit ma is vallunk, amint az ugyancsak Szent István második törvénykönyvének 9., 10., 11., 18. fejezeteiből tisztán kiviláglik. Amikor tehát Bethlen az ősi katolikus vallástól idegen, nyilvánvaló, hogy a királyi méltóság elnyerését illetően nem eshetnek rá szavazatok. A szent király oly sok évszázad töretlen gyakorlata révén megerősödött törvényét azonban nem helyezhették hatályon kívül Besztercebányán, ahogyan azt lejjebb bővebben megmutatom majd.

A második. Régi törvényeink rendelete szerint sem törvényes országgyűlést nem lehet tartani, sem a király vagy a fejedelem személyéről nem lehet dönteni a főpapok támogatása nélkül. A királykoronázás is csak akkor zajlik le szabályszerűen, ha az esztergomi érsek végzi azt, mert ahogyan azt Révay Péter az igazságnak megfelelően megírta: „Nemzetünk királyának koronázása, a királyi szentségekben való részesítése kezdettől fogva mindig is az esztergomi érsek tiszte volt, és az övé most is, ami legnyilvánvalóbb annak, aki akár csak belekukkantott a történelemkönyvekbe és Magyarország alkotmányába.”⁹⁵ Ez az esztergomi érsek legrégebbi privilégiumai között szerepel. Minthogy tehát mi nem választottuk meg Bethlent, és a királyság elsődleges rendje sem vett részt az őt kijelölni szándékozó országgyűlésen, az esztergomi érsektől pedig soha nem remélheti a koronát, egyértelmű, hogy Bethlen minden jogalap nélkül bitorolja a királyi címeket.

Harmadszor. Nem beszélve a királyi származás előjogáról, amelyet törvényeink többször megismételnek, kiváltképp a nádori hivatalról szóló 1485. évi 1., 2., 3., cikkek, illetve az 1547. évi 5., az 1552. évi 1., 1569. évi 33. artikulusok, azért is tagadhatatlanul arcátlanság ez, mert II. Ferdinánd, legszentebb császári és királyi felség Magyarország szabályosan megválasztott és a Szent Koronával megkoronázott törvényes királya. Isten egyedülálló gondviseléséből történt, hogy mikor 1618-ban a választás zajlott, Magyarország rendjei egy különleges oklevéllel kívánták biztosítani, hogy az országgyűlési törvények közé bekerüljön: „a felséges Ferdinánd fejedelem urat, Csehország királyát, a római szent birodalom választóját, ausztriai főherceget stb., a régi és mindenkor szem előtt tartott szokásaikhoz és szabadságaihoz hasonlóan, közös akarattal és egyhangú beleegyezés mellett urukká és királyukká megválasztották és kikiáltották és a jóságos Isten segítségül hívása mellett, szerencsésen meg is koronázták.” Ugyanezt olvassuk annak az évnek a végzései

94 *Intelmek*, 15. Havas László fordítása.

95 Révay Péter, *De sacrae coronae regni Hungariae...* Kulcsár Péter fordítása.

között, a Királyság okiratai közé beszerkesztve.⁹⁶ Az egész ország ezen rendkívül világos és állhatatos tanúságtétele egyértelműen bizonyítja, hogy Magyarország valódi, megkérdőjelezhetetlen, törvényes, az elődök szokása szerint megválasztott és szabályszerűen megkoronázott királya II. Ferdinánd. Senki más tehát nem lehet alkalmas Magyarországon a királyi címre. Az pedig nem az alattvalók döntésén múlik, hogy lecseréljék azt, akit egyszer királlyá választottak, ahányszor csak kedvük van a változtatással szórakozni, főleg ha maga a király egyébként szentül, feddhetetlenül, a törvényi előírásoknak megfelelően igazgatja alattvalóit. Arról, hogy II. Ferdinánd pontosan így uralkodott, Magyarország valamennyi rendje az általános országgyűlésen tett tanúbizonyságot Bethlennek az országba való betörése előtt alig egy hónappal. „A királyi szent felségnek, legkegyelmesebb uruknak és királyuknak Magyarország rendjei igen alázatosan, örökké tartó hálával köszönik – mert hiszen látják Őfelsége irántuk való jóindulatát –, hogy Őfelsége egyáltalán nem tűri, hogy bármi is azok közül, ami akár a királyi hitlevelének, akár a szerencsés megkoronázásának idején szentesített törvények erejével megerősítést nyert, elsikkadjon.”⁹⁷ Íme a bizonyíték a legigazságosabb és minden tekintetben feddhetetlen kormányzásról! Ahogyan tehát noha a király teszi a nemeseket és ad nekik birtokadományokat, de pusztán a király akaratából nem lehet őket megfosztani nemesi joguktól vagy jószágaik tulajdonjogától, úgy az elsőség jogán a törvényesen megkoronázott királytól sem lehet semmilyen módon elvenni és az alattvalók akaratából másra ruházni a királyi jogot, mivel a legfőbb jogszabály itt, hogy „amit egyszer jóváhagytak, azt nem lehet elutasítani.” Azzal is tisztában vagyok, „hogy a királyságra nézve a kelleténél nagyobb veszélyt jelent, ha az emberekre felelőtlenül aggatnak tisztségeket és méltóságokat, majd azoktól, mint valami ruhadaraboktól megfosztják őket. A királyságtól is legfeljebb az étellel együtt lehet megválni, mivel, aki trónra kerül, az a fejével felel, és aki egyszer fellépett a trónra, az a saját lábán már nem távozhat onnan.”⁹⁸ Ha Bethlen lelkében mégis él még valami félelem az isteni és emberi igazságszolgáltatás iránt, keresztényi és papi indulattal egyaránt arra inteném, hogy ha továbbra is kitar az elhatározása mellett, utólagos és duzzogó okoskodással ne rántsa a nyilvánvaló pusztulásba se magát, se másokat. Ne hallgasson hiszékenyen a haragtól elvakult szolgákra, akik rövid életű uralkodásával együtt őt is a romlásba kergetik! Ne hintse szét a háborúk újabb szikráit! A legcsekélyebb mértékben se okozzon pusztulást Magyarországnak, és értse meg,

96 1618. évi törvénycikkek, Előbeszéd, 2. §.

97 Idézet az 1619. május 26-ra, Pozsonyba összehívott országgyűlés végzéseit megelőző *Praefatio* szövegéből.

98 Jacques Auguste du Thou, *Historiae sui temporis*, LXX.

hogy miközben a telhetetlen nagyravágyásnak hódol, mindkét fél ereje gyengül, ami megnyitja az utat a rendkívüli hatalommal rendelkező, ugyanakkor most éppen erőtlen török zsarnok előtt, hogy az még a „keresztény” szót is eltörölje. A lelkiismerete egyszer ráébreszti, hogy ki Magyarország törvényes királya, és figyelmezteti, hogy annak jogait hagyja sértetlenül, hacsak nem akar az isteni bosszúállás emlékeztető példájává válni, amelyből mindenki megtanulja a gátlottaktól és a jogtalanságtól való tartózkodást, eszébe vésve, hogy bármit is teszünk másokkal, magunknak is ugyanarra kell számítanunk.

Negyedszer. Bethlen megválasztása sem egy törvényes országgyűlésen, sem az összes rend beleegyezésével zajlott le, és még nem is az elődök szokása szerint, hanem a felkelők sebtében tartott hangos csödületének köszönhetően. Mindent átjárt ugyanis a félelem és a nyugtalanság, egyrészt mert a gyűlés helyét fegyverekkel vették körül, másrészt mivel biztos halállal fenyegették azokat, akik ellenvetéssel élnek.⁹⁹ Az országgyűlést pedig a legszentebb császári és királyi felség kezdeményezésére, a fegyverszünetről szóló okmány érvényessége mellett tartották meg. Úgy gondolták, hogy törvényes országgyűlést lehet hirdetni és tartani királyi levelekre, de legalábbis a királyi tekintélyre alapozva. Miután azonban Őfelsége rájött, hogy Bethlen nem a köznyugalom visszaállítására (amire egyébként kötelezte magát) használja ezt a gyűlést, hanem arra, hogy újabb összeesküvéseket szőjön, és a rendeket még inkább eltérítse az Őfelsége iránti engedelmességtől, illetve hogy a cseh felkelők viszályát támogassa, megbízottjai révén a császár véget vetett a diétának, és – amint volt a remény egy másik országgyűlésre, amelyen szabadon lehet szavazni – az összes Besztercebányán elfogadott, vagy még később tárgyalandó és lezárandó végzést királyi hatalmánál fogva érvénytelenítette és teljességgel eltörölte. Miután tehát hiányzott a törvényes országgyűlés, legfőképp pedig az ország egyházi rendje távol maradt, sok vármegyei követ méltatlankodott és tiltakozását fejezte ki; őket tudniillik előljáróik azzal bízták meg, hogy a legszentebb császári és királyi felség méltóságát és tekintélyét minden lehető módon védelmezzék. Valamennyi derék ember tiltakozása ellenére a felkelők sebtében, közfelkiáltással királyként köszöntötték Bethlent. Mindezek után senkinek sem lehet kétsége afelől, hogy Bethlen eme színpadias, hirtelen fellángoló, majd hamar kihunyó megválasztása semmiféle jogot, semmiféle jogosítványt nem adott Magyarország kormányzására, de bármit is követeljen magának, az vélelmezett, bitorolt, rabolt, zsarnokhoz méltó, és valódi felhatalmazás nélkül gyakorolja.

99 Egyes beszámolók szerint a Bethlen királlyá választását ellenző nemeseket a cseh felkelés mintájára, defenzetrációval fenyegették meg.

Ötödször. Amint az köztudott, Bethlent, miután urát 1613-ban elkergették,¹⁰⁰ a török csapatok félelmet keltő ereje lökte az erdélyi fejedelemségbe, és a kolozsvári nyomda révén Erdélyben közzé tett kormányzási feltételek között a második helyen esküvel ígérte, „az keresztyénsséggel is, római császárral ő felségével és Magyarország-gal a jó szomszédságot és békeséget szorgalmasan megőrzi.”¹⁰¹ Ráadásul Bethlen ugyanerre tett ígéretet immár fejedelemként mindkét, az 1615-ös és 1617-es nagyszombati tárgyaláson, miután megerősödött iránta a bizalom, annak köszönhetően, hogy fejedelmi hitlevéllel, és más hitelt érdemlő iratokkal garantálta egész Erdély biztonságát.¹⁰² „Magyarország törvényes királyai, az igen fenséges ausztriai ház, az országok és tartományok ellen, amelyekkel Őfelsége egyedi szerződéssel rendelkezik, soha sem fog ellenséges követeléssel fellépni. Ugyancsak Bethlen fejedelem Erdély rendjeivel egyetemben Őfelségének és az ő törvényes utódainak megígéri, hogy amikor a szükség úgy kívánja, minden hatalmával, támogatással, erejével és hűségével védelmet nyújt a Magyar Királyságnak, annak valamennyi ellenségével szemben (a török kivételével).” Egyúttal viszont arra is ígéretet tett „hogy az erdélyi fennhatóság alá tartozó erődítéseket és határokat soha nem fogja a koronától elidegeníteni.” Nem beszélek arról, hogy mindezeket a szentül és jámboran tett ígéreteket mennyire tartotta be Bethlen fejedelem – a dolog önmagáért beszél. Azt viszont bátran mondhatom, hogy bárki, aki egy ilyen esküt nyíltan megszegne, még a leghitványabb és legjelentéktelenebb embert sem vádolhatná meg semmilyen bűnnel, illetve vétséggel, vagy bizonyíthatna rá bármit is, de végképp nem ítélkezhetne fölötte.

Hatodszor. A magyar nemesség elsődleges kiváltsága, „hogy a nemesek senki másnak hatalma alatt nem állnak, mint a törvényesen megkoronázott fejedelmeknek. A nemesek alatt pedig értsd e helyen általában az összes főpapot, báró urakat és a mágnásokat.”¹⁰³ Mivel jogilag Bethlen fejedelem és hívei hatalma alatt egyetlen egyházi, vagy akárcsak egy aprócska nemesi személy sem áll, nagyon is helyesen ragaszkodunk ahhoz, hogy semmilyen törvényt sem hozhatnak ellenünk, és semmiféle ítéletet sem mondhatnak ki ránk.

100 Báthory Gábort, aki 1608-tól volt erdélyi fejedelem, a szultán tette le a trónról 1613 májusában.

101 Bethlent az 1613. október 21–29. között tartott kolozsvári országgyűlésen választották meg fejedelemnek. Pázmány a beiktatásról szóló kiadványra utal: *Rerum in Transsylvania anno Domini 1613. toto mense Octobri gestarum ordo et series...* (Kolozsvár, 1613).

102 Az 1615. május 6-án, Bethlen Gábor fejedelem és II. Mátyás megbízottja között kötött nagyszombati szerződés egészen Bethlen Gábor 1619. évi Habsburg-ellenes támadásáig meghatározta Erdély és a Magyar Királyság közjogi viszonyát. Az 1617. július 31-én kötött második nagyszombati egyezmény lényegében megerősítette az elsőt, a részletes feltételeket az 1619. március 26-án lezárt nagykarolyi értekezlet rögzítette.

103 HK, 1, 9, 4.§, 7.§

Hetedszer és utoljára, a honi törvények biztosítják, hogy személyi keresetekben világi bíró nem idézhet be egyháziakat, és még azt is hozzáteszi, hogy „világi ember tanúságát papi rend ellen senki el ne fogadja.” Joggal állítjuk tehát, hogy a papság Bethlen általi megbélyegzése, letétele, elnyomása meggondolatlanul és jogszerűtlen módon történt. Nyíltan és ünnepélyesen kijelentjük, hogy Bethlen fejedelem és követői személyünkről nem ítélnének.

NEGYEDIK FEJEZET

A törvényes eljárás hiányosságával bizonyítjuk Bethlen rendeletének érvénytelen voltát

Az isteni és emberi jog valamennyi magyarázója nagy egyetértéssel jelenti ki, hogy még a szakavatott bíró ítélete is törvénytelen, méltánytalan és teljességgel semmis, ha nincs előzetes törvényszéki vizsgálat és jogi eljárás az ügyben, vagyis ha azt, akit elítélnek, nem idézték be, nem vádolták meg, nem hallgatták ki, és végül nem bizonyították rá jogszerűen a vádat. Mert, ahogy egykor a legnagyobb Szónok mondta, „mi felháborítóbb annál, mint hogy akit a bíróság elé citáltak, az nincs jelen, vádemelés sincs ellene, és így ítélik fő- és jószágvesztésre?”¹⁰⁴ Bölcsen mondta Tacitus is, hogy azok, akiket megfosztanak a meghallgatástól és a védekezéstől, mintegy ártatlanul halnak meg.¹⁰⁵ Mert

„Ki ítélt meg nem hallgatva mind a két felet,
Ítéljen bár igazságosként, mégsem az.”¹⁰⁶

Ezért választotta II. Lothár¹⁰⁷ jelmondatául – hogy megmutassa, ő a pártatlan igazságszolgáltatás híve – „hallgasd meg a másik felet is.” Makedón Sándor pedig valahányszor a vádat hallgatta, kezével betapasztotta az egyik fülét, mivel azt a védelem számára kívánta fenntartani. Minél fogva „senki sem lehet ártatlan, ha a vád önmagában elegendő”¹⁰⁸, ahogyan Euripidész is bölcsen mutatott rá: „az okos ember

104 Cicero, *De domo sua*, 45.

105 Tacitus, *Historiae*, I, 6.

106 Seneca, *Medea*, 199–200. Kárpáty Csilla fordítása.

107 III. Lothár vagy Szász Lothár (németül: Lothar von Supplinburg, 1075–1137) szász uralkodó herceg 1106-tól, német király 1125-től, német-római császár 1133-tól haláláig. Mint ilyen, ő az első Supplinburg-házból származó uralkodó. Szokás még II. Lothárnak is hívni, mert II. Lotaringiai Lothárt nem mindig veszik figyelembe a számozás során.

108 Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, XVIII.

számára nincs hasznosabb a hitetlenségénél.¹⁰⁹ Maga Isten, aki előtt minden szív nyitva áll, aki minden vágyat ismer, noha tudta, hogy Ádám és Éva a tiltását megszegve cselekedtek, mégis mindkettőt maga elé hívta, és egyfajta nyomozást, illetve bírósági vizsgálatot végzett; mindkettőjüket kihallgatta, majd végül, miután a vád bizonyítást nyert, kihirdette az ítéletet. Az még inkább méltó a csodálatra, hogy a legocsmányabb és leggyalázatosabb bűnöket elkövető szodomiták elleni lármás vádaskodás sem volt számára elegendő, hanem így szól: „Lemegyek hát, és megnézem, hogy mindenki úgy viselkedett-e vagy sem, ahogy az ellenük szóló panasz szava felhatolt hozzám, tudni akarom.”¹¹⁰ Isten, aki előtt semmi sem marad elrejtve és titokban, nagyon is ismerte a szodomiták bűneit, és mégis, hogy az e világi igazságszolgáltatást gyakorlók előtt példaként világítson, nehogy azok elhamarkodják ítéleteiket, a hallottakat és mondottakat tüzetesen megvizsgálta. „Lemegyek hát és megnézem” – mondta. A zsidók is mikor az Úr Krisztust meghallgatása nélkül akarták elítélni, Nikodémus járt közbe, hogy ne hozzanak elhamarkodott döntést, és azzal érvelt, hogy a törvény szerint senkit sem lehet elítélni anélkül, hogy először meg ne hallgatták volna. Hasonló módon, amikor Pál apostol kivégzését követelték a zsidók, Portius Festus így csillapította vakmerő meggondolatlanságukat: „a rómaiaknak nem szokásuk kiadni egy embert, amíg nem szembesítik a vádlottat vádlóival, és alkalmat nem adnak neki, hogy védekezhessék a vád ellen.”¹¹¹

Mit mondjak a mi törvényeinkről? Nincs olyan, amit gyakrabban, amit nyomtatókosabban írnának elő, mint, hogy senkit sem szabad elítélni bárkinek a vádaskodása, panasza, siránkozása alapján, kizárólag miután törvényesen beidézték, megvádolták és rábizonyították a vádat. Jeruzsálemi András is szentül megígérte ezt abban a dekrétumában, amelyről a királyi esküformula is megemlékezett,¹¹² hogy „a nemes embert sem ő, sem az utána következő királyok soha el ne fogják, vagy meg ne nyomorítsák, csak ha előbb perbe hívták és törvényes úton elítélték.”¹¹³ Ezenkívül a Hármaskönyvbe beillesztették a nemesek első kiváltságát, miszerint, ha egy nemes még a legsúlyosabb bűncselekményt is követi el, ha a tett színhelyéről elmenekült, csakis idézés és peres eljárás útján lehet őt elítélni és büntetni. A második kiváltság azt mondja, hogy „az ország nemesei kizárólag a törvényesen megkoronázott uralkodók hatalma alatt állnak, és még maga az uralkodó sem háboríthat közülük

109 Euripidész, *Heléna*, 1637.

110 Ter 18,21.

111 ApCsel 25,16.

112 Pázmány az idevágó lapszéli jegyzetében I. Ferdinánd 1527-ben tett királyi esküjére hivatkozik. Az uralkodó esküvel fogadta, hogy Magyarország szokásait és törvényeit megtartja és hűségesen megőrzi mindazt, amit II. András alaptörvényül az Aranybullában lefektetett.

113 II. András 1222. évi 2. törvénycikke.

senkit sem személyében, sem vagyonában bárkinek pusztán a panasza és gonosz sugalmazása alapján, a törvényes utat megkerülve és kihallgatás nélkül.”¹¹⁴ Hozzáteszi viszont, hogy „a nemeseken e helyütt általában az összes főpap, báró és mágnás urakat érti.”¹¹⁵ Szüksében lennék az időnek, ha sorra akarnám venni, hány alkalommal újították és erősítették meg ezt a törvényt. Lásd Ulászló¹¹⁶ első dekrétumának 11., I. Mátyás második dekrétumának 18., valamint harmadik dekrétumának 10. törvénycikkét stb.¹¹⁷ Elődeink világosan ki is jelölték, hogy ezen a ponton fordul a magyar szabadság sarka, midőn a nemesség eme kiváltságát a királyi felség eskütételével akarták megerősíteni, és egyértelműen kinyilvánították, „hogya maga a király kísérelne meg ezzel ellenkező módon eljárni, mind a püspököknek, mind az ország nemeseinek összesen és egyenként álljon szabadságában a hűtlenség szégyene nélkül ellenállni és ellentmondani.”¹¹⁸ Ó, eleink tengernyi véréből született szabadság, micsoda szolgaságig fajzottál el? Nemcsak egy valakit a közönséges nemességből, de az egész magyar, első és legfőbb nemesi rendet fosztják meg tisztségeitől, kergetik ki jószágaikból egy nyers, teljességgel barbár, sietősen meghozott rendelkezés és elhamarkodott döntés alapján, bármiféle idézés, meghallgatás és akárcsak egyetlen büntett rábizonyítása nélkül. Egy és ugyanazon szabadsággal él az egyházi rend és a magyar nemesség is, amint azt fentebb az ősi törvényekből kimutattam, ezért az utókor számára is ártalmas például szolgál, hogy Bethlen alássa és eltörli a magyar nemesség lényegében valamennyi előjogát, úgy, hogy minket sem be nem idéz, sem a bizonyítás terhét nem rója ránk, csak az ítéletet mondja ki felettünk. És ne legyenek kétségeid: ami ma velünk történik, holnap majd veled esik meg. Mert miről is van szó? Ha Bethlennek szabad a nemesség előjogait a Királyság akárcsak egyetlen tagjában is megsérteni ma, holnap majd tilos lesz neki egy másikban?

Hallottam a hírt, miszerint az egyházi vagyon iránti mohó sóvárgásában Bethlen azon van, hogy a beszercebányai gyűlésecske felhatalmazásával fossa meg birtokjogától az egyházi rendet. A Beszercebányán összegyűlteknek ezért hamarjában két levelet is írtam, amelyek közül az egyik kifejezetten a saját személyemre, a másik az egész papi rendre vonatkozott. És bár ártatlanságunk vitathatatlan, és a tiltakozásunk is helyénvalónak bizonyult, kértem, hogy ne hamarkodják el a döntést, de ha vétettünk valamiben (noha elképzelésünk sincs, miben) – mivel Magyarország nincs híján a törvényeknek és a bíróságoknak –, az előírt és megszokott módon keressenek

114 HK, 1, 9, 4. §.

115 HK, 1, 9, 7. §.

116 II. Ulászló első dekrétuma az 1492. évből való.

117 Mátyás király második dekrétuma az 1464. évi, a harmadik az 1471. évi törvénygyűjteményt jelöli.

118 Az Aranybulla ellenállási záradéka, 31. tc., 2. §.

meg bennünket, mert készek vagyunk ártatlanságunkat mindenki előtt bizonyítani és a rágalmozók gyanúsítását megcáfolni. Magyarország nádora¹¹⁹ ugyan bemutatta a leveleket és nyilvánosan felolvasta, mégis Bethlen befolyása erősebbnek bizonyult, így az isteni és emberi joggal ellentétesen nem idéztek be, nem hallgattak meg minket, nem bizonyítottak ránk semmit, de a bírák és egyszersmind vádlók, s egyben tanúk is ítéletet mondtak felettünk, és jószágainktól megfosztva száműztek minket.

Úgy vélem, ezekből, de akár ellenfeleink véleménye alapján is egyértelmű, hogy méltánytalan, igazságtalan, az isteni és emberi joggal ellentétes, ezért teljes egészében semmis Bethlen ellenük hozott besztercebányai ítélete, már pusztán azon tény miatt is, hogy a nemesség kiváltságát a szolgai hízkelkedés forgatta fel, és Bethlen zsarnok uralma tette tönkre. Pusztán e miatt a gaztett miatt, amint azt tudjuk az ősi törvények tanúságából, „mind a püspököknek, mind az ország nemeseinek összesen és külön-külön is szabadságában áll – anélkül, hogy rájuk lehetne sütni a hűtlenséget”¹²⁰ – ellenállni és ellentmondani Bethlennek, nemcsak a mostani rangjában, de akkor is, ha magasabbra emelkedne.

ÖTÖDIK FEJEZET

Mínthogy nélkülozi az igazságot, Bethlen ítélete szétmorzsolódik

Kétség sem fér hozzá, hogy a bírói ítéletnek a törvényekkel egybehangzónak kell lennie, amiért is, ha egyértelműen ellenkezik a törvényekkel, akkor szükségképpen nemcsak hogy jogtalan, de semmis és érvénytelen is. Márpedig ki nem látja be, hogy minden isteni és emberi joggal ellentétes, minden törvénynek ellentmond az, hogy elveszik az Istennek szentelt vagyont, hogy világiaknak engedik át? Istentől való törvény, hogy ha az emberek valamit felajánlottak Istennek, azon már nem lehet változtatni. „Amit az ember átokesküvel az Úrnak szentel, azt nem szabad eladni vagy visszaváltani, akár ember, akár állat vagy öröklött szántó föld. Minden átokesküvel felajánlott dolog nagyon szent, és az Úré.”¹²¹ Mert, ahogy József is csak a papsághoz tartozó, kötelezettségtől mentes, és nem eladható földet akart Egyiptomban,¹²² úgy a jó Isten is kinyilatkozta, hogy a neki felajánlott dolgokat sem megváltoztatni, sem megvásárolni, sem másra használni nem lehet. Kemény megtorlás, Isten bosszúja

119 Forgách Zsigmond (1565–1621) 1618–1621 között volt nádor.

120 HK 1, 9, 6. §.

121 Lev 27,28.

122 A Pázmány által hivatkozott szentírási locus így szól: „Csak a papok földjét nem szerezte meg [a fáraó], mivel a papok állandó jövedelmet kaptak a fáraótól, s állandó jövedelmükből éltek, amit a fáraó utalt ki nekik. Ezért nem kellett földjüket eladniuk.” Ter 47,22.

sújtja azokat, akik az Istennek felajánlott dolgokat akarnak elvenni. Baltazár király is, mivel a szent edényeket profán használatra mocskolta be, váratlanul meghalt.¹²³ Heliodort, aki megszegeztelenítve Isten házába az ott őrzött pénzt megkísérelte elrabolni, ájultra korbácsolták.¹²⁴ Ananias és Szafira pedig hirtelen halállal haltak meg, mert előzőleg Istennek felajánlott vagyonuk egy részét megtartották.¹²⁵ A régi egyházi históriák tele vannak hasonló, az isteni igazságszolgáltatásról tanúskodó történetekkel. Julianus Apostata¹²⁶ nagybátyját, akit szintén Julianusnak neveztek, rögtön azután, hogy a szent edényeket elrabolta az antióchiai templomból, súlyos betegség támadta meg. Miután a belei elrothadtak és egész testét férgek lepték el, egészen az átkozott húsáig rágva magukat, a bélsár már nem a természetes úton távozott belőle, hanem az istenkáromló száján keresztül. Így lehelte ki nyomorult lelkét.¹²⁷ Mit mondjak akkor IV. León bizánci császárról? Ellopta a Szent Zsófia templomnak felajánlott arany koronát, rajta egy felbecsülhetetlen értékű karbunkulussal, és az istentelen császár a saját fejére tette. Erre csodás dolog történt: a fején keletkezett egy veszedelmes, gyulladt daganat, amelyet karbunkulusnak neveznek, ez okozta a vesztét.¹²⁸

Immár, ha szemügyre vesszük a szent kánonokat és egyházi törvényeket is, látjuk, hogy mennyire gyakoriak a kiközösítések, a borzalmas kiátkozások, a villámcsapással felérő átkok, amelyekkel az egyházi vagyont fosztogatókat sújtják. A minden évben nagycsütörtökön felolvasott bulla¹²⁹ is így szól: „Legyenek kiközösítve mindazok, akik bármely egyházi személyekhez, tartozó hasznot, bevételt, jövedelmet az egyházak, kolostorok és más javadalmak kárára elbitorolnak, vagy akármilyen ürüggyel és okból letétbe helyeznek.” De több mint ezer évvel ezelőtt a római zsinaton¹³⁰ is ilyen döntés született: „Azok, akik egyházi vagyont birtokolnak királyi adományozás ürügyén, amennyiben azokat nem adják vissza, mint eretnekek legyenek kiátkozva.” Nagyon hasonló módon mondták ki a tours-i zsinaton, hogy azokat, akik akár a királytól kaptak, vagy csak maguktól elfoglaltak egyházi vagyont, nemcsak hogy kiközösítik, de az áruló Júdás átkát mondják ki rájuk.¹³¹

123 Dán 5,30 „Még ugyanazon az éjszakán megölték Baltazárt, a káldeusok királyát.”

124 2Makk 3,26.

125 ApCsel 5,1–5.

126 Julianus Apostata 361–363 között a Római Birodalom császára (*augustusa*) volt.

127 Cassiodorus, *Historia tripartita*, 6, 31.

128 Pázmány az *Hagia Sophiának* adományozott koronáról Cesare Baronio *Annales Ecclesiastici* című egyháztörténete alapján számol be.

129 *Bulla in Coena Domini*, vagyis a nagycsütörtöki bulla a nagyobb egyházi fenyték alá eső bűntények jegyzékét foglalta magában.

130 Vélhetően a 499-es, Szümmakhosz pápa idején tartott római zsinatról van szó.

131 A II. tours-i zsinaton, 567-ben született kánon.

Lássuk viszont, mit diktálnak a magyar törvények, mit mond maga a természet igazsága és fénye! „Az egyházaknak birtokokat adományoztak örökös alamizsnául”, így szól a törvényünk.¹³² Ha örökre adományozták azokat, más parancsára nem eltörölhetők. Ha alamizsnául szolgálnak, akkor Isten jóváhagyásával adományozták, sőt maga Isten adta azokat, amint első királyunk, Szent István kimondja, hogy „egyházi vagyon, vagyis az Urak Urának adott jószág.”¹³³ Elvenni tehát azokat szentségtörés nélkül nem lehet. Továbbá, amiket az egyháziak birtokolnak, azok részint a királyok adományai, részint más híveké. Törvényeink szerint „annak az adománynak, melyet a fejedelem egyszer tett, jogilag ismét nem lehet útját állni.”¹³⁴ Ehhez jön még viszont a „más hívekre” vonatkozóan: „Valaki az ő javait vagy jószágát valamely egyháznak adta, semmi okon attól elvonni ne merje.”¹³⁵ Mert, ha maguknak az egyházat támogató embereknek tiltja a törvény, hogy az egyszer megtett adományaikat visszavegyék, mennyivel inkább nem engedi ezt azoknak, akiknek ezen jószágokhoz kevésbé van közük. Ezenkívül törvényeink is gyakran eszünkbe vésik: „világiak az egyházak javait ne bitorolják a maguk számára semmi ürügy alatt.”¹³⁶ És még ezzel összefüggésben: az egyházi személyek által elkövetett büntett miatt az egyházak fekvőjószágait el nem veszíthetik.¹³⁷

A természet törvénye és a józan ész is ide vezet. Ha valami ellentétes a természet-joggal, az az, hogy a másét a jog megkerülésével vegyük el, kiváltképp, ha a sértett késznek mutatkozik egy, az ügyben illetékes bíró előtt védekezni, és hajlandó elégtételt adni annak, aki károsultnak mondja magát. Ehhez még az is hozzájön, hogy törvényeink nem egy helyen kimondják: egy és ugyanazon szabadság, mentesség, kiváltság illeti meg valamennyi egyházi elöljárót, főurat és nemest. Ha tehát az egyháziaktól ezen szabadság oltalma ellenére el lehet venni a jószágait, vajon nem lehet-e hasonló alapon a világi uraktól is elvenni? Tegyük fel, hogy van egy felfegyverzett fejedelem, aki miután magához édesgette a nemességet, eltörli a főnemesek rendjét, vagyonukat elveszi. Tegyük fel, hogy a főnemesek és nemesek jóváhagyásával a városi polgári rendet a parasztsághoz sorolja. Vajon azt mondanád, hogy jogszerűen és a megengedett módon történik ez? Azt a természetes erkölcsi szabályt se felejtjük el azonban, hogy amit nem akarsz magadnak, másnak se csináld!

132 HK 1, 84, 1. §.

133 Szent István második törvénykönyve, 1.

134 HK, 1, 37, 9. §.

135 Szent László I. dekrétuma, 23. fejezet.

136 1498. évi 55. tc. nyomán.

137 Vö. HK 2, 44, 5. §.

Tudom, hogy mit morog az öklelésre kész és tapasztalatlan leleményesség¹³⁸ a tudatlan sokaságnak: „Az előzetes rendeleteket a későbbiek eltörlik.”¹³⁹ Egykor hoztak a klérusnak kedvező törvényeket, ezeket most a beszercebányai végzéssel elvetették, és az új királlyal új törvényeket adnak ki. Hová rohansz te vak és szertelen vakmerőség? Elismerem, bizonyos esetekben az új rendeletek semmissé tehetik a régieket, de ez csak olyantól indulhat ki, aki hozhat törvényeket és új rendeleteket. Minthogy a korábbi rendelet eltörlése az új rendelet hatályával történik, világos, hogy csak az törölheti el a régieket, aki rendelkezik az új törvények megalkotásának jogával és hatalmával. Ellenben már korábban rámutattunk, hogy sem Bethlen, sem a Beszercebányán összegyűltek nem rendelkeztek bármiféle felhatalmazással a törvényalkotásra, mivel törvényeink kizárólag a jogszerűen megkoronázott királyoknak adnak hatalmat a rendeletalkotásra, ha ahhoz az egyháznagyok, főurak és nemesek is beleegyezésüket adják. Ezután lehet csak a régi végzéseket az újonnan kiadottakkal érvényteleníteni, „de mindenkor az isteni és természeti jog sérelme nélkül”.¹⁴⁰ „Az emberi törvények csak annyiban érnek valamit, amennyiben nem ellenkeznek az isteni törvényekkel.”¹⁴¹ „Ezért az isteni törvénnyel ellenkező törvény sem a nép helyeslése, sem a hosszan tartó szokás által nem válik érvényessé.”¹⁴² Végezetül pedig még azt is tartalmazzák törvényeink, „hogy az egyházzal, az egyházak régi szabadságával vagy az ezeknek adott kiváltságokkal ellenkező statútumnak nincs hatálya.”¹⁴³ Mivel tehát a beszercebányai végzések ellentmondanak mind az isteni, mind a természetes erkölcsi törvénynek, mind a szent kánonoknak, valamint az egyház régi szabadságának és kiváltságainak, senki előtt sem lehet kétséges, hogy az ezeknél későbbi beszercebányai törvényekkel legfeljebb a mértéktelen rablásvágy nyert jogi támaszt, legszentebb királyaink végzései nem szűntek meg.

138 Inventus van eredetileg, a későbbi kiadásokban Iuventus.

139 HK, 2, 2, 1. §.

140 HK, 2, 3, 3. §.

141 HK, Előbeszéd, 6, 6. §.

142 HK, Előbeszéd, 6, 7. §.

143 HK, Előbeszéd, 9.

HATODIK FEJEZET

A hamis és elégtelen indoklás miatt a bethleni határozatokat el kell vetni

Ismert jogszabály, hogy a hamis indoklások, valótlan és elégtelen okok, hamis tanúvallomások alapján kihirdetett döntés a jognak erejénél fogva semmis. Amikor tehát Bethlen a beszercebányai rendelkezésében olyan hamis, erőtlen és minden tekintetben elégtelen indokokat hoz fel, amelyek alapján szerinte általánosságban az egyháziakat, illetve név szerint bizonyos személyeket a javaiktól, méltóságaiktól, jogaiktól, végül jóhírüktől meg kell fosztani, nem szabad kételkednünk afelől, hogy Bethlen ezen határozata jogtalan, érvénytelen, sőt zsarnokhoz illő.

És hogy rendben és módszeresen adjuk elő az ügyet, először is azokat a dolgokat vizsgáljuk meg, amik általában a klérusra, és az azzal való közösségben rám vonatkoznak. Azután pedig azokra is rátérünk, amelyek kifejezetten engem, az esztergomi érseket érintene.

Az okokat, amelyektől ösztönözve Bethlen úgy gondolta, hogy az egyházi rendet és név szerint engem is a javaiktól, méltóságaiktól meg kell fosztani, ezek a szavak foglalják össze. „A papság visszaélve a javadalmakkal, azokat nem az isteni tisztelet előmozdítására, hanem nagyravágásának kielégítésére, illetve némelyikük kicsapongásra és ezáltal a haza nyugalmanak megzavarására bitorolta. Valahányszor, ha a közjót, valamint az ország védelmét és biztonságát érintő tanácskozásokra került sor, azokat mindig hátráltatta.”¹⁴⁴ Ezeket említik a klérussal szemben bármiféle bizonyíték nélkül, pusztán a vádlók, hogy ne mondjam a rágalmazók szidalmazása alapján. Ugyanezen írás, noha vég nélkül sorolja a még az előbbieknél is messze súlyosabb, a klérussal szemben koholható vádakot, mégis egy egyszerű cáfolattal mindegyik igen hatékonyan elhárítható. Nem kell mást erre válaszolni, mint hogy illetékes bíró nem idézett be minket, elhamarkodott, az ügy törvényes kivizsgálása előtt meghozott ítélettel mondtak ki bűnösnek bennünket; a rosszindulatból fakadó merő vádaskodás körébe tartozik minden, amit csak indoklásul felhoztak.

Annak érdekében, hogy mégis megvilágítást kapjon a klérussal szembeni döntés méltánytalan volta, azért csak ragadjunk ki négy főtételet a vádak közül, amelyekben a törvénycikkelyező megindokolta a papság ellen kihirdetett ítéletet.

Az első ok. „A klérus a javadalmakat nem az isteni tisztelet előmozdítására használta.” Júdás is méltatlankodott, hogy Krisztus fejről a drága kenet a földre folyik, ahelyett hogy eladták volna, és az árát szétosztják a szegények között.¹⁴⁵ Az evangélista azonban megjegyzi, hogy az áruló nem azért beszélt így, mintha a szegényekre

144 1620. évi beszercebányai országgyűlés, 8. tc. Zsilinszky Mihály fordítása.

145 Vö. Jn 12,3–5.

lett volna gondja, „hanem mert tolvaj volt: ő kezelte a pénzt és eltulajdonította, amit rábíztak.”¹⁴⁶ Te se gondold, derék Olvasó, hogy Bethlen, vagy hívei a katolikus rítus szerinti istentisztelet előmozdításával törődnének, mert azt teljesen el akarják törölni, és éppen azokat az egyháziakat gyűlölik leginkább, akikről tudják, hogy költséget nem kímélve ezen tisztelet elmélyítésén fáradoznak. Csak hogy tudd, az egyházi vagyon elrablását viselik szívükön, arra van gondjuk ezeknek. Azért, hogy mégis elkendőzhessék az igazságtalanságot, az Isten iránti tiszteletet hozzák fel ürügyül a szegények megsegítését hangoztatva, úgy, ahogy Júdás is a magára öltött álarccal leplezte a tolvajlásra való hajlamát. A protestánsok irántunk való gyűlöletét semmi sem szította jobban, mint hogy látták, a katolikus egyház fiai annál inkább sokasodnak, minél inkább próbálta őket elnyomni a pokolbéli Fáraó.¹⁴⁷ Szétvetette őket az irigység, mikor látták, hogy Isten katolikus tisztelete milyen nagy előrehaladást tesz Magyarországon, és újra meg újra elismételték a Jézust meggyilkoló tanács ama szavait: „Mit tegyünk?”¹⁴⁸ Mert az egész ország pápistává lesz! Innen vannak a könnyek, innen a gyűlölet, innen a harag. Merem állítani, hogy az iskolák, szemináriumok, kisszemináriumok, kollégiumok szokatlan és elődeink által nem tapasztalt, gyors és napról napra növekvő sikere, a hittudósok, a kiválóan prédikáló papok sokasága, a példaképpül szolgáló papok tömege, a mindkét nemből való szerzetesek vallásos buzgalma, végül pedig a templomok építése, felújítása, tisztelete és díszítése akkora gyarapodást ért el Magyarországon, hogy hacsak az irigy démon nem gördít akadályt a szent vállalkozások elé, úgy tűnik, Pannónia rövidesen ismét a magyar nép régi kegyességében virágozhat.

Tegyük fel azonban, hogy a klérus az emberi természet gyengesége miatt könnyelműen vagy hanyagabban kezel valamit Isten tiszteletében. Én azt mondom, hogy ennek megítélése nem Bethlen vagy a beszercebányaiak dolga lett volna. Azt mondom, hogy emiatt a klérust nem lehetett vagy szabadott volna megfosztani birtokaitól és tisztségeitől. Nagy volt Éli fiainak bűne, mert telhetetlenségükben az Istennek szánt áldozati húsokat még idő előtt ellopták, így akadályozták, hogy a nép bemutassa az áldozatot.¹⁴⁹ Vajon ezért a papi rendet fosztották meg birtokaitól és tisztségeitől? A legkevésbé sem – a gaztettek értelmi szerzőit büntették meg, és apjuk elnéző magatartása sem maradt megtorlatlanul, minthogy szemet hunyt a gyermekei által elkövetett bűnök felett. A szent rendtől semmit sem vettek el, mert az egyes emberek hibáit nem szabad és nem lehet az egész rendre ráterhelni. Nézd

146 Jn 12,6.

147 Az ördög, illetve utalás a József történetében szereplő fáraóra.

148 Jn 11,47.

149 Vö. 1Sám 2,12–17.

meg Júdást, az árulót: ő kezelte a pénzt és elsikkasztotta, amit rábíztak, de tolvaj is volt. Vagy-e annyira igazságtalan Krisztussal és az apostolokkal szemben, hogy azt mondod, semmit sem kell adni Krisztusnak, semmit az apostoloknak, mert Júdás visszaélt a hivatalával? Lódulj innen ezzel az ostoba és agyalágyult okoskodással!

Második ok. „A papság az egyházi vagyont hatalmaskodásának kielégítésére használta fel.” Eszembe jut, mit mondott Jézus a zsidóknak, akik mindent rosszra magyaráztak: „Furulyáztunk nektek, és nem táncoltatok, siratót énekeltünk, de nem zokogtatok. Mert eljött Keresztelő János, kenyeret nem eszik, bort nem iszik, s azt beszélitek róla, hogy ördöge van. Eljött az Emberfia, eszik és iszik, s azt mondjátok rá, lám, milyen falánk, iszákos ember, a vámosok és a bűnösök barátja.”¹⁵⁰ Épp ez az, ami miatt a nem-katolikusokra neheztehetek. Mert amiképpen azok, akiknek a szervezete nem működik megfelelően, és emiatt az ártalmatlan, sőt egészséges ételeket is halálos testnedvvé változtatják, úgy ők is ellenszenvvel viseltetve a katolikus egyház iránt, bármit is tapasztalnak abban, rosszindulatuk tárgyává teszik. Ha a szegény, ha a kisemmizett, bozontos és ápolatlan, alamizsnán tengődő, betegségtől legyengült papokat látják, mint ahogy számos szerzetest így látni az egyházban, el sem lehet mondani, mennyi fintorgással, mennyi gúnyolódással, mennyi rágalommal bántják őket. Ha viszont tehetőseket látnak, az apostoli szegénységet kérik rajtuk számon, szemükre vetik, hogy dölyfösek. Egyszóval semmi olyat nem képesek észrevenni az Egyházban, ami ínyükre lenne, ami ne ragadná őket gyűlöletre és féltékenységre.

Én bizony úgy hiszem, a klérus ezen birtokai és jövedelmei elég régóta megvannak Magyarországon ahhoz, hogy az irigy becsmérlők az igazságnak akárcsak a látszatával is gyanúsíthatnának nagyravágyással. Most már eléggé meg lett nyesve és gyökerestül kiforgatva minden ahhoz, hogy ha a magyar állam a keresztény világ valamely más részén alakulna meg, úgy tűnne, a magyar püspökök számára nem a nagyravágyás, hanem csak a legnagyobb szegénység, és szinte a koldulás maradt. Hozzáértő és hiteles emberek beszámolójából tudjuk, hogy csak Spanyolországban tizenegy érsek és hatvanöt püspök van, akiknek az éves jövedelme egymillió-kétszáz-ezer tallér, ami átszámítva több mint nyolcmillió magyar forintot tesz ki. A kanonokok és más javadalmasok járandósága valamennyivel több. A szerzetesek jövedelmei pedig messze-messze nagyobb összegre rúgnak. És hogy mást ne mondjak, csak a toledói érsek több mint kétszázhatvanezer tallért, azaz közel hatszázezer forintot kap, a káptalan sokkal többet. Mit mondjak Franciaországról? Ott tizenöt érseket és százegynehány püspököt számlálnak, és, ha hiszünk az alapos és az efféle dolgok

után kíváncsian nyomozó Boterónak,¹⁵¹ bevételeik hatmillió, azaz hatvanszor száz-ezer tallért tesznek ki. Németországról, Itáliáról és a szomszédos Lengyelországról már nem is mondok semmit, mert aligha találnánk olyat, aki ne tudná, hogy ezeken a helyeken még sok fejedelem számára is irigylésre méltóan gazdag az egyház. És te sem fogod úgy gondolni, hogy erre a gazdagságra nem méltó a papság, ha figyelembe veszed, hogy a mózesi könyvekben még nagyobbak voltak a papok jövedelmei. Mert azonkívül, hogy negyvennyolc város volt a tulajdonukban,¹⁵² mindenből megkapták a tizedet,¹⁵³ minden állatból az elsőszülöttet,¹⁵⁴ a termés zsengejét,¹⁵⁵ számtalan adományt, az áldozatbemutatásra szánt húst. Hogy azért azok se hiányozzanak, akik Ezekiel könyvéből akarják levezetni mindezt: ott az áll, hogy minden termény és a szent földből származó haszon fele a papoknak járt, a többin pedig fele-fele arányban osztozott a király és a nép.¹⁵⁶ Az apostoli újítók viszont az apostolokhoz szólítanak: nosza, kövessük őket! Hazudnék, ha azt állítanám, hogy az apostolok kezén vagy gondnoksága alatt nem lett volna nagyobb vagyon, mint más papok esetében, akik utánuk következtek. Mert volt a keresztyények között olyan, „akinek földje vagy háza volt, eladta, és az érte kapott pénzt elhozta és az apostolok lába elé tette.”¹⁵⁷

Lássuk akkor most már, a magyar klérusnak micsoda hatalmas vagyona van, amely – siránkozik Bethlen – a nagyravágyásra megy el. Hogy a kisebb püspökségekről ne is beszéljek, amelyek, amint azt maguk az ellenfeleink sem tagadják, igen szegények, Magyarországnak két érseke van, püspöke összesen tizenkettő. Ezek közül egy érsek, négy püspök rendelkezik székhellyel, a többit a törökök kiszorították egyházmegyéikből. Egy alapos és pontos, kifejezetten nekem elvégzett vizsgálat után ki merem jelenteni, hogy mindezeknek, vagyis az érsekeknek és püspököknek az éves jövedelme, amit vagy pénzben, vagy a megélhetéshez szükséges dolgokban ténylegesen megkapnak (nem számolom ide a jogtalan eljárás útján a katonaságra fordított és a kincstárhoz vándorolt bevételeket) nem éri el a hatvanezer forintnyi összeget. Tudom én, hogy azok a hozzá nem értő emberek, akik mindent eltúloznak, nyilvánosan mást fognak szétkürtölni, viszont arról kezeskedem, hogy az általam mondottakat adózási jegyzékekkel és néhány évnyi pontosan vezetett számadással tudom bizonyítani és igazolni. Nos, hát ekkora ez a „nagy” anyagi forrás, amely a nagyravágyást szolgálja, és amelyet gyűlöletükben olyannyira eltúloznak.

151 Giovanni Botero (1544–1617) *Relazioni universali* című műve.

152 Szám 35,8.

153 Szám 18,26; Neh 10,38.

154 Neh 10,37.

155 Neh 10,35.

156 Vö. Ez 45,7–15.

157 ApCsel 4,34–35.

Ami engem illet, bátran kijelentem, két éven át jövedelmeimnek egyharmadát sem fordítottam saját személyemre, kétharmadánál sokkal többet szenteltem viszont papneveldek, kollégiumok, szegénygondozó házak alapítására, tanulók, koldusok és háznépem eltartására, utazók segélyezésére, egyházak építésére és ékesítésére. Ezt is szíves örömetst bebizonyítom a kiadásokról és bevételekről vezetett feljegyzések alapján bárkinek, aki akarja. Nem azért emlegetem viszont ezeket, mintha valami olcsó kis dicsfényt szeretnék magamnak vásárolni, távol álljon tőlem. Másét adtam, a nagy családfő haszontalan sáfára voltam, azt tettem (noha mégsem pontosan azt), amit tennem kellett, de „balga lettem, ti kényszerítettetek rá”¹⁵⁸ azzal, hogy nagy kevélyen a kevélységet emlegettétek. Mert ha viszont valahol hibáztam, amikor háznépemből valakinek a tisztességét oltalmaztam, vagy amikor másoknak eleget tenni igyekeztem („adósa vagyok tudósnak és tudatlannak”¹⁵⁹), vagy amikor az oly annyira elharapódzó, a családok tömegeit érintő felkelések ótvarában a saját életem és mások biztonságára gondoltam, kérem, hogy azt Isten bocsássa meg nekem, és éppúgy lelkiismeretem rá a tanú, hogy semmit sem cselekedtem nagyravágyásból, vagy a másokat lenéző elbizakodottságból. Nem gondoltam magamat ugyanis magasabb rendűnek az egyházi méltóság felvételétől, viszont növekedett a számadás miatti félelmem – a méltósággal együtt járó tisztelet minden, külsőségekben való megnyilvánulására, egyfajta káprázatként tekinttem. Ha tehát a nagyravágyást a méltósággal hagyományosan együtt járó külsőségek alapján kell megítélni, akkor Bethlen e tekintetben néhány, elvéteve előforduló példa alapján tud csak véleményt alkotni. Ha viszont a nagyravágyást az indulat, nem pedig a megítélés, vagy a méltósággal együtt járó életmód kelti, bármiféle állítás a klérus nagyravágyásáról elhamarkodott és előítéletes. De még ha valami vétség történt volna, akkor is azt mondom, hogy azt nem Bethlen ítélőszéke előtt és vizsgálata alapján kellene kideríteni. Azt állítom, hogy emiatt a klérust jog szerint nem szabadott volna megfosztani tekintélyétől és jószágaitól.

Harmadik ok. „A klérus némely tagjának kicsapongó életmódja.” Bárcsak Bethlen a törvényalkotás közepette felidézte volna magában a nagy Szónok ama mondását: „Aki mástól számadást követel életviteléről, magára nézve kötelezőnek ismeri el a büntelenség, az önzetlenség és minden kiváló jellemvonás törvényét.”¹⁶⁰ Mert

„Hogyha vizzályt panaszolna a két Gracchus, kinevetnék,
vaddal Clodius illetve s Catilina Cethegust
Mórt a fehér, a sudár lábú csúfolja a csámpást!”¹⁶¹

158 2Kor 12,11.

159 Róm 1,14.

160 Cicero, *In Verrem*, II, 3, 1. Nótári Tamás fordítása.

161 Iuvenalis, *Saturae*, II, 23–24, 27. Muraközy György fordítása.

Nero, aki a legocsmányabb és legalantasabb vágyaknak hódolt, saját mértékével mért másokat is, meggyőződése volt hát, hogy nincs tiszta és őszinte ember. „A balga megy a maga útján: az okosság hiányzik belőle, így elárulja, hogy balga.”¹⁶² Ám nem céлом mások hibáinak leleplezése, magát a dolgot mondom el.

Bárcsak Krisztus Egyházának meglenne az a boldogsága, hogy ne fordulna elő benne semmilyen botrány, semmiféle erkölcsromlás; de ha Lucifer a mennyben, Ádám a paradicsomban megbotlott, ha nem volt még oly kiemelkedő vagy kicsinyke család, amelyben ne lettek volna kifejezetten becstelen emberek, mit csodálkozunk azon, ha a nagy családfő szerűjén és pelyvája közt is találkozunk ilyenekkel. Ádám két fia közül is az egyik testvérgyilkos volt. Ábrahám két fia közül Izmáel, Izsákéi közül pedig Ézsau volt a gonosz. Jákob ivadécai nemcsak testvérárulást és szándékos testvérgyilkosságot követtek el, de olvassuk, hogy József is egy „igen nagy véték miatt bevádolta őket.”¹⁶³ Mit mondjak akkor a megváltó Krisztus tizenkéttagú mennyei családjáról? Nemde megtúrte abban Krisztus Júdást, aki először tolvaj volt, aztán pedig a megtestesült Isten árulója, sőt káromlója? Meglepődsz és felzaklat, ha Isten szolgálói közül a tizenkettedikről kiderült, hogy vétkezett (ami távol álljon), vagy gyanúba keveredik, hát még ha valóban rábizonyítható a vétség. Azt viszont a világon mindenki tudja, hogy a hit ellenségei révén lesznek a légyből elefántok, és a papság kicsinyke kihágásai miattuk nőnek óriásira. Ezeknek, ha a „szemet szemért”-elv alapján kiszabott büntetés terhe mellett kellene bizonyítaniuk azt, amit fecsegnak, örvendezne a világ, mert rövid időn belül csak néhány rágalmazó maradna életben.

Mindazonáltal valójában csak egy-két pap él könnyelmű életet, akiket ha tetten érnek, a méltó büntetésüket nem kerülik el. Vajon emiatt kell aláásni az egész papi rendet? Ágoston azt mondta, az emberi rosszindulatból fakad az, hogy „ha egy püspök vagy egy pap, esetleg egy szerzetes vagy apáca erkölcsi értelemben megbotlik,” akkor valamennyi egyházi személyt vétkesnek tekintik. Majd hozzáteszi: „amikor azonban egy férjzett asszonyt házasságtörésen kapnak, mégsem zavarják el mind a feleségeiket, nem vádolják a saját anyjukat.”¹⁶⁴ Hallottam, mit mond Kálvin saját szektájának prédikátorairól: „Olykor maguk a pásztorok szolgálnak a legocsmányabb példával akár a feslett életmód, akár más gyarlóságok tekintetében, úgyszólván csodálom is a nép türelmét, és hogy az asszonyok nem öntötték le még őket trágával. Mások, miután vendégként befogadták őket, vagy lopott holmival megrakva

162 Préd 10,3.

163 Ter 37,2.

164 Augustinus, *Epistolae*, 33.

távoznak, vagy fajtalanságokra csábítják az asszonyokat, stb.”¹⁶⁵ Az összes Caligulán, Nerón, Heliogabaluson túltesznek elvetemült ocsmányságaikkal, amelyeket Bornemisza Péter írt meg *Ördögi kísértetek* című könyvében. Noha feljegyezte a kálvinista és lutheránus prédikátorok gyalázatos tetteit, emiatt mégsem fosztják meg a teljes lelkességet rangjától és méltóságától, és nem veszik el a vagyonukat. „Az egész földkerekségen jelen lévő Egyházban – mondja Ágoston – van pelyva és van gabona. Te, aki teljességgel a pelyva között vagy, sóvár rosszindulattal nézed a szérút, mert nem egykönnyen találsz magokra. Keress, és találsz majd. Meg akarod találni? Válj hasonlónak! Mert ha nem hasonlítasz azokra, akkor nehéz lesz nem olyannak látnod őket, mint amilyen te magad vagy.”¹⁶⁶

Ismerősek a nem-katolikusok mesterkedései, amelyekkel arra törekednek, hogy mindenféle úton-módon, koholt és a leghalványabb gyanú árnyékából összeszedegedett rágalmak révén tegyék megvetés tárgyává az egyházi személyeket. Hajdan egy szégyentelen nőszemélyt béreltek fel, hogy a szentséges főpásztor Atanázban bűnös vágyat ébresszen. Egy, az eretnekektől megtévesztett kéjnőcske, miután valaki teherbe ejtette, a csecsemőt a templomhoz vitte, és esküvel bizonygatta, hogy az Eustatius gyermeke. A gonosz rágalomnak az lett a vége, hogy Antiochia legfeddhetetlenebb püspökét, Eustatiust száműzéssel sújtották. Így nincs is mit csodálkozni azon, ha a kálvinisták számára a katolikus klérus nem tűnik elég tisztának, mert sem Ábrahám, sem Izsák, sem Sára nem kerülhetik el, hogy Kálvin bíró ne süsse rájuk a prostitúció szégyenbélyegét. Így még ha a papság erkölcsében Józsefnél is tisztább, Zsuzsannánál is állhatatosabb lenne, akkor sem menekülne meg a nem-katolikusok pimasz megjegyzéseitől, mert „megmutatják, hogy az élet szentségének milyen mértékét követelhetik, annak ellenére, hogy mindenki gonosz gyanakvással tekint rájuk.”¹⁶⁷ Magamról csak azt mondom, amit Ágoston önmagáról. „Az életemet illetően nektek, akik jól ismertek, felesleges olyan dolgokról beszélnem, amiket az emberek tudhatnak. Azok viszont, akik nem ismernek, nem viselkedhetnek olyannyira tisztességtelenül, hogy velem kapcsolatban inkább hisznek Petilianusnak,” (Bethlennek) „mint nektek. Mert ha nem szabad hinnünk az elfogultan dicsérő barátnak, akkor a becsmérő ellenségnek sem adunk a szavára.”¹⁶⁸ De nem kertelek. Bethlen is inkább bízná meg azzal legmegbízhatóbb emberét, hogy kémlelje ki, hogyan élem mindennapjaimat, mik az elfoglaltságaim, és ne az elhamarkodottan ítélező vagy rosszindulatú fecsegésnek adjon helyt, hanem a bizonyossággal tanúsított igazságnak.

165 Calvin, *De scandalis*.

166 Augustinus, *Enarrationes in Psalmum 36.*, 10.

167 Augustinus, *Adversus Vigilantium*, 1, 2.

168 Augustinus, *Contra litteras Petiliani donatistae*, 3, 10.

Negyedik ok. „A klérus megzavarja a haza nyugalalmát. A köz- és magánügyekről tartott tanácskozásokon a közjót és az ország biztos megmaradását célzó megállapodásokat akadályozta.” A zsidók is, mivel másképp nem tudták halálba küldeni, ezzel a rágalommal tették gyűlöletessé az Úr Jézus Krisztust: „Azt tapasztaltuk – mondták –, hogy fellázítja népünket.”¹⁶⁹ Ugyanezzel a fegyverrel vették célba az apostolokat is: „Ezek az emberek zavart keltenek városunkban.”¹⁷⁰ Ha az istentelen gazemberek ilyen vádakkal illetik a ház urát, miért csodálkozunk, ha hasonló rágalmakat szórnak háznépére is? Nem nagyobb a tanítvány mesterénél.¹⁷¹

Eszembe jut, mit csinált a farkas a mesében, amikor báránnyérré szomjazva tervet eszelt ki. A vizet a meder aljáról felkavart üledékkel egészen zavarossá tette, majd miután az ártatlan báránnyt vádolta a víz felkavarásával, vicsorgó pofával vadul felfalta. Ugyanaz a mese ismétlődik meg most is. Miután széttépték az adott szót, a megkötött szövetségek s az alattvalói hűség kötelekeit, és megingatták az isteni és emberi törvényeket, gonoszul fegyvert fognak a legjobb és minden tekintetben ártatlan király, valamint hívei ellen; erőszakkal, vért ontva foglalják el az idegen országot; tűzzel-vassal pusztítanak mindent, gyalázatos módon istentelen, gonosz, szentségtörő szövetségeket hoznak létre; fittyet hánynak valamennyi nemesi kiváltságra. A királyi tisztviselőket elfogják, s bilincsekbe verik; a püspököket méltatlanul meghurcolják, gúnyt űznek belőlük, megkínózzák őket; a papokat lemészárolják, a templomokat megszentéstelenítik. Minden törvényt és jogot keresztül-kasul fölforogatnak. Ráadásul azok, akik a számtalan gáztettet okozták, a papokat teszik felelőssé. Ó, isteni törvény, ó, hit! Nem mi dúltuk fel a hazát, Bethlen fejedelem, „hanem te és atyádnak háza, amikor elhagytátok az Urat, és amikor Baálhoz szegődtetek,”¹⁷² és a szekták szörnyeteg újításait, a kálvini elme által kitalált bálványokat kezdtétek el követni. Mert Te vagy az az ember, aki ahelyett, hogy megérdemelt és megingathatatlan hírnévre törekedtél volna, a rossz tanáccsal szolgáló hitvány tanácsadótól és a dolgok csalóka látszatától megtevesztve, a lehetőségeket felülmúló elvárásokkal, kizárólag a kedvező körülményekre alapozva, erőidet meghaladó hadi vállalkozásba fogtál, amellyel végül pusztulásba döntöd nemcsak önmagad, de egykor virágzó országodat is. Istenhez könyörgöm esedezve, hogy édes hazánkra vonatkozó, rendkívül elkeserítő jóslatok ellenére, ne következzen be a pusztulás, torpanjon meg a rohamosan megindult összeomlás, és akadjon meg az ország romlása felé rohanó szekér kereke.

169 Lk 23,2.

170 ApCsel 16,20.

171 Lk 6,40.

172 Vö. 1Kir 18,18.

Többször kívántam tudni, mely érvek alapján vádolnak engem vagy más egyházi személyeket a haza felforgatásával. Isten és a lelkiismeretem a tanúm ugyanis, teljes bizonyossággal állítom, hogy nem terveztük semminek sem a romlását vagy pusztulását, senki ellen nem fogtunk akár nyilvános, akár titkos cselszövésbe, senkinek nem okoztunk kárt életében, vagyonában vagy méltóságában, semmiféle zendülést, semmilyen zűrzavart nem szítottunk. Az mindenesetre nem derült ki, hogy a találekony rosszindulat miféle, az igazság látszatával leplezett ürügy révén képes egy ennyire súlyos rágalmat elkendőzni. Nos, végül Bethlen árulja el az okot: „A köz- és magánügyekről tartott tanácskozásokon a közjót és az ország biztos megmaradását célzó megállapodásokat akadályozta.” Jó uram, fejtsd ki ezeket részletesebben: határozd meg a tanácskozások tárgyát, jelöld meg a helyet, az időt, az alkalmat; magyarázd meg, a papok hogyan akadályozták a tanácskozásokat! Mik voltak azok az olyannyira hasznos tanácsok? Mutasd meg, hogy hol, kik, milyen alkalomból, hogyan és milyen módon állták útját ezeknek! Ha ezt megtetted, nem lesz szükség semmilyen más védelemre. Ám a szégyenérzet meggátol abban, hogy ezt megtedd.

Akkor majd én kellőképp világossá teszem, hogyan is áll a dolog. Miközben Thurn grófnak állandó tábora volt Bécs környékén, mi Pozsonyban országgyűlést tartottunk.¹⁷³ A magyar felkelés későbbi kiobbantói (természetesen) „hasznos” tanáccsal szorgalmazták, hogy ügyünket kössük össze a cseh felkelőkével, és szoros szövetségben velük, hasonló lépésben (emlékszem, így mondták) haladjon előre a magyar és a cseh felkelők ügye. Az egyházi rend tagjai elhatározták, hogy minden erejükkel igyekeznek ellenállni ennek az olyannyira hitszegő, olyannyira elvetemült, a királynak tett hűségeskü jövőbeli megsértését és a felkelést nyilvánvalóan magában foglaló tanácsnak, valamint eldöntötték, hogy a királynak fogadott engedelmességet rendületlenül, akár az életük kockáztatásával is megtartják, ettől remélték ugyanis, hogy az egykor életerős állam visszanyeri régi állapotát. Innen a könnyek – mert a papok szembe szálltak a hasznos tervekkel. Ugyanezen az országgyűlésen arról is tanácskoztak a nem-katolikusok, hogy a katolikus urak birtokain lévő templomokat nyissák meg az új hiten lévő lelkészek előtt, és hogy a jezsuitákat kergessék ki az országból. Minthogy ezzel az elgondolással sem érthettek egyet – sem jogilag, sem erkölcsileg –, az egyháziak kitartóan ellenszegültek, már csak azért is, mert legfőképp ezt követeli meg a pásztori hivatal. Ezek tehát azok a jogsértő, végzetesen kártékony, uszító tervek, amelyeknek az egyháziak ellenálltak. De miért is veszélyes

173 Heinrich Matthias (Jindřich Matyáš) von Thurn (1567–1640) cseh gróf, az ellenzék tagja, aki az 1618 májusában kitört prágai felkelés élére állt, és a cseh hadsereg vezérének választották. Thurn a Bécs melletti táborban találkozott a magyar rendeket képviselő Thurzó Szaniszlóval, aki azután a cseh szövetség támogatója lett.

a tudatlanság ezen homálya? Talán csak nem amiatt, mert bárkit, aki rendelkezik a szabad tanácskozás és szavazás jogával, és más véleményen van, mást gondol, vagy onelkobbzással és a méltóságától való megfosztással szabad büntetni? Miféle szó-lás- és szavazati szabadság az, ha száműzetést és vagyonelkobbzást von maga után a lelkiismeret diktálta vélemény, csak azért mert az másoknak nem tetszik?

Tudom, unalmas az olvasó számára, hogy ennyire ostoba, mondvacsinált és a józan ész ösvényét messze elkerülő ügyek tisztázásával foglalkozom, de mégiscsak vissza kell verni ezeket, különben még a nagyon értelmes embereknek is az az érzésük támad, hogy elmerültek az esztelenség tengerében.

Ezek mellett további, hasonlóan „becsületes” és „megbízható”, engem érseki minőségemben érintő ügyet hoznak fel, amikből csak szemezgetek majd, nehogy olyan benyomást keltsek, mintha az én ügyem előbbre való lenne, mint általában a papságé.¹⁷⁴

Először is, nyilvánvalóan és egyértelműen nem felel meg az igazságnak, hogy Csuty Gáspár sellyei házát erőszakkal szereztem meg.¹⁷⁵ Tisztviselőim a bíró által hitelesített végzéssel a kezükben vették birtokba a házat. Nálam van a bíró eredeti, hiteles, hazai szokás szerint saját kezű aláírásokkal és pecsétekkel megerősített végzése, készséggel megmutatom bárkinek, aki meg kívánja nézni. Ezt az 1618. évi országgyűlés elé nyilvánosan beterjesztett végzést a rendek jóváhagyták, és a birtoklevelet, amelyről Csuty úgy vélte, hogy az az ő jogait biztosítja, közös egyetértéssel számomra hitelesítették, ezt szintén be tudom mutatni. Jó Olvasó, majd te magad eldöntöd, hogy a homályosabb ügyekben mennyire kell hitelt adnod annak, aki a legegyszerűbb dologban is ekkora elbizakodottsággal ferdít.

Másodszor. Semmilyen kifogással sem szabad a hazugság büntetését mentetgetni, nevezetesen, hogy én „az evangélikusoktól erőszakkal foglaltam el a sellyei, ribényi, kinorányi templomokat.”¹⁷⁶ Mert ha ezen helységek templomait jogosulatlan tulajdonosaiktól foglaltam volna el, azáltal, hogy a sajátomat, nem pedig a másét veszem el, csak a jogommal éltem volna, és senkivel szemben sem követtem volna el erőszakot. De nem így volt. Ezeket a templomokat én nem elvettem – már katolikus papok igazgatása alatt vettem át őket, amit valamennyi, az említett településeken élő ember tanúságával bizonyítok majd. Szégyenletes és egyben siralmas, hogy ez a vakság ekkora féktelenséggel tévelyeg az egyébként teljesen egyértelmű ügyekben, sőt még az

174 A következő konkrét esetek az 1619–1620 fordulóján tartott pozsonyi országgyűlés törvényeinek 5. artikulusából származnak, amely a protestánsoknak visszaszolgáltatandó templomok listáját közli, feltüntetve, ki vette el őket.

175 Csuty Gáspár, Bethlen Gábor későbbi udvarmestere 1606 előtt Vágsellyén vásárolt házat 500 forintért Bocskai Istvántól, amelyet azonban 1610-ig sem fizetett ki. 1617-ben a ház kiváltságolt helyzete miatt pereskedett Pázmány Péterrel mint a turóci prépostság adminisztrátorával.

176 Vágsellye (Šaľa), Ribény (Rybany), Kinorány (Chynorany) települések a mai Szlovákiában.

országos határozatokban is. Nem kétlem, hogy amint lassanként csillapodik a gyűlölet, és elcsendesednek az indulatok, mint amikor szétoszlanak a felhők, a koholt történetek kitalálóit is megbüntetik majd, mert a hazugság törvénybe foglalásával más ügyektől is elvették a jogba vetett bizalom lehetőségét.

Harmadszor. Noha méltóságomon aluli dolognak tartom az ellenség rágalmazását, mégis van egy dolog, amiről beszélnem kell. Merő, szemenszedett hazugság ugyanis, hogy „a szebellébi és leszenyei templomokat erőszakkal vettem volna el az evangélikusoktól.”¹⁷⁷ Minthogy ezek a települések nem hozzám tartoznak, így bennük nincs is olyan templom, amely fölött én rendelkeznék, és ezt be is bizonyítom az összes ott élő és környékbeli lakos eskü alatt tett tanúbizonysága alapján. És lesz-e valaki annyira ostoba, hogy úgy vélje, feltétlenül hinnie kell Bethlen kevéssé ismert ügyekkel kapcsolatos, klérust rágalmazó törvényeinek, miután azok már elveszítették hitelüket a köztudomással bíró kérdésekben?

Negyedszer. Szintén a hazugságok sorába tartozik az is, hogy az „ölvedi, udvardi, martosi, szakállosi és a mocsi templomokat erőszakkal vettem el az evangélikusoktól.”¹⁷⁸ Ha ugyanis igazak a hivatalos jelentések, a törökök sűrűn pusztították ezeket a hozzájuk közel eső településeket, így nemhogy templomok, de a templomok falai vagy romjai sincsenek meg már. Mielőtt viszont tovább megyek, kedvem támad megkérdezni: ha a templomfoglalás koholt vádja alapján az én büntetésem a száműzetés és jószágvesztés, vajon mi történne Bethlen fejedelemmel, aki Pozsonyban, Nagyszombatban és számos más helyen ténylegesen elfoglalta a mi templomainkat?

Ötödször. Szintén költött, rágalmazó és nyilvánvalóan valótlan állítás, hogy „különféle praktikák révén szereztem meg az esztergomi érsekséget.” Ma is élnek és itt, Bécsben tartózkodnak azok az igen tekintélyes főemberek, akik ismerték a megboldogult II. Mátyás bizalmas terveit. Rájuk hivatkozom, hogy becsületességüknek megfelelően mindenki előtt tanúsítsák: soha, akár a legcsekélyebb fondorlatot sem szőttem; nem kértem sem írásban, sem élőszóban, hogy érsekké nevezzenek ki. De amikor mindenre gondoltam inkább, mintsem az érsekségre, a felséges császár levelével Prágába kéretett, és még mielőtt megérkeztem volna, megtudtam, hogy mindent eldöntöttek: nemcsak az udvarban, de másutt is kihirdették, hogy engem szántak az érsekségre. Én pedig annyi korábbi, megszámlálhatatlan munkálkodás után – amit úgy az írásban és prédikálásban, mint az ügyek tárgyalásában jellemem

177 A Hont megyei Szebelléb (Sebechleby) mezőváros földesura az esztergomi káptalan volt. Leszenye (Lesenice) falu 1526-ig a Hont-Pázmány nembeli Leszenyei család birtoka volt. 1598-ban oszmán csapatok égették fel a falut, ekkor égett le régi temploma is.

178 Ölved (Trenčianske Jastrabie), Szakállos (Ipolyszakállos, Ipeľský Sokolec) Hont vármegyei, Udvard (Dvory nad Žitavou), Martos (Martovce) Komárom megyéhez tartozó, Dunamocs (Moča) pedig Esztergom vármegyei település volt.

és tudásom kedvező hírével véghez vittem – soha semmilyen tiszttséget, soha Istentől e földi élet jutalmát nem kértem. Ám ha Isten úgy látta jónak, hogy az irántam régóta fennálló kegyességének újabb bizonyítékát adva „a gyengét fölemelje a porból, a nyomorultat fölsegítse megvetettségéből”¹⁷⁹, akkor azt hálával teli alázattal kell tiszteletben tartanom. Ó, ha egyszer én határoznám el, hogy leleplezem, miféle praktikák révén szerezte meg Bethlen a fejedelemséget! Ám csöndben maradok addig, míg nem unszolnak, hogy mondjam el.

Hatodszor. Azért, hogy ne ismétljük el, amit általában a többi papnak, így nekem is felhánytorgatnak, és amit kevésbé fentebb megcáfoltunk: dajkamese, gyermeteg pletyka, hogy „megvetéssel viseltetek az ősi, előkelő családok hősi nagyjaival szemben.” Ha nem nevezik meg, hogy mely kiváló hőst, milyen ügyben, hol, milyen alkalomból, hogyan, kiknek a jelenlétében kicsinyeltem le, minden értelmes ember úgy gondolná, hogy ezt is a hazugságok közé kell sorolnunk. Inkább bánok én udvariasan a hősökkel, mint az, akinek elő kellett írni az uralkodási feltételek között, „hogy az ország rendjeivel tisztelettel és méltóságukhoz illően bánjon.” Mindenesetre a rossz szokások alkalmat adnak egy jó törvény meghozására.

Hetedszer. Alapítalan és minden tekintetben valótlan az is, hogy „írásaimban, szavaimban, tetteimben, nyilvánosan és egyértelműen rossz állampolgárnak bizonyultam.” Ha olyannyira nyilvánosak, olyannyira egyértelműek az írások, szavak, tettek, miért nem árulják el, hogy mik ezek az írások, mik ezek a szavak és mik ezek a tettek? A rágalmozók és az ok nélkül gáncsoskodók szoktak így, általánosságban vádaskodni. Írtam elég sok dolgot, viszont azt mind a katolikus vallás érdekében, az újító szekták tévelygéseiével szemben. Ha bűnnek számít a katolikus vallás írásban és szóban történő védelmezése és terjesztése, a tévelygések visszaszorítása és kigyomlálása, a hazugság megcáfolása és megzavarása, akkor hibáztam, megérdemeltem a büntetést. Ezekén kívül bármi más, amit felhoznak – hacsak nem mondják meg, hogy mit írtam, mit mondtam, mit csináltam, amitől a haza rossz polgára lettem – megalapozatlan, mondvacsinált rágalom.

Nyolcadszor. Sűrűn járja manapság az a ravaszkodás, hogy amit te magad tennél meg, azt másnak rovod fel. Bethlen is ezt csinálja velem, amikor engem tesz meg „az országban lévő zendülések okának, értelmi szerzőjének, indítékának.” Miért csodálkoznánk, ha a kálvinisták engem okolnak a saját hazaárulásuk miatt, amikor Kálvin is az ördög, illetve a megátalkodott bűnösök gonoszágának, valamint az ocsmány élvezetek értelmi szerzőjeként Istent jelöli meg. Ha Bethlen hihetővé akarná tenni állításait, meg kellene mutatnia, mely tettem, szavam, tanácsom vagy törekvésem révén, hogyan és milyen eszközökkel idéztem elő a felkelést. Talán én szólítottam fel

Bethlent, hogy foglalja el Magyarországot? Én mentem Kassától egészen Telegdig elébe?¹⁸⁰ Én sürgettem, hogy siessen? Én mentem Heidelbergbe azzal az ürüggyel, hogy oda tanulókat kísérek?¹⁸¹ Én fontam ott az árulás fonalát a rajnai palotagróffal?¹⁸² Én voltam az, aki közvetítőként alkudoztam a csehekkel Prágában? Én hoztam meg a török jóváhagyását és biztosítékait?¹⁸³ Én támadtam meg Kassát? Én vertem bilincsbe a főkapitányt?¹⁸⁴ Én öltem meg a katolikus papokat?¹⁸⁵ Én zavartam össze mindent? Micsoda mesék! Én bizony úgy vélem, hogy derék és hazaszerető polgárként inkább köztiszteletre, semmint a magánembernek járó megbecsülésre kell törekednem. Ezért, ha az inkább szolgálja a köz javát, gyanúsítsanak meg bármilyen gázsággal, csak ne hulljon rám a zendülésnek egész magyar népre nézve kárhozatos bűne. Egyébként meg, mivel sem gyékény, sem nyereg nem rejtheti el az állam ellen elkövetett büntett ségényét, a nagy próféta¹⁸⁶ fentebb idézett szavait kell megismételnem. Nem én sodortam veszélybe a hazát, Bethlen fejedelem, hanem te és atyádnak háza.

Ám tegyük fel, hogy valamit mégiscsak vétkeztem, szavakkal, tetteikkel megsértettem valakit. Ezáltal okot adtam a felkelésre, a hazát érintő megmozdulásokra? Milyen elv alapján lehet ezt föltételezni? Az érsek megsértett valakit szavakban vagy tettekben, nosza, szentségtelenítsük meg a templomokat, forgassunk fel valamennyi püspökséget, nyomjuk el az egész klérust, gyilkoljunk papokat, szegjük meg meg a királynak tett hűségesküt, válasszunk új királyt, érvénytelenítsük az ország összes törvényét? Ha ez észszerű következtetés, akkor mi a tébolyultak esze-

180 Pázmány itt Alvinczi Péterre utal.

181 Heidelberg, a pfalzi választófejedelemség (Rajnai Palotagrófság) székhelyeként a szerveződő protestáns szövetség központja volt. Bethlen Gábor az unokaöccsét, ifjabb Bethlen Istvánt 1619 márciusában küldte Heidelbergbe tanulmányútra. A tizennégy éves fiú mellé titkárát, Kovacsóczy Istvánt, Barcsay Zsigmondot és Kornis Mihályt rendelte kísérők gyanánt. Az ifjú Bethlent áprilisban fogadta V. Frigyes pfalzi választófejedelem. Alvinczi Péter a *Querelarum in clyti Regni Hungariae... defensio* című vitairatában egy német nyelvű pamflettel (*Türkisches Post- und Wächterhorn...* [s. l., 1620]) vitatkozva cáfolja azt a híresztelést, miszerint Bethlen Gábor unokaöccse mint a választófejedelemmel kötött titkos összeesküvés keze és záloga érkezett volna Heidelbergbe.

182 V. Frigyes (1596–1632) 1610-től pfalzi választófejedelem, 1619 augusztusában cseh királlyá választják, hatalmát ténylegesen a 1620. novemberi fehérhegyi vereséig tudta gyakorolni.

183 Mind a cseh rendek felkérése, mind a szultáni engedély mint Bethlen hadai megindításának előfeltétele szerepelt Bethlen a cseh kormánzatnak küldött, 1918. augusztus 18-i levelében, amely a korszakban nyomtatásban is terjedt. Pázmány erre utalhat.

184 Dóczy András felső-magyarországi főkapitányt a magyarországi háború kezdetén Rákóczi György fogatta el.

185 Pázmány a kassai vértanúkra utal: 1619. szeptember 7-én Kassán Rákóczi György hajdúi válogott kinzásokkal meggyilkolták Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuitákat és Körösi Márk esztergomi kanonokot.

186 Illés próféta. Vö. 1Kir 18,18.

lőssége? Ha én, vagy valaki más sérelmet okoztunk, van jog és igazság, léteznek illetékes hatóságok, ezek előtt kellett volna megegyezni a sérelem orvoslását illetően a régi szokásokkal és törvényekkel összhangban.

Kilencedszer. Ugyancsak teljesen alaptalan hazugság, hogy „miután Magyarország megindult a mozgolódás, a gazzetteim miatti lelkiismeret-furdalástól felzaklatva elmenekültem az országból.” Úgy veszem észre, hogy ezt már máshol is, általában mindazokról állítják, akik saját biztonságukat féltve elkerülték a felkelések viharát. Ez azonban egészen távol van az igazságtól. Mert mégha Isten előtt a legelvetemültebb bűnösnek is vallom magam, pontosan Isten, a lelkiismeret tanúja és bírója az, aki tudja, hogy nem volt tudomásom a haza ellen elkövetett bármiféle merényletről. Bethlen tehát elhamarkodva és meggondolatlanul ítélte meg lelkiismeretemet, amikor állítása szerint a tőle való félelmemben menekültem el. De még el sem menekültem, hanem a törvényes király ítélőszéke elé járultam. Márpedig akik a gonoszságuk felett érzett lelkiismeret-furdalás miatt menekülnek, azok messze elkerülik a legfőbb hatóság ítélőszékét.

Mint hogy pedig nálam jobban senki sem ismeri terveim és tetteim indítékait, én bizony nyíltan és őszintén elmondom távozásom okát. Attól tartottam, hogy a felkelők velem is olyan méltatlan módon bánának, ahogyan, tudomásom szerint, Felső-Magyarországon bántak a püspökökkel és papokkal. Úgy gondoltam, hogy sem hivatali kötelességeim közé nem tartozik, sem észérvek nem kényszerítenek rá, hogy veszélyeknek tegyem ki magamat úgy, hogy az semmiféle haszonnal nem járna a vallás és a közjó számára. Attól tartottam, hogy hasonlóan a nagyságos Dóczy Andrásához, én is bilincsbe és béklyóba verve, a nyilvánosság kizárásával, mások pusztá dühének leszek kiszolgáltatta nélkül, hogy erre rászolgáltam volna.¹⁸⁷ És attól is tartottam, hogyha elismerem Bethlen hatalmát, szemet hunyva bele kell egyeznem olyan dolgokba, amelyeket az Isten és a király iránti hűségem megőrzése mellett nem tudok és nem is szabad helyeselnem. Mert akkor már fontosabbak lettek volna számomra a szövetségek, uniók, választások, a papság megsemmisítése és a kálvinista düh hatszáz hasonló aljassága. Ha maradtam volna, szükségképpen jelen lennék ezeknél, jóváhagynám ezeket, vagy vállalnám a biztos halált. Ezért kívántam inkább Krisztus példáját és tanúságát követni, így arra az elhatározásra jutottam, hogy akkor viselem el a haragot és megyek elébe, amikor mind a haza visszaszerzése, mind a vallás érdekében nagyobb haszonnal tudok munkálkodni. Abban sem kételkedem, hogy ezek az érvek ugyanezen az elhatározásokra juttatnák

187 Dóczy András (1610–1618 szatmári (tiszántúli) főkapitány, majd 1619-től felső-magyarországi főkapitány) Bethlen támadásának kezdetén, Kassán tartóztatták le és Fogaras várában, őrizet alatt halt meg, még 1620-ban.

mindazokat, akik nem akarják magukat beszennyezni az Isten és a király elleni új szövetségekkel.

Tizedszer. Légből kapott rágalom az is, hogy „minden erőmmel Magyarország romlására törekedtem. Ez teljességgel nyilvánvaló pedig a Homonnai grófhoz intézett és elfogott levélből.”¹⁸⁸ Mikor a zavargások elkezdődtek, a felkelés vezérei hírsztelni kezdték a hazában, hogy kezükre került több ember levele, amelyekből elképesztő, kegyetlen, ártalmas és veszélyesen fondorlatos cselfogások, illetve tervek kerültek leleplezésre. Azt ígérték, hogy nyilvánosságra hozzák ezen leveleket a legközelebbi országgyűlésen, s azokból kimutatják, hogy a mostani felkeléseket nyomós és sürgető okok tették szükségessé. De az igazság csakhamar kiderült. A hazugság önmagától elenyészett, miután egyetlen tartalmilag fontos levelet sem mutattak fel.¹⁸⁹ Az aljas árulás kiöltői még a felkelés kezdetén, Homonnai gróf és mások nevében leveleket írogattak a kézírás és pecsét alávaló meghamisításával, és úgy küldözgettek azokat ide-oda, hogy a csalásról mit sem sejtő protestánsok kezébe kerüljenek. Később azonban közzé akarták tenni azokat, nehogy a csel kiderüljön. Én lelkiismeretemre mondhatom, soha semmit sem tettem akár tettel, akár tollal az ország romlására. Ha azonban ellenállni a felkelés néhány kezdeményezőjének, fölszabadítani szeretett hazámat Bethlen igája alól, védelmezni a törvényes király tekintélyét, visszahelyezni a katolikus egyházat és a papságot régi állapotába, elhárítani törvényes védelem által a törvénytelen erőszakot – ha mindez Bethlen szótárában annyit tesz: a haza romlására törni, akkor elismerem, teljes szívemből, minden igyekezetemmel és erőmmel ezen voltam. Az örök emlékezetünkre méltó, hős Homonnai gróft – noha nem kellett külön ösztökélni – leveleimmel intettem, serkentettem és buzdítottam, hogy igyekezzék visszaállítani a haza elrabolt szabadságát, hiúsítsa meg Bethlen kárhozatos terveit, és minden törvényes eszközzel vessen gátat az erőszaknak és az ország földülésének. Ilyeneket írtam, ezt nem tagadom. Tiszta lelkiismerettel állíthatom azonban, hogy ezzel nem a haza veszte és romlása volt a célom, hanem a minden

188 Homonnai Drugeth György (1583–1620) Zemplén vármegye főispánja volt. 1610-ben katolizált, és mint udvarhű nemes a császártól királyi főkamaraísi kinevezést kapott. A Habsburgok jelöltje volt az erdélyi fejedelemségre, amelynek megszerzésére 1616-ban egy sikertelen fegyveres kísérletet tett. 1619-ben, miközben Bethlen Pozsony környékén harcolt, zsoldosok élén betört Lengyelországból. Rákóczi Györgyöt megverte ugyan Homonnánál, de hamarosan visszaszorult Lengyelországba, ahol 1620 júniusában meghalt. Az 1619 novembere és 1620 januárja között zajló pozsonyi országgyűlés 27. törvénycikkében Pázmány, Balásfi Tamás, Kendy István, Herencsényi István és Hetei András mellett Homonnait is kizárta a fejedelmi kegyelem lehetőségéből, örökös száműzetését a következő (besztercebányai) országgyűlésen tervezték kihirdetni.

189 Pázmánynak egy Homonnaihoz szóló, 1620. március 17-én kelt levelét mégiscsak elfoghatták, valószínűleg így került be az Thurzó Szaniszló iratai közé. A Hanuy-féle Pázmány-levelezés kiadásában a címzettet tévesen Thurzóban azonosították (nr. 137).

téren elnyomott szabadságának visszaállítása. Az elfogott levél kizárólag erről szólt. És még ha Bethlen híveinek egy levél sem kerül a kezére, akkor is kitalálhatták volna maguktól, hogy sem én, sem más magyar ember, aki megtartja Istennek és a királynak tett hűségesküjét, nem vonhatta ki magát egy ennyire fontos és üdvös feladat alól. Ezek alapján úgy vélem, nyilvánvaló, hogy Bethlen mennyire jogsértő és zsarnoki ítéletet hozott, amikor megbüntetett, kifosztott, száműzetéssel és jószágvesztéssel sújtott bennünket.

Lelkemmél és tollammal immár hozzád fordulok Világnak örök Teremtője és Megváltója, „Uram, te vagy az én Istenem, magasztallak és áldom a nevedet. Mert menedéke lettél a szegénynek, szorongatottságában vára a szűkölködőnek; menedéke a viharban, árnyéka a forróságban; mert az erőszakosak úgy tomboltak, mint a vihar. Letörted a kevélyek tombolását; és mint a hőséget az árnyékos felhő, elnémítottad az elnyomók diadalénekét.”¹⁹⁰ És ezzel, a Dávid zsoltárában lévő jóslattal zárom írásomat: „Isten, akit dicsőítetek, ne hallgass, hisz az árulók gonosz szája tátog ellenem!”¹⁹¹

Keresztényi és jámbor lelkülettel való válaszadással.

Vége.

190 Iz 25,1, 4–5.

191 Zsolt 109,1–2.

M A G Y A R
O R S Z A G N A K

mostani állapotjáról, egy Hazá-
ja-szerető igaz Magyar Em-
bernek

TANACHLASA.

NYOMTATOTT M.DC. XXI.
Eszterdöben.

[ESTERHÁZY MIKLÓS]

Magyarországnak mostani állapotáról egy hazája szerető,
igaz, magyar embernek tanácslása

Nyomtat[tat]ott [az] MDCXXI. esztendőben

[Bécs: Gelbhaaar], 1621

Az eredeti kiadás 68 számozott és 2 számozatlan oldallal rendelkező quarto kötet
(RMNy 1234).

Az eredeti címlap hátoldalán:
Deuteronom. Cap. 32. vers. 29.

Vajha eszesek volnának, és megértének, s utolsó állapotukra gondot viselnének.

A címlap az Österreichische Nationalbibliothek példányáról származik.
(Cod. 8884.Ad1)

Csudálhatnak minden országok, olvasván az krónikákat, hogy az török birodalma felnövekedvén, valamely országokra fordította erejét, hamar meghajtotta őket, úgyannyira, hogy csak kicsiny idő alatt is csaknem az egész Ázsiát elfoglalá. És hozzáfogván ama bónépű s nagyhatárú Görögországhoz is, kevés esztendő alatt magáévá tevén mindenestől, és császárit elvesztvén koronástól, egész birodalmat elfoglalván, népében kit levágván, kit rabbá tévén, törökkel szállítá meg a nagy szép országot.

Mely nagy győzedelmében felfuvalkodván, és ereje is növekedvén, a Magyarországhoz tartozó birodalmakhoz is hozzáfoga. És mikor egyszer is, másszor is fegyverrel kísérgetné, látván, hogy meg nem szaggathatja vala erejüket, eszébe jutván, mint vött legyen hatalmat Görögországon, úgymint, hogy egyik császár ellen mást emelt,¹ itt is a rác- és bolgárországi deszpotok ellen deszpotokat emele,² és hol egyikét, s hol másikat segítvén, elerőtleníté őket. Azután egyik fél mellé nagy hatalommal jövéen, elfoglalá mind egyiknek, mind másíknak országit.

Ezt a mi magyarink kezek öszvetévén, távol[ról] nézték. De a szomszéd házáról igen hamar a mi házunkra ugrék a tűz. És nagy hadat indítván a mi nemzetünk ellen is a török, keményen fogá a dolgot. És noha már hovátovább mindinkább növekedék hatalma, és nagyobb erővel is nyúla országunkhoz, mindazonáltal mivel egységben találá országunkat, és a magyar királyok is bővelkednének sok jó vitézekkel, s a keresztyén szomszéd országokkal is jó szomszédtságot viselnének, nem bonthatá meg őket, úgyannyira, hogy közel száz esztendőt töltvén is a mi nemzetünk ellen való hadakozásban, kevés hasznot tehete magának. Sőt, nagy sokszor számtalan pogányság veszett a mi vitez magyarink fegyvere miatt, és határinkból gyakorta ki is verték őket.

1 A Kantakuzénosz családból származó VI. János 1347-ben oszmán segítséggel foglalta el Konstantinápolyt vetélytársától, V. János bizánci császártól.

2 A 15. századból több példát is ismerünk, amikor az oszmánok polgárháborús helyzetekben támogatásukat nyújtották Bulgáriai, vagy Szerbia egyik despota címet (a görög „deszpotész”, úr szóból) viselő uralkodójának.

De íme, boldog Isten, béhozá elvégre a mi magyarink közzé is a török szokott fortélyát, és amit karddal, fegyverrel végbe nem viheti, amint egyéb birodalmihoz jutott vala, azon úton kezdé a mi nemzetünket is sarkallani. Kiknek elég példájuk lévén előttük, tanulhatnak vala azokon, de elég, ha nem vigyáztván, találá a török oly utat, mellyel bevétetné csalárdságát a mi magyarinkkal is. Holott midőn nagy haddal indult volna az utolsó Lajos királyra, és elfoglalni országát igyekeznék, mindazon ifjúsággal is a király melléje híván mindenfelől mind úri, nemes és vitézljő rendet, szép hadakkal igyekezik vala a pogányoknak ellene állani. Ezen dologról írván és parancsolván az akkorbéli erdélyi vajdának is.³ Kivel sok, szép, magyar vitézljő rend lévén, úgy vagyón, megindula, de azonban a török álnoksága érvén, megcsökkene, és – amint magyaroknak közhírek tartja – amennyit elő, még annyit megyen vala hátra. Mivelhogy győzedelme után a török sok egyéb aranyhegyeket is ígér vala neki, de kiváltképpen hogy a magyarországi királyságra emelné, köté arra is magát. Melyek fészket vervén a vajda szívében, csak hogy uralkodhassék, nem gondola sem királya, se nemzete, se országa veszedelmével, hanem mindaddig időze, mígnem a török megverné Mohács alatt a király s ország hadait. Ott lőn a szegény, ifjú királynak szánakodásra méltó halála, ott borítá el a török hatalma a mi nemzetünket is. Innen mennyi keresztyén vérontások és egyéb számtalan veszedelmes károk származtanak légyen, megmutatják a históriák.

Onnét előbb-előbb menván a török, s látván, hogy szolgált szokott praktikája [mesterkedése], betölté János királynak tött ígéretit. Ki, noha látja vala nemzete s hazája siralmas veszedelmit, nem gondola véle, hanem felgerjesztvén őtet ez elmúlándó méltóságra való vágyakodás, melléje adá magát a töröknek. És felvővén a fejedelmi méltóságot rendetlenül, a török erejével kezdé maga méltóságát támogatni, országunknak csudálatos nagy pusztulásával, s hazánkknak s nemzetünknek romlásával.⁴

Kevés időt töltvén uraságában János király, meghala. És minthogy oltalmazóul választotta vala magának a törököt, tutorrá [pártfogójává] tévé azon török a fiának is magát, és annak színe alatt elfoglalá Budát, a Magyarország székes helyét, s avval együtt országunknak legszebb, jobb és zsírosbik részét.⁵

- 3 II. Lajos (1506–1526), 1516-tól cseh és magyar király, az 1526. augusztus 29-i mohácsi ütközet előtt Szapolyai János erdélyi vajdát (1487–1540, 1510-tól erdélyi vajda, 1526-tól haláláig magyar király) is felszólította hadainak útra indítására. Ahogy a *Tanáclás* szövege is mutatja, az erdélyi hadak távolmaradását (amelyet a jelenlegi kutatók túlnyomó többsége a mozgósítás nehézségeivel magyaráz) már a korszakban is hajlamosak voltak árulásként értelmezni az ellenérdekeltek elemzők.
- 4 Szapolyai Jánost 1526 novemberében a székesfehérvári országgyűlés választotta meg magyar királynak (amelynek legitimitását annak ellenzői arra való hivatkozással kérdőjelezték meg, hogy nem a nádor hívta össze). I. Szülejmán szultán 1529-ben, Mohácsnál biztosította támogatásáról a neki meghódoló, magyar királyi címet viselő Szapolyait (a *Tanáclás* szövegében a „fejedelmi” más esetben is általános értelemben és nem konkrét címként értendő).
- 5 Szapolyai János 1540-ben bekövetkező halála után támogatóinak egy része utódául fogadta el alig

Mikor azért ezeket végbe vitte volna, és amelyekkel a mi koronás országink békertelve voltak, körülötte lévő tartományit is elfoglalta volna, nagy hadakkal foga a hátramaradott kis részéhez is Magyarországnak, azt gondolván, hogy a már elerőtlenedett és megkevesedett részt könnyen magáévá teheti. Úgyannyira is hozzákezdte, hogy nem sok közbevetéssel csakhamar számtalan pogánysággal maga is személye szerint a török császár négy vagy öt ízben is jött ki, hogy a magyarságot semmivé tévén, birtoka alá hajtana országunkat.⁶ Melyet, bizony dolog, véghez is viszen vala, ha Istennek gondviselése után az Ausztriai Házból való nagy fejedelmek, úgymint a mi országunknak koronás királyi, hatalmokkal nem oltalmazták volna. És noha elvevé Temesvárat, Szigetet, Egret és Kanizsát, és Bocskai támadásakor Esztergomot is, mindazonáltal annyi időt mulatott, s annyi bő vérevel jutott csak a négy vagy öt várhoz is, hogy azelőtt ennyi idő alatt és kevesebb vérrrel megvőtt egész országokat.⁷

Eszébe vévén annak okáért, hogy fás dióra talált, és szándékában elő nem mehetne, sőt látná, hogy a mi nemzetünk az ő uruk, koronás királyuk alatt mindenképpen növekednék, s csak kicsiny része maradván is országunknak, éppen megvolna szabadságunk, sőt azokkal napról napra ajándékozgatnánk a fejedelmektől, és közöttünk sok jó vitéz férfiak is volnának, és szemlátomást szaparodnánk, újonnan hozzáfoga szokott ördögi latorságához. És Báthory István királyt kíséretet [értsd: kísértette meg], abban fárasztván magát, hogy meg ne elegendék a lengyelországi királysággal, hanem nyúlna a magyarországi királysághoz is, azon frigyét ajánlván néki, mely Lengyelországgal volt.⁸ Melyet az eszes fejedelem, eszébe vévén, hogy nem az ő hatalmának vagy böcsületinek növekedését, hanem a keresztyének között való igyentlenséget keresné, megveté ajánlását, noha a magyar urak közül is találkoztak, akik ötet azonra ingerlették.

Látván a török, hogy a jó királynál semmit nem végezhetne, mindjárt holta után a királynak Báthory Zsigmondot kezdé ingerleni, és azt is mind a lengyel királysággal,

kéthetes fiát, János Zsigmondot (1540–1571), I. Szülejmán pedig valóban a trónigény védelmének örve alatt foglalta el 1541-ben Budát.

6 II. Szülejmán (1494–1566, 1520-tól oszmán szultán) mindösszesen hétszer szállt személyesen hadba Magyarország ellen, a következő években: 1521, 1526, 1529, 1532, 1541, 1543, 1566.

7 Temesvárt az oszmánok 1552-ben foglalták el, Szigetvárt 1566-ban, Egert 1596-ban, Kanizsát 1600-ban, Esztergomot (miután először 1543-ban a szultán uralma alá került, majd 1595-ben visszavették a magyar király hadai) újra 1605-ben. A várat Lala Mehmed pasa nagyvezír csapatai vették be, és noha Bocskai István kapitányai igyekeztek az oszmán seregeket inkább az örökös tartományok felé irányítani, a vár hatékony védelmét ténylegesen hátráltatta, hogy a királyi hadvezetésnek meg kellett osztania figyelmét Esztergom és a Bocskai csapatai által ostromolt Érsekújvár között.

8 Somlyói Báthory István (1533–1586), 1571-től Erdély fejedelme, 1576-tól haláláig lengyel király. Utóbbi rangra való megválasztását a szultán követe is támogatta; arról a történeti irodalom azonban nem tud, hogy oszmán oldalról felvetődött volna az is, hogy magyar király legyen belőle.

mind a magyarországgal onszolá.⁹ De ő is, inkább akarván a keresztyén fejedelmek kegyelmét, megveté édesgető beszédit.

Nem nyughaték tovább is, bizonyos útnak tudván és hasznosnak is látván praktikáját, hanem az ecsedi Báthory Istvánt kísérgeté, és Dobó Ferencet.¹⁰ Kiknek minémű leveleket írt legyen Haszon pasa, temesvári beglerbég,¹¹ halljad, leírom szóról szóra. Melyekben kiváltképpen azt vedd eszedben, hogy mestersége az, amint az ő hatalmas oltalmazó fejedelmitől elszakaszthassa őket.

A temesvári Haszon pasának, beglerbégnak ecsedi Báthory Istvánhoz írt levele

Nagyságos úr, a mi köszönetünknek és barátságunknak mindenkoron kész voltát ajánljuk Nagyságodnak mint jó fiunknak. Megértettük, hogy Nagyságod a somlyai Báthory uraknak az anyádról atyafiak voltatok,¹² és Nagyságtok őtől fogván fiúról fiúra tekintetes és böcsületes urak voltatok. Ennek okáért, ezeknek kedvéért szükség lött Nagyságodnak levelet írnom, mint jó fiamnak. Mert tudja Nagyságod, mind István királyt, mind az erdélyi Zsigmond vajdát önagyságát az hatalmas császár¹³ Isten után és az hatalmas császár után én szerzője voltam.¹⁴ Akaratom pedig az, ha az én szómnak engedelmes lészesz, és a hatalmas császárnak fejet hajtasz és hív lészesz, és az némettől orcádat elfordítod, és kezedet elvonszod, és ha az hatalmas császárnak fényes zászlóját mint az erdélyi vajda önagysága felvette a hatalmas császártól és a nagyságos vezértől, Szinán pasától,¹⁵ megszerzem Kassához és Szakmárhoz, Liptósághoz tartozó tartományoknak és vármegyéknek Nagyszombatig ez országnak vajdaságát. Érts egyet ezekben együtt lévő nagyságos urakkal, vármegyékkel és városokkal, és nagyságod rendeljen az hatalmas császárnak esztendőről esztendőre e megnevezett országnak jövedelméből húszezer tallért. Hogyha pedig nagyságodnak kívánságomra és intésemre és az hatalmas császár parancsolatára akaratom léssen, és az ország és benne való nagyságos urak nagyságoddal egyet nem értenétek, és

- 9 Somlyói Báthory Zsigmond (1572–1613), 1588 és 1602 között (háromszori, rövidebb-hosszabb ideig tartó lemondással) volt Erdély fejedelme. A historiográfia szintén nem ismer oszmán terveket hatalmának kiterjesztésére.
- 10 Ecsedi Báthory István (1555–1605), 1586-tól haláláig magyarországi országbíró; Dobó Ferenc († 1602) Bars megyei főispán, 1582–1589 között dunáninneni és bányavidéki főkapitány.
- 11 Kirlí Haszan pasa 1593 elején lett temesvári beglerbég és még ugyanabban az évben távozott is a posztról.
- 12 Ecsedi Báthory István anyja, Báthory Anna ténylegesen a család somlyói ágából származott.
- 13 III. Murád (1546–1595) 1574-től haláláig oszmán szultán.
- 14 A némileg zavaros mondat értelme, hogy Haszan temesvári pasa azt állítja: mind Báthory István, mind Zsigmond az ő közbenjárásának köszönhetette hatalmát.
- 15 Kodzsa Szinán pasa nagyvezír (második mandátumát 1593 januárja és 1595 februárja között töltötte) Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet is hadba hívta a szultán zászlajának elküldésével. A fiatal fejedelem ekkor még nem állt nyíltan ellen a parancsoknak.

engedeltenek lennének, és nagyságodat fejedelmül nem vennék, mindjárt Nagyságod minékünk adja értésünkre. Nyilván légyen Nagyságodnál, hogy az fővezér az hatalmas császár erejével Budára közelget az tengeren innét való haddal, Kirmélyinek mondjuk, az anadoli, és a kármány beglerbégek¹⁶ az őalattuk való fő főbégekkel és az hatalmas császárnak tengeren túl való rettenetes erejével Nándorfehérvár alatt vagyon, és az tatár hám¹⁷ százezer tatárral az Duna mellett, Moldovában vagyon, ki rövid nap minden erejével Nándorfehérvárnál, az Duna mellett lészen. Ha Nagyságodnak segítség kellestik, az hatalmas császárnak és az fővezérnek parancsolata, hogy az anadoli begler bég és az tatár hám százezer tatárral és az erdélyi vajda minden erejével mellém jöjön, és mind az két oláh vajdát,¹⁸ ha Nagyságodnak szükség lészen. Ezeket mind Nagyságodnak segítségül küldöm és adom, és Nagyságodat béültetem székedbe Kassán, kiből e megnevezett országot és tartományokat, várakat és városokat bírjad fiúról fiúra, minden jövedelmével, harminccaddal egyetemben. Az Isten az hatalmas császárnak oly hatalmat adott, hogy az juhászból királyt teszen, az királyból viszont juhászt tehet. Kit egynehányszor meg is bizonyított Isten akaratóból. Erre is elég, ha Nagyságodnak e megígért vajdaságot véghez viszi. És a megnevezett tartományokon kívül fegyvereddel és szép szóddal valamit az Német Birodalomból meghajthatsz és elvehetsz, azt is Nagyságodnak fiúról fiúra megszerzem, megadatik. És naponként Istennek kegyelmességéből akaratom s igyekeze[te]m ez, hogy ennél nagyobb méltóságra emeljem Nagyságodat, mint jó fiamat, hogyha az hatalmas császárhoz való engedelmedet es hívségedet látom. Értem pedig, hogy Dobó Ferencsel Nagyságod sógoroságos volna. Értsen ez dologban Nagyságoddal, fordítsa el orcáját az némettől, és vonja el kezét tőlük. Azon leszek, hogy Őnagyságát is ennél nagyobb méltóságra es böcsültre emeljem, hogyha az hatalmas császárnak hív lészen, és annak is Isten segítségéből helyt rendelünk, hívségét látván. Nagyságod pedig azt ne gondolja, hogy míg Magyarországon egy palánk tart, az nagyságos vezér addig a Német Birodalomhoz kezdjen, hanem mindeneget fegyver alá akar hajtani, és mindeneget tűzzel-vassal meg akar emészteni, és annak utána kezd meg az Német Birodalomban való erősségekhöz és hajtani az hatalmas császár ereje és fegyvere alá. Hogyha pedig az Duna mellett való erősségeket elveszik, és az Nagyságtok országa és tartományi hátramaradnak, és annak utána ké[ny]telenségből kellestik Nagyságtoknak fejet hajtani, akkor az Nagyságtok hívségének nem lészen helye, mert nyilván lészen, hogy a fegyver miatt való féltedben mutatod meg engedelmességedet az hatalmas császárhoz, és sem országtok, szép lakóházatok és tartományotok fejetekkel, feleségetekkel, gyermek[e]ttekkel meg nem marad, mint ennek előtte való időkben láttátok

16 A kis-ázsiai Anatólia és Karamánia beglerbégei.

17 II. Gázi Giráj (1551–1608) krími tatár kán 1588-tól haláláig.

18 Gonosz Sándor (Alexandru cel Rău, † 1597) 1592–1593 során havasalföldi vajda, illetve Zsarnok Áron (Aron Tiranul, 1560 előtt–1597) 1591–1595 között (egy megszakítással) moldvai vajda.

és hallottátok. Ha Nagyságod az én szómat és intésemet fogadja, és e dologhoz akaratom vagyom, mindjárt énhozzám Szarvasra minden félelem nélkül és késedelem nélkül meg-bítt főmberedet pecsétes leveleddel küldjed, kiből tudjam s értem minden akarodat. Én fejemre veszem, megszerzem minden dolgodat, hogy mind országtok és szép tartomány-tok fejetekkel és feleségtek s gyermek[e]ttekkel és jobbágyitokkal megmarad békével, elfor-dítom rólatok az hatalmas császár erejét más nemzetségre. Semmi késedelem és halogatás ebben ne legyen. Nyilván vagyom Nagyságodnál, szultán Szulimán János királynak Bu-dát néki ígérte, kit meg is teljesített, kit holtig meg is tartott fiúról fiúra. Azonképpen, ha Nagyságtok is engedelmes léssen, elbiggye Nagyságod minden kétség nélkül, fiúról fiúra, amit az hatalmas császár kegyelmességéből ígér Nagyságodnak, megteljesíti, én reá felelek. Isten tartsa meg Nagyságodat. Datum ex Simánd, 4. Septembris 1593. [Kelt Simándon, 1593. szeptember 4-én.]

Ugyanazon temesvári Haszon pasának Dobó Ferenchez írt levele

Köszönetünket írjuk, mint esméretlen Nagyságos úrnak. Megértettük, hogy Nagyságod az erdélyi vajdának nemzetségéből társat vettél volna magadnak,¹⁹ mely asszonnyal Erdélyországban egy várat is adtanak, kinek neve Vécs, melly e mái napon is kezednél volna. Tudja Nagyságod, hogy mind István királyt és mind az mostani Zsigmond vajdát az hatalmas császár hozta e méltóságba, melyben voltanak, és mostan is vannak,²⁰ kiben eszköz és szerző én voltam. Az ő kedvéért az akaratom, hogy Nagyságodat ennél is nagyobb méltóságra és böcsületes tekintetre vigyem, hogyha az hatalmas császárnak hív léssesz, és az erdélyi vajdával is, Báthory Zsigmondal önagyságával egyet értesz, és az némettől orcádat elfordítod, és kezedet megvonszod, kitől nagyságodnak oltalma nem léssen. Ím, írtam ifjú Báthory Istvánnak, önagyságának, hogy adjon helyt intésemmek. Fejemre veszem, hogy mind országtok, szép jószágtok és fejetek, feleségtek, gyermek[e]tek békével megmarad, és az hatalmas császár szárnya alatt miképpen Erdélyország és több nemzetes tartományok nyugodalomban lésztek. De ha Nagyságtok vakmerőségre veti magát, és az én intésemet megvetitek, az hatalmas császárnak engedetlenek lésztek, és ellene fegyvert vonszotok, ím előttetek léssen, mi magunkat el nem rejtjük. Meglátjuk, mi tehetségek léssen az németeknek, mint ennek előtte való időkbén Temesvár és Sziget elvételében mi tehetségek lőn? Nyilván vagyom pedig Nagyságodnál az hatalmas császárnak rettenetes ereje, mind az tengeren túl való hada és az tengeren innét való, elérkezik. Semmiképpen az nagyságos vezér pasa az Német Birodalomhoz addig nem kezd, míg Magyarorszá-gban egy palánk marad, mindeneket fegyverrel és tüzzel megemész, se fejetek, jószágtok,

19 Dobó Ferenc első felesége somlyói Báthory Erzsébet volt.

20 Báthory István 1586-ban meghalt, így a levél írásakor már természetesen nem ő volt a lengyel király.

feleségtek, gyermek[e]tek meg nem marad, mindenek az hatalmas császár fegyvere miá megemésztetnek. Ha Nagyságodnak ez dologhoz akarata lészen, mindjárt minden félelem nélkül és késedelem nélkül énhozzám megbítt emberedet peccétes leveleddel Szarvasra küldjed, kiből értsem minden akarodat. Fejemre, mind az hatalmas császárnál és nagyságos Szinán pasánál megszerzem dolgaidat, hogy mind szép házatok, jószágtok, fejetek, feleségtek gyermekestül megmarad nagy nyugalomban. És az hatalmas császár hívségedet látván nagyobb méltósággal és tekintetes böcsülettel s méltósággal meglátogat és mindenben kegyelmességét a Nagyságod fejéhez megmutatja. Semmi késedelmet és halogatást Nagyságod ebben ne tégyen, énnékem hamar értésemre adjad. Nyilván vagyon Nagyságodnál, ez elmúlt időkben János királynak Budát szultán Szulimán néki ígéré, kit meg is teljesíte, fiúról fiúra benne megtartotta. Bizonynal higgye Nagyságod, valamit az hatalmas császár kegyelmességéből ígér, megadja fiúról fiúra, minden kétség nélkül. Istennek akaratából, ha az dolgot véghez visszük, Báthory Istvánnak önagyságának adjuk az cseh királyságot, kit könnyen véghez viszünk, meglátja Nagyságod, és Nagyságodnak adjuk az kassai vajdaságot minden kétség nélkül, Nagyságod elhiggye. Datum ex Simánd, die 4. Septembris, anno 1593. [Kelt Simándon, 1593. szeptember 4-én.]

De ezekbe vévén ezek is az eszes urak, hogy csak a mi nemzetünknek s országunknak veszedelmére néznének mindezek, megveték az beglerbég ajánlását, és szép választ is íra Báthory István ugyanőnéki, mely szóról szóra így vagyon, a mint következők.

Ecsedi Báthory István válasza az beglerbég levelére

Nagyságodnak, mint szomszéd uramnak, illendő dologban szolgálatomat írom. Az Nagyságod levelét énnékem megadák, melyben int Nagyságod engemet az török császárnak hívségre mind ígérrettel és mind fenytékkal. Kire Nagyságodnak azt írhatom. Hiszem, hogy Nagyságodnál nyilván vagyon, hogy az én kegyelmes uramnak, az fölséges római császárnak és Magyarországnak királyának ő udvarának bírása és tanácsa vagyok,²¹ melynek hittal is köteles vagyok, légyen az Istennek hála. Istennek jóvoltából az többi között nem alább való szolgája is vagyok. Innét megítélheti Nagyságod, ha férne-é és illenek-é énhozzám az, amit Nagyságod éntőlem kíván. Az, mit pedig Nagyságod énnékem ígér, az mind az én kegyelmes uramé és fejedelmemé Isten után. Hol pedig Nagyságod engemet fenyeget az török császár fegyverével, mind az tengeren túl és mind pedig az tengeren innét való hadával, erről én Nagyságodnak sokat írhatnék, mert Nagyságodnál is nyilván

21 Országbíróként ecsedi Báthory István Rudolf magyar király (1552–1612, uralkodott 1576–1608, német-római császárként II. Rudolf 1576–1612) tanácsosa is volt.

vaygon, micsoda haddal jött légyen Szinán pasa.²² Azt is jól értem, a kazulokkal [perszakkal] és egyéb nemzetségekkel minémű nagy ügye légyen az török császárnak. De, hogy Nagyságodat sok szóval ne bántsam, az Isten, az, ki az eget és földet teremtette, az magyar nemzetséget minden egyéb kereszttyén híveivel egyetemben megoltalmazta az felfuvalkodott pogányságnak ellene, meg sem rövidült az Istennek keze, hogy az övéinek jót ne cselekedhessék mostan is, mint régi időben. Ez pedig Istennek mindenkor tulajdon cselekedete volt, hogy az alázatosakat felemelje és az felfuvalkodtakat leveesse és megrontsa. Nyilván lehet Nagyságodnál, hogy az mi kegyelmes urunknak és fejedelmünknek gondja vagyion országára, és az egész kereszttyénségnek kengyelben áll az lábuk. Meglátja az, ki az török császárnak erre az ok nélkül való méltatlan hadra és frigytorésre tanácsot adott és felindította, ha urának használt-é ezzel, és birodalmának jót kívánt-é, az vagy pedig romlására való tanácsot adott. Nagyságodnak hosszú életet és jó egészséget kívánok. Datum in Castro nostro Bátor, die 27. Septemb. anno 1593.[Kelt bátori táborunkban, 1593. szeptember 27-én.]

Ezeknél sem végezhetvén azért semmit is, és látván, hogy nincs nagy módja az római császár által nekünk adott oltalmának megtörésében, nagy szemtelenül meg mást keresse, ki által bennünket elszakaszthasson az mi kegyelmes uraink oltalmától. És íme, igyekezete szerint úgy találá nemrégén Bocskai Istvánt.²³ Kinek színe alatt, tudjuk, mely mostoha kézzel nyúla a mi szegény országunkhoz, holott csakhamar elvevé Pestet, Hatvant s Esztergomot, mely Esztergomot csak azelőtt való esztendőben is megszállván, sok ezer emberét veszté alatta, és ugyan el kelle pironkodni alóla, ellene állván az Őfölsége hatalma. Melyhez azután ki könnyen jutott légyen, sok ezer kereszttyéneknek rabságra való vitélével, nyilván vagyion.²⁴

Innen nekibátorkodván, Érsekújvárhoz is hozzáfoga, és ha Isten csudálatosképpen egy ember által meg nem tartja vala, bizonynyal megveszi vala azt is,²⁵ de az ő latorságít hazánk öregi eszkekben vévén, nem hagyák továbbmenni a dolgot, látván abból utolsó veszedelmünknek következését, hanem mégis az ő kegyelmes urukhoz, koronás királyukhoz és azoknak vérekhez folyamodának. Ezek pedig, mint kegyelmes fejedel-

22 Kodzsa Szinán pasa nagyvezír 1593 augusztusában indította meg magyarországi hadjáratát, amely tulajdonképpen a tizenöt éves háború kitörését jelentette.

23 Bocskai István (1557–1606) 1605–1606 között Erdély, illetve Magyarország fejedelme.

24 Pestet és Hatvant 1604-ben Lala Mehmed pasa nagyvezír visszafoglalta, ám Esztergom ostroma nem járt sikerrel. 1605-ben, az újbóli ostrom alkalmával azonban a védők valamivel több, mint egy hónap ostrom után feladták a várat.

25 Nem egészen világos, mire gondol a szerző Érsekújvár kapcsán. Esztergom elfoglalása után Lala Mehmed nagyvezír csapatai valóban ehhez a várhoz vonultak tovább, amelyet azonban védői Mátyás főherceg parancsára még megérkezésük előtt átadtak Bocskai tiszteinek, akik aztán nem engedték be oda a velük szövetséges oszmán hadakat.

mek, bevénvén őket, az országban békességet szerzének.²⁶ De nézzed Istennek büntetését! Nem akará ő szent fölsége, hogy Bocskai, aki a háborúnak oka s szerzője volt, békességét hazájának láthatná és véle élhetne. Sőt azt se bírhatná, amit a fejedelmek néki ígértenek s adtanak vala a keresztyén vérontásnak kíméléséért.²⁷ Bocskainak halála után mégis több olyan embert keres vala a török. És nem sok idő múlva azután megkínálá Illyésházi Istvánt, de ez, eszes ember lévén és tudván amannak latorságát, könnyű válasszal bocsátá.²⁸

Látván azért a török, hogy nem fog a vénen ravasz tanácsa, az ifjakhoz foga, és Homonnai Bálintot ülteté fel.²⁹ És Nagy András által nékilázasztván a hajdúságot, azt akará, hogy királlyá választassék Homonnai. Sőt az ináncsi gyülekezetre bizonyos követit bocsátván a török, fejedelmi titulusokkal illetteté őtet, és minden úton s módon azon mesterkedék, miképpen fogasson fegyvert a mi nemzetünkkel, és a római császártól minket elszakasszon.³⁰

De ott sem vihetvén elő dolgát, csakhamar azután Báthory Gábort, az erdélyi fejedelmet kezdé sarkallani, és mind a magyar s mind a lengyel királyságra ingerleni. Ez sem akarván azért kívánságának engedni, okot vón a török, hogy őtet az erdélyi fejedelemségből nem sok idő múlva kikergetné Bethlen Gábor által.³¹

Itt a mi nemzetségünk hosszú viszálykodási és háborúi után egy kevésbé megcsendesedék, és nagy bő költséggel a mi kegyelmes fejedelmink a törökkel is frigyvet vetének,³² melyben oly szép nyugalomban élnek vala, hogy emberi nyom hasonlót Magyarországban nem ért volt. Fejedelmink is oly kegyelmességgel valának hozzánk, hogy majd semmit nem tudunk vala kívánni, amit Öfölségektől meg nem nyernénk. Semmi adózást se nemesek, se urak nem adunk vala se királyunknak, sem a végekre meg a közjóra is, egyedül csak a mi kegyelmes uraink, koronás királyink oltalmokra támaszkodván, hanem ki-ki mind úgy élt közülünk, s sáfárkodott javaival, valamint szerette,

26 Az 1606-os bécsi békét Rudolf nevében öccse, Mátyás főherceg kötötte a magyar rendek képviselőivel.

27 Bocskai nem sokkal a bécsi béke végleges megkötése után meghalt.

28 Illésházy István (1541–1609), magyarországi főúr, a Bocskai-felkelés egyik vezetője, 1608-tól haláláig Magyarország nádora.

29 Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609) magyarországi főúr, a Bocskai-felkelés egyik vezetője, a fejedelem őt jelölte ki utódának az erdélyi trónra (de a rendek végül Rákóczi Zsigmondot választották). 1608-tól haláláig Magyarország országbírója.

30 Az 1607-es, Nagy András által vezetett második hajdúfelkelés vezetői Ináncson tárgyaltak a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség képviselőivel. Noha Homonnai Drugeth Bálintból ténylegesen uralkodót akartak volna csinálni, a magyarországi főúr nem vállalt velük közösséget. A hajdúk ténylegesen kapcsolatban álltak a magyarországi Hódoltság oszmán vezetőivel.

31 Báthory Gábor (1589–1613) 1608-tól haláláig volt Erdély fejedelme. Uralmát Bethlen Gábor döntötte meg.

32 A magyar király és a szultán közötti 1606-os zsitvatoroki békét hosszas huzavona után 1617-ben sikerült Bécsben megújítani.

és oda fordította, ahová akarta. Ehhez, amint mondám, oly épen megvala minden szabadságunk, mint a régi szent királyok idejében. Koronánk is benn lévén hazánkban, méltán arany időnek mondhattuk azokat a kevés esztendőket.

De tekintsed, mint meg irigylé ezt az ördög s a pogány! És mennél több javát látá hazánkknak, annál nagyobb ellenséges dolgot kezdte ellene. Holott felbontván a felül megírt szép békességét szegény sok haboktúl hányattatott hazánkknak, valami nyughatatlan s éretlen hazafiai kimondhatatlan háborúban hozák ismét hazájukat. Mely alkalmatosságot látván a török, régen efféle dologra készített és Erdélyen, Lippán, a lengyeleken és sok egyéb helyeken jól megpróbált emberét kapá, Bethlen Gábort, mint kovács fogóját.³³ Ki ő is, nagy kész voltát ajánlván, véle jól tött urának meg akarván nevelését hálálni, nem gondola sem a császárnak adott erős hitlevelével,³⁴ sem a keresztyn vérontással s nemzetünk veszedelmével, sem egyéb országoknak rút, gyalázatos pusztulásával, hanem nagy felfuvalakodva és azokon ugyan örvendezvén szolgál vala minden úton s módon urának, a töröknek. És nemcsak magát vagy Erdélyt és Magyarországot, de a körülöttünk levő több tartományokat is, amint maga levele és ígéreti tartja, a török zsámolyivá akarja vala tenni. Mely szolgálataival Szkender pasának írt levelében imígyen dicsekedik.³⁵

Szkender pasához írt levele Bethlen Gábornak

Tekintetes és nagyságos pasa, Isten minden jót adjon Nagyságodnak. Minémű igaz atyafiúsággal, hálaadó jóakarattal igyekeztem légyen én Nagyságodnak szolgálni eleitől fogva, a fölséges Isten lehet nekem abból bizonyosságom. De nem tudom, miért, Nagyságod én ellenem sok időtül fogva, mind a Fényes Portán, mind egyebütt veszedelmekre sok vermet áoszt. Melybe, hogy belé ne essem, a nagybatalmú Isten ez óráig megoltalmazott. Én Nagyságodnak soha nem vétettem, sőt, valamiben tudtam, kedvét kerestem, és csaknem adófizető szolgálja voltam, mert minden esztendőben sok ajándékot, ezüst marhát, pénzt, sőt, kellett Nagyságodnak fizetnem. Melyekről testisem [igazolásom] vagyon, és mikor ideje leszen, előállatom. Abból meglátja az Fényes Porta, mint szolgáltatta Nagyságod

- 33 Az utalás Lipppa 1616-os oszmánoknak való átadására vonatkozik, amelyhez a több oldalról szorongattatott Bethlen Gábornak saját helyőrségét ostrommal kellett a várból eltávolítania; illetve arra a tényre, hogy az 1616-os oszmán–lengyel háborúban nem kerülhette el a szultán parancsának teljesítését és seregével megjelent a hadszíntéren – még ha taktikusan le is késte a hadi cselekményeket.
- 34 Bethlen Gábor viszonyát a magyar királyhoz először az 1615-ös első, majd az 1617-es második nagyszombati egyezmény rendezte.
- 35 Szkender pasa († 1621) kanizsai beglerbégként azon oszmán csapatok vezetője volt, akit a szultán Bethlen Gábornak Erdélybe való bevitelére rendelt. Az évtized második felében a lengyel fronton volt az oszmán sereg egyik főparancsnoka.

Erdélyt. Szemben is követemnek szépen szólt Nagyságod, sok esküvésekkel ígérte mindenkor jóakarátát, de azonban mindenkor az én veszedelmemre igyekezett. Ez ideig mindent elszenvedtem, türtem. De mostan, Erdélyországból kijövén, aminémű hitető levelet Nagyságod az szászoknak íratott, ez estve hozák kezemhez. Melyet mikoron megolvastam volna, igen sokat csudálkoztam rajta, hogy Nagyságod mégis nem akar megszűnni az Erdélyben való praktikálástól, holott semmi igazgatása nincsen Nagyságodnak Erdélyben. Ne is gondolja azt, hogy Erdélyre nekem gondom nem volna. Kérem azért Nagyságodat, efféle praktikának hagyjon békét, Erdélybe ne írógasson. Mert bizony nem viszi véghez azt a dolgot azokkal, akikkel elkezdette. Sem én a Nagyságod dolgait nem igazgatom, minthogy nem én tisztem, azonképpen Nagyságod az én dolgaimat ne igazgassa, holott semmi igazgatást reád abból nem bízott senki. Bizonnyal elhiggye Nagyságod, hogy én is tartom oly szolgáljának magamat az én kegyelmes uramnak, császáromnak,³⁶ mint Nagyságod. Szolgáltam is, és most is naponként szolgáló őhatalmasságának igazsággal. Melyet, im, most is megbizonyítottam. Mert az egész magyar nemzetet szintén úgy hoztam őhatalmassága lábaihoz, mint szintén Erdélyt.³⁷ Ezek immár őhatalmasságának énelem együtt igen igaz hívei lesznek. Mostan Pozsonyban lakom a magyar székebe, a korona kezében vagyon, Istennek hála. Tizednap után a magyarok királyt választanak maguknak. Ferdinándnak³⁸ minden hadai egybegyűltek vala, több volt hatvanezernél. Az bécsi hidak előtt vittunk meg vélek, és az nagy Isten az hatalmas császárnak egészségben szerencsés győzedelmet adott ellenük, megvertük az ellenséget, az Dunán általkergettük és Bécs mellé szorítottuk. Mostan minden hadainkat helyhezítettük mi is reájuk ismét, és, ha Isten adja, Bécs is rövid nap én kezében lészen. Az egész Csehországot, Morvaországot, Slézia országot [Sziléziát] az hatalmas császár jóakaróivá csináltam.³⁹ Azonképpen hadak mind mellettem vadnak, és minden országból követeket bocsátanak az Fényes Portára. Így szolgáló én őhatalmasságának. De Nagyságod mégis alattomban akarja az én országom népet tőlem elhitetni, pártot üttetni vélek. Kiért bizony soha nem szolgáló. Isten légyen Nagyságoddal. Írtam Posonyban, 4. Novembris, anno 1619 [1619. november 4-én].

Bethlen Gábor, Nagyságodnak atyjafia

- 36 Értsd: a szultánnak; aki ekkoriban II. Oszmán (1604–1622, uralkodott 1618-tól haláláig).
- 37 Bethlen Gábot a kassai gyűlés 1619 szeptemberében a magyar rendek vezetőjévé választotta (bár az kétséges, hogy a rendek mekkora hányada vett részt a közvetlenül a hadjárat megindulása után megtartott *generalis congregatió*n). Az oszmán hatalom viszonya a hadjárat kezdetekben ambivalens volt, II. Oszmán a helyzet megvizsgálására elküldte követét, Deák Mehmed pasát. Bethlen természetesen azzal érvelt, hogy a szultán érdekében cselekszik.
- 38 Habsburg II. Ferdinánd (1578–1637), 1618-tól cseh és magyar király, 1619 augusztusának végétől német-római császár.
- 39 Bethlen Gábor és az 1619 augusztusában alakult *Confoederatio Bohemica*, illetve az általuk királlyá választott Pfalzi Frigyes között folyamatosan jártak a követek a hivatalos szövetségkötés előkészítése végett.

Annyira vivé a dolgot, hogy Csehországnak és egyéb tartományoknak követit is sok ajándékokkal a Portára beszéllette vala, azokat is teljességesen el akarván szakasztani a keresztyén monarcháktól.⁴⁰ Emellett megvetttven a mi nemzetünkkel is a ő igaz választásból lött urukat s koronás királyukat, ki hatalmas is, és az régi szent királyok véreből való is, a szent és királyi vérből való fejedelmek ellen, magát, ki rút és fertelmes életű, erőtlén, vérszopó tyrannus [zsarnok], hamis, istentelen és az, ki török tején s kenyeren nevedett, ki ugyan rabja is, minden jó rendtartásunk és szabad választásunk ellen nevezteté királynak.⁴¹

Mely királyságra való választásáról, kinek az török császár parancsolatából kelle meglenni, mint tudakozzék magától Bethlentől az budai vezér pasa szép látogató levele által,⁴² és mint szorgalmaztatja az ő ígéreti szerint való szomszéd országoknak a Fényes Portára küldendő követségeket is Vácról való ígéretinek betöltésével együtt, méltó, hogy értsük; szóról szóra így vagon.

A budai vezér pasa levele Bethlen Gáborhoz

Az Szent Jézus hitin való uraknak dicsősége és fényessége. Minden hozzám illendő dologban igaz barátságos szolgálatomat ajánlom Fölségednek, mint vitéz, szomszéd, királyságra menendő úr barátomnak. Mi légyen az oka, vitéz és szomszéd úr, fejedelmi barátom, hogy énnékem ennyi időtül fogva semmi üzenetet és levelet nem küldöttél, eleget gondolkodni nem tudok, holott az mi egymás között való atyafiúi barátságunknak szövetsége nem azt kívánta mitőlünk, hogy egymáshoz ilyen idegenséggel legyünk. Én azért Fölségedhez, mint vitéz fejedelmi úr barátomhoz, nem tűrhetém, hogy levelet ne küldjek. Vagyon-é fejed egészségben? És mit cselekedel? Az ország gyűlése mit akar teveled? Értenek-é egyet az urak, vagy mit akarnak veled? Az hatalmas császárnak parancsolata szerint választanak-é királyuknak tégedet, vagy nem? Mind egy s más dolgot értésemre adván, az miben az én atyafiúságos barátságom kívántatik, abban meg nem fogyatkozol. Csakhogy az kívántatik, az minémű igaz hívségedet és szeretetedet az hatalmas császárhoz mutatad, ezután is azon hívségben megmaradj. Az Portára menő magyarországi, cseh, morvai, slésiai [sziléziai], lusátiai [lausitzi], ausztriai követelek felől az mint az hatalmas császár Fényes Portáját informáltam, abban meg ne fogyatkozzam. Mert ha azokban fogyatkozás léssen, mind nékem és Fölségednek nem léssen javára. Az német királlyal⁴³ való békes-

40 Pfalzi Frigyes és a cseh rendek 1620 nyarán küldtek hivatalos követséget a Fényes Portára, Bethlen Gábor támogatásával.

41 Bethlen Gábort a besztercebányai országgyűlés 1620. augusztus 25-én választotta Magyarország királyává.

42 1618 májusától 1621 februárjáig Buda beglerbégje Karakas Mehmed pasa volt.

43 II. Ferdinándot érti alatta.

ségednek traktálását az hatalmas császár híre nélkül ne cselekedjed. Mert ha az császár híre nélkül cselekszel, és békességet szerzesz véle, és az hatalmas császárt kirekeszted belőle, nagy haragját vonszod az Fényes Portának magadra. Hogy pedig az hatalmas császár kegyelmességéhez inkább ragaszkodván voltaképpen bizhassál, nekem az tetszenék, most Fölséged adná kezébe Vácot az esztergomi bégnék.⁴⁴ Csak egy meghitt szolgálját küldené beléje, az ki velem egyet értene, találna az módot kezéhez való vételében, emberbéli kár nélkül. Oly móddal is cselekednék pediglen, hogy Fölségedet senki nem kárhoztatná érette. Így az hatalmas császár ezt megértvén, reménység kívül való jóakarátát várhatná Fölséged érette. Hiszem jobb most Fölségednek okossággal cselekedni, hogysemmint ezután is nyilván az, minek meg kell lenni fogadása s ígéreti szerint. Látja s tudja az nagy Isten, és esküszöm is az Mahomet⁴⁵ szent próféta hitire, ha lehetne, ma Fölségedet egynehány ország urává csinálnám. Ezt pedig az én írásomat ne arra magyarázza, hogy előmeneteltem vagy az hatalmas császár előtt való hűségemet, dicséretemet keresném, és Fölségedet azért kísérgetném, hanem az Fölséged javáért és előmenetéért cselekszem. Engem azért igen-igen jóakaró szomszéd úr barátjának tartván, minden időben bizvást parancsoljon. Valami az hatalmas császárnak javára és Fölségednek előmenetelire léssen, jó szűvel mindenben megmutatom atyafiúságos barátságomat. Ezzel légy jó egészségben sokáig, és magadra vigyázz. Datum Budae, 18. Julii, anno 1620. [Kelt Budán, 1620. július 18-án.]

Mondám azért, hogy fertelmes életű. Ehhez semmi bizonyosság nem kell, mivel ő azt oly nyilván és szemtelenül követi, hogy csak az nem látja s tapasztalja, aki személyét nem esmérí, vagy hírét nem hallotta. Melyről sok nyilvánvaló példákat is hozhatnánk elő, de mivelhogy az ő fertelmességének megmutatása sokakat másokat is meggyalázna, nem hozok magán való példát be, hanem ki-ki mind tekintsen cselekedetibe, ítélje, amint látja, vagy hagyjuk arra ennek bizonyítását, aki tagadója találkozik vádolásának.

Hogy pedig vérszopó s tyrannus legyen, annak bizonyítására is hosszú históriákat számlálhatnánk elő. De legyen elég például mindjárt első Erdélyből való kijövetelkor az Pozsony várasnál való harc. Azután a bécsi hidaknál. Meg hamar Bécs alá való farkallásában mennyi vele lévő keresztyént hagyja el! Követé ezt a Homonnánál való harc. Azután Lakompaknál. Ugyan másodszer is ott. Köpcsénynél is nem kevesen hul-

44 Vácot 1597-ben foglalták vissza Rudolf seregei, és a Budához nagyon közel fekvő vár visszaadását az oszmán fél minden egyes béketárgyaláson szorgalmazta – eredmény nélkül. A levél tanúsága szerint Bethlen Gábor is ígerte átadását, de 1619 végén a Habsburg oldal is felajánlotta a várat, amelyben ekkorra már magyarországi ellenfeleik helyőrsége állomásozott. Karakas Mehmed pasa 1619-ben még csak felvonult a vár alá csapataival, de 1620 novemberében egy rövid ostrom után végül el is foglalta azt, komoly presztízisvesztést okozva ezzel Bethlennek.

45 Mohamed próféta, az iszlám vallás alapítója.

lának el.⁴⁶ És ezeken kívül együtt is, másutt is, ki tudná mind előszámlálni, mennyi nemzetünkbeli vitéz embert vesztett-el? Tudjuk, Hainburg alatt is mint jára, és Prágánál is mennyit vágata le a magyarokban.⁴⁷ Többire mint a barmot, úgy nem kímélé nemzetünket.

Elhagyom előszámlálnom, ugyan az ő árultatása miatt mennyi magyar veszett azelőtt Brassónál, Erdélyben. Hogy Radul vajdával megvívék szegény Báthory Gábor, arról sem emlékezem.⁴⁸ Mennyi magyart vágata, ölete s örök rabságra vitete erdélyi fejedelemségre való menetelében, és azután, midőn Lippát az töröknek magyarral veve meg az magyartól! Mit cseleküvék az Aradban valókkal? Majd nyolcszázig valót veszte el azokban is.⁴⁹ Nem számlálom elő azt is, hogy melléje adván magát az töröknek Moldovára mentében a lengyelek mennyi kárba esének miatta, és minémű nagy keresztyén verontások is következének csakhamar azután.⁵⁰ Ezekből, hogy egész ifjúságától fogva, mint a vízkórságos ember a vizet, úgy ő a keresztyén vért itta, és többire ugyan förödött légyen benne, nyilván kitetszik. Nem kell erre sok bizonyítás, mert elég bizonyságok a testekből rakott halmok. És mivelhogy csak ez egynehány esztendő alatt történetnek mindezek, bizonyságok lehetnek azokon a harcokon forgott vitézlő magyarink, sőt, a maga levelei is, melyeket a pogánynak írogatott, és ide alá megíratatnak.

Ami az ő állhatatlanságát s hitetlen csalárdságát illeti, nincs oly bőszavú ember, aki azokat vagy ki tudná mondani, vagy le tudná jegyezni. Mert, hogy egyéb sok számtalan állhatatlanságát, tökéletlenségét s hitelenségét elhagyjuk, nem titok, hogy jótött urát, fejedelmét, Báthory Gábort, hiti ellen két vagy három ízben árulta el. És elvégre szokott iskolájában a török közibe szökvén,⁵¹ számtalan csalárdságot forgatott ura ellen, de kiváltképpen hamis leveleket formálván két dolgot hitetett el a törökkel: egyiket, hogy az ő ura, Báthory fejedelem, a töröknek nem volna jóakarója, és hogy a német császárral

46 Az 1612 óta Esterházy Miklós birtokában lévő Lakompak mezőváros mellett 1620 szeptemberében zajlott le a fejedelem vereségével végződő csata; Köpcsénynél pedig 1620. október 17-én verte meg Bethlen Gábor a kozák csapatokat.

47 A szerző Bethlen Gábor 1619–1620-as háborúskodásainak összes jelentősebb katonai összecsapását felsorolja az 1620. november 8-i Prága melletti, fehérhegyi ütközettel bezárólag, amelyben szintén részt vettek Bethlen Gábor egyes csapatai.

48 1612. október 14-én Földvárnál Báthory Gábor erdélyi fejedelem csatában legyőzte Michael Weis brassói bíró és Radu Șerban volt havasalföldi vajda ellene szövetkezett seregeit. Ugyan ekkorra Bethlen Gábor már másfél hónapja oszmán területre menekült, a Szász Universitas és a fejedelem konfliktusa még korábban kialakult, amikor Bethlen Báthory Gábor egyik legfontosabb tanácsadója volt.

49 Bethlen Gábort 1613-ban oszmán csapatok vitték be a fejedelemségbe, Iszkender pasa vezetésével; Lippa átadásának rendhagyó körülményeiről lásd a 33. jegyzetet; Arad palánkvára ugyanekkor került oszmán kézbe.

50 Bethlen Gábor kényszerű részvételéről az 1616-os moldvai oszmán–lengyel háborúban lásd a 33. jegyzetet!

51 Bethlen Gábor 1612. szeptember 1-én szökött Báthory Gábor haragja elől oszmán területre.

praktikálta a török ellen. Másikat, hogy nagy sokpecsétű leveleket formálván azokat mutogatta a vezéreknek, hogy őtet az erdélyiek kívánák fejedelmeknek, és hogy kérnék is, hogy közikbe menvén megszabadítaná őket a Báthory fejedelem igájától. Ezt pedig az, aki a Portán véle volt, és ezen dologban is munkálkodtatta, hiti szerént megvallotta. Mely alkalmatossághoz keresés nélkül jutván a török, nagy erőt ada melléje, törököt s tatárt, és minden keresztyén erő nélkül s hívatlan bemenvén Erdély tartományába, urát, akinek egynehány ízben megesküdt erős hittel, kikergeté országából, és gyalázatos halállal meg is öleté.⁵²

Azután Mátyás császárral őfölségével confederálván [itt: kiegyezvén] és nagy erős hitleveleket adván sok dolgokra ígéré magát.⁵³ Melyeket mint állott légyen meg, nyilván megtetszik. Mert, noha arra kötötte vala magát, hogy semmit Erdélytől el nem idegenítene, mindazáltal nemcsak hogy el nem idegeníté, de Lippát, amint elébb is mondtam, és a körülvaló egynehány szép erősséget erővel megvévén a töröknek adá. Kiről minémű levelet írt légyen Lippa alól Haszán pasának, kostantinápolyi fővezérnek,⁵⁴ im szóról szóra leírom.

Bethlen Gábornak a fővezérhez Naszuf Haszán pasához írt levele

Tekintetes és nagyságos vezér pasa, nekem mindenben jóakaró, böcsületes uram, Isten Nagyságodat éltesse, szerencséltesse és egy napját a földön sok ezerré tévén, a hatalmas, győzhetetlen császár⁵⁵ szolgálatában boldog előmenetelekkel látogassa.

Mennyi esztendőtlől fogva hatalmas, győzhetetlen császárunk és Erdélyország között idegen-séges veszekedés forgott Lippának elvétele és foglalása miatt, nem tagadhatjuk, sok és igaz nyilvánvaló okok miatt annak megadására sem az ország, sem az eddig való fejedelmek nem mehettek. Mert miólta a régi magyaroknak elei Szkítiából kijött, és fegyverekkel ezeknek a földeknek lakosít elfogyatván az országot magáévá tőtte, soha semmi időben a magyar nem-

52 Bethlen Gábor mindvégig tagadta, hogy része lett volna Báthory Gábor meggyilkolásában; a fejedelmet ugyanis hajdúk ölték meg 1613. október 27-én. Tizenöt évvel később, 1628-ban Bethlen díszes temetést rendezett elődjének.

53 A szöveg a 34. jegyzetben említett 1615-ös első nagyszombati egyezményre utal; ezt a kortársak számos esetben hívták *confederatió*nak, noha az szövetségekötésként (ami a szó elsődleges jelentése lenne) nemigen értelmezhető.

54 A levél keltekor, 1616. június 14-én a nagyvezíri posztot Öküüz Mehmed pasa töltötte be (1614 januárja és 1616 novembere között). Az itt közölt „Naszuf Haszán pasa” névváltozat feltehetőleg két személy összekeveréséből adódik. A Bethlen Gábort trónra juttató nagyvezírt Naszuh pasának hívták (őt azonban bukásakor, 1614 januárjában kivégezték, így nem lehet a levél címzettje); 1617 júniusa és 1618 májusa között pedig Buda beglerbégjét Nakkás Haszan pasának hívták. Lippa átadásakor a pozíciót Kádizáde Ali pasa töltötte be.

55 A szultán, jelen esetben I. Ahmed (1590–1617, uralkodott 1603-tól haláláig).

zetség felől azt nem hallottuk, sem nem olvastuk, nemhogy várakat és városokat és tartományokat, de még csak egy talpa alja földet is fegyvervonás, vérontás és halál nélkül, ajándékon senkinek adott volna. Miólta az ottomány nemzetség is vélek hadakozik, valamely várban csak magyar vitézlő nép találtatott, akármely erős viadal ellen is meg nem adták magukat, inkább egy lábíg lakóhelyekért megöletettek. Mindezekről Nándorfehérvár, Temesvár, Gyula és Sziget elég bizonyságok.⁵⁶ Mostan a mi cselekedetünk és a hatalmas császárhoz mutatott igaz hűségünk ennél sokkal különben vagyon. Mert Lippa várának megadásával, hogy őhatalmasságához igaz hűségünket megmutassuk és bizonyítsuk, sok németes emberek praktikájából és a benne valóknak pártolkodások miatt, s hadainknak is sokféle veszekedések miatt sok jámbor vitézinknek halálokkal vérontásokkal nem gondolván, a városat ostrommal, a várát is erős viadallal vöttük kezünkhez, hogy őhatalmasságának kedveskedhessünk. Holott a német részéről, noha őhatalmasságának békességnek színe alatt sok ajándékokat visznek, mindazonáltal másfelől Homonnai Györgyöt Erdély országára, Sorbán vajdát Havasalföldre haddal készítik és indítják.⁵⁷ Ide is pedig, Lippa várának, segítséget és hadat bocsá[to]ttak volt ellenünk. Kiket mi idején korán ide való sietségünkkel megelőzvé, a várása immár kezünkben volt, mikor segítségökre érkeztenek, de azért egyszersmind a várát is vittatván és a mezőbéli ellenségünk ellen is harcolván, az Úristen úgy akarta, mind a kettő között annyi előmenetelünk lött, hogy a vár a kezünkbe akadott. Kit az ő idejében megerősítvé az őhatalmassága kegyelmes parancsolata szerint Lippa várát [a] hozzá tartozó öt várakkal, kastélyokkal az őhatalmassága kedves, böcsületes hívének, temesvári beglerbégjének, a tekéntetes és nagyságos Mehmet pasának magunk kezéhez bocsátottuk.⁵⁸ Ilyen emlékeztetre méltó hűségünknek megmutatásáért, kihez hasonlót a magyar nemzetség között, sőt, talán még más nemzetség közül is soha senki az ottomán nemzetséghez eddig meg nem mutatott, minémű kegyelmes oltalmat és minden jókat várhassunk a mi kegyelmes, méltóságos császáruktól, utána való vezéritől, minémű szeretetet és barátságos jóakaratot, az egész muszurmány nemzetségtől pedig minden háladatoságot, azt csak az nagy Istennek és a széles világon minden nemzetségeknak emlékeztetben maradandó ítéletekre támasztjuk. Fejünkkel, életünkkel, sok jó vitézink vérek hullásával ilyen nagy szolgálatot véghez vittünk,

56 Nándorfehérvárt (Belgrádot) 1521-ben, Gyulát 1566-ban foglalták el az oszmán hadak, Temesvárt és Szigetvárt pedig – ahogy a 7. jegyzetben már jeleztük – 1552-ben és 1566-ban. Mind a négy ostrom nagy véráldozattal járt.

57 Homonnai Drugeth György (1583?–1620) felső-magyarországi katolizált főúr, 1610 óta főkamrás, 1616-ban megpróbálta Bethlen Gáborral szemben megszerezni az erdélyi fejedelmi címet; Radu Șerban († 1620) 1602–1610 között, majd 1611 júniusa és szeptembere között havasalföldi vajda, Habsburg, illetve lengyel támogatással többször kísérelte meg visszaszerezni trónját és a Bethlen Gábor elleni 1616-os szervezkedésben is részt vett. Azzal, hogy Bethlen Gábor azt állította, hogy Lippánál is az ő csapataikkal kellett megküzdenie, az ellene összeesküvőket is rossz fényben tüntette fel, amellett, hogy a vár átadásával bizonyította hűségét.

58 Temesvár beglerbégje ekkoriban Deák Mehmed pasa.

és őhatalmasságának így is kedvét keresni igyekeztük. Mely dolognak minden állapotáról és őhatalmasságának előttünk álló kívánságinkról Nagyságodat ott benn való főkövetünk mindenképpen tudósítja és értésére adja.⁵⁹ Szeretettel kérvén Nagyságodat, igaz és méltó kívánságinkra mutassa szeretettel való jóakarátát. Kit én is országgal egyetemben minden időben vehessek háladatossággal. Tartsa meg az Úristen Nagyságodat sokáig jó egészségben! Datum ex Castris nostris ad Arcem Lippensem positus; die 14. Mensis Junii, Anno 1616. [Kelt Lippa vára melletti táborunkban, 1616. június 14-én.] Nagyságodnak jóakarattal szolgál Bethlen Gábor.

Ezen kívül is, amint számba vötték, harminchat pontban szegte meg ezelőtt [a] császárnak adott hitit, melyeket előszámlálni unalmas. Aki nem hinné, vegye elő az ő hitleveleit, és akkori cselekedetivel öszvevetvén, maga is megszámlálhatja.

Továbbá megszegé országának, Erdélynek adott hitit is. Mert noha köteles vala kit kit mind az ő igazságában megtartani, s arra is hittel köté magát, hogy soha semmine-mű hostilitást [ellenségeskedést] és nyilvánvaló ellenkezést a magyarországi királyok ellen nem kezdene, mindazonáltal mint állá azt is, meglátjuk. Sőt, az alatta valókra is búzt költvén, akármelyikre is, ottan megfogatta, és törvénytelen minden jószágit elfoglalta, amint példa Szilvási Boldizsár, Kornis Zsigmond (és mostanában Péchi Simon és Pethe György)⁶⁰ és sok egyebek, kiket magukat is hosszú rabsággal sanyargattatván és csaknem mezítelen hagyván, úgy bocsátotta el.

Pozsonyban is, végezvén főkommisszáriusok által véle császár urunk Őfölsége, nagy erős kötést tön ott is, és ugyan hitlevelét adá, hogy mindenek azon állapotban maradjanak, amelyben akkor voltak a besztercei gyűlésig.⁶¹ És hogy az idő alatt némely magyarországiaknak császártól elidegenedett szívüket engesztelni fogja, és hogy az egész ország viszont az Őfölsége kegyelme alá hajoljon, véghez fogja vinni, ígéré magát. Sőt, hogy az egész Csehországot, Morvát, Sléziát, Ausztriát az Őfölsége engedelmességére hozza, és hogy ellene állana Fridriknek is, a csehországi téli királynak,⁶² ha onnan el

59 Bethlen Gábor főkövete a Portán ekkoriban Balassi Ferenc volt, aki nem kapott engedélyt a távozásra egészen Lippa átadásáig.

60 Szilvási Boldizsárt és Korniss Zsigmondot 1616-ban a Homonnai-féle összeesküvés kapcsán tartóztatták le és noha kegyelmet kaptak, birtokaik nagy részét elveszítették. Péchi Simont 1621 májusában fogták el árulás vádjával; hetesi Pethe Györgyöt Bethlen szintén 1621-ben vetette fogságba, birtokait is lefoglalták.

61 1620. január 23-án Bethlen Gábor és II. Ferdinánd között a pozsonyi országgyűlés keretei között fegyverszüneti megállapodás kötött, amelyben a vitás kérdéseket a később megrendezendő besztercebányai országgyűlésre utalták.

62 V. Frigyes (1596–1632) 1610-től rajnai palotagróf és választófejedelem, 1619. augusztus 27-től Csehország királya, hatalma ténylegesen az 1620. november 8-i fehérhegyi csatával ér véget, így csak egy telet uralkodott, ennek révén ragadt rá a közkeletű gúnynév.

nem távoznék, nagy erős kötetést tőn arról is. De mint állotta legyen meg mindezeket is, nyilván nagyon. Holott kétszer szállotta meg az idő alatt Munkácsot. Nem ereszte Nyitrába is semmi élést. Komáromba s Győrbe is tiltá, hogy semmi élést ne vigyenek, és minden egyéb nyilvános ellenkedést mívele, amit mívelhete együtt is, másutt is. Sőt, nemhogy azon idő alatt, ígéreti szerint, abban munkálkodott volna, hogy az elidegenült szívűeket császár őfölségéhez a magyarok között csendesítette volna, de inkább széjjel mindenüvé az országba gyűlölséges leveleket hinte a császár ellen. Tanácsit kényszerítette, hogy a maga tanácsaságára esküdjenek, és akiben mi kis indulatot látott a császárhoz, nemhogy az elidegenülteket vont a császár mellé, de inkább a mellette valókat is üldözte s elvonta minden úton őfölségétől. Bátorította és biztatta Frideriket is, sőt, segítséget is küldvén néki, gyullasztá inkább a megnevezett országokat őfölsége [a] császár ellen, hogysemmint enyhítette volna.

Ennek fölötte a törököket sem hagyá nyugodni, hanem hogy Császár őfölsége ellen felvehetné őket, ilyen hamis levelet formála, és kimetszetvén az őfölsége pecsétit, réa nyomá, és [a] császár keze írását követvén, alája írja a császár nevét, követvén mindenben a cancelláriát. Hanem csak azt nem vevé eszébe, hogy soha semmi levél [az] udvartól a császár neve alatt magyarul ki nem megyen. Mely levele szóról szóra így nagyon.

Magnificis, generosis, egregiis regni nostri Hungariae capitaneis, vicecapitaneis comitibus, baronibus, centurionibus, decurionibus praesidiorum Újvár, Nógrád, Palánk, Gyarmat, Szécsény etc., fidelibus nostris etc. [Magyarországi királyságunknak nagyságos, nemzeti, vitézlő kapitányainak, alkaptányainak, gróffainak, báróinak, Újvár, Nógrád, Palánk, Gyarmat, Szécsény és más helyek századosainak és tizedeseinek, híveinknek stb.]

FERDINANDUS Secundus Dei gratiae Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Comes Tyrolis et Gorithiae, etc. Spectabilibus, Magnificis, Egregiis et Nobilibus, Baronibus, Capitaneis, eorumque Vicegerentibus, salutem et gratiam nostram. [Második Ferdinánd, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Stájerország, Karintia és Krajna hercege, Morvaország örgrófja, Tírol és Görz grófja, stb. A tekintetes, nagyságos, vitézlő és nemes báróknak, kapitányoknak és alárendeltjeiknek üdvözlésünket és kegyelmünket küldjük.] Előbbeni jó híveim, mi okból eszelköttetek, hogy országom és tisztem ellenem fölül való esztendőben támadatok volt, előttünk nagyon, és megértettük az mi híveinktől, palatinusunktól,⁶³ hogy amaz törökös Bethlen fejedelem kijövele kényszerített arra benneteket. De kegyelmünket és jóakaratusunkat ebben akarjuk megmutatni, hogy annak hívsége mellől elállván, az országot és az végházakat az mi hívségünkhöz adván

63 Forgách Zsigmond (1559–1621), 1618 májusától Magyarország nádora.

nekünk tartásátok, ha kedvünk- és kegyelmünkkel akartok élni. Mert jól tudjátok, hogy az idegen, török, pogány fejedelmektől nem függtünk, és titekete s országtokat el nem adtálak, mint az lator Bethlen. Sőt, mi azon vagyunk, hogy ha tőle elállotok, tinekete minden kegyelmünket adjuk, óról óra való fizetéseket megadjuk, és országtokat megszabadítom. Mert az mi haddal bocsá[to]ttuk az mi hívünket és hadviselőnket, hogy mindjárt Vácot az törökre megszállítom és azt megveszem, mindjárt Esztergom alá szállítjuk hadainkat, hogy lássák meg az mi hatalmunkat mind az törökök, mind az ő fiuk, Bethlen. Vos valere cupimus. Actum Viennae, Austriae, 20. Maii, anno 1621. [Jó egészséget kívánunk nektek. Kelt az ausztriai Bécsben, 1621. május 20-án.]

Ferdinandus

Laurentius Ferenczffi⁶⁴

Herencsényi István nevével is még hasonló álnok és csalárd levelet formála, hogy a fülekieket ellene felindítván szakadást csinálna közöttük.⁶⁵

Nem nagy csalárdság lön-é ez is, hogy Hainburgban majd három egész hólnapig vonatta a traktát?⁶⁶ És mind az franciai király követit⁶⁷ elhitette, mind a magyarországbélieket, hogy ő ugyan szíve szerint kívánja a békességet, és szánakodván a keresztyén vérontáson, általán fogva meg akarna császár urunk öfölségével békélleni? De hogy ott is minden dolga merő csalárdság lött légyen, csak abból is kitetszett, hogy mikor a traktában olyat kért volna, amit ingyen sem vélne, hogy Öfölsége néki engedne, mindazáltal Öfölsége, mint kegyes monarcha, szánván a keresztyén vérnek kiontását és országának ily nagy pusztulását s romlását, megígért s adott volna néki, és nem tudna már az Öfölsége nagy kegyelmessége előtt hová lenni s csavarodni, és véletlenül is találván azok az Öfölsége nagy kegyelmességi, két avagy majd harmadfél hólnapot kére, hogy ám bár megereszti az országot, de előbb nem lehetne, hanem Szent Jakab havának [júliusnak] első napján, és hogy a török engedelme nélkül azt nem is cselekedhetné, arra kérvén a megnevezett időt, hogy azonban a töröktől javallást venne, az Öfölsége császár urunkkal való békességnek véghez vitelére.

64 Ferenczffy Lőrinc (1577–1640) a Magyar Kancellária titkára, II. Ferdinánd Magyarországra írott leveleinek jó részét ő fogalmazta ebben a korszakban.

65 Herencsényi István füleki alkapitány, később a vár kapitánya; korábban Bethlen párthíve, de 1621-ben az ő közreműködésével veszik vissza a várat Ferdinánd csapatai. Az 1619–1620-as pozsonyi országgyűlés törvényeinek 27. articulusa értelmében száműzetésben kellett maradnia.

66 A II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti béketárgyalások Hainburgban 1621. január 25. és április 22. között zajlottak és gyakorlatilag semmilyen eredménnyel nem jártak, sőt, valószínű, hogy mindkét fél célja kizárólag az időhúzás volt.

67 XIII. Lajos francia király követei, Charles de Valois, Angoulême hercege, Philippe de Béthune, Selles-sur-Cher grófia és Charles de L'Aubespine, Châteauneuf márkija és Préaux abbéja látták el a közvetítés feladatát a II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közötti tárgyalásokon.

Mely ő kívánságát értvén a közbenjáró urak, úgymint a franciai király követi, és tudván, hogy a töröknek a tájban szokott kijönni ereje, a Császár Őfölsége kommisszáriusival együtt gyanakodni kezdenek hozzája, és ugyan megtapasztalák, hogy csalárdság volna e dologban is, mivelhogy kíváltképpen a végeket nem akarta kezéből kibocsátani a tőle nevezett napig. Melyekben, tudni való, hogy néki semmi haszna nem lőtt volna egyéb, hanem ha kereskedni akart volna vélek, mint Váccal. Mert ha a bányavárasokat és bányákat kívánta volna bizonyos ideig, az ő fősvénységének tulajdoníthatott volna, de hogy a végek dolgában már példánk is volt, méltán tarthattak mind a közbenjáró urak, s mind az Őfölsége kommisszáriusi a Bethlen csalárdságitól. Mely azután valóságosan ki is nyilatkozott, midőn a tatár kámnak nyilván azt írta, hogy azzal a traktával nem egyebet, hanem az időnyerést szerezné, hogy azonközben mind a török segítsége, s mind a tatár melléje érkezhessék.⁶⁸ Mely levele szóról szóra így vagyon.

Az fölséges Galga szultánnak, Destinek, Kapicsaknak és Novajnak fő szultánjának, az fölséges Devlet Giráj szultánnak,⁶⁹ nekünk kedves barátunknak és atyánkfjának adassék. Gábriel, Istennek kegyelmességéből Magyarországnak választott királya, Erdélynek fejedelme és székelyek ispánja. Felsőleges fejedelem, nekünk böcsületes és kedves, jóakaró barátunk s atyánkfja, az nagyhatalmú Isten Fölségednek minden dolgait tegye jó szerencsésé, ellenséginket éles fegyver alá adja, és napjait sokasítsa. Fölségednek böcsületes udvari szolgálói mihozzánk ez jelenvaló hónap az mi számlálásunk szerint huszonötödik napján békességgel érkezvén, méltóságos levelét nekünk megadták, és atyafiúi szeretetből köszöntését is, s barátságához illendő jóakarattal való maga ajánlást nyelvvel megmondották, az mellett az egy marokkézját nekünk bemutatták. Mely te felséged levelét nagy szeretettel olvastuk, nyelve által atyafiságos köszöntését barátságos jóakarattal való maga ajánlását kedves füllel hallottuk, ajándékát kedvesen vettük. És hogy fölséged mirőlünk, jóakarójáról el nem feledkezett, hanem ilyen messze földön való hadakozásunkban is szolgálói és levelei által meglátogatott, sőt, segítségünkre való hadának küldésével magát igéri, ezért az jóakaraterért az mindeneken uralkodó Istent áldjuk, felségednek atyafiságos jóakarathoz illendő jelekkel akarunk minden időben kedveskedni. Levelének rendiben tudósít Felsőged arról is, hogy Hatalmas Császár⁷⁰ parancsolatjából az elmúlt esztendőben az lengyelekre (kik Óhatalmassága országának elfoglalására jöttek volt) menvén erős hadaival, az nagy Isten felséged által azokat meggyalázta, verte, sok urakat kiket levágtak, kiket elevenen

68 Bár a szerző itt a krími tatár kánt véli címzettnek és a szakirodalom túlnyomó részében is ugyanez szerepel, a címzésből látszik, hogy az valójában Devlet Girájnak, a kalgának, vagyis a kánság második emberének szólt. A krími kán ekkoriban Dzsánibek Giráj (1610–1623, 1628–1635).

69 A krími tatár tradíciók szerint az uralkodócsalád, a Giráj dinasztia összes tagjának kijárt a „szultán” megszólítás.

70 Ti. az oszmán szultán, II. Oszmán.

elfogtak. Ezt is az hírt örömmel értettük, és noha az harc napja után tizenhárom nappal szintén az Dunán túl, Németországban is (ahol akkor mi is az német ellenséggel harcoltunk) meghallottuk volt azt az győzedelmes harcnak örvendetes hírét, de hogy maga is tudósít Felseged azon dologról minket, annál kedvesb minekünk. Hatalmas Császárnak és mindnyájunknak ellenségi ezután is mindenütt, adja Isten, úgy járjanak, port nyaljanak, Felsegednek orcája fehér legyen, és győzedelmes szerencsáját Isten növelje. Nekünk is az lengyelek nem barátink, kiknek mi soha nem vétettünk, sőt, Moldvában ezelőtt való negyedik esztendőben óerttek magunk is hadainkkal befáradván, Hatalmas Császárral őket megbékéltettük vala,⁷¹ de fogadásukat meg nem tartván, Őhatalmassága országára jövének, és amit kerestének, megtalálták. Az mi országunkra is az elmúlt esztendőben, mikoron mi az német császárnak lakóhelyére, Bécs alá mentünk vala, ahol maga személyében jelen volt, kijöttek volt, és sok károkat töttenek, mely ő cselekedetekért mi sem akartunk annak az nemzetnek baráti lenni.⁷² Értjük bizonyosan, hogy mostan Hatalmas Császár ellen erős hadat készítenek. Német császár is segítséget akar nekik küldeni, ha velünk megbékélhetnék, de az lengyel nemzettől nem szükség semmit félni, ők csak nyelvel, otthon vitézek, mikoron az sörtől megrészegülnek, de mihelyt ellenséget látnak, eszeket elfelejtik mindjárt, az kevélységért Isten őket méltán bünteti. Mi is akarván végére menni, mennyi hadat készíthetnek, bizonyosan végére mentünk, hogy húszezer kopjást, tízezer kozákot és húszezer gyalogot akarnának készíteni. Az lovas hadnak szerét tehetik, de az gyalognak nem lehet különben szerét tenni, hanem ha az német császár velünk megbékélhetnék, és küldhet gyalogot nekik, mert az ő maguk országában való gyalog semmire nem jó. Magunk állapota felől írhatjuk felségednek, noha sok erős ellenséggel volt és vagyon dolgunk huszonkét holnaptól fogva, mert nemcsak az német császár hadai, hanem az spanyol király és rim pápának is hadukkal kellett harcolnunk,⁷³ de még eddig, Istennek hála, ellenük győzedelmesek voltunk. Számát sem tudnánk megírni, mennyiszor volt harcunk velük, mivel ők sánca ássák magukat, s onnét szoktanak harcolni. Igazságot írunk, hogy az huszonkét holnaptól fogva harmincezret fogyattunk el az ellenségből. Prágánál az cseh király hadán esék valami szerencsétlenség,⁷⁴ és onnét az ellenség mireánk jött. Tizennyolc

- 71 Bethlen Gábor, akinek az 1616-os oszmán–lengyel háborúban sikerült lekésnie a hadi cselekményeket, minden alkalmat kihasználta, hogy hangoztassa szerepét a békekötésben.
- 72 A szöveg Homonnai Drugeth György diverziójára utal, amikor a már Bécs alá érkező Bethlen hátországát 1619 végén Lengyelországban toborzott csapataival megtámadta és a Rákóczi György irányítása alatt álló csapatokat Homonnánál megverte. Bár a fizetetlen hadak nem sokkal később elhagyták az országot, ez az incidens lehetőséget nyújtott a további előrenyomulás és a császári székhely ostroma esélyeivel kapcsolatban amúgy is kétségeket tápláló fejedelemnek bázisa hátrébb vonására és a Magyarországra való visszavonulásra.
- 73 Noha spanyol és itáliai zsoldosok valóban voltak II. Ferdinánd seregében, Bethlen Gábornak természetesen sem IV. Fülöp spanyol király, sem XV. Gergely római pápa seregeivel nem kellett szembenéznie.
- 74 A finom célzás a Fehérhegy melletti katasztrófális vereségre vonatkozik.

hétől fogva éjjel-nappal velük szembe szállván erős harcokat adtunk egymásnak. Mostan az békességfelől tractálunk [tárgyalunk] egymással, mi is jó szót adtunk nekik, csak azért, hogy Hatalmas Császár segítsége, kit mellénk rendeltének, elérkezhessek, és jobb alkalmatossággal mehessünk az ellenségnek gazdag országára.⁷⁵ Felette igen kívánnánk, hogy Felséged is küldene mimellénk jó válogatott tízezer vitézt, egy becsületes úr embert rendelve szerdárnak [fővezérnek] eleikben, kiknek szolgálatjokkal ellenségink ellen lehetnének ellenségesbek az győzelemnek elvételére az nagy Isten akaratából. Ha pedig Felséged maga személye szerint jönne mellénk, azt inkább akarnánk, és kijövetelével Felséged Hatalmas Császárnak is igen sokat szolgálhatna, magának több haszna lehetne, hogysesem az lengyeleken vett győzelemből. Mi Felségednek magunk is mellette lennénk, és oly gazdag országukban hordoznók, kikhez hasonlót soha az tatár nemzet nem látott, kincsel, rabbal mindnyájan megrakodhatnának az vitézek, csak jó húszezer embert köllene felségednek maga mellé válogatni, minekünk is lehet húszezer kopjásunk és húszezer gyalogunk, Hatalmas Császárnak is leszen tizenötezer oszmánda hada, az cseh királynak is leszen harmincezer embere, és így egy ellenség is minket meg nem merne várni, hanem minden országokat üresen hagynak nekünk az nagy gazdagsággal. Ezen dolgról magunk főemberétől felségednek bőségesen izentünk, kinek szavát, hogy Felséged elhiggye, és az mi kívánságinkat meg ne vesse, ebből szeretettel kérjük. Azon mi főemberünktől Felségednek mostan birtelen az minemű marhákat küldhettünk, azt szeretettel cselekedtük, Felséged vegye jó néven, mi is hadban, mezőn járó emberek vagyunk mostan, ha Isten adja, ezután magunk is felségeddel meg akarunk ismerkedni es különben is kedveskedni. Minket felséged tartson jóakaró Ahret kardosának.⁷⁶ Isten felségedet tartsa meg jó egészségben. Íratott nagyszombati király várasunkban, az mi számlálásunk szerint Szent György havának [áprilisknak] első napján, 1621. esztendőben.

Felséged jóakaró atyjafia

Gábriel

Csak nemrégén is mit cselekedék Bosnyák Tamással is, elég példája hamisságának. Holott erős hitlevelet küldvén néki, hogy már a jó békességet akarna általa végezni, megfogá hiti ellen mind ötet, mind ugyan akkor Pálffy Istvánt és egyéb főembereket, és felveré hadukat is.⁷⁷

75 A szultán 1621 februárjában valóban rendelt hadat Bethlen Gábor mellé, Deák Mehmed pasát nevezve ki a sereg fővezérének (ún. szerdárjának).

76 Ahiret kardesi (török): barátja a túlvilágon.

77 Bosnyák Tamást és Pálffy Istvánt a fejedelem hadai 1621 nyarán ejtették fogságba, Bethlen Gábor seregeinek újbóli előrenyomulása idején.

De mit csudáljuk ezeket, holott nemhogy ezekkel, de Istennel sem gondol? Mert, amint maga szájából hallotta a megholt palatinus, Forgács Zsigmond,⁷⁸ és sokan mások is, Bethlen nyilván mondogatta volna, hogy nem fejedelemnek való, úgymond, a mennyország: magát ítélvén nem oda valónak. És ismét, hogy lehetetlen, hogy ő üdvözüljön. Akit Thurzó Imre is megvallott.⁷⁹ És csudálván s beszélvén egy meghitt emberének azt mondta, hogy ugyan megrettent efféle szavaitól.

Hogy pedig mindezekben akadék nélkül futamatja lehessen, jeles, jó szolgatársakat választva azon töröknek szolgálatára maga mellé, de nem a megértét és tanácsosát az országbélieknek, hanem az ifját és éretlenét, hogy álnok csalárdságit eszékbe ne vehetnék. És mindenknek eleiben plenipotentáriusnak [teljeskörű felhatalmazással bíró követnek] választá Thurzó Imrét, ki huszonegy esztendőskorú ifjú vala; Rákóczi Györgyöt generálisnak, ki az is ugyanazon időbeli vala.⁸⁰ Ezek mellé rendelé Illysházi Gáspárt főkapitányának.⁸¹ Nádasdy Pált⁸² is felülteté, azon egy időben lévén azok is mindketten. És ezek neve alatt vesztegeté inkább, hogysémmint igazgatá országunkat, holott mind négyénél sem volt egy jó megért ember ideje.

És midőn ezeket mind ott hordozná Bethlen, ahol akarná, és őáltalok s vélek együtt az értelmességben a magyarországi főrendeknek némelyikét megfogattatta volna, mint szegény Dóczy András, kinek ugyan tömlöcében is lőn szomorú halála Erdélyben.⁸³ Némelyikét kikergette volna, mint a nagy jó emlékezetű nagy úr embert, Homonnai Györgyöt, kinek országa kívül nagy szánakodásra méltó halála történék.⁸⁴ Sokakat ismét közülük fegyverrel kergetvén proscribála [törvényen kívül helyezett], számkivete, és jószágukat minden törvény s igazság nélkül elfoglalá, még az ártatlanoknak is, kik még az Isten ellen is alig vétettek, juta törvénytelenességében.

Akkorbéli palatinusát is országunknak egynehány számú urakkal Posonyba szorítván, amit nem akartak volna, arra kényteleníté kezében való fegyverével, és így a maga mellé választott ifjakkal úgy kezdé Magyarországon is derekasan el a töröknek való szolgálatát. És először is az egyik főbb státuszt, úgymint a papi rendet, nemcsak

78 Forgács Zsigmond 1621. június 30-án halt meg.

79 Thurzó Imre (1598–1621) árvai főispán, 1620-tól a Királyi Tábla ülnöke, Bethlen Gábor egyik legfontosabb magyar párthíve.

80 Rákóczi György (1593–1648) borsodi főispán, Bethlen párthíve, 1619-ben egy ideig felső-magyarországi főkapitánya és tanácsosa. 1630-tól haláláig Erdély fejedelme.

81 Illsházy Gáspár (1593–1648) trencsényi és lipcsei főispán.

82 Nádasdy Pál (1597 k.–1633) vasi főispán.

83 Dóczy András († 1620) 1610–1618 szatmári (tiszántúli) főkapitány, majd 1619-től felső-magyarországi főkapitány. Bethlen Gábor támadásának elején Rákóczi György fogságba ejtette és a fogarasi várban, őrizet alatt halt meg.

84 Homonnai Drugeth György (lásd 57. jegyzet) 1620 júniusában, lengyelországi száműzetésben halt meg.

országunk szabadsága ellen teljességesen kirekeszté az ország közül,⁸⁵ de kiket minden jószáguktól megfosztván kegyetlenségével elkergete, kiket proscibáltata, kik pedig közülük, példájuk lévén a kassai szörnyű kínnal megöletett mártírok, ki imide, ki amoda bujdosának.⁸⁶ És így mindeneknek előtte az Istennek kenyeréhez nyúlván, úgymint az egyházi jószágokhoz, azzal hizlalja vala magát. Elfoglalá emellett Homonnai Györgynek, Dóczi Andrásnak, Esterházy Miklósnak és sokaknak többeknek is minden jószágokat, s ezzel is öregbíti vala töröktől vött hatalmát. És így kezébe vévén fegyverét, gyűlést hirdettete a palatinussal, ahová maga is híván az országbélieket, és egynéhány ezer emberrel ülén közöttük, valamit akara, mind azt cselekedé.

De hogy az ő urának, a töröknek mégis hasznosban szolgálhasson, s ő is inkább előmehessen dolgában, három dolgot vón kiváltképpen eleiben. Elsőt, hogy minden rendbélieket magához erős hittel kötelezzen. Másikát, hogy mindenet, és kiváltképpen az úri s nemes rendet, szabadságuktól megfosszon. Harmadikát, hogy országunknak erejét s hatalmát, ami kevés vagyon is, elerőtlenítse. Hogy így ezeket végbe vívén (mely mind török praktikából áll vala), annál inkább odahajthassa az országbélieket, ahová akarja, és a maga nemzetét maga s török rabjává tehesse.

Ami annak okáért az elsőt illeti, azt idején végbe vivé. Mert minekelőtte sokan csak tudnák is igyekezetit, már országunkat többire elfogta vala melléje, és mind urakat, vármegyéket, főnemes rendeket, kulcsos városokat, mind kapitányokat, végbéli vitézlő népeket és egyéb állapotbéli külső vitézlő rendeket erős hittel maga kötelességére kényszerítvén, uraltatja vala magát. És így mind magukkal az országbéliekkel, mind a végekkel, kulcsos városokkal, bányákkal bírván, maga őrzőit veté a koronához is,⁸⁷ úgy disponálván [rendelkezvén], rendelvén s parancsolván mindeneknek minden tartóztatás s kötelesség nélkül, amint szereti vala. Nem is közönséges kötelesség vala ez, hanem többire, mint a tanácsok szoktak esküdni a fejedelemnek, olyan hitnek formájával esküdtete mindenet meg. Sőt, hogyha csak legkisebbet lát, hall és tud is egyik

85 Az 1619–1620 fordulóján tartott, a nádor által királyi jóváhagyás nélkül összehívott pozsonyi országgyűlésen az egyházi rend nem jelent meg. Decemberben a gyűlés döntést hozott az egyházi rend politikai jogainak elvételéről, ám az országgyűlés törvényeinek 27. articulusa végül csak azt szögezte le, hogy a következő országgyűlésig maradjanak száműzetésben, amennyiben a fejedelemtől nem kapnak kegyelmet.

86 A kassai vértanúk az 1619. szeptember 7-én Kassán Rákóczi György hajdúi által megölt két jezsuita, Pongrácz István és Grodecz Menyhért, illetve Kőrösi Márk esztergomi kanonok.

87 A magyar korona 1619 októberében, Pozsonyban került Bethlen Gábor kezébe, aki Zólyomban helyezte el, majd 1621 tavaszán Kassára, majd Ecsedre szállíttatta és csak a nikolsburgi békekötés után, 1622 nyarán szolgáltatta vissza. Révay Péter koronaőr 1622 júniusában bekövetkező haláláig a korona mellett maradt, Kinchy András pozsonyi másodvárnaggyal együtt, de a Kassára szállításhoz Bethlen saját testőrsége, az ún. kék gyalogok egy hadnagyságát is a korona őrizetére rendelte, Buday Dániel vezetésével.

a másik ellen valamit, ottan bémondani tartozik. Ha nem cselekszi, azt is szintén úgy bünteti, mint aki arról szólott. És immáron ingyen csak annyira jutottak, hogy egyik a másikkal nem is mer jó szerrel már beszélni. Ha pedig valakiket magán beszélni látnak egymással, ottan szidalmazták és gyanakodnak hozzájuk, s mindjárt árulóknak kiáltják. Akármit parancsoljon akárkinek is, avagy Istene, avagy hazája, avagy nemzete, s ha maga ellen vagyon is, azt kívánja, hogy a néki való kötelességből mindazokat megcselekedje, amint ez rakva mindennapi példákkal.

Tudjuk azt is, hogy ez engedelmesség mellett kelle Vácot is Bethlen akaratóból megadni a töröknek a benne való kapitány által, mely mind Istene ellen, s mind országunk ellen vala.⁸⁸ Ezen engedelmességből kellett a vitéz népnek a keresztyén vérben förtözni, és magokat is mészárszékre adni. Ezen kötelességből kívánja azt is, hogy akit hagy megöletni, megöletessék mindjárt, akit meg hagy fogni, meg legyen fogva, s aki nek jószágát elvenni parancsolja, el legyen véve minden törvény s igazság nélkül, egyedül csak a néki adott hitben s kötelességben helyeztetvén mindezeknek erejét. Kit ő, jóllehet, ok nélkül talám, szintén nem cselekszik, mert afféle fejedelemségeknek, akik minden maguk kötelezése nélkül bírnak valami országokat vagy birodalmakat, nincsen egyéb szabott határuk, hanem csak a maguk tetszése. És így ő is minden kötelesség nélkül lévén, él privilegiumával. S nem is ok nélkül került az a kötelességet, elhagygyed, hanem hogy mint magából s örökéből, úgy rendelhessen s parancsolhasson országunkból, és az országbeli rendekkel is azt mívelhesse, amit akar, és hogy a török szolgálatában minden akadék nélkül inkább eljárhasson. Mert ha erre nem nézett volna, és maga telhetetlensége nem viselné, csak a természetnek törvénye is felindítaná valami jó rendtartásra, kiváltképpen felvévén a királyi nevet, ha nem egyebért, csak azért is, hogy ő a török rabja, méltán meg kellett volna kötelezni magát, hogy így, ha a mi nemzetünknek s országunknak valami veszedelmére kényszerítette volna vagy kényszerítene a török, lőtt volna a magyar nemzetnek adott kötelessége valami kis mentségére. Noha ahol a kötelességet felvőtte is, azokkal is eszerint cselekedett. Melyből világosan megteszik az ő nagy gonoszsága és nemzetünk s országunk veszedelmére néző igyekezeti.

Végbe vivé a másik szándékát is, úgymint, hogy szabadságuktól mindeneket megfosszon, tudván, hogy ha azt nem cselekszi, kevés futamatot vehet a töröknek való szolgálata, ki rabot, nem szabados embert kíván maga alatt lenni, és hogy maga is társ vagy szolga lésson inkább, s nem szabad úr abban, amit ő keresett. Megfosztá azért egész országunkat minden privilegiumtól, úgyanynira, hogy csak egy részét vagy országunk, vagy szabadságunk, vagy nemességünknek sem mutathatni, amellyet kicsinytől fogva nagyig mind fel nem forgatott volna. Holott minekelőtte még fejedelemnek nevezék is, már ő Kassán, valahányad magával összegyűlvén, Magyarország fejedelmének

88 Vác elfoglalásáról lásd a 44. jegyzetet.

hívattatá magát.⁸⁹ Azután Besztercén, ugyanazon szabad választása ellen, ahol egyik fő rendi országunknak jelen nem volt,⁹⁰ se Horvátország követi, sőt az egész Dunán túl való vármegyék ellenkező tanúsággal bocsá[to]ttak követeket oda, instructiójukban [követutasításukban] mindjárt első articulusuk (pontjuk) e lévén: A mi megnevezett követink császár és király urunk Őfölségének, úgymint rend szerint koronázott királyunknak böcsületit s méltóságát tartozzanak mindenképpen őrizni és megoltalmazni. Ezekén kívül is többire majd az egész országunkbéli főrendek és urak – egynéhány nyughatatlan emberektől megvalva – mind ellent tartottak benne. Noha halállal fenyegetné az akkorbéli országunk palatinusát is, mindazáltal ellene mondott.

Kiket Bethlen mind hátravetvén, sem a jó rendet, sem országunknak szabadságát nem tekintvén, ugyan királynak nevezetét magát, s így rontá meg ebben is szabadságát országunknak. És jóllehet, úgy vagyon, erős conditiókat [választási feltételeket] vőn fel, de tekintsük meg, s nem találunk csak egyet is bennük, amelyet sokképpen meg nem szegett s hátra nem vetett volna.

Megszegé emellett ama négy rendbéli fő szabadságát és privilégiumát a nemeseknek, és felforgatá minden egyéb rendes statutumit [törvényeit] s végezésit a nemes országnak, és így megrontá minden eleink bő vérekkal nyert szép szabadságait nemzetünknek. Mely szabadságunk, noha szép tartományi koronánk elvesznének is, és az országnak csak kicsiny része maradna is a magyaroknál, úgyanynira, hogy a hetvenkét vármegyéből tizenöttnél több nem maradna, aki vagy mindenestől, vagy része nem hódolna a töröknek, mindazonáltal mint szintén a régi szent királyok idejében, mindaddig oly szépen megvala nemzetünknel az Ausztriai Házból való fejedelmek alatt. És kiváltképpen a mostani időkben nem vala senki, még a legkisebbik is, aki abból való panaszolkodást tehetett volna fejedelme s koronás királya ellen. És jóllehet, úgy vagyon, ártalmára is volt nemzetségünknek némely azokban a szabadságokban, mindazáltal azt úgy őrzöttük, hogy ha valamit csak gyanakodásképpen érthettünk is az ellen, ottan nagy hatalmas panaszokat tettünk a mi nagy hatalmú és nagy méltóságban lévő királyink ellen, és soha addig meg sem nyughattunk, míg nem láttuk azoknak eligazítását. Sőt, magunk s életünk szerencsétetésével is készek voltunk mindent megpróbálni, s meg is próbáltunk, minekelőtte a mi szabadságinknak sérelmére mentünk volna.

De ím, most a magunkhoz hasonló és sokaknál alább való emberek előtt majd senki közülünk ingyen csak moccanni sem mer, noha nemcsak része, de minden szabadsá-

89 Az 1619 szeptemberében a kassai gyűlés – amelyen, röviddel a hadjárat megindulása után nyilvánvalóan kizárólag Bethlen kelet-magyarországi párthívei vettek részt – az erdélyi fejedelmet egész pontosan „fejünké, előttünkjárónkká és fő gondviselönkké” választotta. A fejedelem (*princeps*) címet az 1619–1620 fordulóján üléselő pozsonyi országgyűlés alatt adták neki az ott megjelent rendek.

90 Az egyházi rend nem jelent meg az 1620 májusában nyíló besztercebányai országgyűlésen.

gunk, amint mondám, inkább láb alá tapodtatott. Melyben az a csudálatos dolog, hogy Bethlen ugyan a maga hazafiat is mind egyaránt munkálkodtatja, azt tartván, hogy még arra is köteles, valaki megesküdt néki. Amint egyik plenipotentiáriusa [tárgyalókövete], kiről odafel emlékezék,⁹¹ noha igen dicsekedik vala azzal, hogy megtörtött törvényünknek helyére állításában forgódik, mindazáltal nagy magafelejtve, minek előtte ingyen csak igyekezetét sem tudná senki, a jövőendő király hívségére esküdtet vala mindent az első s fő szabadsága ellen. Akik pedig meg nem akarják vala kötelezni magokat, tömlöccel, jószáguknak elvételével (melyet erővel s hamisan sokakon meg is cseleküvék), sőt, halállal is fenyegetvén kényszeríti vala. Ugyanő egy tanácsúr embernek hitet adván, és úgy híván ki várából, nem gondola előbbi kötelességével, hanem fegyverét kirántván kényszeríti vala jövőendő királyának kötelességére. Ki ellen, midőn amaz mentette volna magát, hogy cselekedeti a koronás királynak adott hiti ellen légyen, és ő még nem is tudná azt, akinek kívánna kötelességét, mondván, hogy az országa s hazája törvénye ellen is volna, és hogy őnéki volna kegyelmes ura s koronás királya, felgerjede ezekre plenipotentiárius uram, s a néki adott hatalomból kész lészen vala mindjárt a jámbor főszemélyt elveszteni. Melyet látván az eszes, megjátszódtatá a felfuvalkodott ifjat, és úgy menekedék meg tőle.

Ehhez hasonló nagy sok több példákkal is rakva a mi szegény magyar nemzetünk, melyeket most is ugyancsak miáltalunk személyválogatás nélkül követ, hogy így ezektől is megfosztván nemzetünket, a török igáját rugdalózás nélkül viseltethesse velünk. Mellyel, higgved, megtörte alkalmasint nyakunkat, és megtöri jobban, ha most ki nem vonsszuk jármából magunkat. Úgy belé is szorulunk, hogy igen akarván sem tehetünk azután róla, mert mindennap alább-alább szállunk, fogyunk, apadunk és kevesedünk, amint, ím, majd megmutatom.

Mondám azért harmadszor, hogy megerőtlenítésünkre igyekezik, édes Nemzetem, előnkbe vött vezérünk. Ki ez is, hogy oly nyilván légyen, mint a napfény, csak a[z] nem látja, aki nem akarja. Mert tudnivaló, hogy hathatósab az egyesült erő, és egyik fele avagy része az erősségnek az egyesség. Másik: az egyességben lévő országnak hatalmas fejedelme. Harmadik: azon országban lévő hatalmas urak. Negyedik: értékes és főnemes rendek állapotuk. Ötödik: a jeles vitézlő népnek számuk és mivoltuk. Hatodik: az országban való érték.

De lássuk, mindezekben mint nézzen vezérünk erőtlenítésünkre, holott országunkban az egyességet felbontá, és egyikét a másik ellen támasztván nagy gyűlölséget szerze az egész magyar nemzet között, úgyannyira, hogy egyik a másikat (melynek még most sincsen szüneti) dúlá, fosztá, prédála, ölé, vágá, kergeté, úgy, hogy majd senki a másiktól bátorságos nem lehetne.

91 Thurzó Imre, aki több béketárgyaláson is képviselte Bethlen Gábort.

Elszakaszta hatalmas fejedelmünktől is, és a hatalmas királyok helyett a hatalomnak rabját magát tolá a mi nemzetünk eleibe, és így, a török hatalmával toldozván a maga erőtlenségét, elszakasztá oltalmától a hatalmas keresztyén monarchának [uralkodónak], és a mi természet szerint való ellenségünknek oltalma alá adván magát, nemzetünket, mint bárányt farkasra, úgy bízá magával együtt a törökre. És így nem ő, hanem őáltala a török hatalma vagyon köztünk. Ki nem is ott hagyja ötet járni, amiből országunknak valami gyarapodása lehetne, hanem inkább veszedelme. Kire nézve nem az ő vagy a mi nemzetünk hatalma növekedik, hanem a töröké, mivelhogy ő most is azon rab, aki azelőtt volt, és minden méltósága a török rabságában vagyon.

Ami pedig a nagy úr emberek állapotát illeti, nézzüksze [sic!], ha nem szemünk láttára fogyatja-é őket. Mint bántanak legyen a főpapi rendekkel, odafel megmondottam. Meghallók azt is, hogy az urak közül egyik tömlöce miatt, másik ugyan az ő révén számkivetésben hala csakhamar meg. Harmadikat, Pethe Györgyöt, törvénytelen fogá meg, és most is tömlöcében nyavalyog. Negyediket s ötödiket is, Pálffy Istvánt és Bosnyák Tamást hitivel csalá meg, és azokat is fogságában tartja. Ezeken kívül közel tizen-négy nagyságos urat kergete ki az országból, kiknek minden örökségüket s jószágukat elfoglalta, úgymint Pálffy Jánost, Pálffy Pált, Pálffy Miklóst, Apponyi Pált, Horváth Gáspárt, Czobor Imrét, Ostrosith Istvánt, Forgách Miklóst, Balassi Imrét, Esterházy Dánielt, Bakith Pétert, Somogyi Mátyást, Kohári Pétert.⁹² Az ország kívül halának meg szegény Kendi István és Balassi Péter is.⁹³ És noha Esterházy Miklóst ki nem marthatá, mindazáltal nagyobb részét jószáginak elfoglalá, mind magának, fiának.⁹⁴

De az előhozott urakon kívül is sokan gyanakodnak, s talám méltán is, hogy az első frigykezdő urat is, Nádasdy Tamást, ő aludta el. És azután szegény Erdődy Kristófot is, ki tőle menvén a frigy traktának indítására, hogy onnét vitte volna be-

92 Pálffy János († 1646) királyi kamarás; Pálffy Pál (1592–1653) a későbbi nádor; Apponyi Pál (1564–1624) Bars megyei főispán; veglai Horváth Gáspár 1619 júliusától a Magyar Kamara elnöke; Czobor Imre († 1652 után) a későbbi főtárnokmester; Ostrosith István, a későbbi asztalnokmester; Forgách Miklós († 1649 előtt) szécsényi (fő)kapitány, a későbbi főtárnokmester; Balassa Imre († 1633/1634) Nógrád és Pest megyei birtokos; Esterházy Dániel (1585–1654), Miklós öccse, a későbbi királyi tanácsos; Bakith Péter későbbi drégelypalánki kapitány; Somogyi Mátyás († 1624) császári ezredes; Koháry Péter (1564–1631) „dunáninenni” és bányavidéki főkapitány-helyettes. Állítólag korábban Esterházy Dániel, Pálffy János és Czobor Imre is Bethlen Gábor mellett álltak, de még a 1621 elején kezdődő hainburgi béketárgyalások előtt elpártoltak tőle.

93 Kendi István († 1620/1621) 1608 és 1610 között Erdély kancellárja, a Báthory Gábor elleni széki merénylet után menekül el az országból, az 1610-es évek közepén Homonnai pártján Bethlen Gábor ellen is fellép. Az 1619 és 1620 fordulóján ülésező pozsonyi országgyűlés számúzi Magyarországról. Balassa Péter († 1621 júniusában) korábban Bethlen Gábor párthíve volt, de 1621 elején elpártolt tőle.

94 A *Tanáclás* valószínűsíthető szerzője, Esterházy Miklós (1582–1645) ekkoriban beregi és zólyomi főispán, királyi tanácsos, illetve főudvarmester. Fia, István (1616–1641) a mű keletkezésekor még csak öt éves, de anyja, az 1619-ben elhunyt Dersffy Orsolya révén hatalmas birtokok örököse.

tegségét, melyből halála is következött, nyilván mondják. Ím, most utolszor, bizony dolog, Thurzó Imre is halálos betegségét valami pisztráng hallal nála találta, amint Thurzó maga mondta.⁹⁵ Így fogyatja s erőtlentíti ezzel is a mi szegény nemzetünket, megfogván némelyeket az urakban, némelyeket az országból kikergetvén, némelyeket titkos halállal elvesztvén.

Eképpen cseleküvék a nemes főrendekkel is. Mert azokban is kit fogva tart, úgymint Czirjáci Mózes, Zichy Pált, Darabos Jánost és sok egyebeket.⁹⁶ Kit kikergetett országunkból, úgymint Móricz Márton, Terstyánszky Gáspárt, Orle Istvánt, Strucz Ferenc és nagy sokat többet is, kit megöletett, úgymint Daróczy Istvánt, iszonyatos halállal, és Farnasi Jánost hiti ellen.⁹⁷

A vitézlő rendekkel is mint bánt légyen, unalmas példákkal bizonyítani. Holott kiáltnak az ő hamis ügye miatt elesett sok testek, kik halmokkal láttatnak, amint oda-fel említém, minden úton s minden módon fogyatván kímélés nélkül őket, hogy azzal is erőtlentse s fogyassa nemzetünket.

Közönségesen való értékét is országunknak, láshadsza [sic!], mint fogyatja. Ki-mondhatatlan és a mi országunkban hallatlan adókat vet fel, melyeket a régi szokás szerint nemcsak a portákon veszen meg, de a földesurakon is mind egyaránt. Emellett személye szerint ugyan minden úrnak, nemes embernek hadba kell menni. Annak fölötté hadait mindenütt ingyen tartja, dúlatván, pusztítván, égettetvén, fogyattatván a szegény hátramaradott kis részecskéjét is a mi megnyomorodott országunknak, préda minden marhájuk a szegény községnek, valahová fordul, mind maga, mind udvarnépe ingyen él országunkon. Ami jövedelem a bányákról jó, azt mind kitakarítja or-

95 Nádasdy Tamás, aki II. Ferdinánd hűségén maradván még 1619 novemberében ajánlotta a béketárgyalások megkezdését Bethlennek, 1620. február 29-én halt meg; Erdődy Kristóf 1621. augusztus 27-én hunyt el, alig két héttel az után, hogy Bécsben előadta Bethlen békeajánlatát és visszatért a fejedelemhez a király válaszával; Thurzó Imre 1621. október 19-én halálozott el, a nikolsburgi béketárgyalások közepette. Thurzó Imrével kapcsolatban katolikus körökből több helyről is ismerjük a vádat, hogy Bethlen mérgeztette volna meg a politikájával egyre kevésbé egyetérténi képes fiatal arisztokratát (aminek valószínűségét csökkenti, hogy a béketárgyalásokon a helyét átvevő Thurzó Szaniszló mindig is kevésbé számított a fejedelem közeli közeli bizalmasának, mint unokaöccse). Erdődy Kristóf esetében a Bethlen elleni mérgezési vád hangoztatása különösen ironikus, hiszen a főúr halálos ágyán meg volt győződve róla, hogy a császári udvarban mérgezték meg.

96 Czirjáci Mózes (1570 k.–1627) korának egyik legelismertebb jogtudósa. 1613-tól nádori ítélőmester, 1624-től személynök; Zichy Pál (1598 előtt–1638) győri alvárnagy, veszprémi várkapitány; Darabos János († 1622 vagy 1623) 1615-ben még győri hadnagy, majd kapitány.

97 Móricz Márton (1587 előtt–1624/1625) a borsodi Szendrő kapitánya volt; Tersztyánszky I. Gáspár 1604 és 1609 között Trencsén vármegye alispánja, 1628-ban alnádor, 1629–1630-ban személynök; Orle István († 1642 előtt) putnoki kapitány; Strucz Ferenc († 1625/1626) váci kapitány (ő adta át a várat Karakas Mehmed budai pasának 1620 októberében). Daróczy István Bethlen egykori híve volt, aki 1621-ben elpártolt a fejedelemtől. Elfogta Bethlen sógorát, Rhédey Ferenc váradi főkapitányt és Fülek várába vitette, ahol az idős, beteg fogoly meghalt. Bethlen bosszúból megkínóztatta és karóba húzatta Daróczyt.

szágunkból. S úgyannyira elnyomorította már az egész országunk népét, hogy utolsó veszedelménél egyebet semmiképpen magára nem várhat.

Ezeket pedig ne véljed, szerető Hazám, hogy csak történetből cselekedje, hanem nézz a tőle feltött célra, amint tudniillik lenyomhassa nemzetünket, és mind magát, s mind minket kötve adhassa a töröknek.

E dologban amaz egy éleletes ember idejű négy ifjú erősen futá édes nemzete s hazája és maga veszedelmének célját. Kiknek, vajha az atyjuk vagy ősük, akiktől szép javaikat vették, feltámadhatnának és látnák ezt az ő gondolatlan futásokat, vajon s mit mondanának? Nemde nem így szólott volna-é Thurzó György⁹⁸ Imrének, a fiának, hogy ő nem azt a példát hagyta önéki, testamentumában sem erre intette, Tokajt sem azért adták néki száznegyvenezer forintban, Árvát sem azért adták örökbe, a címerébe sem azért adták az unikornist s a sast, sem a grófságnak böcsületit, a palatinusságra sem ezután ment, és több javait is, hogy ősök az Ausztriai Háztól nem eféléért vették; hihető, hogy feddené és haraggal eleibe adná, megérdemelvén netalám, hogy többet is cselekednék.

Ama jámbor Nádasdy Ferenc⁹⁹ is megmondaná ugyan Pálnak, a fiának, hogy mind úrrá, s mind palatinussá az Ausztriai Ház tőtte volna az atyját, Nádasdy Tamást,¹⁰⁰ és hogy ő is azon háznak sok javait vette, kinek ő hálaadó szolgálattal is lőn mind holtáig, jó példát hagyván fiának, de kiváltképpen, ha azt látná, hogy a pogánnyal, kiknek vérében hazája s ura hívséges szolgálata mellett sokszor megfestette kardját, mostan a fia az ő ura s hazája ellen hadakozik. Nemde nem szánná-é számkivetésbe küldeni, érdemtelennek tartván, hogy az ő szép javaiban részes legyen?

Bizony Rákóczi Zsigmond¹⁰¹ is atyja nyomdokiról elhajlott György fiát, ha látná, hogy maga nemzetéből ily magafeledve halmokat rakott, aminémüket Homonnánál csinált, s látná azt is, hogy az övéle jótött kegyelmes ura ellen a törökkel együtt hadakoskodik, hihető, ezt mondaná néki: Te nem érdemled, hogy fiamnak mondatassál, holott tudod-é, hogy én csak kétlovú katona voltam, és az Ausztriai Házból való kegyelmes uraimtól vettem vala minden uraságomat, előmenetelemet és böcsületemet?¹⁰² Melyeket nem azért hagyék tenéked, hogy te azok ellen élj véle, akiktől én vettem vala, arcul támadván uradra, fejedelmedre, és öszveszővén magad a mi

98 Thurzó György (1567–1616) 1609-től haláláig Magyarország nádora.

99 Nádasdy Ferenc (1555–1604) a híres „törökverő fekete bég”, 1598–1605 dunántúli, 1600–1604 sárvári vidéki főkapitány.

100 Nádasdy Tamás (1498–1562) 1554-től haláláig Magyarország nádora.

101 Rákóczi Zsigmond (1544–1608) 1607–1608-ban Erdély fejedelme.

102 Rákóczi Zsigmond, aki valóban *homo novus*ként alapított dinasztiát, nem kis mértékben az oszmánok elleni harcokban, illetve Eger kapitányaként szerzett érdemeivel alapozva meg hírnevét és vagyonát.

természet szerint való ellenségünkkel, a törökkel, így rontsad, pusztítsad hazádat s fogyassad nemzetedet, okot adván, hogy sokan a török rabságába esnének benne, kiktől hallhattad, hogy természetem ugyan irtózott, és sok módokkal fogyattam s ölettem őket. Sőt, alatta fejedelemséget sem akartam viselni.¹⁰³

De vajon ama békességszerző Illyésházy István,¹⁰⁴ ha megtekinthetné atyjafiát, Illyésházy Gáspárt, mit mondana neki? Nemde ezt mondaná-e, hogy: Oh, te boldogtalan ifjú, s azért munkálódám-é én hazád békességében kevés idővel ezelőtt, hogy te magad gondolatlanul nemzeted s országod veszedelmére azt meg felbontsad, vagy csak valami eszköze is légy annak? Avagy nem tudtam volna-é én is azont akkor meggondolni, amiben ti most károsan törtétek fejetekek? Ha azt hazánkknak s nemzetünknek javára véltem volna alkalmasnak lenni, mind eszem, mind pénzem, mind bátorságom több volt, s én is reá érkezhettem volna arra, amire ti, de nem találék az én hazámnak s nemzetemnek egyébűtt megmaradást, hanem a mi kegyelmes uraink, az Ausztriai Házból való fejedelminknek szárnyuk alatt. Kiknek oltalmuk, ha eddig is nem lött volna, semmivé lött volna a mi szegény Magyarországunk. Megmutatná néki, hihető, a trencsényi donatiót [adománylevelet] is. Sőt, ha megmásolhatná, nyilván nem gondolna most a névvel, hanem felfogat[n]á testamentomát [végrendeletét], és mint a bátyját, őtet is érdemtelennek mondaná keresetihez.¹⁰⁵ Méltán is, hogy akiktől ő azokat vötte volt, ellenek ne élne véle, másnak adta volna.

De ha e négy ifjúnak ideje egyiké volna, megfogná talám ez őáltalok szerzett hazájok veszélyét, egybebaránt féltem munkámat, hogy haszontalan lészen. Mindazonáltal, akik ezeknek utánuk lázadtak, hogy bogár után indultak, netalám sokan közülük ezekbe veszik, s nem lészen mégis szintén gyümölcstelen fáradságom. Azonban kereskedik Bethlen ezekkel, amíg kereskedhetik, azután úgy bánik vélek is, mint a többivel, hogy avagy megfogja őket, vagy megöleti, vagy megfutamtatja, megmutatván, hogy aki ördögnek szolgál, kinnal fizet néki. Kiknek vezérek úgy bekötötte szemeket, együtt az eszesével is, hogy csudára méltó.

Hogy pedig a mi szegény nemzetségünket is teljességesen megvakíthassa, két utat vön fel: egyikkel rettent minket, a másikkal hízelkedik s biztat bennünket. Rettent

103 A szöveg arra utal, hogy Rákóczi Zsigmond 1608-ban lemondott az erdélyi fejedelmi címről, bár ez nem annyira az oszmán függéssel szembeni fenntartásainak folyománya volt, inkább annak a következménye, hogy Báthory Gábor a hajdúk támogatásával az országba érkezett, hogy átvegye a hatalmat.

104 Illésházy István (1541–1609) 1608–1609 között Magyarország nádora.

105 Illésházy István birtokait – köztük az 1600-ban megszerzett trencsényi uradalmat – nem testvérére, Ferencre, hanem unokaöccsére, Gáspárra hagyta. A korábbiakban a szöveg arra utal, hogy Illésházy István Bocskai mozgalmának egyik legfontosabb vezető személyisége volt, így ha támogatta volna azt, hogy egy oszmán vazallus erdélyi fejedelem legyen Magyarország uralkodója, nem szorgalmazta volna a Rudolffal való kiegyezést az 1606-os bécsi békében.

mind a török s mind a Császár Őfölsége hadával minket, és magával is. A török erejével úgy, hogy mivel már szót adtunk oda, és a császárral való frigyét is felbontattuk véle, hogy szót fogadjunk, azt hagyja, és semmi úton az ő dolgaiban ötet meg ne bántsuk, mert minden okvetetlen a török erejét hozza reánk. Másfelől szörnyit a császár hadának kegyetlenségével is minket, hogy azok is reánk jöven semmivé tésznek bennünket, és elvesztjük minden szabadságunkat és magunkat is mindenestől eltörlenek. Mely máris megesett volna, ha ő nem volna. Harmadfelől azzal fenyeget minket, hogy mind azt műveljük, amit ő kíván, ha nem, felkél, és országába menvén ide hágy veszni bennünket. Emellett hízelkedik más úton nekünk, és biztat, hogy mi kedvünkért békességes országát elhagyta, és most sem néz semmire, hanem csak a mi megmaradásunkra, s kardját is a mi hitünk és szabadságunk mellett kötötte fel, és hogy sem költségét, se fáradságát, sőt, halálát sem szánja érettünk, tele torokkal kiáltja. És kiváltképpen, hogy a békeséget szíve szerint kívánja, azt tetteti. És biztat bennünket, hogy ím ma, s ím, holnap békéllik meg a császárral. És hogy semmit egyebet nem néz, hanem csak országunk javát. Ezekkel hálózza azért be szemünket, hogy látván ne lássunk.

De hogy ezekről sokat ne szóljunk, mind a kettő ellen könnyű orvosság vagyion, mely mind a félelmet, mind a vakságot eltávoztathatja tőlünk.

A félelem mind a töröktől, mind ötöle, sőt magától a császártól is onnét vagyion, hogy kegyelmes urunkra, koronás királyunkra arcul fordultunk. Azért sublata causa tollitur effectus [az ok megszüntetésével megszűnik az okozat], azt mondják a philosophusok. Vegyük el okát félelmünknek, és térjünk meg urunkhoz, melyért most haragban vagyunk, s mind elmúlnak ezek a félelmek, holott kegyelmes urunk vagyion, nem kívánja veszedelmünket, kész minden ellene tött vétkeinket megengedni, s mind hitünkben, szabadságunkban megtartani. És emellett oltalmat adván, kitől mit kell tartanunk? Magának Bethlennek arra való ereje nincs, holott még az ő ereje is a mienkiből áll. Annak okáért nyúljunk megmaradásunkhoz, és rázzuk le e félelmünket egy elvetett, istentelen emberért. Ne adjuk szemlátomást való veszedelemre magunkat. Nyújtja bizonynal nagy kegyesen királyunk is kezét, melyet fogjunk, és keljünk fel a sárból és a sok nyomorúságokból.

Ami pedig hízelkedő és biztató szavait illeti, mind rakvák azok csalárdsággal. Mert ím, e kevés idő alatt négy rendbéli tracta vala, úgymint Pozsonyban, Besztercén, Hainburgban és most Nikolsburgban.¹⁰⁶ Kiknek mindenikében egyedül csak a maga telhetetlenségére vala gondja. Ami pedig országunk javát s megmaradását nézte volna, arról

106 A király követei, illetve a Bethlen Gábor által vezetett magyar rendek mind a pozsonyi, mind a besztercebányai országgyűlések keretei között tárgyaltak a békéről. A már említett hainburgi tárgyalások 1621. januártól márciusig tartottak, majd október 11-től Nikolsburgban újra összeültek a két oldal követségei – ez utóbbi vezetett a végül 1621. december 31-én elfogadott béke megkötéséhez.

ingyen csak emlékezetet sem tött. Sőt, semminemű tractában azt elő sem hagyta hozni, valamíg a maga contentatióját [igényeinek kielégítését] s kívánságát el nem végezné.

Lehet talám sok magyaroknak hírével, ha nem mindnyájuknak is, hogy Pozsonyban elő sem hozá országunk dolgát, hanem csak magán végeze, kiről erős hitlevelet is adott vala. Mindazáltal mint állotta légyen meg, felül tönk emlékezetet felőle. És megmutatta, hogy nem azért támasztotta országunk háborúját, hogy részjavainkért azt leszállítsa, hanem hogy mindenestől bírja, s rabság alá hajtsa mind magának, mind a töröknek. Mert egyébaránt miért nem kell vala azzal megelégedni, nem látom.

Besztercén sem lón semmi gondja szegény országunk háborúinak leszállítására, hanem ott is mindenben csak a maga rendetlen méltóságát keresé, és így Császár Öfölsége követit ugyan meg akarván játszódtatni, szemük láttára választatni igyekezé magát a királyságra. Úgy kelle félbehagyni a császár követinek a tractát. S amint jól tudjuk mindnyájan, ugyan végbevívé rendetlen kívánságát.

Azután Hainburgban is amennyi ígéreteket tönk néki, ha a prágai harcot és valami haszon abból következőtt császár urunknak, mind ő egyedül vitte volna véghez is, avval kellett volna megelégedni;¹⁰⁷ de hogy ugyan megmutassa csalárdságát és azt is, hogy nem igaz akarója a békességnek, megveté mindazokat, amint fölül mondtam, és nem gondola sem a francia király fő herceg és nagy úr követi közbenjárásával, sem a császárnak kegyelmesen nyújtott jó akaratával, sem azzal, hogy immár mindent elvégeztenek volt véle, hanem mindeneket megvete és felforgata. Sőt, mikor eszébe vötte volna, hogy szegény palatinusunknak nagy kedve vagyon a békességhez, és hogyha a békességet nem akarná, készebb volna inkább elmaradni tőle, nagy álnokul [Nagy]Szombatból Pozsonyba ment, csak azért, hogy a palatinust magához csalván vagy megfogja, vagy megölesse, amint maga szájából is hallották e fenyegetéseket. De Péchi is hogy végezett vala képében, mint jára? Megfogá mindjárt csakhamar, és törvénytelen mindenét elvévén most is kemény fogságában tartja. Maga ő is, hogy ingyen csak ne említsék is országunk dolgait, míg az ura contentatiója el nem végeződik, még a nádorispánnak sem akarja vala semmi úton megengedni.

Most a nikolsburgi tractát is azon kezdi el. Az első kívánsága itt is olyan lón, mint ama Salamon előtt szóló gonosz asszonyállatnak, ki azt kiáltja s kívánja vala, hogy az ártatlan gyermek kettévágattassék, és a[z] jöjjön ki belőle, hogy se néked, se nekem, ingyen csak elő sem hozván az ország dolgát. Sőt, ugyan megtiltotta, hogy míg a maga dolgát el nem végezik, addig ne is szóljanak országunk dolgáról, noha három vagy négy ízben is kényszeríték erre a commissarius urak az ő követit.

107 Ti. a szerző szerint Bethlen olyan jó feltételeket kapott a hainburgi tárgyalásokon, mintha ő nyerte volna meg a császárnak a fehérhegyi csatát.

Azonkívül alkalmasint véghez vitte már álnok latorságát, és a pogányoktól tanult mesterségét, úgy, mint amint ezelőtt megmutattam, elfogyatván s elszegényítvén országot, és akiktől kell vala tartani, azokon kiadván. Így immár minden kötelesség nélkül kezében lévén koronánk, törvényünk, szabadságunk, fejünk, jószágunk, végházaink, tárházaink, kulcsos városaink, hogyhogy várhassuk vissza ily tyrannustól, holott ő, mikor nálunk voltak, megfosztott ezektől? És már most ő bírván ezekkel, hogy vélek viszont gazdagítson bennünket, vagy azokat kezünkbe eressze, miképpen reménylhessek, meg nem foghatom. Bizonytal s tökéletesen el kell azt hinnünk, hogy amint ő ez ideig minden dolgát minket megcsalva vitte elő, úgy ezután is azáltal fog hálójában tartani bennünket.

Annak fölötte, ha ily rút veszedelmünkkel, vérontásunkkal, országunk pusztulásával, szörnyű romlásunkkal, nemzetünk pogány rabsága alá való vetésével és számtalan sok vitéz férfiaknak s atyánkfainak halmokba való rakosgatásával sem gondolván kereste ezt a méltóságot, miképpen gondolhassuk már, hogy ő azt egyszer megnyervén ismét elhagyja? Nem szánt-é azelőtt? Kétség nélkül hihető, hogy nem szán most is, s ezután is. Mert a tyrannusoknak ugyan eledelük az ő felebarátjuknak s alatta valóknak veszedelmük s nyomorúságuk. Ki, mivelhogy az Isten országától is, amint előbb hallók, bulcsúját vötte, ne kételkedjünk ebben, amíg élhet, elveszi itt a világi életet vagy jónkra, vagy nyomorúságunkra vagyon minékünk.

Továbbá nem tudjuk-é, mennyi lelket ada az Erdélyi Fejedelemségéért? Nincs-é hírnökkel, hogy sok esztendőttől fogva való árultatásit is Erdélyben mind azért mívelé? Urát is azonért árulá el? Lippát a véle való végházakkal, úgymint Solymossal, Eperjessel, Tótváradjával, Araddal, Facsáddal &c. nemde nem azért vövé-é meg a mi magyarinkkal a mi magyarinktól, és adá a töröknek? Kitől megóhatta volna magát, mivel az az ígéret csak maga személyét illette. És nem kell vala oly hallatlan gyalázatos példával, s annyi keresztyén vérnek veszedelmével arra menni és maga nemzetét rútítani. De jóllehet, ő ez ellen avval menté magát, hogy jobb volt azt cselekedni, hogysem az egész országot elveszteni, mindazáltal azt kell eszünkbe vennünk, hogy a török azt az ő ígéretire nézve kívánta, s ő sem az ország megmaradásáért, hanem csak a tulajdon maga megtartásáért adta oda.

Ezekből általérthetjük azt is, mivégre lött legyen törökké, magát környülméltetvén, amint Grátián, aki nemrégén a török császár követe volt, s azután moldvai vajdává lött vala,¹⁰⁸ nyilván mondotta az Őfölsége, császár urunk titkos tanácsi előtt. Így szegé meg Magyarorszáგért is nagy erős hitleveleit, és ezért, s nem miérettünk támada a római császár ellen is. És a felül előszámlált sok alkalmatlanságokat is mindez egy célra nézve mívelé.

108 Gaspar Graziani (1585/1580–1620) dalmáciai származású portai tolmács, 1617-ben a Bécsbe menő oszmán követség tagja, 1619 februárjától haláláig moldvai vajda.

Annakokáért kérdlek mégis, szegény, megnyomorodott, de kedves Hazám, honnét hitethedd el magaddal, ezeket mind így lenni látván, hogy ő néked jót kívánjon? Letegy nagy munkájával felvött méltóságát? És hogy megmaradásodat kívánván teneked békességnek fia s akarója lehessen? Megcsalatozunk, mint ez ideig, bizonynyal elhigygyed, és addig várjuk tőle a békességet, hogy utolsó veszedelemre jutunk. Mert valamin, hogy sem Erdélyből ki nem mert a török engedelme nélkül jönni, se királynak magát neveztetni, sem az hainburgi tractában azon török híre nélkül, amint maga is nyilván megvallotta, békességet nem mert s nem is akart végezni. Így, higgyed, önála nélkül ezután sem cselekeszik semmit is. Mivel, tudnivaló, ha arra menne, hogy a török híre nélkül végezne, kiadna ottan Erdélyből rajta, és így a békességgel kibocsátván Magyarországot is kezéből, nem jól látja-é, hogy ő az Esopus fabulájaként járna.¹⁰⁹ Ne legettessük azért ezzel is magunkat. Hogy pedig a török néki engedelmet nyújtsa a békességre, képtelen elhítelre, és csak az adjon bár ennek helyt, aki azt hiszi, hogy a keresztyének között való egyességet a török kívánja. S annyival inkább, mivel már a lengyelekkel is megbékélt, nem kételkedhetünk benne, hogy ellenséget fog a török magának keresni. És látván ezt az őáltala való alkalmatosságot, a keresztyén országokra való hadakozásában semmi úton el nem múlatja. Sőt, ha Bethlennek kedve nem volna is hozzá, reá kényszerítené őtet a pogány, hogy birodalmát terjessze, mint ő rabja, a mi szegény nemzetünk erejével. Kit, igaz, hogy segíteni is fog, hogy mind magunk s mind ellenségünk fogyatkozzék, de nem úgy, hogy győzedelmünk lehessen, mivelhogy ő akit segít, azt nem örömet neveli, hogy így mind a két fél megfogyatkozván, könnyebben győzedelmes lehessen.

De ám légyen úgy, ne gondoljon a törökkel Bethlen, és megalázván magát és szánván a keresztyén vérontást, reá menjen a jó békességre, a keresztyén fejedelmekhez kapcsolja magát. Mi következik ebből is? Új háború. Holott a török másnak adván Erdélyt, azért, hogy nála nélkül megbékélt, és Bethlen azt oltalmazni akarván, talám ennél is veszedelmesb állapot találhatna bennünket. Ugyanezen békességnek dolgáról mit írjon Bethlen a tatár kánnak, amint odafel jegyezve vagyon, nyilván megtetszik, mely hajlandó légyen a frigyre.

Annak fölötte, mivelhogy Bethlen Gábor nem különben, hanem ha vármegyéket szakasztanak az ország[b]ól neki, fog megbékélleni, vajon s mi hasznunk lészen az olyan békességben is? Rabság alá adjuk nagy részét felebarátinknak, erőtlentjük magunkat, szüntelen való viszálykodásokra is ok adatik. És ő szeme, füle lévén, amint tovább megérted, a töröknek, ha közöttünk lészen, egy alkalmatossággal még felindítja

109 Aiszóposz meséi közül több is foglalkozik a kapzsi emberrel, aki a reménybeli nagyobb előnyökre áhítóva jelenlegi tulajdonát is elveszíti, így a halász és a kis hal, a csóka és a galambok, vagy a teve és Zeusz meséje.

ellenünk, és talám az utolsó háborúságunk nagyobb léssen az elsőnél. Továbbá úgy járunk azokkal a vármegyékkel is, mint Bihar, Máramaros, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékkel, melyeket János királynénak, Izabellának csak életéig adtanak vala.¹¹⁰ De belékapván az erdélyi fejedelmek, ím, mind e mai napig Erdélyhez bírattatnak, szintén úgy magáénak tartván azokat a török, mint akármely részbirodalmát, teljességesen elszakadván a koronától. Fegyver nélkül, higgyed bizony, soha nem is jutsz hozzá, mint-hogy a török azt is fogja tartani, hogy az ő fegyvere tötte azt övévé, rabjának keresetit magáénak tartván egyébaránt is.

Annak fölötté most megbékélvén is, azt gondolod-e, hogy ellene mond az török barátságának, és az farkasból bárány leszen? Naturam expellas furca, tamen usque recurret [A természet visszatér, ha vasvillával űzöd is el].¹¹¹ Meggyőzethetnek ugyan talán sok és bő adományival császár és király urunknak. Ki, mivel az Isten székiében ül, nemcsak az igazsággal köll élni, mint Csehországban,¹¹² hanem az irgalmassággal is, hogy még ellenséginek is jóval legyen, és mindeneknek irgalmasságát nyújtsa, s avval is szállítsa országiban való háborúit. De ugyan nem leszesz azért te szegény, Magyar Nemzet, bátorságos hazádban ezután is, s el is higgyed, hogy megszedi bizony szemed szőrit, s az te károdon s te károddal békéllik meg, s mint mostani nyavalyádat, hogy károd után tanulád és hívéd el, így károddal veled és uraddal s koronás királyoddal tett békességét is fogod megösmerni.

Azért ezeket tudván, ne kételkedjünk semmit benne, hogy ugyanazon Bethlennel vagon most is dolgunk. És ha a[z] képes volna is, ki őtöle lehetetlen, hogy magát a rendetlenül magának vött titulushoz, királyi névnek letételére bírná is, és kedve is volna a békességhez, de nyilvánvaló dolog, hogy a török, ha azelőtt megengedte volna is mind a titulushoz letételét, s mind a békességet, most semmi úton arra nem eresztené, holott a lengyelekkel megbékélvén kényszeríteni fogja ezekre a keresztyén országokra való hadakozásra.¹¹³ Melyet ha cselekedni nem akarna, Erdélyt, amint mondám, elvonná tőle. És így Magyarországtól is elesvén a békességnek végezése által, oly bolondnak véljük-é, hogy régi állapotára juttassa magát a mi kedvünkért, melyhez oly nehezen jutott, amint mondám.

110 Nem valószínű, hogy létezett volna olyan szerződés, amely Izabella királynénak élete végéig átengedte volna a partiumi megyéket, hiszen az ő nem saját jogon kormányzott, az ország irányításában vállalt szerepét az tette lehetővé, hogy fia, János Zsigmond választott magyar királynak számított. A felsorolt vármegyék hovatartozásáról az 1570-es speyeri egyezmény intézkedett, az immáron csak erdélyi fejedelmi címet viselő Szapolyai János Zsigmondnak adván a területeket, ám azok kormányzásának jogát leszármazottainak is biztosítva.

111 Horatius, *Epistulae*, I, 10, 24.

112 1621. június 21-én a cseh felkelés huszonhét vezetőjét II. Ferdinánd parancsára a prágai óváros főterén kivégezték.

113 Az 1620–1621-es oszmán–lengyel háborút a mindkét oldal által győzelmeként elkönyvelt hotini csata után 1621. október 9-én békeszerződés zárta le.

Nézzünk cselekedetire annak okáért, és ne hajoljunk csak szava zengésére, ki olyan, mint a sirenesek [szirének] éneke, holott a fát gyümölcséről szokták megesmérni, és az ökröt szarván s az embert szaván szoktuk megfogni. Hiszem látjuk s tapasztaljuk az ő számtalan sok álnok csalárdságit, tudjuk a törökkel való erős szövetségét is, és egyéb veszedelmünkre néző számtalan dolgai is előttünk vannak.

Nem tudjuk-é azt is, hogy noha magyarnak tartja vezérünk magát, de nevelő dajkái törökök voltak, és idejének nagyobb részét köztük is múlatta el, és szeme s füle is a töröknek ezekre a keresztyén országokra, és ugyan hivatalában is jár az, hogy ami ártalmára való dolgot hallana, a Fényes Portának azt idein tudtára adná. Kiről olvashatjuk a maga bizonyágtételét, melyet Habil pasának, konstantinápolyi fővezérnek¹¹⁴ írt Fogarásból, 27. Febr. 1617. esztendőben, és szóról szóra imígyen vagyon.

Bethlen Gábornak a konstantinápolyi fővezérhez, Habil pasához írt levele

Tekintetes és nagyságos fővezér pasa, nékem mindenben nagy bizodalommal való jóakaró uram, az Úristen Nagyságodat e földön sok esztendeig éltetvén a mostani új tisztiben¹¹⁵ minden jóakaróinak öröme, Hatalmas Császáruk előtt szolgálatát, fáradságát kedvesé és nagy jó szerencsésé tegye.

Mind az időnek forgandósága, mind hatalmas, győzhetetlen császáruknak kegyelmes rendelése úgy hozván, hogy e széles világon kiterjedett minden birodalmának legfőbb igazgatójává és parancsolójává Nagyságodat rendelte, mind az Őhatalmassága Fényes Portáján lévő mostani zálogomtól¹¹⁶ és ezen kívül is sok több jóakaró barátimtól dicséretes jó híret, nevét hallván Nagyságodnak, fölötte igen örvendeztem rajta. Ki mivelhogy nagyobb részént az Őhatalmassága saván, kenyerén növekedvén sok hívséges, hasznos szolgálatomat eddig Őhatalmasságához, az én

114 Az örmény származású Damat Halil pasa († 1629) 1616–1619, majd 1626–1629 között töltötte be a nagyvezíri posztot.

115 Halil pasa 1616. november 17-én lett nagyvezír.

116 Noha az oszmán politika időnként valóban túszként is használta a fejedelmi diplomatákat, ebből az időszakból még arra sem ismerünk adatot, hogy a rezidens diplomatákat (az ún. kapitihákat) Konstantinápolyon belül szabad mozgásukban korlátozták volna (ami a század második felében sorozatosan megtörtént). Így, noha a terminus elvben vonatkozhatna az ekkor épp a Portán tartózkodó követre, Sövényfalvi Dánielre, az igencsak szokatlan lenne. Ez ellen szól az is, hogy a levél egy későbbi pontján a fejedelem nem így, hanem „orator”-aként hivatkozik a kapitihára. Noha az előfordult (például Lipppa 1616-os átadása előtt), hogy a fejedelem az ország adójával, vagy fontos ügyek tárgyalása végett beérkező ún. főkövetei egy ideig nem kaptak eltávozási engedélyt, „zálog” mivoltuk ilyen explicit jelzésével a fennmaradt dokumentumokban máshol nem találkozunk. A portai gyakorlatban az sem lenne szokatlan, ha egy adófizető állam uralkodójának családtagjai „vendégként” (gyakorlatilag túszként) Konstantinápolyban tartózkodnának (sőt, ez mind a krími kánok, mind a moldvai és havasalföldi vajdák esetben általánosnak mondható), de Erdély esetében erre nem ismerünk példát.

kegyelmes uram császáromhoz megmutattam, Nagyságodat is, mint Őhatalmasságának szíve szerint való igaz hívét, lehetetlennek ítélem, hogy az Őhatalmassága kegyelmessége után semmiben is idegenséggel hozzám lehessen. Sőt, oly reménységem vagyok Istenben, hogy amennyi sok hasznos szolgálatunkat magunk kárunkkal, vérünk hullásával, országunk pusztulásával eddig Őhatalmasságához megmutattunk – kiknek igazsága és érdemes tekinteti eddig való sok írásink és követségjáratásink által is, igazat kell írnom Nagyságodnak, úgy, amint kívántatott volna, elő nem vétethetett – Nagyságodat egy igaz, vitézlő, országos és világigazgató gondokban forgódott böcsületes úrnak értvén lenni egyebektől, reménységem, hitelem olyan vagyok, hogy a Nagyságod boldog idejében nékiünk is a mi igazságunknak napja feltündöklök és feltámad, az Őhatalmasságának, az én kegyelmes császáromnak bizonyosan való látható és hatható kegyelmessége terjed mind magamra s mind országomra. De ez első levelem által, ki csak a Nagyságod méltóságos tisztiben üdvözlésemre és köszöntésemre való írásom, efféle gondos dolgaimat ingyen sem említem Nagyságod előtt, hamar csak negyed-ötöd nappal is ezután követemet indítván Nagyságodhoz, azáltal minden úri méltóságához méltó ajándékokkal és böcsületes köszöntéssel látogatni akarom Nagyságodat. Ez levelemet pedig csak hirtelenséggel, postán kellett Nagyságodnak küldenem. Merthogy Őhatalmasságához, az én kegyelmes uram császáromhoz tartozó hívségemnek tisztí szerint az én hivatalomban idefelé az keresztyén országokra szemének, fülének tartom magamat. Ennekelőtte is valami oly ártalmas dolgokat érthettem, azokra reá vigyázván, Őhatalmasságának és a Fényes Portának idején korán értésére igyekeztem adni. Mostan aminémű indulatokat igen nyilván kezdettem érteni, hogy Nagyságodat hosszú írásommal ne terheljem, mindazokról ott benn, az Őhatalmassága Fényes Portáján való oratoromnak¹¹⁷ bőségesen írtam és tanúságot is adtam, hogy Nagyságodnak rendről rendre minden állapotokat bizonyosan eleibe számláljon, tudtára adjon. Kinek szavának Nagyságod mindenkben bizonyosan hitelt adván, legyen oly szorgalmatossággal való gondviselése, halogatás nélkül ide, az Őhatalmassága országira, hogy véletlenül vagy országának elszakasztásában, vagy az Őhatalmassága derek birodalmában is valami szenvedhetetlen kár, romlás ne következék. Mi, amivel Őhatalmasságának tartozunk, hívségünk szerint idején értésére adtuk Nagyságodnak. Ezen kívül is minden órában vigyázatban lévén, tudom, hamar való napon ismét bizonyos híreket értünk, sem a vigyázást, sem levélíratást, sem postáknak fáradtságát Őhatalmasságához való hívségünkre nem szánjuk. Megindítandó követünk¹¹⁸ által pedig amit írunk, magunk is országunk szükséges dolgairól megtaláltatjuk Nagyságodat. Éltesse az Úristen Nagyságodat etc. Datum in arce mea Fogaras, die 27. Februarii anno 1617 [Kelt fogarasi váramban, 1617. február 27-én].

Nagyságodnak mindenkben igaz jó akarattal, engedelmisséggel szolgál Bethlen Gábor

117 A kapitihának, tehát Sövényfalvi Dánielnek.

118 1617 márciusában indította útnak Bethlen Gábor Bornemisza László főkövetet a Portára (bár az nem jutott el Konstantinápolyig) az arra az évre megbízott kapitihá, Gáspár János társaságában.

Ím, látjuk azért, hogy a török őrállójára bíztuk mind országunkat, nemzetünket, szabadságunkat, s nagy bátran vagyunk vigyázása alatt, mintha ugyan jól volna dolgunk. Hallottuk, mint jára Görögország, Rác- és Bolgárország a törökkel való szövetségével. Maga azok nem mentek vala el annyira a dologban, és csak valami külső segedelmével éltek a töröknek, nem is adták vala alája nemhogy rabjának, de még magának is rabul magokat, mindazonáltal elfárasztván s elfogyatván az egymás ellen való hadakozásnak biztatásával őket, kit levága azután benne, kiket rabbá tön, s úgy foglalá el országukat. Úgy tartzuk azért mi is a törökkel és azon török rabjával való barátságunkat, s úgy is viseljük magunkat, hogy se tőlük nevelést ne vegyünk, se mi ne neveljük őket. Mert ha különben cselekeszünk, úgy járunk, mint Görögország, melynél, bizony, mi se nemesbek, se gazdagbak, se szemesbek, se okosbak, se egyéb isteni s emberi jókkal bővelkődőbbek (kiváltképpen most) nem vagyunk, kiknél inkább járomba ejtjük nyakunkat. De adná Isten, ne volna ez késő tanácslásunk, holott vajki sok hazánk fiai nyögik már a török rabságát s igáját csak az egy ember miatt is.

Serkenjünk fel annak okáért mély álmunkból, oh, én Nemzetem, esmérjük meg mind magunkat, mind vezérünket. Mert bizonyly maga nemzete s országa veszedelmére néz az, valaki a török pajzsa alól lövöldöz a keresztyénség ellen. Mely cselekedetet vezérünkben így megtapasztalván, átkozottak vagyunk, ha mégis szegény, rongyos hazánknak s megkevesedett, édes nemzetünknek akarjuk inkább szánakodásra méltó s utolsó veszedelmét nézni, hogysen e vérünk szomjúhozó és minden javaink tolvajának ellene állani.

Oh, te felforró magyar vér, aki ezeknél ezered részénél kisebb ínségedért is megmordulsz vala, elannyira, hogy a régi, igaz királyink ellen is oltalmadhoz nyúltál, és kivetetél csak kicsiny jármot is nyakadból, ha most feltámadhatnál, bizony, nem nyögne ily sóhajással e tyrannus alatt a te szegény nemzeted, nem is halasztottad volna ennyire az ő nyomorgatását, melynek egyedül csak ez egy fertelmes ember az oka. Annak okáért mi, kik még a veszedelemtől megmaradtunk, és hazánknak s nemzetünknek igaz szeretői vagyunk, szánjuk meg ennyi kimondhatatlan ínségit és már szintén utolsó romlására menő állapotát hazánknak. Vegyük ki mind magunkat, mind egész nemzetünket e kíméletlen igából, s nézzük inkább egy elhanyaglott, fajtalan életű s törökkel bélelt embernek veszedelmét, hogysemmint magunkét. Ki, nemhogy a mi óérette kiontott vérünket avagy e számtalan tőrésünket, szenvedésünket és országunknak pusztulását s romlását érdemlette volna, de hogy ingyen csak mi nemzetünknek mondassék is, soha nem érdemes arra. Ne is bízunk ezt másra s idegen nemzetre, hanem mint magunk dolgát, magunk igazítsuk el. Mert egyébiránt példák a szomszéd országok, és érzi a mi országunknak határa is valamennyire a külső fegyvernek ízit. Melyet, ha mi nem cselekszünk mostan, ugyan megcselekeszik azért idővel mások, csak jól meglássuk, hogy nagyobb kárunkra s gyalázatunkra ne következék.

Átkozott ember is volt az, aki az ő gonoszságának nevelést nyújtott. Mert lám, vajon igaz s jó renddel és régi szabad választásunkból választott urunk, koronás királyunk, ki sem maga nem rab, se minket rabbá tenni nem akar, hanem törvényes és szabad országban gyönyörködik, azokkal napról napra ékesítvén országát. Ki hatalmas is, mert Őfölsége oltalmazhat bennünket a mi természet szerint való ellenségünk ellen, kinek ez mindenestől ugyan megkötve adott bennünket. Ne tartsunk haragjától is, mert igen kegyelmes és könyörülő úr. És kész, amint mondám, nemcsak mindazokról elfeledkezni, amiket kényszerítés alatt miáltalunk mostani vezérünk ellene cselekedett, hanem annak fölötte aki közülünk hazánknak jó békességében fárad s munkálkodik, és valami érdemes szolgálatokat térszen, böcsületes jutalommal is tiszteltetik. Végte ré kinek-kinek az ő szép szabadsági, privilégiumi s rendi fennmaradnak minden bántás nélkül. És így, s nem különben tarthatjuk meg mind hazánkat, mind nemzetünket, mind magunkat. Egyébiránt ajtónk előtt veszedelmünk, és egy ember mia léssen gyálázatosan vége minden jó állapotunknak. Kitől Isten Ő Szent Fölsége az ő nevéért oltalmazzon bennünket.

FINIS [vége].